

TADAS IVANAUSKĀS

**PASAULIO
ŽVĒRYS**

ŽINDUOLIŲ BENDRI BRUOŽAI

Šiame veikalėlyje kalbėsime apie žvėris, kitaip vadinamus žinduoliais. Jie, panašiai kaip paukščiai, turi pastovią kūno temperatūrą, dėka kurios yra mažai priklausomi nuo to, ar aplinkui juos šalta ar šilta. Pastovią kūno temperatūrą išlaikyti jiems padeda plaukai, o kai kada riebalų sluoksnis, esantis odoje arba po oda. Plaukai auga grupėmis, pavyzdžiui, vienas stambus plaukas — šerys ir keletas mažesnių švelnių plaukelių, kuriuos vadiname poplaukiu. Visi tie plaukai periodiškai keičiami, vadinasi, iškrenta, o jų vietoje užauga nauji. Tai įvyksta vieną arba du kartus per metus, pavasarį ir rudenį. Tik šiltuose kraštuose plaukai nuolat palaipsniui yra mainomi. Šaltesniuose kraštuose žiemos ir vasaros kailiuko plaukai yra labai skirtingi — vasarą trumpi ir reti, o žiemą — ilgesni ir tankesni. Todėl kailiniams labiau tinka žieminiai kailiai. Bet vandenyje gyvenančių žvėrių, sakysim, ūdros, kailiai yra vienodai geri tiek vasarą, tiek žiemą.

Plaukų spalva labai įvairi, bet daugiausia ji prisitaikiusi prie tos aplinkos, kurioje gyvūnas gyvena. Štai mūsų baltasis kiškis esti baltos spalvos tik žiemos metu, o išsišėręs pavasarį įsigyja pilkųjų plaukų. Taip pat ir poliarinė lapė, širmuonėlis ir žebenktis yra balti žiemos metu, o vasaros metu pasidaro pilkšvos arba rudos spalvos. Bet baltoji meška, gyvenanti tolimiausiuose šiaurės kraštuose, savo baltos spalvos nemaino. Smiltin-

gų dykumų žvėrys dažniausiai yra gelsvos spalvos. Spalvos panašumas į aplinką leidžia žvėrimis geriau užsimaskuoti ir tuo pačiu pasislėpti nuo savo priešų arba lengviau patykoti grobio.

Paviršutinis odos sluoksnius gali vietomis sukietėti arba, kaip sakoma, suragėti. Tuo būdu susidaro nagai, arklių bei galvijų kanopos arba karvės, ožkos ragų makštis. Jie dažniausiai iš vidaus yra paremti kaulu. Susidariusi kaulinė atauga paprastai iš viršaus aptraukta ragine makštimi. Kartais ši makštis yra odinė ir apaugusi plaukais, bet oda gali nudilti ir nusilupa. Tuomet ragas virsta kauliniu padaru.

Žinduolių oda turi daugybę liaukų. Tai sakytum nedideli maišeliai, kuriuose atsiranda skystos arba pusiau skystos medžiagos. Labiausiai yra žinomos prakaito liaukos, kurios gamina prakaitą, vandeningą skystimą, o kartu su prakaitu iš organizmo pašalinamos žalingos medžiagos. Jų veikimas ypač žymus, kai gyvūnas atlieka sunkų fizinį darbą ir visas kūnas smarkiai iššyla. Prakaito liaukų skystimas garuodamas aušina kūną ir tuo būdu reguliuoja per didelį kūno kaitimą, kuris galėtų organizmui pakenkti.

Savotiškos žinduolių liaukos yra pieno liaukos. Jos skiriamos ne sau, o kitam gyvūnui, atseit, savo vaikui.

Be minėtųjų, žinduoliai turi savo odoje daug kitų liaukų, kurių paskirtis labai įvairi. Šios liaukos kai kada skleidžia savotišką kvapą. Štai, sakysim, kiaulių kvapas kyla iš liaukų priešakinėse kojose (delnialiaukių). Šuo, lapė, vilkas turi panašių liaukų uodegos pamate (violinės liaukos). Visiems yra žinomas nepakenčiamas šeško kvapas, kuris net atbaido puolantį šunį. Šį kvapą skleidžia skystis iš dviejų liaukų, esančių netoli uodegos pamato. Kvapiųjų liaukų reikšmė būna dvejopa: jų pagalba gyvūnas gali atpažinti savo viengencius arba priešą

atbaidyti. Kai kada šių liaukų gaminys turi malonų kvapą ir yra vartojamas kvėpalų gamybai (pavyzdžiui, Š. Afrikos gyvuliukas vivera).

Skeletas daugeliu atžvilgių atitinka žvėrių gyvenimo būdą. Kaukolė dviem krumpliais sujungta su pirmu slanksteliu. Beveik visi žinduoliai turi septynis kaklo slankstelius, net ir tie, kurių kaklas yra labai ilgas kaip žirafos, arba kurių kaklas labai trumpas kaip banginių; turi dvi poras galūnių (išimtis sudaro banginiai ir sirenos, kurie užpakalinių kojų neturi). Dažniausiai galūnės penkiapirštės, bet pirštų skaičius būna sumažėjęs net iki vieno, sakysim, arklio kojose. Galūnės yra prisitaikiusios įvairiems darbams: bėgimui, kopimui, šokimui, plaukimui, skraidymui ir pagaliau tiksliam, smulkiam darbui, kaip žmogaus ranka. Būdingas žinduoliams organas yra kaulinis klausos aparatas kaukolėje, ausies srityje. Jis sudarytas iš trijų kaulelių: kilpos, priekalo ir plaktuko.

Kone visi žinduoliai turi dantis. Jie yra nevienodi ir sudaro svarbiausias gaires sistematiniam jų suskirstymui. Šuo, vilkas, lapė turi šiuos dantis: viršutiniam žande, vienoje pusėje — 3 kapliai, viena iltis, 4 prieškrūminiai, 2 krūminiai, apatiniame — 3 krūminiai. Trumpai dantų sąstatas išreiškiamas dantų formule, pavyzdžiui, šunies $\frac{3+1+4+2}{3+1+4+3}$, arba pelės $\frac{1+0+3}{1+0+3}$.

Iš virškinamųjų organų paminėtini: skrandis, dvilikapirštė žarna, laiboji žarna ir storoji žarna. Paminėtinės dvi didelės liaukos: kasa ir kepenys (jakknos). Pirmoji gamina fermentus, kurie tirpina baltymus, krakmolą ir riebalus. Antra liauka, kepenys, gamina tulžį ir, be to, joje kaupiasi riebalai.

Skrandis gali būti sudėtingas. Atrajotojų skrandis sudarytas net iš keturių skyrių. Iš storosios žolėdžių žar-

nos užauga didžiulė akloji žarna, bet mėšėdžių žinduolių ji yra mažytė arba jos visai nėra. Aplamai žarnų ilgis priklauso nuo maisto pobūdžio; žolėdžių galvijų žarnos labai ilgos, siekia 25 metrus.

Palyginus su paukščiais, žinduoliai mažiau judrūs, todėl jų kvėpavimo ir balso aparatas daug prastesnis.

Žinduoliai turi šlapimo pūslę (paukščiai jos neturi).

Visi jutimo organai labai tobuli. Lietimo organai smulkūs, mikroskopinio didumo, paplitę visame kūno paviršiuje, ypač lūpose, nosyje, pirštų galuose, o šikšnosparnių — jų sparnų plėvelėse. Ypatingai tobuli uoslės organai, galima net pasakyti, kad uoslė yra pagrindinis žinduolių jutimas. Tik banginiai uoslės neturi, mat, gyvena vandenyje.

Regėjimo organai toli atsilikę nuo paukščių akių, o kai kada jie visai sunyksta, sakysim, kurmio ir kitų po žeme gyvenančių žinduolių. Tobuliausiu atveju abi žinduolių akys nukreiptos į priešakį, sakysim, žmogaus, beždžionių.

Daugumos žinduolių klausa gera, ypač plėšriųjų. Šunų ir kačių klausos jautrumas praneša žmogaus klausą, nes jų girdėjimo ribos yra platesnės. Tuo atžvilgiu pirmauja šikšnosparniai, kurie girdi ultragarsus, atsimušius nuo kietų daiktų.

Palyginti su žmogum, žvėrių psichiniai gebėjimai yra žemesnio laipsnio, o jų veiksmai — daugiausia refleksinio pobūdžio. Tai reiškia, kad žvėrys vadovaujasi paveldėtu patyrimu, o žmogus — protinga sąmone. Net ir beždžionės, kurios psichiniu atžvilgiu stovi aukštai, vadovaujasi refleksais. Bet apskritai nereikia žvėrių laikyti vien tik „refleksų mašinomis“. Štai šimpanzės elgesy pasireiškia sąmonės prošvaistės. Kai kurie žvėrys neretai pasirodo esą sumanūs. Prijaukinti drambliai ga-

li atlikti sudėtingus darbus. Laukinės beždžionės sugeba panaudoti žalias šakutes, gindamosi nuo musių, moka svaidyti akmenis į savo priešus, pareiškia meilę ne tik savo, bet ir kitų beždžionių vaikams.

Dauguma žinduolių gyvena sausumoje, bet yra prisitaikiusių labai įvairiam vietovaizdžiui. Palyginti su paukščiais, tai ramūs, nelabai paslankūs padarai. Kai kurios rūšys prisitaikę gyventi vandenyje, pavyzdžiui, banginiai; tai tikri milžinai, patys stambiausi iš visų žinduolių. Tokie žinduoliai gali gyventi vien tik vandeny (remiantis Archimedo dėsnium), o antra vertus tik vandenynai gali suteikti jiems reikalingą maisto gausybę.

Rujos, tai yra poravimosi laikotarpis, įvairiems žinduoliams skirtingas; vienai rūšiai tasai laikas yra pavasaris, kitiems — ruduo ar net žiema. Vaikuojamasi dažniausiai pavasarį, nes tuomet švelnus oras ir maisto gausumas sudaro palankias sąlygas.

Poravimosi laiku gyvulio laikysena labai pasikeičia, patinai žiauriai konkuruoja su kitais patiniais, o kartais net žūt būtinai susiremia.

Vaikuojasi patelės nesunkiai. Tuoju po to motina apilaižo vaiką ir šildo jį savo kūnu. Dauguma apsivaikuoja tiesiog ant plikos žemės, bet kai kurios žinduolių rūšys, ypač graužikai, paruošia tam urvus, kuriuos iškloja minkštu patiesalu, kartais net savais plaukais. Kai kurių rūšių patinai rūpinasi vaikais, bet yra ir tokių, kurie savo vaikus puola ir net suėda. Vaikams augant, ataušta motinos ir vaikų abipusis prisirišimas, net atsiranda neapykanta.

Šios trumpos žinduolių charakteristikos gale norėtumėm paliesti sistematiką. XIX šimtmečio pradžioje, Linėjaus laikais, aprašydami gyvūnus, zoologai buvo linkę į pirmą vietą statyti žmogų, o po jo beždžiones,

nes jos panašiausios į žmogų savo kūno sandara. Žmogus ir beždžionės sudaro vieną būrį, vadinamą primatais. Darvino evoliucijos teorija (antroji XIX šimtmečio pusė) žinduolius, kaip aukščiausios organizacijos ir vėliausiai pasirodžiusią grupę, patalpina sistemos gale. Tarp žinduolių aukščiausią vietą Darvinas skiria primatams, t. y. beždžionėms ir žmogui. Primatus, ypatingai žmogų, jis laiko tobuliausia gyvūnijos vystymosi pakopa.

Naujausiais laikais zoologijoje atsirado naujas posūkis: žinduolių klasė paliekama senoje vietoje, vadinasi, stuburinių potipio gale, bet primatai nebelaikomi visais atžvilgiais aukščiausia žinduolių grupe. Sietanagiai žinduoliai, pavyzdžiui, laikomi pažangesne grupe už primatus. Primatų organų sudėtis ir fiziologijos reiškiniai turi daug trūkumų, tobulesnė, nei kitų žinduolių, yra tik jų centrinė nervų sistema, kuriai į pagalbą eina preciziškai sudaryta ranka. Naujos žinduolių sistemos kūrėjas — H. Heilordas Simpsonas. Jo sistema, paskelbta 1945 metais, dabar pripažinta kone visame pasaulyje. Mes irgi bendrais bruožais jos prisilaikysime, tačiau, populiarumo dėlei, ja naudosis šiek tiek suprastinta forma.

2 klasė
Išmok
rašyti

VIENANGIAI (MONOTREMATA)

Šiai klasei priklauso nepaprastai keisti žvėrys, kurie nuo kitų žvėrių skiriasi labai primityvia kūno sudėtimi. Dar prieš 150 metų jie buvo mokslininkams nežinomi. Vienangiais jie pavadinti todėl, kad, panašiai kaip ropaliai ir paukščiai, turi vieną bendrą angą išmatoms, šlapimui ir kiaušiniams iš kūno pašalinti. Ir nuostabus dalykas — šie žvėrys neveda gyvų jauniklių, bet deda kiaušinius kaip žalčiai ar paukščiai, tik lanksčiu lukštu. Vienangių kūno temperatūra svyruoja tarp 24°—28°. Patelės turi pieno liaukas. Šiai žvėrių klasei priklauso tik dvi šeimos: **echidnos** ir **ančiasnapiai** (*Ornithorhynchidae* ir *Tachyglossidae*).

Echidnos (ilustr. 12) gyvena Naujojoje Gvinėjoje, Australijoje ir Tasmanijoje. Jų kūnas kresnas, maždaug duonos kevalo formos, spygliais ir plaukais apaugęs. Dantų echidnos neturi, bet turi snapą kaip paukščiai, o šio snapo gale yra šnervės. Kojos trumpos, pirštai ginkluoti stipriais nagais, o užpakalinės patinų kojos — dar ir nuodingu pentinu. Liežuvis gali toli išsikišti iš burnos, jis visas gleivėtas, o todėl tinka vabzdžiams, ypač skruzdėms gaudyti.

Echidnų yra dvi rūšys: *echidna* (*Echidna aculeata*) ir *proechidna* (*Zaglossus bruiini*).

Pirmoji šių rūšių (*Echidna aculeata*) turi apie 50 cm ilgio, gyvena daugiausia kalnuotose vietose, sunkiai prieinamuose brūzgynuose, vengia žmogaus kaimynystės.

Tai naktinis žvėriukas, sutemus jis išeina iš savo užuonarvių, uostinėdamas ir kasinėdamas ieško smulkių gyvūnelių. Vaikščioja negreit, galvą prilenkęs prie žemės. Pajutęs pavojų, jis bematant visomis keturiomis kojomis įsirausia į žemę. Kartu su maistu atsitiktinai praryja nemažai žemės, sustrūnijusios medienos.

Pagauta echidna susisuka kamuoliu, kaip mūsų ežys. Jei nori ją nusinešti, turi stverti už pasturgalinių kojų, bet tai ne visuomet pavyksta.

Proechinos (Zaglossus bruiini) ilgis — 40 cm, spygliai — iki 6 cm. Gyvena Naujojoje Gvinėjoje, pasižymi ilgu, šiek tiek lenktu snapu ir daug ilgesnėmis kojomis.

Visos echidnos gerai pakelia nelaisvę. Londono zoologijos sode viena echidna išgyveno jau 40 metų, o Berlyne apie 30 metų ir veisiasi.

Kiaušinius echidnos deda į tam tikrą papildvėje esamą sterblę. Kiaušinio dydis — apie 16—18 mm ilgio, jame besivystantis gemalas maitinasi tryniu. Prasikalęs jauniklis maitinasi pienu, kuris išsiskiria sterblės sienelėse.

Ančiasnapis (*Ornithorhynchus anatinus*) (ilustr. 11) — gimininga echidnoms rūšis, turi apie 60 cm ilgio, snapas panašus į anties snapą, uodega apie 14 cm ilgio. Penki pirštai sujungti plačiomis plaukiamosiomis plėvelėmis. Visas kūnas apaugęs minkštais švelniais plaukais. Šis žvėriukas gyvena ramiose upių sietuvose, esančiose medžių pavėsyje. Čia stačiuose krantuose kasa sau urvus žemiau vandens lygio, bet urvų guolis yra aukščiau vandens paviršiaus. Patelė padeda du kiaušiniu ir peri juos, šildydama savo pilvu. Sterblės neturi. Spenių patelė taip pat neturi, tad, žindydama savo vaikus, atgula aukštiekninka, šiek tiek susirietusi. Tuomet jos pilvo paviršiuje susidaro įdubimas, iš kurio jaunikliai laka pieną.

Ančiasnapis — sėslus padaras. Savo snapu, panašiai kaip antys, rausiasi dumble ir prižvejoja kirmėlių, vabzdžių, o ypač minkštakūnių. Pagautą laimikį deda į skruostų maišus, paskui išplaukia į vandens paviršių ir pamažu sukramto visą maistą. Kai kuriais duomenimis, ančiasnapis éda ir žuvų ikrus.

STERBLINIAI (MARSUPIALIA)

Savotišką ir nepaprastai įdomią žinduolių grupę sudaro sterbliniai. Savotiška jų kūno sudėtis, savotiškas jų geografinio paplitimo vaizdas ir jų istorija. Pradėsi-me nuo jų kūno sudėties. Galima pasakyti, kad sterbliniai yra atsilikę nuo kitų žinduolių, ypatingai veisimosi atžvilgiu. Kitų žinduolių gemalas ne tik auga motinos kūne, bet yra su juo suaugęs. Tarp motinos kūno ir jos vaiko atsiranda rišantis juos saitas, vadinamas placenta, kuris užtikrina gemalo mitybą iki to momento, kai vaikas gali savarankiškai maitintis. Sterbliniai žinduoliai placentos neturi; gemalas išbūna motinos kūne trumpą laiką, pvz. 8—30 dienų, ir gimsta visiškai mažytis, bejėgis, panašus į kai kurių vabzdžių vikšrus. Tolimesnė jauniklio raida vyksta ne motinos kūne, bet tam tikroje sterblėje, kuri yra motinos papildėje. Į tą sterblę atsi-daro speniai su pienu. Jie labai anksti patenka į vaiko žiotis ir net suauga su jomis. Dėlei placentos nebuvimo sterbliniai žinduoliai vadinami beplacenciais. To organo nebuvimas yra jiems būdingas ir sąlygoja atsilikusią jų būklę.

Pirmieji pasaulio žinduoliai buvo vienangiai ir sterb-
liniai. Jie buvo paplitę Europoje, Azijoje, Amerikoje, ir
žinomas prancūzų zoologas Kiuvje (Cuvier) rado daug
jų skeletų Paryžiaus apylinkėse. Geologai teigia, kad
sterbinių klestėjimo laikotarpis buvo apytikriai prieš
60 milijonų metų. Vėliau atsirado placentinių žinduolių.
Jie buvo tobulesni ir todėl nukonkuravo sterbinius. Dėl

šios konkurencijos sterbliniai išmirė Europoje ir kituose kraštuose. Bet minėtu laikotarpiu Australija jau buvo atsiskyrusi nuo Azijos žemyno ir kaip tik todėl atsiradę Azijoje placentiniai žinduoliai negalėjo į Australiją patekti, tad ir minėtoji konkurencija tarp sterblių ir placentinių žinduolių čia neįvyko. Taigi sterbliniai išliko Australijoje net iki mūsų dienų.

Dabartiniu laiku europiečiai yra privežę į Australiją daug savo naminių ir laukinių gyvulių, labiausiai avių, šunų, triušių, lapių, šeškų, žiurkių, ir vietiniai sterbliniai žvėrys sparčiai nyksta, nepajėgdami su atėjūnais konkuruoti. Deja, baltasis žmogus nuo pat kolonizacijos pradžios nesirūpino saugoti vietinės gyvūnijos. Atrodo, kad ir dabartiniai Australijos kolonistai tuo atžvilgiu nerodo jokios pažangos. Dauguma jų — piemenys arba žemdirbiai, kuriems rūpi pelnas, bet ne gamtos apsauga. Tad Australijos gyvūnija yra be gailesčio naikinama, dažnai vien dėl malonumo paleisti šūvį į gyvą padarą. Taigi, jeigu žmogus nesiims reikalingų priemonių, ši įdomi Australijos gyvūnija netrukus turės išnykti.

Sterbliniai žvėrys ne tik savo kūno sudėtimi, bet ir dauginimusi, ir psichika atsilieka nuo aukščiau už juos stovinčių placentinių žinduolių.

Dauginimasis yra lėtas, vaikų gali būti ir vienas, ir dešimt su viršum. Apsivaikavusi patelė nukreipia kengūriuką į esamą jos papildvėje sterblę, kur jis auga ir yra nešiojamas labai ilgai, pavyzdžiui, didžioji kengūra nešioja jį apie 8 mėnesius. Ilgainiui vaikas gali iš sterblės iškišti galvą, o vėliau visai iš jos išėiti, bet, esant pavojui, vikriai į ją išoka.

Sterblių žinduolių yra žinoma 100 rūšių su viršum. Dauguma jų gyvena Australijos žemyne, salose ir vos keletas rūšių — Amerikoje. Jie prisitaikę įvairiam gyvenimo būdui: vieni mėgsta lygumas, stepes, kiti —

miškus ir yra geri kopikai, tretį rausiasi po žeme, kaip mūsų kurmiai. Jų maistas nevienodas — yra plėšrių sterblių, kurių grobinys susideda iš kitų gyvulių, yra žolėdžių, yra sterblių, kurie minta kone tik vabzdžiais, pavyzdžiui, skruzdėmis. Apskritai, gana keistas reiškiny: nepaisant savotiškų bendrų bruožų, rūšiniu atžvilgiu sterbliniai gali būti suskirstyti tokiomis grupėmis, kaip ir placentiniai žinduoliai. Tokiu paralelizmu pasižymi rūšys, panašios į vilką, opšrų, kiaunę, kurmį ir taip toliau.

Psichiniu atžvilgiu sterbliniai žinduoliai užima gana žemą pakopą. Palyginus sterblinius su placentiniais žinduoliais, geriausiu atveju galima išžiūrėti psichiką, ne aukštesnę už mūsų avies. Tokios psichikos jiems pakako tol, kol Australija buvo izoliuota, kol jos dar nebuvo pasiekę kiti gyvuliai ir baisiausias gyvulių priešas — baltasis žmogus.

Nors kai kurios sterblių žinduolių rūšys pakelia nelaisvę, bet toli gražu nesuteikia žmogui tokio malonumo, kaip kiti aukštesnės psichikos gyvūnai. O iš placentinių gyvulių dargi žiaurūs plėšikai sugeba ne tik apsiprasti, bet ir susibičiulianti su žmogum. Apie sterblinius to pasakyti negalima. Jie ilgainiui pripranta prie nelaisvės, pasidaro abejingi naujai aplinkai, bet nemoka skirti asmenų ir prisirišimo jausmas jiems svetimas.

Iš daugelio sterblių rūšių paminėsime vien tuos, kurių kailiai daugiausia patenka į Europą, arba tuos, kuriuos dažniausiai galima matyti zoologijos soduose. Prie tokių priklauso **didelfų** arba **sterblių žiurkių** šeima (*Didelphyidae*), nedideli žvėriukai, nuo žiurkės iki šeško ūgio. Tai vieninteliai sterbliniai, gyveną Amerikoje. Jų kailiukai gana gražūs ir sudaro žymų prekybos objektą. Vieną didelfų rūšį, vadinamą **oposumu** (*Didelphys virginiana*), neretai augina fermeriai. Oposumas minta

1. Lapé kusu

2. Beneto kengūra

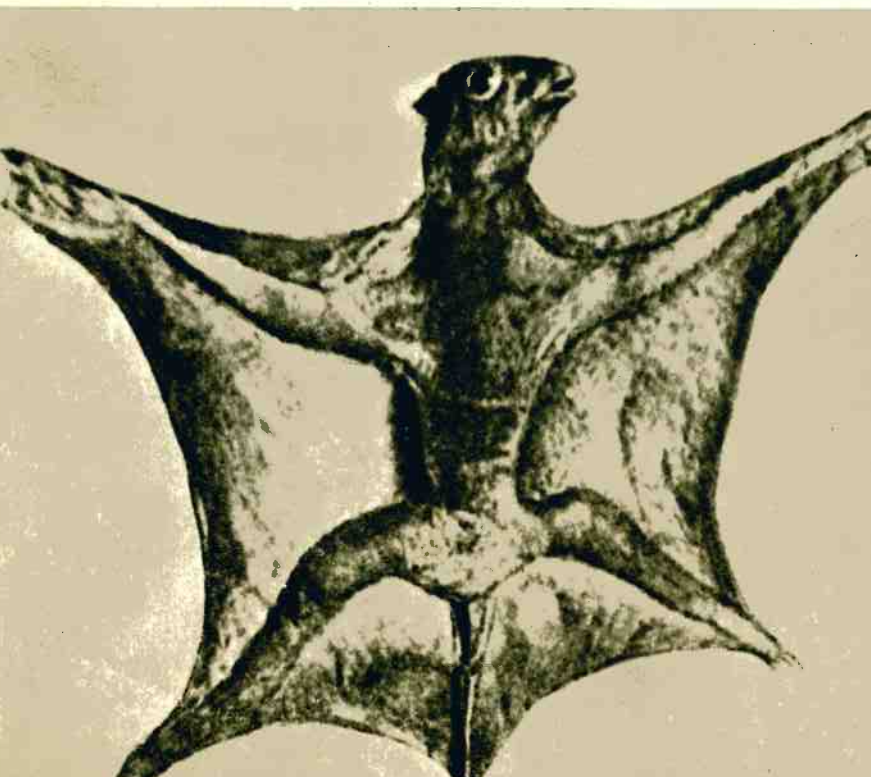

3. Zvaigždžiasnukis kurmis

4. Ežys

5. Kaguanas

mišriu maistu, daugiausia žiurkėmis. Ši didelfų rūšis nepaprastai gaji — pasitaiko, kad tariamai negyvas, jau nebejudęs oposumas, vos parsineštas namo, staiga atgyja ir pasprunka.

Artima didelfams yra **kuskusų** šeima (*Phalangeridae*). Tai vidutinio ūgio žvėriukai su ilga kibia uodega, kurią gali apvynioti apie šakas. Maisto ieško naktį, o dienos metu miega savo užnarviuose. Minta vaisiais, lapais, pumpurais, kai kurios rūšys ėda jaunų paukščiukų kiaušinius. Gerai laipioja medžiais ir šokinėja. Viena kuskusų rūšis (apie 60 cm ilgio), vadinama **lapekusu** (*Trichosurus vulpecula*) (iliustr. 1), turi puikų kailiuką, vadinamą australiniu oposumu. Tai svarbus eksporto objektas. Kuskusų šeimos žvėriukai dažnai aptinkami zoologijos soduose.

Tam tikro panašumo su jaunomis meškėmis turi **sterbinių meškų** šeima (*Phascolarctidae*). Iš jų verta paminėti sterblynę mešką (*Phascolarctos cinereus*), populiariai **koala** vadinamą (iliustr. 13). Tai nepaprastai malonios išvaizdos gyvuliukas, apie pusės metro ilgio, beuodegis, švelnaus garbanoto plauko. Sterblynės meškos gyvena eukalptuose, kurių lapais ir pumpurais maitinasi ir prisikemša savo skruostų maišus. Patelė atsiveda vieną vaiką, kurį iš pradžių nešioja sterblėje, o paskui ant nugaros. Sterblynės meškos yra labai nepaslančios, kiekvienas jų judesys lėtas, tarytum apgalvotas. Jų kailiukai brangūs, turi didelę paklausą, ir todėl šie žvėriukai beveik išnaikinti.

Iš visų sterbinių, tur būt, labiausiai populiarūs yra **kengūrų** grupė (pošeimis *Macropodinae*). Kengūrą lengvai galima pažinti iš jos savotiškos pozos ir ypatingų judesių, o taip pat iš ūgio, nes kai kurios kengūrų rūšys — tikri milžinai. Ypač didelio ūgio yra pilkoji didžioji kengūra (*Macropus giganteus*) (iliustr.

14) ir Beneto kengūra (ilustr. 2). Seni patinai, atsitūpę ant užpakalinių kojų, yra žmogaus aukščio. Kūno ilgis siekia 3 metrus, iš jų 90 cm tenka vien uodegai. Sveria 100—150 kg. Kailis tankus, lygus, minkštas, pilkas su durpiniu atspalviu. Dažnai didžiąją kengūrą gali pamatyti stovinčią, atsirėmusią į žemę dviem užpakalinėmis kojomis ir galinga raumeninga uodega.

Nepaprastai įdomu, kad poravimosi metu jų plaukai nusidažo ryškia raudona spalva. Ši spalva pareina nuo tam tikros „pudros“, panašios į augalų žiedadulkes, kurią galima nušluostyti su skuduru. Ne visi šios kengūros porūšiai turi tokią pudrą, vienus porūšių — abi lytys, kitų — vien patinai.

Antras ir trečias kengūros pirštai yra nepaprastai maži, tarp savęs suaugę, su mažais riestais nagais. Pasak profesoriaus Brandeso iš Drezdeno zoologijos sodo, tie du pirštai — tai įrankis pasikasyti apie ausis. Mat, kokie yra kengūrų tualetu reikmenys — pudra ir šukos. Pirmo piršto kengūra visai neturi, o ketvirtasis nepaprastai didelis su stipriu durtuvo formos nagu. Tai svarbiausias kengūros ginklas, kuriuo ji gali suduoti priešui mirtiną smūgį.

Didžiosios kengūros Australijoje, kaip antilopės ar elniai kituose kraštuose, ganosi stepėse ar miškuose, maitinasi žolėmis, jaunomis šakutėmis. Jos yra atsargios ir baikščios, pavojaus akivaizdoje, pasispirdamos užpakalinėmis raumeningomis kojomis, lengvai išvysto iki 70 km greitį. Vienas jų šuolis siekia 12 metrų. Kadangi kengūros pakelia daug atšiauresnį klimatą, negu Australijos, buvo padaryta bandymų jas aklimatizuoti Europoje. Kai kurie Anglijos turtuoliai, pavyzdžiui, V. Rotšildas, turi jų savo parke, ir jos ten net veisiasi. Taip pat Vokietijoje grafas Vitslebenas turėjo kengūrų savo parke, ir jos tenai d... i.

VABZDŽIAĖDŽIAI (INSECTIVORA)

Panašiai kaip vienangiai, vabzdžiaėdžiai priklauso prie primityviausių ir seniausių žinduolių. Dauguma jų smulkūs, ir ši ypatybė rodo jų senumą, nes visos seniausių žinduolių skeleto dalys yra labai smulkios.

Būdingas šiems gyvuliukams bruožas — didelis skaičius aštrių smailių dantų. Tų dantų paskirtis — triuškinti vabzdžių šarvus. Paprastai vabzdžiaėdžiai turi 44 dantis, ir jie beveik visi vienodi. Smegenys yra labai mažos. Menkas jų išsivystymas ir didelis skaičius mažai diferencijuotų dantų taip pat rodo vabzdžiaėdžių primityvumą. Apskritai vabzdžiaėdžiai baisiai ėdrūs, ypač smulkios rūšys, kaip kirstukai.

Vabzdžiaėdžių žinduolių grupės paprasčiausi gyvuliukai — **kirstukai** (*Soricidae*). Jų yra apie 150 rūšių, paplitusių po visą pasaulį, išskyrus pietų Ameriką ir Australiją. Iš pirmo žvilgsnio daug kas palaiko juos pelėmis, nes apytikriai jie yra tokio didumo, bet iš tiesų kirstukai nieko bendro su pelėmis neturi. Jų snukutis pleišto pavidalo, labai judrus, akys smulkios, o visas kūnas apaugęs nepaprastai švelniais kaip aksomas, tankiais plaukeliais. Bet labiausiai kirstukai nuo pelių skiriasi tuo, kad pelės turi dvi poras savotiškų graužiamųjų dantų, o kirstukai tokių dantų neturi. Jie gyvena daugiausia po žeme savo urvuose arba iš pelių atimtuose urvuose. Kirstukai vengia šviesos, ir manoma, kad saulės šviesa juos užmuša. Jie visur paplitę, bet ne dažnai

tenka jų matyti. Mūsų krašte lengviausia juos pamatyti tuo laiku, kai sodinami medeliai. Kirstukai neretai iš savo urvų įkrenta į duobę, bet, kadangi be maisto negali ilgai gyventi, randame juos jau negyvus. Minta kirstukai vabzdžiais, iš dalies kirmėlėmis, bet kartais ir smulkiais stuburiniais gyvuliukais. Žmogui jie naudingi, nes sunaikina daugybę vabzdžių. Jų balsas — tylus cipsėjimas.

Lietuvoje randamos trys kirstukų rūšys. Labiausiai paplitęs yra paprastasis kirstukas (*Sorex araneus*) retesnis kirstukas nykštukas (*Sorex minutus*) — tai smulkiausia mūsų krašto žinduolių rūšis. Palyginti dažnai aptinkamas pas mus vandeninis kirstukas (*Neomys fodiens*). Jis didžiausias iš mūsų kirstukų (turi apie 9 cm ilgio, ir uodega siekia 7 cm), be to, tur būt, pats puošniausias — viršutinė jo kūno dalis beveik juoda, o papilvė — balta. Jį neretai galima aptikti stovinčiuose vandenyse, pelkėse, tvenkiniuose. Jis puikiai plaukia ir, būdamas labai plėšrus, maitinasi visokiausiais vandeniniais gyvūnais, vabzdžiais, mažomis žuvimis. Žuvivaisos pareigūnai dažnai šiais žvėriukais skundžiasi, tuo labiau kad jie vislūs. Bet ir jie patys dažnai esti įvairių plėšrių paukščių laimikis, kaip antai, rasdavau jų suopių lizduose negyvų, parneštų jauniems paukščiukams. Kai kada kirstukai (ypač paprastasis kirstukas) apsigyvena žmogaus pastatuose, net gyvenamuose namuose.

Kirstukams gimininga yra **kurmių** šeima (*Talpidae*). Kurmiai skiriasi nuo kirstukų savo dantimis, be to, jų akys labai smulkios, dažnai paslėptos po oda taip, kad gyvulėlis vargiai gali jomis naudotis. Ausys trumpos, vos matyti tarp plaukų. Abu blaudikauliai suaugę. Kurmiai plačiai paplitę Europoje, Azijoje, taip pat ir

Šiaurės Amerikoje. Mėgsta daugiausia lygumas, nors pasitaiko jų ir kalnuose. Tinkamiausios jiems vietos — kultivuojamos dirvos, pievos, daržai. Vengia kurmiai smėlėtų dirvų, nes ten randa mažiau maisto, taip pat vengia tokių vietų, kurias siekia pavasario potvyniai. Gyvena jie po žeme, kasa ten urvus ir ilgus vingiuotus koridorius, kameras. Saulės šviesos kurmiai nemėgsta, gal todėl jie veiklesni nakties metu. Patekę į žemės paviršių, jie gana greit bėga, bet nemoka šokti nei kopti, o, esant pavojui, sugeba labai greit įsirausti giliai į žemę ir ten toli nukeliauti. Keliauti po žeme kurmiui nesunku, kadangi trumpi statūs aksominiai jo kailio plaukai nekliudo judėti nei į priekį, nei į užpakalį. Prireikus kurmis gana gerai plaukia.

Kurmis — žemos psichikos gyvūnas, ir kai kurie jo jutimų organai ne kokie, ypač akys. Jos smulkios kaip aguonos grūdas ir gal skiria tik šviesą nuo tamsos. Vadojavasi kurmis veikiausiai knysle. Taip pat galima manyti, kad jo plaukų pagrinduose yra smulkių mikroskopinio didumo organų, kurių dėka kurmis po žeme orientuojasi. Kurmis gerai girdi, jaučia žemės paviršiaus sukrėtimus, ir jo uoslė gera, padeda maisto susirasti. Manoma, kad net kurmio uodega taip pat yra jutimo organas; užriesta į viršų ir apatine puse liسدama urvo lubas, ji padeda kurmiui orientotis. Vadinas, visi kurmio jutimo organai pritaikyti gyvenimui po žeme.

Kurmis mums daugiausia žinomas iš savo požemių darbų, kuriuos vykdo nuostabiai plačiu mastu. Šis mažas gyvuliukas labai stiprus. Kiekvienas, paėmęs gyvą kurmį į rankas, gali įsitikinti nepaprasta priešakinių jo kojų jėga. Rausdamasis galva, ypač kaklo raumenų judesiais, jis išstumia į paviršių išjudintos žemės masę. Ieškodamas maisto, kurmis turi nuolat raustis ir kurti naujus koridorius. Bet jam gali pritrūkti oro, todėl ven-

tiliacijos tikslu ir išjudintai žemei pašalinti jis padaro kurmiarausį, ventiliatorių. Jo urvai eina lygiagrečiai su žemės paviršiumi. Tinkamoje vietoje, dažniausiai 30—60 cm gilumoje, kurtis įsitaiso guolį, išklotą sausais lapais ar kitokia minkšta medžiaga. Čia jis ilsisi, šildosi, nes drėgna žemė atima jam daug šilimos. Aplink tokį guolį visomis kryptimis eina koridoriai, į kuriuos patenka sliekai, vabzdžių lervos ir kiti gyvūneliai. Tad šie koridoriai — kurmio medžioklės teritorija.

Kurmių koridorių planas nėra pastovus, vis keičiasi, prisideda naujų požeminių koridorių, bet apskritai jis panėšėja savo aplinkinėmis ir spindulinėmis dalimis į voro kryžiuočio voratinklį. Be minėtų koridorių, dar yra tokių, kurie kyla statmenai į viršų. Tai ventiliatoriai, kurtis pro juos patenka į žemės paviršių, dažniausiai nakties metu, ir čia taip pat medžioja. Kurtis medžioja 50—100 metrų spinduliu nuo savo guolio, o kurmio guolis yra šio ploto centre. Kurtis orientuojasi labai tobulai, tad, pagautas ir nuneštas į šalį, jis moka ir po žeme patekti į savo koridorių tinklą.

Svarbiausias kurmio maistas yra sliekai, visokie vabzdžiai, bet, patekęs į žemės paviršių, jis puola tritonus, smulkias varlytes, peles. Susitikę du kurmiai ryžtingai puola vienas kitą, ir vienas iš jų arba net abudu randa sau galą, dažnai nugalėtojas dar suėda nugalėtą. Jų ēdrumas yra nuostabus, net nelaisvėje, neiįprastose jam sąlygose, kurtis neatsisako patiekto maisto, o suėsti jis gali 60 didelių sliekų per dieną, vadinasi, ne mažiau, negu pats sveria. Kurtis puola gyvates, bet nėra tikrų duomenų, ar gyvatės nuodai jam pavojingi.

Dėl kurmio naudos ir žalos daug kalbėta ir rašyta. Vieni gina jį, mat, jo kailiukas vertingas ir, sakysim, Tarybų Sąjunga kasmet jų eksportuoja keliasdešimt milijonų. Net Lietuvoje per metus sumedžiojama apie 20 000

kurmių. Kurmis ventiliuoja žemės paviršių ir tuo būdu pagerina dirvožemio kokybę. Be to, kurmis ėda daugybę žalingų vabzdžių, ypač karkvabalio lervas. Ir vis dėlto kurmis daro nemaža žalos: pievose sukasa daugybę kurmiarausių ir šitaip jas gadina. Daržininkai nekenčia jo todėl, kad jis gadina lysves, nutrauko šaknis jauniems augaliukams, ėda naudingus gyvūnus — sliekus.

Įdomios išvaizdos yra žvaigždžiasnukis kurmis (*Condylura cristata*) (ilustr. 3).

Vabzdžiaėdžių būriui priklauso ir kurmėnas (*Desmana moschata*), savo išvaizda labai panašus į kirstuką, tik žymiai didesnis,— jo kūnas turi apie 25 cm ilgio ir dar 17 cm ilgio uodegą. Kurmėnas paplitęs Europos rytuose, daugiausia Volgos ir Dono žemupyje. Kurmėnas gyvena vandeny, panašiai kaip mūsų ūdra. Jo pirštai sukabinti plačia plaukiamąja plėvele, o uodega padengta žvynais ir retais šeriais, iš šonų suplota ir vandenyje atstoja vairą. Kurmėnas puikiai plauko ir nardo net po ledu. Būdamas po ledu, jis iš nosies išleidžia orą, tuo būdu sudarydamas pūsle, kurios oru kvėpuoja ir todėl gali ilgai išbūti po ledu. Jo uoslė labai gera. Nosis ilga, kiek panaši į dramblio straublį. Minta įvairiais vandeniniais gyvūnais, daugiausia moliuskais.

Kailiukas nepaprastai švelnus, labai vertingas. Tarybų Sąjunga turi šių kailiukų monopolį, nes tik Rusijoje šis žvėriukas gyvena. Buvo daryta bandymų aklimatizuoti šį žvėriuką Lietuvoje. Rezultatai dar nežinomi.

Ežys (ilustr. 4) irgi priklauso vabzdžiaėdžių būriui. Mūsų krašte yra dvi jų rūšys, kurios tesiskiria savo papilvės spalva. Ežiai su tamsia papilve priklauso vakarinei rūšiai (*Erinaceus roumanicus*), o su balsva papilve — rytinei rūšiai (*E. europaeus*). Pirmoji šių rūšių Lietuvoje dažnesnė.

Ežys paplitęs visoje Europoje, žymioje Azijos dalyje, iš dalies Afrikoje. Į šiaurę jis siekia lapuočių miškų plitimo juostą. Lietuvoje tai dažnas gyvuliukas. Mūsų liaudies teigimu, yra dvi ežių veislės — „šunežys“ ir „kiauležys“; vieno snukutis panašus į šuns, o kito į kiaulės snukį. Šie teiginiai vargiai turi pagrindo.

Vaikščiodamas ežys suglaudžia, tartum prisišukuoja spyglius. Pajutęs pavojų, jis sugeba susisukti kamuolin ir atkišti į visas puses savo spyglius, taigi paslėpti savo minkštąsias kūno dalis — galvą, krūtinę ir pilvą. Šitaip susisukti ežiui padeda odos raumenų sluoksniš. Būtų bergždžias darbas jėga atsukti eži, tačiau, paliktas ramybėje, ežys netrukus pats atsisuka, o dar greičiau jis taip pasielgia įmestas į vandenį, nes plaukia neblogai.

Dieną ežys tūno pasislėpęs tamsiame ramiame kampe, lapų krūvoje, išvirtusio medžio prieglobstyje, pavoryje. Tokiose vietose ežys ir žiemą pramiega. Prijaukinti ežiai duodasi paimti į rankas ir nesisuka kamuoliu.

Naktį ežys yra labai veiklus ir gana greit bėginėja. Naktį jis ieško maisto, visokių smulkių padarėlių — vabzdžių, sliekų. Ėda ežys ir jaunus paukščiukus, peles, varles, tritonus, driežus, net gyvates. Vieną kartą aš, dar vaikas, su savo broliukais, prisiskaitę Bremono knygų, įdėjome eži ir gyvatę į medinę dėžę. Ežys, ilgai negalvojęs, stvėrė gyvatę pusiau ir iš karto ėmė krimsti, nors gyvatė ir raitėsi, mėgindama iš jo pasprukti. Suėdęs gyvatės dalį, ežys, matyti, pasisotino ir atsitraukė. Yra paplitusi nuomonė, kad gyvatės nuodai ežio neveikia, kad jis savo kraujuje turi tam tikrų medžiagų, dėl kurių nuodai jo neveikia. Ežys, anot fiziologų, turi imunitetą, nukreiptą prieš gyvačių nuodus. Bet vis dėlto ežys geriausiai apsisaugo nuo gyvatės vikria taktika: primina ją ir atkiša spyglius į priešų pusę.

Vieną ar du sykius per metus ežys veda vaikus. Gali atsivesti nuo keturių iki dešimties vaikų. Jų spygliai iš pradžių yra švelnūs ir neduria.

Mūsų krašte ežys mėgstamas, laikomas naudingu gyvuliuku. Tačiau medžiotojai skundžiasi: ežiai, girdi, sunaikina daug jaunų paukščiukų lizduose, net kurapkų šeimyna nėra nuo jų saugi. Žinoma, šiuos nelabuosius darbus ežys iš dalies atperka, naikindamas visokius kenkėjus.

Antra vertus, patys ežiai yra visokių plėšrūnų laimikis. Mielai juos ėda lapės ir dideli plėšrieji paukščiai, ypač naktį medžiojant didysis apuokas. Kartą, balandžio mėnesį, ištyriau Rudninkų girioje mano sumedžiuoto barsuko skrandį. Radau ten, tarp kitko, dar nesuvirškinto ežio likučių, daugybę spyglių. Nuostabu, kad šie spygliai pačiam barsukui nepakenkė.

Ežys greit prie žmogaus prijunksta. Laikomas namuose, jau po kelių dienų žmonių nesibaido, duodasi paimamas į rankas ir nebesusisuka į kamuolį, kaip laukiniai ežiai, bet dieną jis miega, o guoliui jam labai tinka veltinis, batas, vatinuko rankovė ar šiaip koks jaukus kampelis. Naktį ežys apeina visus užkampius, radęs tarakoną, šnypščia ir gardžiai čepsėdamas suėda savo laimikį. Galima jį maitinti pienu, žalia mėsa.

ŠIKŠNOSPARNIAI (CHIROPTERA)

Prabėgomis apžvelgę stuburinių gyvūnų raidos istoriją, mes tris kartus aptinkame gyvius lakūnus. Pirmieji lakūnai — tai milžiniški ropliai, kurie gyveno eoceno periode, vadinasi, prieš 73 milijonus metų. Maždaug tuo pačiu laiku atsirado ir pirmieji paukščiai, ir šikšnosparniai, bet pastarųjų griaučių liekanų rasta labai maža, tad apie jų pasirodymo laiką sunku ką nors tikro pasakyti. Vis dėlto yra pagrindo manyti, kad jie išsivystė iš vabzdžiaėdžių žinduolių, būtent tokių, kurie gyveno medžiuose ir judėdavo šuoliais, stverdami laimikį.

Šikšnosparnių žinoma apie 1000 rūšių ir porūšių. Jie plačiai paplitę.

Kadangi šikšnosparnių yra įvairaus ūgio, pradedant mažyčiais, vos pelės didumo, ir baigiant didžiaisiais, nedidelio šuns ūgio, tad šikšnosparnius priimta skirstyti į didžiuosius ir mažuosius. Didieji savo galva ir snukiu panašūs į šunį ir todėl vadinami skrajojančiais šunimis, bet ne vien tik išvaizda skiriasi didieji nuo mažųjų, kitoks ir jų gyvenimo būdas, ypač maistas. Didieji šikšnosparniai maitinasi visokiais vaisiais, o mažieji, vadinami tikraisiais šikšnosparniais, yra plėšrūs — jie minta gyvulinio pobūdžio maistu, daugiausia vabzdžiais.

Skrajojantieji šunys gausiai gyvena atogrąžų Azijos kraštuose iki Australijos, Naujosios Zelandijos ir Polinezijos salų. Tikrieji šikšnosparniai yra paplitę visame pasaulyje, išskyrus ašigalių kraštus.

Didžiuliai skrajojantieji šunys labai draugiškai sugyvena. Jie savo miegui pasirenka tam tikras jiems patogias vietas, sakysim, didžiulius atogrąžų medžius. Iš ryto visi drauge sumiega, pakibę po šakomis, o vakare visi drauge pabunda ir išskrenda į savo ganyklas. Kitos šikšnosparnių grupės tik dieną praleidžia drauge, o, stojus vakarui, pakrinka į visas puses. Trečios grupės šikšnosparniai laikosi poromis, kiekvienas susiranda užnarvį dienai praleisti, nors kartais viename užnarvyje galima jų rasti po kelis arba keliolika. Prie šios grupės ir priklauso mūsų krašte gyvenantieji.

Mūsų krašte šikšnosparnių maža, ir mes ne taip dažnai juos matome. Visai kas kita šiltesniuose kraštuose. Jau Europos pietuose, Italijoje, Ispanijoje, jų žymiai daugiau. Net miestuose, stojus vakarui, zuja jie danguje visomis kryptimis, o daugiausia — tropikuose, sakysim, tropinėje Amerikoje. Techase yra kalnų urvas, vadinamas Ney-Kavern, kuriame susirenka apie 20 milijonų šikšnosparnių. Šis urvas ir buvo atrastas, atkreipus dėmesį, kad vakarais toje vietoje kelių kilometrų pločiu šikšnosparniai užgožia saulę nelyginant tamsūs dūmai. Pietinėje Prancūzijoje, Pirėnų kalnuose, man pačiam teko pabuvoti urvuose, kur visos lubos buvo nusagstytos miegančiais šikšnosparniais. Įėjęs į tokį urvą, turi pasilenkti, kad savo galva neužkabintum įmigusių gyvuliukų. Tai smulkūs šikšnosparniai, didelių Europoje nėra.

Kas kita Australijoje, kur gyvena vidutinio šuniuko didumo šikšnosparniai. Ten kartais dienos poilsiu jie užima kelių hektarų mišką, ir daugelis jų tūkstančių viens prie kito pakimba ant visų medžių šakų. Jų taip daug, kad nė vienoje šakoje nėra laisvos vietos, o kartais šakos jų sunkumo neišlaiko ir lūžta. Visos kalnų olos, visi medžių uoksai Australijoje yra jų užimti.

Seniau šikšnosparnių buvo daugiau, negu dabar. Dabartiniu laiku jų sumažėjo, matyt, todėl, kad vartojami insekticidai. Ši priemonė naikina ne tik vabzdžius, bet ir paukščius, ir apleičia visus tuos gyvūnus, kurie vabzdžiais maitinasi. Ir tenka gailėtis, kad taip yra, nes visi Europos, Afrikos, Amerikos šikšnosparniai žmogui labai naudingi — tai svarbūs kenksmingų vabzdžių naikintojai. Kaip žinome, pavojingiausia liga šiltuose kraštuose yra maliarija, ją platina uodai, o uodais daugiausia ir maitinasi šikšnosparniai. Medicinos statistika nustatė, kad kur daugiau šikšnosparnių, ten ir maliarija susergama rečiau.

Šikšnosparniai yra vieninteliai žinduoliai, kurie gali skraidyti ir skraido labai gerai. Skraidymui pritaikytos priešakinės kojos. Abi poros šikšnosparnių galūnių — penkiapirštės. Visi užpakalinių kojų pirštai ir priešakinių kojų pirmasis pirštas yra labai maži ir ginkluoti riestais nagais, o kiti keturi priešakinių kojų pirštai — labai ilgi, neturi nagų ir visi tarp savęs sujungti plona oda, kuri siekia užpakalinę koją, uodegą ir pereina į kitą kūno šoną. Priešakinių kojų pirštais ir užpakalinių kojų pirštais naudodamasis šikšnosparnis vaikščioja, o nagais gali pakibti arba galva žemyn, arba aukščiau. Kai kurių šikšnosparnių ir ausies kriauklės yra labai didelės, plonos, šiek tiek panašios į sparnus. Manoma, kad jos patikslina klausą. Panašiai kaip ir paukščiai vienos šikšnosparnių rūšys turi smailius ilgus sparnus ir gali išvystyti didelį greitį, o kitos rūšys turi placius bukus sparnus ir prasčiau skraido.

Dantų sistema panaši į vabzdžiaėdžių, ir tai dar kartą įrodo, kad šios dvi grupės yra giminingos. Daugelio rūšių ne tik ausys ilgos, plėvėtos, plėvėtų ataugų yra ir ant snukio, ant nosies, o tai suteikia šikšnosparniui gana keistą išvaizdą. Šikšnosparnių oda, sparnai ir visos

tos plėvėtos jų ataugos turi ypatingos gyvybinės reikšmės.

Tarp nosies ir akies glūdi tam tikra liauka, gaminanti riebų tepalą. Tuo tepalu gyvuliukas pritepa ir masažuoja savo sparnus ir kitas odos ataugas. Šis veiksmas, matyti, šikšnosparniui yra labai svarbus, nes net pagautas jis pasinaudoja kiekvienu momentu savo tualetui atlikti. Tai susiję su nepaprastai jautriais mikroskopinio didumo jutimo organais, išdėstytais visoje odoje.

Labai įdomus yra šikšnosparnių gebėjimas orientuotis ultragarso pagalba. Jau XVIII a. italų gamtininkas Spalancanis atliko tokį bandymą. Kambaryje įvairiomis kryptimis jis ištempė daugybę stygų, o paskui ten prileido šikšnosparnių su užlipdytomis akimis. Jie skraidė po visą kambarį, neužkabindami nė vienos stygos. Gamtininkas suprato, kad jiems orientuotis padeda ausys, ir užlipdė šikšnosparniui vieną ausį. Tuomet tasai jau menčiau orientavosi ir skraidydamas paliesdavo stygas. Kai gamtininkas užlipdė abi ausis, gyvuliukas apskritai negalėjo skristi, nes nuolat susidurdavo su stygomis. Iš to padaryta išvada, kad šikšnosparnis jaučia suspausto oro tankumą, artindamasis prie kieto daikto, o jo ausys to suspausto oro tankumą registruoja.

Tuomet dar neturėta supratimo apie ultragarą. Šiandien yra žinoma, kad šikšnosparniai leidžia garsus, kurie mūsų ausiai yra visai negirdimi, būtent 30 000—70 000 virpesių per sekundę. Tuos garsus jie leidžia savo gerklomis pro atdarą burną arba šnerves. Susidūrę su kokia nors kliūtimi, pavyzdžiui su skrendančiu vabzdžiu, ultragarsai yra atmušami ir aidu grįžta į šikšnosparnio ausį (kuri labai sudėtinga), o iš ten — į tam tikrus smegenų centrus, kur jie atitinkamai įvertinami. Kaip jau buvo sakyta, kai kurių šikšnosparnių ausys yra labai didelės su daugybe ataugų, vingių ir smulkių mikrosko-

pinių jutimo organų. Tai įgalina šikšnosparnį nepaprastu tikslumu įvertinti atmuštų garsų atstumą ir kryptį. Tad nenuostabu, kad tamsiose olose, kur kartais susispiečia pusė milijono šių žvėrelių, jie gali ilgai skraidyti, neužkabindami viens kito. Tokiose apystovose su infraraudona šviesa buvo nufilmuotas šis nepaprastas reiškinys. Dar pakartojau: visame kūno paviršiuje, ypačingai sparnuose, ausies paviršiuje ir visose odos ataugose, net uodegos odoje yra apščiai tų smulkiausių jutimo organų, kurie signalizuoja gyvuliukui net apie silpniausias oro sroves. Taigi norom nenorom kyla mintis, kad radarą, šį nuostabų mokslininkų išradimą, šikšnosparniai seniai praktikuoja.

Panašiai kaip paukščiai, šikšnosparniai turi gerą vietos atmintį. Kai kurios jų rūšys rudenį išskrenda į šiltesnius kraštus žiemos praleisti. Šis reiškinys paaikėjo neseniai, kai pradėta juos žymėti (uždedant numeruotą žiedą). Antai 1935 m. kovo 19 d. Drezdene žieduotas nakviša tų pačių metų birželio 9 d. buvo sugautas Lietuvoje, netoli Telšių, vadinasi, maždaug 750 kilometrų nuo žiedavimo vietos. Bet dauguma rūšių praleidžia žiemą ten pat, kur ir vasarą, susirasdami ramius, tik šiltesnius užunarius, uoksus.

Dienos metu šikšnosparniai miega. Dauguma pradeda skraidyti jau vakaro prietemiuose, bet kiekviena rūšis turi savo „darbo“ valandas, kai kurios rūšys pradeda skraidyti gana anksti, net penktą valandą. Kiekviena rūšių turi savo priprastą vietovaizdį — vienos mėgsta mišką, sodą, kitos — apgyventas vietas, dar kitos — stovinčius vandenis. Kadangi šikšnosparniai labai naudingi, kai kuriose Europos valstybėse, sakysim, Vokietijoje, jie globojami.

Įdomus dalykas, kad šikšnosparnius ramybės metu, vadinasi, dieną, ištinka letargija, tai yra jų kūno tem-

peratūra susilygina su aplinkos temperatūra (mūsų klimato jų kūno temperatūra ataušta). Panaši būklė susidaro ir žiemą, įmygio metu. Mūsų klimato sąlygomis, kai oro temperatūra yra kritusi iki 8—10 laipsnių šalčio, šikšnosparniai sulenda į tokias vietas, kur tikisi šilčiau praleisti žiemą. Tuomet visos jų gyvybės funkcijos sulėtėja, kvėpavimas darosi retesnis, rečiau plaka širdis, bendra kūno temperatūra krinta, ir tokia būklė trunka penkis—šešis mėnesius. Tai žiemos įmygis, nors jis su tikru miegu mažai teturi bendro. Iš tokios būklės gyvuliukas protarpiais gali neilgam pabusti. Šiltesniame klimato, sakysim, Vidurinėje Europoje, kai kurie šikšnosparniai net išskrenda iš savo užunarvių, bet netrukus grįžta atgal, ir įmygio būklė tęsiasi. Žiemos įmygis nėra vien šikšnosparnių ypatybė, nes žiemą užmiega ir kiti žinduoliai, ropliai ir varliagyviai.

Poravimasis įvyksta rudenį, bet jauniklį patelė atsi-veda tik kitą vasarą. Jauniklių būna vienas, rečiau du. Ką tik gimęs jauniklis yra visai plikas, bet jau turi dantis, kuriais įsikabina motinos spenių ir jų nepaleidžia pirmąsias tris—penkias dienas. Tuo laikotarpiu patelė skraidydama nešiojasi jauniklius ir tik vėliau, išskrisdama medžioti, palieka juos guolyje. Pietų Amerikoje teko man nušauti vampyrą, o, paėmęs jį į rankas, nustebau, radęs prie jo krūtinės prigludusį dar pliką jauniklį. Jis buvo taip prisiplojęs prie motinos kūno, kad atrodė augte priaugęs. Kai kurie šikšnosparniai besilsėdami savo sparnais apgaubia jauniklį. Jaunikliams paaugus, motina ne tik juos žindo, bet ir sukramtytais vabzdžiais maitina.

Visos tos šikšnosparnių rūšys, kurios gyvena mūsų krašte ir aplamai vidutinio klimato kraštuose, yra neabejotinai žmogui naudingos. Žinomas šikšnosparnių specialistas A. Kuziakinas rašo: „Šikšnosparniai suėda be-

galę vabzdžių. Viena naktinė porcija priligsta trečdaliui šikšnosparnio svorio (šikšnosparnis sveria 10—12 gr). Bachardeno oloje (Turkmėnijoje) gyvena apie 40 000 šikšnosparnių. Taigi vien tik šios kolonijos šikšnosparniai per vieną naktį suėda apie 150 kg vabzdžių, kitaip sakant, apie pusantro milijono vidutinio didumo vabzdžių." Kitas šios srities specialistas N. Oleinikovas teigia, kad minėtoje oloje nuo senų laikų susidaręs guano (mineralizuotų šikšnosparnių išmatų) sluoksnis siekia apie 733 tonas svorio.

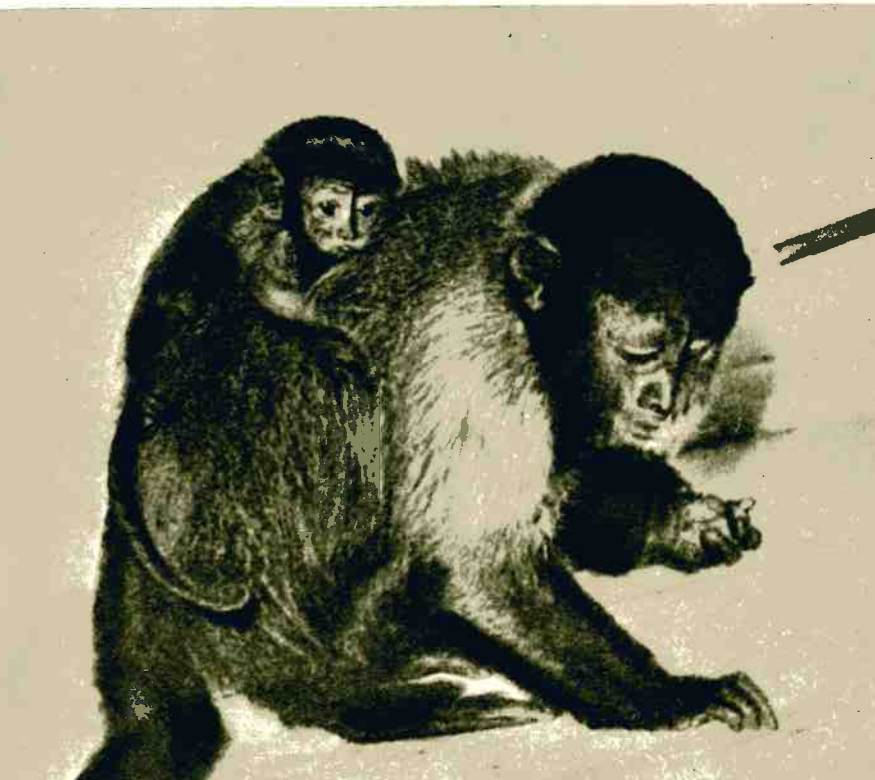
Minėtųjų zoologų kraštas (Turkmėnija) nuo senų laikų pagarsėjęs kaip maliarijos ir leišmaniozės židyns, bet tuose rajonuose, kur gausu šikšnosparnių, šios ligos pasireiškia daug rečiau, ir manoma, kad tai yra šikšnosparnių nuopelnas, nes jie apvalo kraštą nuo uodų ir kitų vabzdžių, kurie tas ligas platina. Šikšnosparniai naudingi ir dėl to, kad jie suėda didelį kiekį sodo ir žemės ūkio kenkėjų.

O atogrąžų kraštuose ne visi šikšnosparniai yra žmogui naudingi. Azijos pietų rytuose, Australijoje, iš dalies Afrikoje, kaip jau minėjome, gyvena stambūs, šuniuko dydžio šikšnosparniai, kurie minta vien tik vaisiais ir pridaro sodų savininkams didžiausių nuostolių. Kas vakarą gausūs jų būriai nusiaubia vaismedžius, vienus vaisius suėda, kitus vien apgadina ir numeta ant žemės. Mažai padeda tinklai, kuriais yra supami medžiai, negelbsti nė prožektoriai. Veiksmingesnės yra štai kokios priemonės. Ryto sambrėškoje šikšnosparniai grįžta ten, kur jie yra įpratę praleisti dieną. Sutupia pasirinktuose medžiuose visas jų būrys, įkibę į šakas užpakalinių kojų nagais, galvom žemyn, apsigaubę savo plačiais sparnais, ir sumiega iki kito vakaro. Tada žmogus įtaiso medyje bombą, sujungtą su elektros baterija. Paspaudus mygtuką, tokia bomba susprogdinama, ir iš-

6. Daubentonija

7. Kapucinas

8. Hulmanas

kart žūsta šimtai kenkėjų. Stambūs kai kurių atogrąžų kraštų šikšnosparniai turi neblogą mėsą, kurią mielai valgo vietiniai gyventojai.

Smulkių šikšnosparnių vargiai rastume zoologijos soduose, bet minėtų stambių skrajojančių šunų aptikti galima. Jie gerai pakelia nelaisvę ir net joje veisiasi.

Didieji šikšnosparniai nuo mūsiškių skiriasi ne tik ūgiu, bet ir išvaizda. Jie neturi odos ataugų snukyje, o ausys yra mums įprastos išvaizdos. Ir suprantama: visi tie priedai — tai priemonės vabzdžiams medžioti, o didieji šikšnosparniai minta vaisiais. Iš galvos ir snukio jie daugiau panašūs į lapę ar šuniuką, todėl ir vadinami skrajojančiais šunimis ar lapėmis. Ieškodami maisto, jie dažnai atlieka tolimas keliones, kartais net perskrenda jūros sąsiaurius kelių dešimčių kilometrų pločio.

Didžiausia šios grupės rūšis vadinama kalongu (*Pteropus vampyrus*) (ilustr. 15). Jų kūno ilgis siekia 30 cm, o išplėstų sparnų tarpugalvis — 1 m 50 cm. Šią rūšį dažniausiai randame zoologijos soduose, o pusiaujuje kalongai atrodo išpūdingai. Dienos metu galima matyti kalongus dideliais būriais įsikabinusius į aukštų medžių šakas. Gyvena jie Ost Indijoje.

Afrikoje gyvena keisto snukio (panašus į briedžio snukį) buožgalvis šikšnosparnis (*Hypsignathus monstrosus*), kurio išplėsti sparnai siekia metrą ilgio. Naktimis jis kvaksi panašiai kaip varlė. Šiaip mažieji šikšnosparniai gyvena visame pasaulyje iki poliarinio rato, bet vis dėlto šiltuose kraštuose jų gausiausia. Jų yra apie 750 rūšių. Lietuvoje gyvena apie 15 rūšių mažųjų šikšnosparnių. Minta mažieji daugiausia vabzdžiais, taigi ir jų dantys smailūs, prisitaikę vabzdžių chitinui triūšėti.

Lietuvoje pažymėtini mažytis šikšnys nykštukas (*Pipistrellus pipistrellus*) ir kiek už jį didesnis Natuzijaus šikšnys (*Pipistrellus nathusii*). Šios dvi rūšys mėgsta gyventi netoli žmonių. Taip pat Lietuvoje neretas plačiaausis šikšnosparnis (*Barbastella barbastellus*); jis vidutinio dydžio, skiriasi nuo kitų tuo, kad vidiniai jo ausų kraštai susiliečia. Rudasis nakviša (*Nyctalus noctula*) skiriasi nuo kitų savo dideliu ūgiu,— išplėtęs sparnus ore, priligsta vieversiu. Vėlyvasis šikšnys (*Vespertilio serotinus*) yra tokio pat dydžio, kaip rudasis nakviša. Dažnas ūsuotasis šikšnosparnis (*Myotis mystacinus*). Ausytasis šikšnosparnis (*Plecotus auritus*) pažymėtinas savo didžiulėmis ausimis. Lietuvoje tai viena iš dažniausiai sutinkamų rūšių.

Pietų Amerikoje gyvena savotiški šikšnosparniai, vadinami vampyrais (*Desmodus rotundus*), kurių vien vardas kartais kelia žmonėms siaubą. O taip yra todėl, kad vampyras minta gyvų gyvulių ir žmogaus krauju,— aštriais kaip peilis priešakiniais dantimis jis gali žaibo greičiu, vos palietęs kito gyvūno odą, padaryti joje žaizdelę. Tam yra pritaikyta jo žarna, labai plona, su ilga aklina atauga. Pirmas vampyrų mitybos būdą aprašo Darvinas, ištyręs jį per savo kelionę „Biglio“ laivu, būdamas Pietų Amerikoje. Darvino tarnas pagavo vampyrą tuo momentu, kai jis, nutūpęs ant arklio, gėrė kraują. Šiaip vampyro padaryta žaizdelė nepavojinga, bet visa bėda, kad jis savo įkandimu gali apkrėsti gyvulį ar žmogų ištisa eile pavojingų ligų sukėlėjų, kaip pasiutligės virusais, tripanosomomis. Per paskutiniuosius 25 metus įrodyta, kad vampyrai sukelia baisų galvijų marą, kuris taip siaučia Meksikoje, Trinidade ir kitur.

KAGUANAI (DERMAPTERA)

Tai mažytis žinduolių būrys, žvėreliai, panašūs į vabzdžiaėdžius, o kartu ir į šikšnosparnius. Tėra tik dvi jų rūšys, gyvenančios Zondo, Molukų, Filipinų salose ir Malakoje.

Labiau žinoma rūšis yra *kaguanas* (*Galeopit-herus volans*) (ilustr. 5). Tai gana laibo kūno, katės dydžio žvėriukas. Svarbiausias jo požymis yra parašiu-tas — odos raukšlė, prasidedanti nuo kaklo, apimanti kojas iki pirštų galų ir uodegą. Pirštus kaguanas gali plačiai išskėsti, ir tada tarpupirščių oda padidina para-šiuto plotą. Galva maža, snukis ilgas, akys vidutinio dy-
džio, apaugusios plaukais, ausys mažos. Plaukų spalva durpinė. Gyvena kaguanai kalnų miškuose, dienos metu tūno prisiglaudę prie samanotų šakų, sunku juos ir pa-
stebėti. Pabaidyti nevikriai užkopia į medžio viršūnę ir iš ten nusklendžia 70—100 m. Lipdami aukštyn, kagua-
nai priglaudžia savo parašiotą prie kūno, kad nekliudy-
tų judėti. Minta augaliniu maistu. Keisti jų dantys: apati-
niai kapliai yra šukų pavidalo.

PRIMATAI (PRIMATES)

Dar neseniai aukštajai mokyklai leidžiamuose vadovėliuose primatų būriui zoologai skyrė garbingiausią vietą, tai yra evoliucijos atžvilgiu paskutinę vietą. Mažiau tobulos sisteminės grupės, sakysim, vienangiai ir sterbliniai, buvo statomos pradžioje, norint pabrėžti prastesnę jų organizmo sandarą, o kitame sistematikos gale talpinamos beždžionės ir joms giminingas žmogus, taigi tie gyvūnai, kurie pasiekė aukščiausio tobulybės laipsnio. Tuo būdu buvo prisilaikoma natūralios sistematikos dėsnų, norėta, kad sistematikoje atsispindėtų evoliucijos eiga, bet padaryta klaida, nes manyta, kad primatai yra naujai pasirodžiusi ir visai moderni grupė.

Naujesni tyrimai parodė, kad primatai kilę iš labai primityvių vabzdžiaėdžių ir jau paleoceno laikotarpyje buvo išryškėję kaip atskiras būrys. Nuo gana senų laikų primatai vystėsi medžiuose, kur svarbiausias yra galvos smegenų, o ypač regėjimo vaidmuo. Tokios nuomonės yra naujos žinduolių sistematikos kūrėjas H. Simpsonas. Iš anatominių, paleontologinių, histologinių ir lyginamosios psichologijos studijų jis padarė išvadą: primatai yra sena žinduolių kamieno atžala ir kai kuriais atžvilgiais gana primityvi grupė, artima vabzdžiams ir šikšnosparniams. Ir vis dėlto primatai tobulesni už visus kitus gyvūnus sąmonės, intelekto atžvilgiu. Savo evoliucijai jie pasirinko tinkamą kelią, „pradė-

ję nuo smegenų ir rankos". Tie du organai sėkmingai tobulėjo lygiagrečiai vienas šalia kito. Panašias „rankas“ turėjo ir kiti žinduoliai, bet jų smegenys lygiagrečiai nesivystė. Buvo ir tokių žinduolių, kurių smegenys pasiekė aukštą tobulumo laipsnį, sakysim, dramblių, bet jų priešakinės kojos neišsivystė ligi tokio laipsnio, kad tiktų darbui.

Svarbios reikšmės, anot Simpsono, primatams turėjo gyvenimas medžiuose, nes reikėjo būti apsuksiam ir greitam, ieškant maisto ir bėgant nuo priešų, reikėjo jautrių pirštų galų, tikslios ausies ir akies. Pirštai, turėję iš pradžios tik kimbamąją funkciją, vėliau išmoko stverti vaisius ir patiekti juos burnai. O kai rankos atlieka šį darbą, galva gali atidžiau sekti priešą. Tokia buvo pati rankų darbo pradžia, ir, derindama visokius sudėtingus judesius su akių ir smegenų reikalavimais, ranka pasidarė nepaprastai paslanki net ir tokiu atveju, kai visas kūnas ilsisi rimties būklėje. Ilgainiui iškilo stačios pozos būtinybė, gebėjimas laikyti galvą įvairioje padėtyje, ypač pusiausvyros būklėje net ir tuomet, kai visas kūnas laikosi tik ant dviejų kojų. Neužmirškime ir akių su dviem paralelinėmis regėjimo ašimis, o ši padėtis įgalina suvokti tris matavimus, nustatyti atstumą ir formą. Žemesni primatai dar turi gerą uoslę, jų nosis yra pliku ir drėgnu galu, snukis pailgas. Aukštesnių primatų uoslė menka, nosies galas nėra drėgnas, klausia menkesnė, ausys praranda savo judrumą. Dantys arti vienas kito, kiekvienoje apatinio ir viršutinio žandikaulio pusėje yra po du kaplius. Daugiausia primatai turi 36 dantis, ir tuomet dantų formulė yra: $\frac{2+1+3+3}{2+1+3+3} = 36$ (pavyzdžiui, lemury), o aukštesni primatai (tame tarpe žmogus) turi vienu dančiu mažiau kiekvienoje apatinio ir viršutinio žandikaulio pusėje, taigi jų dantų formulė tokia:

$\frac{2+1+2+3}{2+1+2+3} = 32$ dantys. Žmogaus ir šimpanzės žandikauliuose yra pastebima ir dabar dantų mažėjimo tendencija.

Primatai, kaip padarai su tobulesniais galvos smegenimis, yra draugiški. Jie tarp savęs susipranta balsais arba tam tikra elgsena (taip vadinamu beždžionių „komentu“). Prijaukintų beždžionių retai kas laiko dėl jų nepakenčiamo landumo ir smalsumo. Dažniau prijaukintų beždžionių galima aptikti atogrąžų kraštuose, kur žmogus ne toks reiklus, gyvendamas daugiau atvirame ore. Makakos ir šimpanzės neretai laikomos cirkuose, dresuojamos.

Nemaža yra beždžionių reikšmė lyginamosios psichologijos srityje, nes kai kurios žmogaus psichinių savybių užuomazgos jau pastebimos beždžionėse. Kadangi primatų, ypač beždžionių, fiziologija panaši į žmogaus fiziologiją, beždžionės turi tam tikros reikšmės medicinoje. Jų kraujas yra artimiausias žmogaus kraujui, jos serga tomis pačiomis ligomis, kaip ir žmogus, ir kai kurie žmogaus negalavimai, o taip pat ir vaistai, tiriami stebint beždžiones.

Žmogus priklauso primatų būriui ir yra paplitęs visame pasaulyje, bet šiaip kiti primatai gyvena vien atogrąžų zonoje (Azijoje, Afrikoje ir Amerikoje) ir kaip tik dėl to jų griaučių iš senesnių laikų randama labai nedaug — mat, atogrąžų miškuose puvimo ir irimo procesai vyksta labai greit. Tačiau išmirusių primatų palikų randama ne tik atogrąžų kraštuose, bet ir Europoje, ir Šiaurės Amerikoje.

Mes dalysime primatus į du pobūrius: **pusbeždžionės** arba **lemurai** (*Prosimiae* arba *Lemuroidea*) ir **beždžionės** (*Anthropoidea*).

Pusbeždžionės panašios į vabzdžiaėdžius, taigi jiems giminingos. Tarp kitko, pirmas pusbeždžionių pirštas yra atskirtas nuo kitų keturių, tad letena yra stveriamojo pobūdžio. Akiduobės nėra pilnai atitvertos nuo smilkininių duobių. Speniai išdėstyti arba tik ant krūtinės, arba tik kirkšnyse, arba ir šen, ir ten. Dėl kraupių balsų nakties metu pusbeždžionės buvo pavadintos lemurais (taip senovės romėnai vadindavo naktines šmėklas). Kai kurių pusbeždžionių rūšių akys yra nepaprastai didelės, tarsi pelėdų, taigi pritaikytos naktiniam gyvenimui. Pusbeždžionės puikiai laipioja ir peršoka iš medžio į medį ne blogiau, o gal ir vikriau, negu beždžionės. Ėda mišrų maistą, daugiausia vaisius, pumpurus, lapus, visokius smulkius gyvūnelius, jaunos paukščiukus, kiaušinius. Kai kurių rūšių pusbeždžionės moka savotiškai, nepaprastai tyliai kaip vaiduokliai prisiartinti prie miegančių paukščių. Jos daugiausia ir maitinasi gyvuliniu maistu. Pusbeždžionių psichinės savybės ne kokios, jos yra baikščios, bet užpultos drąsiai ginasi. Yra žinoma 31 pusbeždžionių rūšis, žinomiausia gentis — *l e m u r a i m a k i* (*Lemur*) (žr. knygos aplanką). Jie gyvena Madagaskare ir artimose jam Komorų salose. Žinoma šios genties rūšis yra ir *k a t a* (*Lemur catta*). Tai katės ūgio žvėriukas, turi pilką tankų kailiuką ir ilgesnę už visą kūną skersai dryžuotą uodegą. Pagal tuos požymius lengva šias beždžiones atskirti nuo kitų rūšių. Gyvena jos Madagaskaro pietvakarių dalyje, pasižymi nepaprastai švelniais ir vikriais judesiais. Vaiduokliškos išvaizdos yra *d a u b e n t o n i j a* (ilustr. 6).

Jau buvome minėję, kad kai kurios pusbeždžionės turi keistą, vaiduoklišką išvaizdą. Ypač tuo pasižymi *i l g a k u l n i ų g r u p ė* (*Tarsiiformes*). Tai nedideli žvėriukai, apytikriai žiurkės dydžio, gyvena Sumatros, Javos, Borneo ir Filipinų miškuose. Šie žvėreliai turi daugybę

keistų savybių, nelyginant ančiasnapis. Jų vardas kilęs nuo žodžio *tarsus*, tai yra kulnas, nes kulno kaulai normaliai ilgi ir tuo būdu tarp blauzdos ir pėdos įsiterpia dar viena ilga kojos dalis, tarsi varlės kojos sandaroj. Mokslui ilgakulniai labai svarbūs — jie yra kilę iš labai senos grupės, kuri gyveno apytikriai prieš 60 milijonų metų ir kuri padeda mums atsekti aukštesnių primatų, taigi ir žmogaus kilmę. Minta ilgakulniai vabzdžiais ir yra tikri naktiniai gyvūnai. Jie akimirksniu sugeba stryktelti nepaprastai toli, pagauti savo grobį pirmagalinėmis kojomis ir patiekti jį burnai. Akys labai didelės, apvalios formos ir abi nukreiptos į priekį. Jeigu žmogus turėtų tokios pat proporcijos akis, jos būtų 30 cm skersmens. Snukutis labai mažas, smakro beveik visai nėra. Ausys didelės ir plikos. Tiek priešakinių, tiek užpakalinių kojų pirštai labai ilgi ir ploni, o paskutiniai jų nareliai turi plačius pilvelius, kuriais žvėrelis prikimba prie šakos ar kito daikto. Pirštai turi plokščius nagus, pirmas ir antras priešakinių kojų pirštas yra atskirti nuo kitų. Uodega labai stipri. Šokant kojos būna prie kūno pritrauktos ir tik šuolio gale išmetamos pirmyn, o uodega panaudojama kaip stabdis. Įdomu, kad jų kraujo serumas yra artimesnis aukštesniems primatams, o ne pusbeždžionėms.

Antras primatų pobūris vadinamas **beždžionėmis** (*Anthropoidea* arba *Simiae*). Pirmas iš šių pavadinimų kilęs nuo žodžio „*anthropos*“, o tai graikiškai reiškia „žmogus“, nes iš visų gyvūnų ši grupė labiausiai panaši į žmogų. Žmogus ir beždžionė, be abejo, sudaro dvi giminingas grupes, bet būtų klaidinga manyti, kad žmogus yra iš beždžionės kilęs. Giminybė yra tik tokia, kad žmogus ir beždžionė turėjo tolimus bendrus protėvius, sudariusius dvi šakas, iš kurių viena virto beždžionėmis, o kita — žmonėmis.

Beždžionių akys yra galvos priešakyje, ausys — kriauklės pavidalo, akiduobės pilnai atskirtos nuo smilkinių duobių. Beždžionės, kaip ir žmogus, turi mimiką. Smegenys (aukštesnių beždžionių, gorilų, šimpanzių) panašios į žmogaus smegenis, bet jų tūris apytikriai perpus mažesnis. Neturi beždžionės nei kalbos, nei tokio intelekto, kaip žmogus. Senojo pasaulio beždžionių dantų formulė tokia pati, kaip ir žmogaus, tai yra 32 dantys. Pirmas tiek rankų, tiek kojų pirštas yra atskirai nuo kitų keturių, ir todėl beždžionės gali stverti daiktą tiek rankomis, tiek kojomis, o kai kurios beždžionės dar ir uodega.

Dauguma beždžionių vaikščioja keturpėščios, bet žmogbeždžionės gali atsistoti ir vaikščioti stačios, tačiau ši poza dar labai netobula.

Beždžionių ūgis nevienodas, pavyzdžiui, gorila panaši į stambų vyrą, bet yra mažyčių, vos voverės didumo beždžionių.

Iš jutimo organų (bent kai kurių beždžionių) uoslė ir lietimas menki. Geriau išlavėjęs regėjimas. Beždžionės turi balsus, gali judinti lūpas, kūno judesiais gali reikšti savo nuotaikas, bet kalbos, net primityviausios, jos neturi.

Apskritai jos yra linkusios draugiškai gyventi ir todėl sudaro būrius, kuriuose viešpatauja tam tikra socialinė tvarka: vaikai ir paliegėliai yra globojami, sužeistieji slaugomi, nušauti bandos nariai kai kada nešami. Bet jos yra linkusios peštis, ir nė viena diena nepraeina be peštynių. Jos skriaudžia tuos savo bendruomenės narius, kuriuos gali nuskriausti, ir vergiškai pataikauja stipresniam nariui.

Kas tik lankė zoologijos sodo beždžionių skyrių, be abejo, atkreipė dėmesį, kaip beždžionės viena kitą „blusinėja“. Būtų klaidinga manyti, kad jos gaudo blusas ar

kitus parazitus. Iš tikrųjų jos tarp plaukų randa pleiskanų ir smulkių šašų, dėl sūraus skonio juos valgo, o pati procedūra maloni ir vienai, ir kitai beždžionei.

Beždžionių judesiai nepaprastai vikrūs. Jei nedidelę beždžionėlę mesime į tankų medį, ji tuoj įsikabins į šaką kad ir viena koja, kad ir uodega. Įsikabinusi ji laukia, kol šaka nustos siūbuotis, ir tuomet perlipa į storą jos galą arba į kitą šaką. Jeigu visas būrys tuo suinteresuotas, neretai vienos beždžionaitės uodega sudaro pakopą antrai ir taip toliau. Tik žmogbeždžionės ne tokios vikrios, o ir vaikšto kaip nerangus žmogus. Daugelis beždžionių gerai plaukia, bet kitos grimzta kaip švinas, bijo ir vengia vandens.

Beždžionės gana lengvai pramoksta visokių nepriprastų joms judesių, ypač tokių, kuriems reikia vikrumo, sakysim, važiuoti dviračiu. Lengvai pramoksta naudotis peiliu bei šakute, puodukais, apsilikti drabužius, atnešti vandens. Pats esu matęs šimpanzę Berlyno zoologijos sode, kuri visai kaip kultūringas žmogus naudojasi tualetu reikmenimis. Patirta, kad beždžionės prireikus moka pasidirbti nesudėtingus įnagius savo tikslams pasiekti, pavyzdžiui, sustatyti vieną ant kitos keletą įvairaus dydžio dėžių ir taip pasiekti aukštai pakabintą vaisių, sujungti tarp savęs du nendrinis pagalius, tuo būdu pasigaminti ilgesnį pagalį ir juo prisitraukti toli nuoties narvo padėtą bananą.

Panašiai, kaip ir žmogaus, susijaudinusios beždžionės veidas parausta arba išblykšta, keičiasi jo mimika.

Net ir drąsos jausmas nėra beždžionėms svetimas. Tai ypač galima pasakyti apie dideles Afrikos beždžiones, kaip pavianai ar gorilos. Be rimtų ginklų su jomis susiremti neįmanoma. Kaip rašo žymus beždžionių žinovas A. Bremas, seni patinai, bandos vadovai, priešui puolant, sugeba atsilaikyti iki paskutinio momento ir pasitraukti

iš mūšio lauko vien tada, kai paskutinis jų draugas pasitraukia nuo priešo.

Savo vaikus beždžionės labai myli, o jeigu jų neturi, tai neretai pamilsta svetimus vaikus, net visai negiminingus gyvuliukus. Tuo dažnai pasinaudojama zoologijos soduose: į beždžionių patalpą įleidžiami šuniukas arba triušis, ir kuri nors beždžionė pasiima jį globooti. Kartą į beždžionių patalpą buvo įleista keletas jaunų šuniukų, o beždžionės bematant išsidalino juos tarp savęs ir kiekviena savąjį globojo.

Nelaisvėje, sakysim, zoologijos sode, net didoka beždžionių draugė paprastai gerai sugyvena, bet, kaip ir laisvėje, bandoje lygybės nėra, stipresnis skriaudžia silpnesnį, o skriaudėją skriaudžia dar už jį stipresnis. Taigi susidaro tam tikra hierarchija, kurios viršūnėje stovi pats stipriausias narys, paprastai vienas iš patinų. Jis yra viešpats, o visi sangyventojai jo pavaldiniai, vergai. Po šio viršininko stovi už jį silpnesnis, bet už kitus stipresnis narys, ir taip toliau.

Nedidelės beždžionės laukiasi 7 mėnesius, o stambios rūšys, kaip gorilos ar šimpanzės — kiek ir žmogus. Ūgiu patinas ir patelė labai skiriasi — patinas už patelę daug didesnis.

Senajo ir Naujojo pasaulio beždžionės skiriasi vienos nuo kitų, ir tuo pagrindu jos yra dalomos į dvi grupes: **plačianosės** (*Platyrrhini*) ir **siauranosės** (*Catarrhini*).

Plačianosės beždžionės dažniausiai turi 36 dantis, yra maža arba vidutinio ūgio, pertvara tarp šnervių plati, uodega ilga, labai raumeninga ir gali susisukti spirale, taigi atlikti rankos funkciją, todėl tokių beždžionių uodegą galima vadinti jų penktąja ranka. Aplamai šios beždžionės grakščios, dailios. Plačianosių beždžionių tėvynė yra atogrąžų Amerika. Jos praleidžia laiką

beveik vien tik medžiuose, nusileidžia žemyn tik būtinam reikalui esant. Net vandenį geria nusileidusios pavirusiomis šakomis. Medžiai teikia joms maistą — vaisių, pumpurų, lapų, medžiuose jos randa vabzdžių, jaunų paukščiukų ir kiaušinių.

Išskyrus kai kurias rūšis, šios beždžionės blogai pakelia nelaisvę, ypatingai atvežtos į šaltesnius kraštus, sakysim, į Europą. Gimtajame krašte jos nelaisvę pakelia geriau.

Smulkiausios plačianosės beždžionės yra *v o v e r i n ė s b e ž d ž i o n ė s* (gentis *Hapale* ir kitos). Tai nepaprastai dailūs, švelnūs žvėriukai, apytikriai voverės dydžio. Jų grožiu sužavėti europiečiai perka jų parsivežti namo į Europą, bet dažniausiai savo pirkinium nepasidžiaugia, nes tie švelnūs gyvuliukai greit nusibaigia. Įdomios yra mažytės beždžionėlės, vadinamos *liūt beždžionėmis* (*Leontocebus*), taip pavadintos dėl savo panašumo į miniatiūrinį liūtą. Šie žvėriukai nepaprastai atrodo: priešakinę kūno dalį dabina ilgaplaukiai švelnūs kaip šilkas karčiai aukso spalvos. Tai bene puošniausi žvėreliai.

Vienos iš maloniausių beždžionių Pietų Amerikos kraštuose yra *zuikiaplaukės beždžionės* (*Lagothrix*), taip pavadintos dėl savo plaukų, panašių į kiškio kailiuką. Savotiška jų veido išraiška primena seną suvargusį senuką, judesiai lėti, sakytum jos bijo, kad jų nepalaikytum stačiokėmis, o liūdnas žvilgsnis šį įspūdį lyg ir patvirtina. Zuikiaplaukės beždžionės gyvena Orinoko upės srityje. Jų uodega labai ilga, apatinė jos dalis plika, kabi. Jos mėgsta buvoti tankių medžių vainikuose, minta vaisiais, lapais, kartais pasimedžioja kokių smulkių gyvūnelių.

Kas tik yra buvęs Pietų Amerikos miškuose, tas niekuomet neužmirš koncerto, kurį suruošia *s t a u g ū n a i*

(*Alouatta caraya*). Tai vidutinio didumo žvėreliai, kiškio ūgio, su ilga spirale besisukančia uodega, kurios apatinė dalis plika. Patinai tamsūs, beveik juodi ir turi nemažą barzdelę, patelės — palšos spalvos. Kaip ir kitos Pietų Amerikos beždžionės, staugūnai gyvena medžiuose. Buriasi į nedideles grupes, stipraus patino vadovaujamas. Staugūnais šios beždžionės pavadintos dėl to, kad jos yra dainininkės, sudaro galingus chorus, girdimus iš toli. Per mūsų išvykas į Braziliją man teko su šiomis beždžionėmis susidurti ir girdėti jų chorus. Netoli Entre-ribeiro vietovės, kur įsitaisėm savo stovyklą, buvo ežeras Piri-Piri, o aplink jį — žavingas atogrąžų miškas. Kai ten nakvojome, šakose, saulei leidžiantis, arba anksti rytą, saulei tekant, ir girdėjau, kaip medžiuose koncertuoja staugūnai. Vietinių indėnų kalba staugūnas vadinasi „guariba“, tur būt, dėl to, kad jų chore dažnai girdisi skiemenys „iba“ ar „uba“. Giedoti pradeda vadovas, vadovaujantis patinas. Iš pradžios jo vieno balsas tegirdėti, ir tik gal minutei praėjus įsijungia kitų dalyvių balsai. Tai trunka 5—15 minučių, paskui choras nutyla, tik girdėti cikados, leliai ir šimtai kitų miško dainininkų... Kiek patylėjęs vėl „pragysta“ staugūnas solistas, o vėliau jam ima pritarti kitų choro dalyvių balsai. Tai savotiška tropikų gamtos poezija. Braziliečiai mėgsta staugūnų muziką ir sako: „Guariba canta bem“ — staugūnas dailiai gieda.

Tiems savotiškiems garsams sukelti staugūnai, ypač patinai, turi savotišką garso organą. Tą organą sudaro poliežuvinis kaulas — jis yra labai didelis, įdubęs ir, kaip galima spėti, veikia kaip rezonatorius; kitos gerklių dalys taip pat smarkiai pakitėjusios. Mūsų draugai braziliečiai nepraleisdavo progos sumedžioti „guaribą“, nes jos mėsa vertinama kaip skanus patiekalas. Bet staugūnai labai baikštūs ir ne visuomet medžiotoją arti

prisileidžia, be to, pašautas staugūnas paskutiniu agonijos momentu savo kibia uodega įsikabina į medžio šaką ir net nusibaigęs lieka kaboti, o žmogui užlipti į spygliuotą medį kartais neįmanoma. Tokį nuotykį ir aš patyriau: nušauta „guariba“ liko kaboti aukštame medyje, tad turėjau laukti, kad ji nukristų. Bet buvo jau vakaras, ir, kaip įprasta tropikuose, greit užėjo naktis. Tik po kelių valandų užgirdom sunkų daiktą krintant ant žemės — tai buvo mano guariba.

Iš visų Amerikos beždžionių bene geriausiai žinoma kapucinių gentis (*Cebus*) (ilustr. 7). Tai vidutinio dydžio žvėreliai, 35—60 cm ilgio. Didžiuliame Pietų Amerikos plote gyvena jų apie dvylika rūšių. Kaip ir staugūnai, jie turi kimbamąją uodegą, bet trumpesnę, visą apžėlusią plaukais, ir tesugeba vos trumpam laikui pakibti ant jos. Iš Amerikos beždžionių kapucinių daugiausia matome žvėrynuose bei zoologijos soduose, nes jie nėra tokie lepūs, kaip kitos rūšys. Psichikos atžvilgiu kapuciniai — pranašesnės beždžionės už kitas Amerikoje gyvenančias ir tuo atžvilgiu artimos Senojo pasaulio beždžionėms — gudrioms, gabioms, smalsioms, linksmoms.

Iš kapucinių genties labiausiai žinoma rūšis yra tikrasis kapucinas (*Cebus capucinus*). Pažymėtina plika raukšlėta jo kakta ir tarytum iškarpyta šukuosena (nuo ko šios beždžionės ir gavo kapucinių vardą).

Kapuciniai gyvena Amerikos miškuose nedideliais būriais, yra atsargūs, baikštūs, ir todėl sunku juos stebėti. Bemedžioldamas Brazilijoje priešaukdavau kapuciną tremolo švilpimu, šitaip pamėgdžiodamas jų pačių balsą. Jų uoslė gana menka, taip pat ir girdi menkai. Bet lietimui jutimus kapuciniai turi labai jautrius, sakysim, prijaukinti kapuciniai pirštais atpažįsta savo globėją, pačiupinėję jo drabužius.

Amerikos fermose kapucinus dažnai galima matyti, bet prijaukinami duodasi vien jauni žvėreliai, o pagautų senų neprijaukinsi, jie dažnai atsisako maisto ir galop nusibaigia. Jaunikliai, priešingai, greit užmiršta laisvę, susidraugauja su žmogumi, kartu su juo valgo ir geria. Vaikščioja įvairiais būdais, čia žingsniu, čia šuoliais, gali eiti vien užpakalinėmis kojomis, bet ne daugiau trijų keturių žingsnių. Miega kapucinas naktį, pridengęs savo veidą rankomis ir uodega, bet, esant didelei kaitrai, mėgsta pamiegoti ir dienos metu.

Apskritai imant, kapucinų psichinės savybės yra labai savotiškos ir jomis verta susidomėti. Įdomiausia, kad jau pirmomis nelaisvės dienomis jie pramoksta pažinti savo šeimininką arba prižiūrėtoją, reikalauja iš jo maisto, šilumos ir globos, pasitiki juo, džiaugiasi jį pamatę, mielai mokosi vaikiškų išmonių. Kada šeimininkas po ilgesnės pertraukos vėl pasirodo, jo augintinis visokiais būdais reiškia savo džiaugsmą, kaip ištikimas šuo. Panašiai kapucinas susidraugauja su kartu auginamu šuniuku. Tai ypač aiškiai matyti, jei pabandai juos išskirti, o paskui vėl suvesti. Yra net žinomi pasiaukojimo faktai: sakysim, jei mylimą šunį užpuola kitas, jo draugas kapucinas stoja jo ginti. Žmogaus santykiai su šiuo žvėreliu daug priklauso nuo paties žmogaus, pavyzdžiui, jeigu su beždžioniuku buvo elgtasi blogai, jis auga blogo, pikto būdo, ir pataisyti jo nebegalima. Blogo būdo kapucinas mėgsta kankinti kitus gyvulius, naminiams paukščiams išrauna uodegas, tempia arklio uodegą ar pavadžius.

Kapucinai yra smaližiai ir stengiasi visomis gudrybėmis pasiekti kokio skanumyno, o jei už tai buvo kartą nubausti, ilgam tai įsidėmi. Savo patirtimi sugeba neblogai pasinaudoti. Štai pirmą kartą gavęs kiaušinį, nepatyręs kapucinas leidžia daliai skystimo ištekėti, bet

jau su antru kiaušiniu elgiasi kitaip: atsargiai pradaužia skylutę ir išlaižo visą skystimą.

Iš eilės pereiname prie antros beždžionių grupės, kuri paplitus vien Senajame pasaulyje, t. y. Azijoje ir Afrikoje (tik viena rūšis — makakos — gyvena Europoje — pietinėje Ispanijoje, Gibraltare). Lengvai pastebimas skiriamasis šios grupės požymis yra šnervių padėtis — jos mažiau ar daugiau suglaustos, kitaip sakant, nosies pertvara yra siaura, tarsi žmogaus. Šios beždžionės ir vadinamos **siauranosėmis** (*Catarrhini* arba *Cercopithecoidea*). Kai kurios jų rūšys, kaip šimpanzė, gorila, orangutangas turi nemaža ir kitų panašių bruožų, lyginant su žmogumi, taigi ši grupė savotiškai pranašesnė už plačianoses beždžiones. Evoliucijos atžvilgiu abi šios grupės yra lygiavertės — jos atsirado lygiagrečiai skirtinguose žemynuose.

Apskritai, siauranosės beždžionės yra stambesnės ir stipresnės už plačianoses. Jos turi po 32 dantis tų pačių kategorijų, kaip ir žmogus. Uodega gali būti ilga arba net visai trumpa, bet nė vienos rūšies uodega nėra kimbamojo pobūdžio.

Afrikos beždžionių sėdynėje yra plika odos dalis, panaši į nuospaudą, vadinama sėdimąja tryne. Dažnai ji yra spalvota. Daugelis siauranosių beždžionių rūšių turi vadinamuosius skruostų maišus — tai maišas, užimantis ruimą tarp krūminių dantų ir skruostų, kartais jis tęsiasi per visą kaklą iki peties. Ten beždžionės įsikiša smulkius daiktus (panašius maišus turi kai kurie graužikai, pavyzdžiui, žiurkėnai).

Siauranosių beždžionių yra daugiau kaip 100 rūšių, dalomų į 16 genčių. Iki ledynų periodo beždžionės buvo gana plačiai paplitusios Europoje, bet atrodo, kad ne tik šaltas klimatas buvo jų geografinio ploto sumažėji-

mo priežastis, nes dabar jos aptinkamos net Amūro srityje.

Iš daugybės Senojo Pasaulio beždžionių rūšių susipažinsime tik su keliomis rūšimis. Visų pirmiausia paminėsime **markatų** šeimą. Jos kartais vadinamos jūrų katėmis dėl nesusipratimo, nes vokiečiai iš žodžio „markata“ pasidarė žodį „Merkatze“, o rusai — „jūrų katė“. Iš tikrųjų šios beždžionės nei su katėmis, nei su jūra nieko bendro neturi. Gausiausia iš jų yra tikrųjų markatų gentis (*Cercopithecus*), ši gentis susideda iš dešimties rūšių. Jos paplitę labai plačiai, nuo Senegalo iki Abisinijos, o į pietus — iki Pietų Afrikos Sąjungos. Markatos yra apytikriai katės dydžio, pilkšvi žalsvos spalvos su melsvu veidu, apatinė kūno dalis šviesesnė, uodega ilga. Šios genties žvėreliai laisvėje yra labai vislūs, būriais užplūsta kultivuojamus laukus ir kartais pridarą daug žalos ne tiek suėsdami, kiek suniokodami derlių. Nelaisvėje jų dažnai galima matyti Europos žvėrynuose, ir Bremas su pasigėrėjimu rašo apie malonų jų būdą. Daugiausia žinoma žaliąji markata (*Cercopithecus callitrichus*) (iliustr. 17).

Netolima markatų giminė yra magotas (*Macaca sylvana*), gana aukštų kojų, bet trumputės uodegos, rusvai žalsvos spalvos beždžionėlė. Veidas raukšlėtas, smakras barzdotas, magoto kūno ilgis apie 75 cm, o aukštis 45—50 cm.

Ši rūšis turi tam tikrų nuopelnų Europos kultūros istorijai. Nėra abejonės, kad savo anatominiams ir fiziologiniams preparatams senovės romėnų medicinas Galenus naudojo magotus. Gali būti, kad anais laikais magotas ir buvo iš Afrikos įvežtas į Europą. Šio žvėrelio tėvynė yra Afrika, Atlaso kalnai, bet priešistoriniais laikais magotai gyveno ir vidurinės Europos kraštuose. Lėtinuotojo laikotarpio klimatas privertė juos iš Europos pa-

sitraukti, išskyrus nedidelį kampilį Gibraltaro uolėtame krante. Ten jų yra iki mūsų dienų. Tiesa, anglai globoja tenai tuos įdomius gyvūnėlius ir net kai kada papildė jų skaičių, atveždami magotų iš Afrikos.

Esamais duomenimis, aklimatizuoti magotą buvo bandyta ir Vokietijoje; tai padaryta apytikriai prieš 200 metų, kai į Kaselio apylinkes buvo paleista jų keliasdešimt, o netrukus jų skaičius labai padaugėjo. Deja, šis bandymas liūdnai pasibaigė, nes pasiutęs šuo apriejo keletą magotų, ir, siekiant išvengti didesnės nelaimės, visus magotus teko iššaudyti.

Vis dėlto magotas nėra pati patvariausia šalčiui beždžionių rūšis. Taip antai rytiniam Tibete, kur siaučia baisiausios žiemos, gyvena magotams gimininga makakų rūšis (*Lyssodes speciosa*) ir lemuras (*Rhinopithecus roxellanae*), o Japonijos salose — taip pat makakų rūšis *Lyssodes fuscata*. Šios rūšys plinta toli į šiaurę iki Korėjos ir Mandžiūrijos.

Ypatinga beždžionių grupė yra pavianai (gentys *Theropithecus*, *Papio*) (iliustr. 16). Ypatinga ji savo dydžiu, jėga, baisiais dantimis, todėl iš pirmo žvilgsnio pavianai panašeni į kokį plėšrūną, negu į primatą. Jų skruostų maišai dideli, lūpos paslankios, ausys mažos, akys žibančios, rodančios gyvulio žiaurumą ir budrumą. Uodega vidutinio ilgio, panaši į kiaulės uodegą. Didelį įspūdį daro paviano snukis, raukšlėtas ir spalvotas, dažnai su vyraujančiomis raudona ir mėlyna spalva. Gentis *Hamadryas* turi puikius karčius, tarsi peleriną, dengiančius kūną iki pečių. Sėdimos trynės ryškios raudonos spalvos. Šios trynės smarkiai padidėja pas pateles kas keturios savaitės, t. y. rujos laiku.

Pavianų gyvena Afrikoje ir Arabijoje į pietus nuo Sacharos, daugiausia uolėtose vietovėse, bet taip pat ir miškų nevengia. Kalnuose pavianai kartais pakyla iki

2000 m, tai yra iki sniego ribos. Minta jie augaliniiais gumbais, ūgliais, vaisiais, ėda taip pat ir vabzdžius, voragyvius, moliuskus, kiaušinius, jaunos paukščius ir žvėrelius. Kultivuojamuose laukuose pavianai dažnai pridaro nuostolių, ne tiek suėda, kiek nuniokoja derlių, ypatingai nukenčia nuo jų vynuogynai. Tūkstantinis pavianų būrys turi pastatęs sargybą, kuri perspėja būrį apie pavojų. Pavianai vaikšto žeme ir savo elgsena yra kiek panašūs į didelius šunis. Kartais jie atsistoja stati, bet tuomet dažniausiai remiasi viena ranka; jų eiseną lėta ir nevikri, bet kartais pavianai pereina į zovadą, iškeldami sulenktą uodegą. Atskiri jų balso garsai panašūs į šuns lojimą. Draugiškai nusiteikę pavianai čepsi lūpomis, tartum bučiuodami, o priešišškai — išsižioja ir rodo dantis. Pavianai, kaip ir kai kurios kitos beždžionės, baurisi ropliais, bijosi net nedidelių gyvačių, matyt, kartaus patyrimo pamokyti. Todėl, vartydami akmenis, jie pirmiausia atsargiai įsitikina, ar ten nėra pasislėpusi gyvatė. Skorpionų pavianai nebijo, nes moka nugnybti jiems tą kūno dalį, kur yra geluonis, o tik paskui suėda juos.

Indijoje labai paplitusi beždžionių rūšis yra hulmanas (*Semnopithecus entellus*) (ilustr. 8) — švelnių formų, plonų kojų, labai ilga uodega, smulkiu snukučiu su nedideliais skruostų maišais. Hulmanai šviesiai gelsvi, bet plikos kūno dalys — kaip rankos, pėdos, iš dalies veidas — beveik juodi. Barzda trumpa ir rusva. Kūno ilgis tik koks pusmetris, o uodega — visas metras. Apskritai paėmus, hulmanai — dailūs, patrauklūs padarai. Panašiai kaip ir kitos beždžionės, jie buriasi į bandas, kurioms vadovauja „viršininkas“ arba „sultonas“, tai yra stiprus patinas. Šios bandos dažnai lankosi laukuose, daržuose, dalį derliaus suėda, bet didesnę dalį — išniokoja.

Ši rūšis paplitusi Indijoje, net ir aukštoje Himalajų zonoje, ir ten, kur gyventojai laikosi hinduizmo tikybos, naudojasi ypatinga žmonių globa. Kadangi hulmanų niekas nepersekioja ir neužmušinėja, jie gyvena ir veisiasi net dideliuose miestuose, todėl yra geriausiai žinoma beždžionių rūšis.

Sulig hinduizmo, hulmanas — tai deivės išgelbėtojo Hanumano įkūnijimas (inkarnacija). Apsimetęs hulmanu, Hanumanas išlaisvino deivę iš milžino Ravano, kuris ją buvo išvežęs į Ceiloną, ir gražino ją į Indiją teisėtam jos vyrui. Kartu su šia deive buvo atvežtas į Indiją mango vaisius, kurio indai ligi tol nebuvo matę. Tačiau Hanumanas buvo suimtas ir turėjo būti sudegintas ant laužo, bet sugebėjo užgesinti ugnį savo letenomis, ir todėl jo rankos, kojos, veidas ir ausys yra juodi, atseit, suodini.

Jau seniai yra žinoma, kad hulmanai apleido gimtuosius miškus ir persikėlė gyventi į kaimus ir miestus. Tiesa, jie kartais grįžta į mišką, bet trumpam, nes arti žmogaus jiems geriau. Čia jie jaučiasi kaip žmogaus sugyventiniai, o žmogus juos ne tik globoja, bet ir myli. Negana, kad jie apiplėšinėja sodus — jie moka ir iš badaujančio indo rankų ištraukti paskutinį duonos kąsnį, o tasai šypsodamasis leidžia tai padaryti. Ir vargas tam, kuris pasipriešintų — beždžionė nedelstų įkąsti. Nepaisant viso tokio jų išūlumo, tikintis indas hulmanams nesipriešina. Bet jei netikintis išdrįs suduoti hulmanui smūgį, sužaloti jį arba užmušti, tikintieji gali jį nubausti mirties bausme.

Taigi nesunkiai suprantama, kodėl hulmanai retai patenka į europiečių zoologijos sodus, o Indijoje jie virto beveik naminiais gyvuliais; gal tiksliau būtų pasakyti, kad indas virto naminiu šios beždžionės gyvuliu. Sandersonas ir Šteinbakeris atkreipia dėmesį į vieną įdomią

aplinkybę: jei kuri nors indo šeima apleidžia savo ligšiolinę buveinę ir persikelia gyventi kitur, sakysim, ieškodama darbo, tuomet ir prie jos pripratusi hulmanų šeima iškeliauja kartu ir įsitaiso gyventi svetimoje vietoje.

Baigdami kalbėti apie beždžiones, tarsime keletą žodžių apie tris rūšis, kurios dėl nemažo panašumo į žmogų yra jungiamos į vieną **žmogbeždžionių** šeimą (*Pongidae*). Šios trys rūšys yra orangutanas, gorila ir šimpanzė. Orangutanai gyvena Sumatros ir Borneo salose, gorilos ir šimpanzės — Afrikoje. Žmogbeždžionės panašios į žmogų ne tik savo išvaizda, bet taip pat ir psichinėmis savybėmis. Paprastai jos įsitaiso guolį medyje iš šakų ir lapų, bet kai kada ir ant žemės. Kaip ir kitos beždžionės, minta iš dalies augaliniu, iš dalies gyvuliniu maistu. Savo dantis maino panašiai kaip žmogus, galutinai subręsta apie 15—20 metų, o 30—40 metų žmogbeždžionės — visiškai senukai.

Daug metų prabėgo nuo to laiko, kai žmogbeždžionės pirmą kartą pateko į Europos bei Amerikos zoologijos sodus. Deja, iš pradžių nesisekė jas laikyti, nes nebuvo žinoma, kaip su jomis apsieiti, kaip jas slaugyti ir maitinti, tad jos ilgai negyveno, lengvai apsikrėsdavo žmonių ligomis, sirgdavo rachitu, ir panašiai. Tik paskutiniuoju metu G. Brandesui Drezdeno zoologijos sode pavyko nuodugniau šias beždžiones ištirti ir nustatyti racionalius auginimo metodus. Dabar jau sulaukta prieauglio, kas seniau buvo negalimas dalykas. Kadangi žmogbeždžionės lengvai apsikrečia žmogaus ligomis, geresniuose zoologijos soduose jų narvai atitveriami nuo publikos ne tinklu, bet stiklu.

Orangutano (*Pongo pygmaeus*) aukštis, jam stačiam atsistojus, siekia apie 1,50 m, o tarpas tarp praskėstų rankų — apie 2,60 m. Didelis orangutanas sveria

apie 75 kg. Būdingas orangutanui didžiulis gerklų maišas arba pūslė — tai rezonatorius, jis paremia smakrą iš apačios. Jauno orangutano veidas iš abiejų pusių yra apsuptas dviem minkštais voliukais.

Trumpai išvardinsime, kuo žmogbeždžionės skiriasi nuo žmogaus. Jų rankos yra ilgesnės, negu kojos; kojų pirmasis pirštas yra toli atstojęs nuo kitų pirštų. Vaikščiodamos žmogbeždžionės remiasi daugiausia pado išoriniu kraštu, protarpiais pasiremia ir rankomis. Jų lūpos nėra raudonos, o šis reiškinys, be abejo, susijęs su artikuliuotos kalbos stoka. Jaunos žmogbeždžionės labai panašios į mažus vaikus, bet vėliau jų išvaizda darosi žvėriškesnė, užauga antakių lankai ir kaukolėje tarp atskirų kaulų atsiranda ryškios briaunos, užauga dideli iltiniai dantys. Žmogaus stuburas yra S raidės pavidalu išlenktas, o žmogbeždžionės stuburo išlenkimas vos žymus, be to, žmogaus krūtinės ląsta yra suplota iš priešakio ir užpakalio, o žmogbeždžionių krūtinės ląsta yra apytikriai statinės pavidalo. Kūnas labiau apžėlęs plaukais. Smegenys iš esmės labai panašios į žmogaus smegenis, bet sudaro vien apie trečdalį jo tūrio. Žmogui yra būdinga stati poza ir eisena tiesiomis kojomis. Žmogbeždžionės niekuomet nestovi visiškai stačios, o vaikščiodamos jos laiko kojas pusiau sulenktas. Tie du požymiai siejasi su laipiojimu po medžius. Orangutano nėštumas trunka tiek, kiek ir žmogaus — 9 mėnesius, paprastai jie susilaukia vieno mažylio, kuris iš pradžios yra visai bejėgis, apaugęs švelniais rudais plaukais, labai panašus į žmogaus kūdikį.

Orangutano tėvynė — Kalimantanas (Borneo sala) ir Sumatra, taigi drėgnų vietų miškai. Kartais jie užplūsta kultivuojamus laukus, bet tik tokius, kurie yra greta miškų, nes orangutanas žeme keliauti nemėgsta. Apie

mitybos būdą neturima tikslių duomenų, bet atrodo, kad orangutanai minta vien augaliniu maistu.

Afrika yra tėvynė dviejų žmogbeždžionių rūšių — šimpanzės (*Pan satyrus*) ir gorilos (*Gorilla gorilla*), jeigu neskaitysime paskutiniuoju laiku rastos rūšies, kuri, gal būt, turės vardą *Bonobo paniscus*. Šimpanzės ir gorilos, panašiai kaip orangutanai, gali vaikščioti dviem kojomis ar keturpėscios. Populiariausia žmogbeždžionė yra šimpanzė (ilustr. 9), kuri mokslui žinoma jau nuo XVI šimtmečio ir savo tėvynėje nėra labai reta. Šimpanzių tarpe yra gana didelių individualių skirtumų, pavyzdžiui, veidas gali būti juosvas ir baltas, nugarą gali būti žila, plaukuotumas — arba gausus, arba skystas.

Seniau buvo labai sunku veisti šimpanzes nelaisvėje, bet vėliau, nuodugnai ištyrus jų gyvybinius reikavimus, zoologijos soduose jos veisiasi sėkmingai. Svarbi sėkmės sąlyga zoologijos soduose yra tinkamas maisto parinkimas. Laisvėje šimpanzės minta daugiausia augaliniu maistu, bet pajvairina jį ir gyvuliniu, sakysime, vabzdžiais, moliuskais. Zoologijos soduose jos mielai imasi mėsinių patiekalų ir kartais prie jų visiškai pripranta. Bet, deja, panašiai kaip žmogus, jos kartais pripranta ir prie blogų dalykų, pavyzdžiui, prie rūkymo, ir virsta tikrais nikotinistais.

Savo sumanumą šimpanzės dažnai pareiškia ir laisvėje: svaido akmenimis, vėzdais, pagaliais į savo priešus. Vieną kartą jų gyvenamoje vietovėje buvo pastatyta leopardo iškamša, ir šimpanzės stėjo prieš ją, apsiginklavusios lazdomis. Prijaukintos šimpanzės greit pramoksta visokiais įrankiais naudotis, sakysim, atidaryti užraktą tinkamu raktu joms užtenka vienkartinio patyrimo. Net ir gavusios į rankas ištisą raktų ryšulį, jos sugeba greit surasti tinkamą raktą ir atidaryti užraktą.

Šimpanzių gerbūviui nelaisvėje labai svarbu, kad jos galėtų atlikti savo priprastą gimnastiką. Kadangi beždžionių, ypač žmogbeždžionių, fiziologija turi daug ko bendro su žmogum, racionalu joms taikyti tą pačią higieną, o ypač svarbu teikti šimpanziukams tokią pat globą, kaip to paties amžiaus žmogaus kūdikiams. Todėl kai kurių šalių zoologijos sodų vadovybė dažnai naudojasi vaikų gydytojų paslaugomis arba net pasiunčia šimpanzių kūdikius į vaikų klinikų stacionarus. Tokie beždžioniukai kartais suteikia medikui, zoologui, psichologui labai vertingų duomenų. Koks yra likimas silpnų arba liguistų beždžioniukų laisvėje, mes nežinom, tačiau yra duomenų, kad apsvaikavusios žmogbeždžionių patelės ir jų mažyliai neretai yra kitų patelių slaugomi.

Gorila (*Gorilla gorilla*) (ilustr. 10) dar panašesnė į žmogų, negu šimpanzė: jos žastas ilgas, o delnas platus, pirštai trumpi, o pirmasis pirštas stipresnis, negu kitų beždžionių. Vaikščioja remdamasi visa pėda, o ne vien išoriniu jos kraštu. Bet kaukolės viršugalvyje yra stipri kaulinė ketera, labai žymi pas senas gorilas. Seni patinai siekia iki 2 m aukščio, o jų pečiai ir krūtinė turi galingus raumenis. Kadangi užpakalinės kaklo slankstelių ataugos yra labai didelės, pakaušis, kaklas ir nugara sudaro tiesią liniją. Galingi yra kramtomieji raumenys ir atitinkami dantys. Ketverių su puse metų patelė ir šešerių metų patinas jau yra pilnai subrendę; tokių patinų svoris gali siekti 200 kg. Šimpanzė nešioja savo vaiką ant nugaros, o gorila — ant krūtinės.

Kadangi gorilos plačiai paplitę, jos tarp savęs skiriasi, ir specialistai yra linkę nustatyti keletą jų rūšių, nes, sakysim, yra gana didelis skirtumas tarp gorilos, gyvenančios lygumoje, ir gorilos, gyvenančios kalnuose. Gorilos randamos Kamerune ir Gabone, Itari ir Kongo krašte.

Šių milžinų jėga yra nepaprasta, bet, esamais duomenimis, jie be pagrindo žmogaus nepuola, nebent jei yra sužeisti, arba jei gina save, savo šeimyną, arba jei žmogus nuo jų bėga. Žmogui jie gali sutriuškinti kaulus arba šiaip padaryti baisių žaizdų.

Nors jų dantys ir baisūs, gorilos minta tik augaliniu maistu. Skirtingai, negu kitos beždžionės, gorilos daugiau laiko praleidžia ne medžiuose, bet ant žemės, tik nakvoja medžiuose, ir, jeigu tikėsime stebėtojais, kasdien įsitaiso naują guolį. Jų banda paprastai susideda iš 5—6 patelių ir vieno patino, bet seni patinai gyvena vieniši, ir žmogui yra labiau pavojingi. Apskritai, gorilų papročiai mažai teištyrinėti, nes tamsiuose atogrąžų miškuose juos tyrinėti yra nelengva.

NEPILNADANČIAI (EDENTATA)

Ši grupė gavo ne visai vykusį pavadinimą. Dauguma jų turi dantis; kai kurios rūšys, pavyzdžiui šarvuotis, turi jų labai daug, o kitos, pavyzdžiui skruzdėda, visai dantų neturi. Pastaruoju metu, imant domėn ir kai kuriuos kitus skirtumus, šis būrys yra skirstomas į kelis atskirus būrius, tačiau mes prisilaikysime senobinio vieno pavadinimo.

Žinių apie gyvūnų praeitį, jų istoriją, jų giminystės ryšius duoda mums mokslo šaka, vadinama paleontologija, ir kaip tik apie nepilnadančių grupę ši mokslo šaka turi daug duomenų. Pietų Amerikos olose rasta išlikusių ne tik šių gyvulių skeletų, bet taip pat ir odos dalių. Šie palaikai įrodo, kad tolimoj praeity nepilnadančių buvo gausiau, negu nūdien. Buvo net milžiniško didumo rūšių, savo ūgiu prilygstančių drambliams.

Kada gi išmirė ši gausi ir visais atžvilgiais įdomi gyvūnija? Sprendžiant iš gerai išsilaikiusių palaikų, seniau manyta, kad, sakysim, milžiniški šarvuočiai gyveno dar tais laikais, kai pirmi europiečiai su Kolumbu atvyko į Ameriką. Bet apsirikta. Bandymai su radioaktyvia anglimi parodė, kad šie palaikai priklauso gyvūnams, gyvenusiems prieš 10 000 metų. Šiandien nepilnadančiams priklauso trys gana nepanašios grupės: tinginiai, skruzdėdos ir šarvuočiai. Visi jie gyvena Amerikos pietuose.

Tinginiai (ilustr. 22) gavo savo vardą dėl nepa-

slankumo, o iš tikrųjų jie, ypač fiziologiškai, yra tik prisitaikę prie savotiško gyvenimo būdo. Ši grupė gyvena atogrąžų miškuose. Tai yra kopikai, apginkluoti stipriais nagais, kuriais prisikabina prie šakų taip, kad visas kūnas kabo po šaka. Minta lapais, o kadangi lapai labai maistingi, tinginiai turi jų suėsti labai daug, o virškinimui reikalingi ilgi ramybės laikotarpiai. Todėl jie ištisas dienas praleidžia nė nekrusteldami, tik vakare darosi veiklūs ir be vargo gali keliauti medžiais nuo šakos ant šakos, pakely nulaižydami rasą nuo lapų. Tačiau tinginiai moka ir pabadauti, ir negerti vandens labai ilgai (apie porą savaitių). Radę tinkamą medį, jie nesitraukia, kol nesusėda daugelio jo lapų, o vėliau perlipa į gretimo medžio šakas. Medžiai, kurių lapais ir vaisiais jie daugiausia minta, priklauso genčiai *Cecropia*, kuri gausiai auga Pietų Amerikos miškuose. Taigi tinginiai yra labai prisirišę prie tam tikros vietos. Radę tinkamo maisto, jie priešakine galūne prilenkia prie snukio medžio šakutę. Tam jiems padeda kaklas, kuris yra gana ilgas, nes kaklo slankstelių tinginiai turi iki devynių (dauguma kitų žinduolių turi septynis).

Patekęs ant žemės, tinginys darosi visai bejėgis ir beginklis, nors yra nemažas, apytikriai vidutinio šuns dydžio. Ant žemės jis susiriečia kamuoliu ir užmiega, ir apskritai pramiega jis didesnę savo gyvenimo dalį. Jo plaukai šiurkštūs, panašūs ne tiek į kitų žinduolių plaukus, kiek į augalinius plaušus ar šieną, tuo labiau kad neretai ant plaukų gyvena smulkūs mikroskopiniai augaliukai — dumbliai, kurie suteikia jiems žalsvo atspalvio. Be to, jų plaukuose galima rasti vieną kandžių rūšį. Kadangi tinginiai savo prigimtimi yra prisitaikę laiptoti medžiais ir iš apačios skinti lapus bei vaisius, su pagautais tinginiais turima rūpesčių, nes jie nenori būti iš indo. Todėl pirmomis dienomis tenka juos imti į glėbį

ir kimšti jiems maistą į burną. Jie gana greit prie to pripranta. Savo vaiką patelė nešioja ant nugaros.

Daugiausia yra žinomas tripirštis tinginys (*Bradypus tridactylus*) ir dar keletas rūšių.

Nuo Argentinos pampų visoje Pietų Amerikoje yra paplitusi kita nepilnadančių grupė, vadinama šarvuočiais (*Dasypodidae*). Jų priskaitoma apie 20 rūšių. Taip pavadinti jie dėl šarvų, kuriais apdengta visa viršutinė kūno dalis. Šitie šarvai — tai oda sujungtos kaulinės plokštelės, kurių kiekviena apdengta ragine medžiaga; jie primena šarvus, kuriuos dėvėdavo viduramžių kariai. Šarvų plokštelės išdėstytos skersinėmis eilėmis, o tarp jų auga reti plaukai. Kadangi plokštelės sujungtos oda, šarvai yra gana lankstūs, leidžia žvėriukui susisukti ar išsitiesti. Apatinė kūno dalis, — krūtinė ir pilvas, — apaugę tik gana retais plaukais; uodega ir kojos — šarvuotos.

Visi šarvuočiai — niekam nežalingi, ramūs žvėriukai. Ekspedicijos į Braziliją metu aš turėdavau progos aptikti šių žvėriukų laisvėje ir net laikyti juos namų apystovose. Šarvuočius gana lengva pagauti, nes jie negreiti ir be vargo gali juos pasivyti. Bet jie moka ir gelbėtis: sparčiai, kaip mūsų kurmiai, įsikasti žemėn. Būdamas raitas jodamas pamatydavau toki žvėriuką, bet nepėju nulipti nuo arklio, o šarvuotis jau įsirausęs į žemę. Tai padaryti jam padeda nepaprastai stiprūs nagai, šiek tiek panašūs į mūsų kurmio priešakinių kojų nagus. Vieną kartą miškingoje stepėje aptikau devynjuostį šarvuotį ir, pasikamavęs su juo, besistengiančiu įsikasti į žemę, pagaliau įkišau jį į savo kuprinę ir stipriau užrišau ją virve. Pagalvojau, kad jau šarvuotis mano, bet kur tau. Už valandėlės pajutau, kad našta palengvėjo, ir tuoj įsitikinau, kad kuprinė (nors ji buvo iš stiprios medžiagos) perplėšta ir žvėriuko jau nėra. Vėl šokau jo

gaudyti ir turėjau jį rankose parsinešti į stovyklą. Kitą kartą pamačiau šarvuotį, gaudydamas drugius, ir tyliai prie jo prisiartinau, paskui, paėmęs drugiams gaudyti samtelį, jo koteliu pabarškinau per šarvuočio šarvą. Šarvuotis tik pašoko aukštyn, bet tuoj nusiramino ir ėmė kažką uostinėti. Mūsų pagauti ir parsinešti šarvuočiai elgdavosi gana keistai: apeidavo ir apuostydavo visus užkampius, be jokios baimės imdavo iš rankų patiektą mėsos gabalą, apskritai, mūsų nepaisė. Pas mus jų vis būdavo, nes ir tenykščiai gyventojai už mažą atlyginimą jų vis atgabendavo. O vienas tų tiekėjų vaizdžiai mums parodė, ką daryti, kad pagauti žvėriukai nepabėgtų. Jis atvežė mums porą tų žvėriukų, įkišęs juos į senas kelnes, po vieną į kiekvieną klešnę, stipriai kelnes su jais suveržęs virve ir permetęs per arklio nugarą.

Mes daugiausia aptikdavome devynjuosčių šarvuočių (*Dasypus novemcinctus*) (ilustr. 23). Skersai jo kūną eina devynios eilės šarvo juostelių. Jis turi laibą snukutį, šiek tiek panašų į paukščio snapą; braziliečiai jį vadina „tatu galinha“, „vištšarvuočiu“. Ši rūšis (o gal ir kitos rūšys) pažymėtinos savo veisimosi būdu. Dauguma šarvuočių rūšių normaliai atsiveda porą vaikų, o devynjuostis šarvuotis — keturis.

Brazilai valgo šarvuočius, o ir paruošti skanų patiekalą iš jų nesunku: žvėriuko šarvas atstoja tvirtą indą, kuriame per trumpą laiką, padėtas ant žarijų, jis ir iškepa. Beje, iš tų šarvuočių gaminamas dar muzikos instrumentas, panašus į mandoliną ar balalaiką. Pagrindas šiam instrumentui padaromas iš sudžiūvusio šarvo, kuriame pratęsimos stygos. Mūsų ekspedicijų juodieji kaimynai turėjo tokių muzikos instrumentų, ir jų garsai buvo gana malonūs.

Pati stambiausia šarvuočių rūšis yra didysis šarvuotis (*Prionotus giganteus*), gyvenantis Ama-

zonės miškuose arti upių. Suaugęs šios rūšies patinas gali sverti iki 55 kg, o priešakinės kojos ilgiausias nagas siekia apie 12 cm. Savotiškas rutulinis šarvuotis (*Tolypeutes tricinctus*) (ilustr. 24), ginkluotas tvirtu šarvu ir sugebąs susisukti rutuliu, panašiu į futbolo sviedinį.

Visi šarvuočiai įsitaiso urvus po žeme. Jų maistas gana įvairus: daugiausia vabzdžiai, ypač termitai, kurių taip gausu Pietų Amerikoje. Mūsų ekspedicijos pagauti šarvuočiai mielai ėdė žalią mėsą, bet neatsisakydavo vaisių, pavyzdžiui, bananų.

Trečią nepilnadančių grupę sudaro **skruzdėdos**. Tai yra tikri nepilnadančiai, nes dantų visai neturi. Pavadinimas skruzdėdos ne visai šiems žvėriukams tinkamas, nes minta jie ne tiek skruzdėmis, kiek termitais. Mat, seniau buvo manyta, kad termitai yra skruzdės.

Ryškiausia iš šios grupės yra didžioji skruzdėda (*Myrmecophaga jubata*) (ilustr. 26), kurios kūno ilgis — maždaug 2 metrai. Nors skruzdėdos smegenys mažičiai, ji toli gražu nėra bejėgė, ir net toks baisus plėšrūnas, kaip jaguaras, vengia su ja susidurti. Skruzdėda turi stiprias, nepaprastai raumeningas priešakines kojas, ginkluotas baisiais riestais nagais,— tai ir yra svarbiausias jos ginklas. Savo nagais ji sugeba išardyti termitų pastatus. O juos termitai, bent labiausiai paplitusi jų rūšis (*Eutermes brasiliensis*), stato iš molio, sumaišyto su seilėmis. Toks pastatas tvirtas nelyginant betonas, lengvai atlaiko žmogų. Kartą aš su savo bendradarbiu A. Palioniu sumanėme išardyti tokį termityną, norėdami surasti jame „karališkąją kamerą“, kur slapstosi termitų motinėle. Turėjome griebtis geležinių dalbų, o, be to, nuolat gintis nuo termitų, nes jie puolė mus kaip įtūžęs bičių spiečius.

Taigi tokius pastatus ne geležiniais įrankiais, bet savo nagais išardo skruzdėda ir prisieda termitų. Aplink mūsų stovyklą buvo daug termitynų ir dažnai po nakties rasdavome nemaža jų suardytų — tai buvo skruzdėdų darbas. Priešo užpulta, ji išskečia priešakines kojas, apkabina priešą ir mirtinai sužaloja jį savo nagais.

Svarbiausias skruzdėdos įrankis, kuriuo ji stveria savo maistą, yra liežuvis. Jis yra cilindro formos, atrodo kaip didžiulis nykščio storumo sliėkas, turi apie 40 cm ilgio. Pralūžus termityno sienai, iš ten tuoj paplūsta tūkstančiai termitų. Skruzdėdai tik to ir reikia, ji tuoj įkiša ten savo ilgą lipnų liežuvį, o termitai savo tvirtais žandais patys į jį įkimba, tad skruzdėda vos spėja juos ryti. Pažymėtina, kad šio žvėries nasrai ilgo laibo snukio gale yra tokie maži, kad pro juos vos pralenda žmogaus pirštas.

Be didžiosios skruzdėdos, Pietų Amerikoje labai paplitusi vidutinioji skruzdėda (*Tamandua tetradactyla*). Jos kūnas siekia 60 cm ilgio, o uodega — apie 40 cm. Priešingai, negu didžioji skruzdėda, ji yra geras kopikas ir laipioja po medžius, kur taip pat ardo kitos rūšies termitų pastatus. Mūsų ekspedicijos dalyviai ir aš pats dažnai su tuo žvėreliu susidurdavom, o pagauti jį nebuvo sunku, tik reikėjo saugotis baisių jo nagų. Kaip ir kiti nepilnadančiai, ši skruzdėda — tipingas žemesnės psichikos gyvūno pavyzdys. Parsinešta į namus, ji, atrodė, visai nesiorientavo savo naujoje aplinkoje, beveik nesibaidė žmogaus, net iš rankų imdavo maistą. Atsimenu tokį nuotyki: apsirgęs gulėjau lovoje, o mano draugai buvo išėję į medžioklę. Namie likau vienas su skruzdėda, kurią buvome pagavę prieš keletą dienų, taigi turėjau gerą progą stebėti jos elgesį. Apėjusi visus kambario užkampius, ji pagaliau susidomėjo mano lova ir užlipo ant jos, paskui užlipo ir ant manęs, perėjo

kiton pusėn, grįžo atgal, vėl ant manęs užlipo ir ėmė kasytis savo paausį... Rodos, laikė mane kalade ar koku kitu negyvu daiktu.

Be paminėtų dviejų skruzdėdų rūšių yra dar viena mažytė skruzdėda nykštukė (*Cyclopes didactylus*). Ji yra apytikriai voverės dydžio, turi trumpą, truputį lenktą snukutį, o jos plaukas tamsiai rusvas, labai švelnus. Patelė nešioja vaiką ant nugaros ir maitina jį sukramtytais vabzdžiais. Skruzdėdos nykštukės tėvynė — šiaurės Brazilijos miškai, bet ir ten jų gana reta.

11. Ančiasnāpis

12. Echidna

13. Koala

14. Didžioji kengūra

15. Kalongas

SKUJUOČIAI (*PHOLIDOTA*)

Iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti, kad šio būrio gyvūnai yra giminingi Amerikos šarvuočiams, bet tai būtų klaida, nes skujuočiai (ilustr. 27), kitaip vadinami pangolinais, su šarvuočiais giminystės ryšių neturi. Jų yra žinomos septynios rūšys; kai kurie zoologai jas priskiria vienai genčiai (*Manis*). Skujuočiais šie žvėriukai pavadinti todėl, kad jų kūnas, net galūnės ir uodega, yra apaugę žvynais ir primena eglės kankorėžį. Šiaip kūnas yra ilgas, su laibu snukučiu ir stipria uodega.

Odos žvynai neturi kaulinių dalių (sakysim, kaip šarvuočių). Jie perdėm sudaryti iš raginės medžiagos, vadinasi, yra tokios kilmės, kaip žmogaus nagai arba plaukai. Žvynai primena suaugusius arba sulipusius plaukus, bet skujuočiai turi ir tikrų plaukų, kurie auga tarp šių žvynų. Apatinė jų kūno dalis, o taip pat galūnių vidinis paviršius žvynų neturi ir perdėm yra apaugę paprastais minkštais plaukais. Keistas yra ir skujuočių liežuvis, ilgas, laibas, toli iškišamas ir įtraukiamas į tam tikrą kremzlinę makštį. Liežuvio ilgis prilįgsta pusei viso kūno ilgio.

Panašiai kaip skruzdėdos, skujuočiai turi stiprius nagus ir jais suardo tvirtus termitų pastatus, o savo lipniu liežuvio surenka pačius vabzdžius. Žinoma, kartu su vabzdžiais prie liežuvio prilimpa pastato trupinių ar medžio trūnesių, bet šie žvėrys sugeba nuostabiu būdu atsirinkti sau tinkamą maistą. Net buvo padaryti tokie

bandymai: prijaukintiems skujuočiams į indą su susmulkintu maistu buvo primaišyta medžio piuvenų. Žvėrys suėdė maistą, o visas piuvenas paliko. Dantų skujuočiai neturi, bet skrandžio sienelės iš vidinės pusės yra išklotos tarsi kokia ragine tarka, kuria smulkinamos kietos maisto dalys.

Skujuočiai gyvena drėgnuose Azijos pietų miškuose, Ceilone, Celebese ir Indonezijos salose; trys jų rūšys gyvena Azijoje, keturios — Afrikoje. Dieną jie praleidžia arba savo išsikastuose urvuose, arba užgrobę kitų žvėriukų urvus, praplėtę juos ir pritaikę sau. Kartais skujuočiai apsigyvena bendruose urvuose su dideliais žalčiais. Naktį jie išeina iš urvų ir bėgioja, ieškodami termitų lizdų. Kai kurių rūšių skujuočiai gerai kopinėja medžiais. Ypač tuo gebėjimu pasižymi baltapilvis skujuootis, kuris ir uodegą turi kibią, tad žvėriukas gali ja apkabinti šaką ir pakibti ore galva žemyn. Norėdamas pailsėti arba išvengti pavojaus, žvėriukas gali susisukti ir paslėpti po šarvu visas savo minkštas kūno dalis. Įdomu stebėti, kaip užkluptas žvėriukas puola ant šono ir susisuka spirale kaip laikrodžio spyruoklė, arba kaip mūsų krašte dažna sraigė *Planorbis*. Prireikus skujuootis gali plaukti ir nardyti, gali stoti į kovą ir savo baisiais nagais priešą rimtai sužeisti; pavyzdžiui, Afrikoje gyvenantys stepiniai skujuočiai (*Manis temminckii*), kurių ilgis siekia pusantro metro. Nelaisvę šie žvėrys pakelia gana gerai, bet dienos metu linksta pasislėpti tamsesniame užkampyje. Maitinti juos galima balta duona su pienu; jie labai švarūs ir tvarkingi.

VAMZDŽIADANČIAI (*TUBULIDENTATA*)

Šis keistas būrys verčia zoologus dar syki pertvarkyti žinduolių sistematiką. Nors sistematika turi aiškų tikslą nustatyti gyvūnų bei augalų giminystės ryšius pagal jų panašumą, neretai sistematikas atsiduria ir keblioje padėtyje, sakysim, aptardamas vamzdžiadančius.

Tai nedidelis būrys, susidedantis iš vienos rūšies ir gal keturių porūšių *v a m z d ž i a d a n č i o* (*Orycteropus afer*). Tai labai keisti gyvuliai. Seniau juose išžiūrėta bruožų, panašių į nepilnadančių: nepilna dantų sistema, ilgas laibas liežuvis, snukis panašus į skruzdėdos snukį, panašus mitybos būdas. Bet dabar yra nustatyti žymūs anatominiai skirtumai, tik gaila, kad ligi šiol nerasta bet kokių paleontologinių likučių, kurie galėtų jų giminystės ryšius nušviesti.

Pateikiame bent trumpą vamzdžiadančio aprašymą: gana didelis ūgis (nuo snukio galo iki uodegos galo — 1 m 80 cm), žemos kojos, pailgas snukis, bet maža nasrų anga, didžiulės kaip asilo ausys. Turi keturis pirštus priešakinėse ir penkis užpakalinėse kojose, nagos plokščios, kiek panašios į kanopinių gyvulių kanopas, bet skirtos žemei rausti. Kailio tankumas labai nevienodas — vienu retas, kaip naminės kiaulės, kiti turi tikrus tankius kailius. Savotiški vamzdžiadančių dantys — jie neturi šaknų, yra sudaryti iš sujungtų tarp savęs kaulinių vamzdelių, bet be emalės, kaip kitų žinduolių.

Vamzdžiadančiai — naktiniai žvėrys, dienos metu jie miega po žeme išsiraustuose urvuose, dažnai po apleistais termitų pastatais. Minta daugiausia termitais, kurių pastatus lengvai išardo savo nagomis, o termitus surenka ilgu laibu liežuvio, panašiai kaip skruzdėda, ir vienu ypu ryja juos šimtais. Stora kaip kiaulės oda gerai apsaugo žvėrį nuo termitų įkandimo. Be to, kilus pavojui, šis žvėris bematant užsikasa į žemę, o savo kojomis išmeta tikrą krušą žemės ir akmenų ar termityno nuolaužų.

Vamzdžiadančių mėsa valgoma. Anot vietinių kolonistų, ji primena kiaulieną.

GRAUŽIKAI (RODENTIA)

Šis žinduolių būrys pamatuotai taip vadinamas. Užtenka pažvelgti į jų nasrus, ir iš karto matyti, kuo jie labiausiai skiriasi nuo kitų žinduolių. Graužikai turi dvi poras stiprių dantų viršutinio ir apatinio žando pačiame priekyje. Jie daug didesni, negu kiti dantys, lenkti, priekinė jų dalis dažnai spalvota, oranžinės, geltonos, kartais baltos spalvos. Šie kapliai labai aštrūs, o už jų — bedantis tarpas, dar toliau — keletas paprastų krūminių dantų. Kapliai nuolat auga ir iš užpakalinės pusės nuolat dyla: apatiniai dantys dilina viršutinius, o viršutiniai — apatinius; priklausomai nuo to, kokioje padėtyje yra apatinis žandikaulis. Dėl šios priežasties graužiamieji dantys atrodo kaip aštrūs kaltai, bet neviršija tam tikros normos, nes kiek paauga, tiek ir nudyla.

Graužikų dauguma — tai smulkūs žvėriukai. Mažas ūgis padėjo jiems išplisti visoje žemėje. Tiktai ašigalyje jų nėra. Plisti jiems padėjo ir dantys, nes smulkesnis žvėriukas lengviau randa vietą pasislėpti, o jeigu užnarvis per mažas, tai stiprūs graužiamieji dantys lengvai gali jį paplatinti. Taigi graužikai sugebėjo tapti gausiausia žinduolių grupe: pusė viso pasaulio žinduolių rūšių priklauso graužikams.

Išplisti graužikams padėjo ir jų naudojamas maistas. Daugiausia tai augalai, vaisiai ir sėklos, jauni ūgliai ir šaknys, ir lapai. Kai kurios graužikų rūšys nepasitenkina augalais ir minta taip pat gyvulinės kilmės maistu.

pavyzdžiui, vabzdžiais, net ir aukštesniųjų gyvūnų mėsa, paukščių kiaušiniams, jaunais paukščiukais, net ir su žmogum „pasidalina“ jo maisto atsargomis.

Dar vienas svarbus graužikų plitimo faktorius — tai jų vislumas, o vislumas iš dalies priklauso nuo didumo — maži žinduoliai apskritai vislesni, negu dideli, o, be to, jie per vienus metus užaugina ne tik vaikus, bet ir vaikaičius. Pavyzdžiui, iš vienos laukinio pelėno (*Microtus arvalis*) patelės, auginant ją narvelyje, per 322 dienas sulaukta 2557 palikuonių (vaikų, vaikaičių ir provaikaičių), o teoretiškai šis skaičius galėtų siekti ir 7000, nes maždaug kas 20 dienų patelė gali atsivesti po 5—10 vaikų, iš kurių maždaug 3 patelės subręsta per 90 dienų.

Kadangi graužikai yra prisitaikę gyventi įvairiame vietovaizdyje, jų aptinkame ir laukuose, ir miškuose, kalnuose ir lygumose, tinka jiems net dykumos ir pelkės, jūrų pakraščiai bei tolimos sniegingos tundros. Jie moka raustis žemėje, pasidaryti gilius urvus, moka kopinėti medžiais, plaukyti ir nardyti. Kai kurie prisitaikę gyventi greta žmogaus, net pačiuose jo namuose, ūkio pastatuose, tvartuose, sandėliuose: jie gadina ūkiškus ir gyvenamuosius pastatus.

Kai kurios graužikų rūšys platina užkrečiamas ligas ir išnešioja ne mažiau pavojingus žmogui parazitus. Žmogaus laimė, kad graužikai turi daugybę natūralių priešų. Jais minta daugybė paukščių, kaip ereliai, sakaikai, lingės, vanagai, suopiai, visos pelėdų rūšys, varnos, kovai, gandrai; taip pat daugelis plėšriųjų žvėriukų — lapės, širmuonėliai, žebenkštys, kiaunės, šeškai. Antra vertus, jie ir patys suserga įvairiomis apkrečiamomis ligomis ir kartais nuo jų gulte išgula. Jeigu graužikai neturėtų tiek natūralių priešų, jie užvaldytų visą pasaulį. Ir vis dėlto jie vislumu greit išlygina savo veislės nuostolius ir vėl daro nemažą žalą žmogui, kitiems gyvū-

nams bei augalams. Taigi žmogus yra priverstas juos naikinti.

Šiame gausiame būry nedaug tėra rūšių, kuriomis žmogus gali pasidžiaugti. Paminėsime bebrą, kiškį, voverę, triušį, šinšilą ir dar gal porą dešimčių rūšių. Kai kurie tiekia žmogui vertingų kailių, apie juos kalbėsime atskirai. Kelios rūšys dėl jų naudingumo žmogui virto net naminiais gyvuliais, sakysim, triušis, jūrų kiaulytė, baltosios pelės ir baltosios žiurkės. Šie žvėriukai pritaikomi medicinoje, nes lengvai apsikrečia įvairiomis ligomis, tad su jais galima vykdyti visokius bandymus. Be šių žvėriukų dabartiniais laikais neapsieina jokia fiziologijos bei medicinos laboratorija.

Po antrojo pasaulinio karo Jungtinėse Amerikos Valstybėse buvo apskaičiuoti nuostoliai, kuriuos kasmet padaro graužikai. Pasirodė, kad lauke graužikai sunaikino javų daugiau, negu buvo paaukota badaujančioms tautoms, ir dar už šimtus milijonų dolerių graužikai sudėdė javų sandėliuose. O kur dar šiaip įvairios vertybės nuo paprastų virvių iki meno kūrinių.

Kadangi graužikų daug rūšių, jų sistematika yra sudėtinga ir paini. Dauguma zoologų dalina graužikus į du pobūrius, iš kurių vienas labai nedidelis, apimantis tik keletą rūšių. Šio pirmo pobūrio žvėrelių, kaip graužikų, požymiai silpnai pasireiškia. Viršutiniame žande greta didelių graužiamųjų dantų jie turi porą mažyčių papildomų graužiamųjų dantų. Populiariausi šio pobūrio atstovai yra kiškiai, tad šią grupę galima būtų pavadinti **dviporkapliais** arba **kiškiniu pobūriu** (*Duplicidentata*). Visi kiti graužikai turi tik po vieną porą graužiamųjų dantų viršutiniame ir apatiniame žande. Šią grupę vadiname **vienporkapliais** (*Simplidentata*).

Dviporkapliams graužikams (*Duplicidentata*) priklauso dvi šeimos: **švilpikai** (*Ochotonidae*) ir **kiškiai** (*Lepori-*

dae). Pirmoji šeima gyvena Azijoje ir Amerikoje, jų gausiausia Centrinės Azijos kalnuose. Tai nedideli žvėriukai, pažiūrėti panašūs į jūrų kiaulytes. Labai trumpa, beveik nežiūrima uodegytė, trumpos apvalios ausys. Labiausiai žinomi iš šios šeimos rūšių yra sibirinis švilpliukas arba sibirinė ochotona (*Ochotona alpinus*) ir daūrinis švilpliukas (*Ochotona dauricus*). Viena rūšis — nykštukinis švilpliukas (*Ochotona pusilla*) gyvena ir šioj pusėj Uralo, būtent Volgos stepėse. Švilpliukai garsiai švilpia, gyvena urvuose. Būdingas šiems žvėriukams įprotis — gamintis žolių atsargas žiemai. Šiam reikalui jie parenka geriausias, kvapnias žoles ir sunėša iš jų nedidelius kūgelius. Sibiro gyventojai, žinodami tą jų įprotį, ieško šių kūgelių savo arkliams šerti. Švilpliukai pasižymi smalsumu, tad, žmogaus pabaidyti, pasislepia savo urvuose, bet už kelių minučių vėl pasirodo ir ilgai žiūri į žmogų.

Svarbiausios ir geriausiai žinomos dviporkaplių graužikų rūšys yra pilkasis ir baltasis kiškis.

Pilkasis kiškis (*Lepus europaeus*) yra vidutinio klimato kraštų gyventojas. Europoje jis randamas nuo Pirėnų iki Uralo ir Kaukazo, Irano, Palestinos, be to, ir rytinėje Afrikoje. Šiaurėje jie siekia šiaurinę Švediją ir europinės Tarybų Sąjungos dalies šiaurę, o toliau juos pakeičia baltieji kiškiai. Dar neseniai pilkųjų kiškių Sibire nebuvo, bet tarybiniais laikais jie ten buvo atvežti ir aklimatizavosi.

Visi žino, kaip atrodo kiškiai. Apie jų ūgį galima orientuotis iš svorio, kuris paprastai būna 5—6 kg, bet pasitaiko dar stambesnių patinų. Kailio spalva keičiasi pagal metų laiką: žiemą mūsų kiškiai yra pilkesni, o vasarą rudesni, patelės rudesnės, negu patinai.

Pilkasis kiškis yra lygumų gyventojas, bet mėgsta jis ir miškus. Yra paplitusi nuomonė, kad rudenį kiškiai ap-

leidžia miškus ir persikelia į laukus, mat, lapai krisdami šlama ir juos išbaido. Žiemą, ypač didesniems šalčiams stojus, kiškių miškuose padaugėja. Pilkasis kiškis ne tik nevengia žemės kultūros, anaipol, aukštesnis jos lygis sudaro jam palankias gyvenimo sąlygas, todėl tokiuose tinkamo klimato kraštuose, kaip Vengrijoj, Rytų Vokietijoj, Čekoslovakijoj, šių žvėriukų gausiau, nei kitur. Medžioklinė šių kraštų literatūra mini medžioklę, per kurią vieną dieną 24 medžiotojai nušovė 1804 kiškus, o kitoje medžioklėje — 1750 kiškių. Mūsų krašte kiškių mažiau. Vidurinės Europos kraštuose daromos pastangos dar padidinti kiškių skaičių, ir tuo tikslu šie kraštai importuoja kiškių iš kitų valstybių. Antai Lenkija 1965/66 metais eksportavo į užsienį 58 390 gyvų kiškių, o 1966/67 — 73 861.

Nors kiškiai, ypač nakties metu, išvaikščioja didelius plotus, atrodo, kad jie turi tam tikrą pasivaikščiojimo planą. Tuo lengviausia įsitikinti žiemos metu, kai yra pasnigę. Mėgstamose vietose jie išmindžioja tikrus takus, ir, jeigu medžioklės metu medžiotojas prie tokio tako atsistoja, gali būti tikras, kad kiškio sulauks. Naudojasi takais kiškiai ir vasaros metu, pastabi akis gali juos nesunkiai rasti: tose vietose aukštesnė augalija būna išmindžiota, kai kur ir nugrauzta. Kartais tokie takai aptinkami rugiuose.

Turi kiškiai ir savo guolius, tad medžiotojas, gerai žinąs savo medžiojamąjį plotą, lengvai kiškį aptinka guolyje. Tai pailgos formos įdubimas, turįs apie 6—8 cm gylio. Kiškis negula jame ant šono, tik pritupia ir susiriečia. Žiemos metu jis dažnai būna ištisai apsnigtas ir jaučiasi visai saugus, nepakyla net tuomet, kai žmogus praeina vos vieno metro atstumu. Bet, kartą pakeltas iš guolio, retai į jį grįžta ir įsitaiso naują guolį dažniausiai kur nors netoliese. Apskritai kiškis atkalčiai grįžta į pri-

prastą vietą. Tuo daug kartų įsitikinta, išvežant kiškius toli nuo jų gimtinės ir paleidžiant į laisvę. Net per keliasdešimt kilometrų paleisti jie parbėga į gimtinę.

Bėgdamas kiškis išmeta toli pirmyn užpakalines kojas, jos palieka ant sniego ryškų pėdsaką priešakyje, o pirmagalinės kojos palieka mažytį pėdsaką užpakaly. Kiškis greitas todėl, kad užpakalinės jo kojos daug ilgesnės už pirmagalines. Taigi kiškiai lengviau bėga į kalną, negu pakalnėn. Dėl kiškio greičio stebėtojų nuomonės nesutampa. Sulig vienu, lygumoje kiškis išvysto greitį iki 25 km, bet kai kurie traukinių mašinistai ir automobilistai teigia, kad kiškio greitis gali siekti 50—60 kilometrų ir net dar daugiau.

Kiškių jutimai yra išlavėję labai nevienodai. Uoslę, kuri daugelio žinduolių yra tobula, kiškis menką teturi — kiškių medžioklėje medžiotojai vėjo krypties gali nepaisyti. Atrodo, kad kiškiui uoslė padeda tik atskirti valgomus augalus nuo nevalgomų (soduose arba medelynuose jie iš daugelio medelių moka atsirinkti tuos, kurių žievė sultingesnė, skanesnė) ir surasti poravimosi metu priešingos lyties savo viengėnius.

Labai menkas kiškių regėjimas. Atrodo, kad kiškis moka pastebėti vien judančius daiktus, tad per kiškių medžioklę su varovais užtenka medžiotojui ramiai stovėti ir laukti, kol kiškis atšokuos prie pat kojų. Užtat mažiausias judesys pabaido kiškį, ir tasai žaibo greitumu pasuka atgal. To negalima pasakyti apie kiškio klausą. Ausys yra svarbiausias jo jutimo organas. Ilgos, judrios, pasukamos į visas puses, ausys pačios byloja apie tobulą klausą.

Balso atžvilgiu, apskritai imant, kiškis yra tylus padaras. Tik patekęs į spąstus ar plėšrūno dantis jis baisiausiai verkia, nelyginant žmogaus kūdikis, bet, manau, šitaip pasigarsina tik kartą per visą savo gyvenimą.

Šiaip iš jo galima išgirsti, ir tai labai retai, tylų murmėjimą. Ir keistas dalykas: Lietuvoje žmonės yra tvirtai įsitikinę, kad kiškiai ūbauja tarsi pelėdos. Maža to, tam sūs žmonės net mano, kad pelėda ūbaudama prisišaukia kiškį ir jį pasmaugia. Žinoma, tai tik pasakos.

Veisimosi laikotarpis ilgas. Vidutiniškai vasario mėnesiui įpusėjęs, patinai sueina su patelėmis, nebelindi guoliuose dienos metu. Tuomet dažnai galima matyti patelę kelių patinų lydimą arba besikaunančius patinus. Ant žemės šen ten randame plaukų kuokštus, kuriuos patinai išrauna viens kitam, o kartais tenka nukentėti ir patelėms. Seniau buvo manyta, kad kiškė atsiveda vaikus po 30 dienų, kaip ir triušė, naujesniais laikais, ypač iš zoologijos sodų praktikos, nustatyta, kad tai įvyksta po 42—44 dienų. Mat, triušė atsiveda vaikus šiltoje vietoje, urve, kuris būna išklotas patelės plaukais ir kita minkšta medžiaga. Tad triušukai, nors pirmomis dienomis labai maži ir pliki, nebijo šalčio. Kiškiukas gimsta daug didesnis už triušuką, jis apaugęs tankiais minkštais plaukais, vadinasi, net keliais atžvilgiais yra pranašesnis už triušuką ir jam nereikalingas toks šiltas guolis, kaip triušukui. Ką tik pasaulį išvydusį mažylį kiškė pažindo, duodama jam iščiulpti apie 40 g pieno, o tasai pienas labai riebus (23,6% riebumo), tad motina paskui negreit grįžta prie vaiko. Pirmą kartą kiškė atsiveda vaikus kartais labai anksti, kovo mėnesio pradžioje, ir keista matyti šį švelnų silpną žvėrelį susirietusį ant sniego. Labai greit kiškiukas pradeda maitintis pats. Šiltesnio klimato kraštuose kiškė veda vaikus 4 kartus per metus (Lietuvoje — ne daugiau kaip 3 kartus), pirmą kartą vieną ar du, o vėliau ir ketvertą ar penketą vaikų. Atrodo, kad pirmos vados jaunų kiškiukų Lietuvoje daug žūsta dėl nepalankių oro sąlygų ir natūralių priešų, bet jeigu jie išlieka gyvi, jau ankstų rudenį būna subrendę. Kiš-

kis gyvena maždaug 8—12 metų. Seni kiškiai turi gerą gyvenimo patyrimą ir yra labai gudrūs.

Kiškio maistas yra grynai augalinis. Tarp kitko, jis renkasi visokius kvapnius augalus, kaip strovilą (*Achillea millefolium*), įvairias dobilų rūšis, mėgsta net tokius augalus, kurių žmogus tiesiog nepakęstų dėl jų baisaus kartumo, sakysim, širdažoles (*Centaureum umbellatum*), mėgsta zuikiakrūmius, šermukšnius (žievę ir uogas). Žiemos metu mūsų kiškiai minta daugiausia želmenimis, kuriuos sugeba atkasti iš po sniego. Nežinia kodėl daugelis žmonių mano, kad kiškis labai mėgstas kopūstus. Iš tiesų kopūstus kiškis ėda tik vargo spaudžiamas, kai trūksta geresnio maisto.

Dėl kiškio naudos ar žalos esama įvairių nuomonių. Kiškis daro žalą miškų ūkiui, pažeisdamas jaunos lapuočius, ypač ažuolus. Šiais žvėriukais dažnai skundžiasi sodininkai. Kai kurios sodininkystės organizacijos siūlo visai išnaikinti kiškus. Bet būtų neracionalu išnaikinti vieną vertenybę tam, kad paliktų kita; reikia išsaugoti ir vieną, ir kitą. Gera pusantro metro aukščio tvora pilnai apsaugo sodą nuo kiškių. Apsupus medį storu popieriumi, kiškis jo nebegali apgraužti. Dabar išrasta nemaža skystų medžiagų (tokios medžiagos vadinamos repelentais), kuriomis prieš žiemą patepami medžiai ir kurios atbaido kiškį.

1967 m. Lietuvoje buvo apie 278 000 pilkųjų kiškių ir nušauta jų 1967/68 m.— 47 400.

Artima mūsų pilkojo kiškio giminė yra baltasis kiškis (*Lepus timidus*) (ilustr. 32). Jis nedaug temasnis už pilkąjį kiškį, žiemos metu visas baltas, tik ausys rusvos, o jų viršūnės juodos. Vasaros metu baltasis kiškis yra pilkas, bet šis pilkumas savo atspalviu skiriasi nuo pilkojo kiškio, taigi ir vasaros metu šią rūšį pažinti ne taip sunku.

Baltasis kiškis labai paplitęs. Jis gyvena, kaip sakoma, cirkumpoliariai, tai yra visuose kraštuose, kurie supa šiaurės ašigali, tiek Europoje, tiek Azijoje ir Šiaurės Amerikoje. Jo geografinio paplitimo pietinė riba siekia Lietuvą, bet mūsų krašte baltieji kiškiai retesni, negu pilkieji, o tolimoje šiaurėje vien tik balti kiškiai gyvena. Gamtos Apsaugos Komiteto apskaičiuota, kad Lietuvoje 1967 m. buvo 47 000 baltųjų kiškių ir sumedžiota jų 1967/68—5700.

Atvirksčiai, negu pilkasis kiškis, baltasis vengia kultūrinio vietovaizdžio. Savo gimtajame krašte, tai yra tolimoje šiaurėje, baltieji kiškiai gyvena taigoje arba tundroje. Taigi ties pietine išplitimo riba, kaip kad Lietuvoje, baltieji kiškiai turi taikstyti su kultūriniu miškų ūkiu, bet vis dėlto pasirenka tokias vietas, kurios primena taigą arba tundrą; kultivuojamuose laukuose jų neaptiksi. Šiaip baltojo kiškio gyvenimo būdas yra panašus į jo pilkojo viengėnio.

Prie dviporkaplių graužikų priklauso visiems žinomas triušis (*Oryctolagus cuniculus*). Pirmučiausia turime pabrėžti, jog nuomonė, esą triušis kilęs iš prijaukintų kiškių, yra klaidinga. Triušiai sudaro ne tik skirtingą rūšį, bet ir skirtingą gentį. Laukinių triušių yra apščiai pietinės Europos vakaruose. Priešakinės jų kojos yra rausiamojo tipo, ir laukiniai triušiai jomis išsikasau urvus. Naminiai triušiai, kaip manoma, kilę iš Ispanijos, ilgainiui paplito visoje Europoje. Tiksliai nežinoma, kada tai įvyko, bet yra dokumentų, rodančių, kad į Vokietiją jie buvo atvežti 1580 metais. Dabar laukiniai triušiai paplitę visoje vakarinėje Europoje, net Vokietijoje, iš dalies Lenkijoje. Jie mėgsta sausas, kalvotas, saulės šildomas vietas ir ten kasasi urvus. Yra linę sudaryti bendruomenės. Pastebėta, kad neretai triušiai atsisako urvų ir pasirenka būstą atvirame ore, pavyzdžiui,

apsigyvena laužų krūvose, tarp sukrautų balkių, sienojų, net tarp geležinių vamzdžių.

Triušių vislumas net virtęs priežodžiu: kas 5—6 savaites atveda po 3—10 jauniklių. Triušė iš anksto paruošia jiems šiltą guolį, daugiausia iš savų plaukų, kuriuos išpešioja nuo papilvės. Gimsta labai maži, pliki ir akli jaunikliai.

Kaip ir kiškis, triušis minta augaliniu maistu, bet daugiau ėda kultūrinių augalų, pašarinių ir daržovių. Be to, triušis daro ir kitokios žalos: kasa urvus, gadina geležinkelių pylimus ir kitus žemės darbus. Iš dalies padarytus nuostolius išperka savo mėsa ir kailiuku. Pavyzdžiui, Vokietijoje 1938/39 metais buvo sumedžiota pusantro milijono triušių, taigi gauta beveik 2 milijonai kilogramų mėsos ir kailių.

Beveik visur Vakarų kraštuose laukinis triušis laikomas kenkėju ir visokiais būdais naikinamas. Per medžiokles, ypač su varovais, jį nušauti yra sunkiau, negu kiškį, nes triušis bėga ne tiesia linija, o zigzagais. Įdomi yra medžioklė su šešku, praktikuojama Prancūzijoje. Prijaukintas šeškas įleidžiamas į laukinių triušių urvą, kur jis mielai įsmunka ir puola jo gyventojus, o tuo tarpu medžiotojas nedideliais tinkleliais jau būna uždaręs visų urvų angas. Išbaidyti triušiai puola laukan ir patenka į tinklelius. Šeškui, žinoma, prieš medžioklę ant snukučio užmaunamas apynasris. Priešingu atveju jis, papiovęs triušį ir pasisotinęs jo krauju ir mėsa, atsigultų miegoti šiltame triušio guolyje, ir visa medžioklė nueitų niekais.

Žmogus bekeliaudamas išplatino triušius įvairiuose kraštuose, kur anksčiau jų nebūta. Štai, sakysim, yra dokumentų, kad 1418 metais Portugalijos jūrininkai paleido porą naminių triušių Porto Santo saloje netoli Madeiros salos. Seniau buvo įprasta taip įkurdinti naminius

gyvulius, ypač triušius ir ožkas, kad išsigelbėję iš paskendusių laivų jūrininkai turėtų kuo prasimaitinti. Porto Santo saloje paleisti triušiai ilgainiui sulaukėjo, smarkiai pasikeitė ir jų išvaizda: jie sumažėjo iki žiurkės didumo, tapo rudi, bet įdomiausias dalykas, kad jie prarado gebėjimą poruotis su naminiiais triušiais. Darvinizmo teorijos paskelbimo laikais šis faktas turėjo didelės reikšmės — liudijo rūšies kintamumą evoliucijos sąlygomis.

Panašiai buvo pasielgta Australijoje ir Naujojoje Zelandijoje. Medžioklei pagyvinti čia buvo paleista namiinių triušių. Taip ir prasidėjo nelaboji triušių istorija, turėjusi net tam tikro atgarsio tų kraštų kultūros istorijai. Paleisti šiuose kraštuose triušiai greit aklimatizavosi ir jų prisiveisė tiek, kad sudarė tikrą viešąją nelaimę. Jie nepaprastai prisitaikė prie Australijos klimato, net prie tokios aplinkos, kur Europos triušiai neabejotinai žūtų. Tarp kitko, jie, panašiai kaip mūsų kiškiai, veda ir augina vaikus ne urvuose, bet žemės paviršiuje, nors kai kuriose šio krašto srityse išlaikė europinius papročius ir kasasi urvus. Jie pamėgo vandenį, išmoko pasinerti jame iki galvos ir ilgai taip išbūti. Įsigijo savotišką, svarbų naują įprotį laiptoti medžiais. Jų nagai ilgainiui išsiilenkė kaip katės ir tuo būdu virto geru įnagiu į medį užkopti. Liudininkai teigia, kad matę triušius, užkopusius iki 4 m aukščio ir ten graužiančius švelnias akacijų šakeles. Bet, matyt, ne dykai triušiai įgauna tokius naujus įpročius, prisitaikydami prie aplinkos: stebėtojai yra matę ne tik galybes gyvų triušių, bet ir šimtus tūkstančių jų lavonų. Tarp kitko, tokiose vietose, kur nepakanka priprasto maisto, triušiai pramoko maitintis druskingais augalais, o sausros periodu, pritrūkę vandens, kriste krenta nuo troškulio.

Pagrįstai jais skundžiasi Australijos avių augintojai. 1894 m. duomenimis, visas plotas nuo pietinės Viktorijos ribos iki šiaurinės Kvinslendo ribos jau buvo ne kas kita, kaip didžiulis triušių žvėrynas, ir avių ūkiai, seniau auginę 120 000 avių, dabar beišlaikė tik vieną ketvirtadalį šio ploto. Tūkstančius hektarų nuomininkai ap-leido, tūkstančiai avių augintojų subankrutavo. Triušių apskaita parodė, kad jų šiame plote prisiveisė apie 20 milijonų. Kelių metų užteko triušiams, ir jie pavertė dykumomis derlingas ganyklas; čia galima nukeliauti šimtus kilometrų, nematant jokios augalijos...

Visos iki tol panaudotos priemonės neatnešė sėkmės. Ganyklas avių augintojai apsupo vielos tinklu apie 1 m aukščio, 10 cm tinklo įleisdami į žemę. Už tų tvorų susidarydavo ištisas pylimas iš triušių lavonų, tad nauji atėjūnai šiuo pylimu patekdavo į kitą tvoros pusę. Tai-gi vienos tvoros neužtekdavo, ir vieno kilometro atstu avių augintojai įtaisydavo antrą tvorą. Tarp Naujojo Pietinio Velso ir Pietinės Australijos buvo nutiesta 519 km ilgio tvora, o tik vienas jos kilometras kainavo apie 500 dolerių. Prieš triušius buvo naudojami nuo-dai — arsenas, fosforas, strichninas. Kai kur buvo ap-nuodytos triušių girdyklos ir prie jų po vienos nakties rasta 10 000 triušių lavonų, kitur medžių ūgliai buvo mir-komi strichnino tirpinyje. Triušiams naikinti buvo at-vežti ir įveisti širmuonėliai, žebenškštys, šeškai, sakysim, 1887—1888 metais Naujosios Zelandijos vyriausybė už-pirko 200 šeškų. Gera priemonė su triušiais kovoti pasi-rodė elektra, bet ir to buvo maža, ir vyriausybė žadėjo premiją 20 000 dolerių už naują gerą priemonę šiems kenkėjams naikinti. Naujojo Pietinio Velso vyriausybė pranešė, kad per paskutinį dešimtmetį išleista apie 7 500 000 dolerių kovai su šia blogybe. Kiek triušių bū-ta tuo metu Australijoje, tarp kitko, galima spręsti iš

16. Pavianas

17. Žalioji
markačia

18. Mungo

19. Dèmétoji hiena

20. Šeškas

21. Skunsas

triušių „inspektoriaus“ Viktorijoje 1908 m. daryto pranešimo, kur sakoma, kad per paskutinius penkeris metus kasmet eksportuota 19 648 000 triušių kailiukų, o vienas jų milijonas sunaudotas vietoje.

Australijoje triušiai pridarė žalos ne tik žmonėms, bet ir gyvajai gamtai. Jie nukonkuravo šiaip nežalingus, visais atžvilgiais įdomius sterblinius gyvulius. Daugeliui jų gresia pavojus galutinai išnykti iš žemės paviršiaus. Minėtas triušių pavyzdys įrodo, kad aklimatizuoti svetimų kraštų gyvūnus galima tik labai apgalvotai.

Vakarų Europoje, nors ir ne tokiu mastu, laukinis triušis taip pat laikomas kenkėju; sakysim, Vokietijos medžioklės įstatymas leidžia medžioti jį ištisus metus. Kai kurios valstybės, pavyzdžiui, Pietų Afrikos Jungtinių Valstybių Sąjunga, laiku numatė triušių įvežimo pasėkas ir juos įvežti uždraudė.

Naujaisiais laikais vis dėlto pavyko ir Australijai surasti prieš triušius veiklų ginklą. Tas ginklas — tai myxomatozes viruso kultūros, kurias užaugino vienas prancūzų bakteriologas, siekdamas apvalyti nuo triušių savo parką. Dabar Prancūzijoje triušių beveik nebėra, bet prancūzai tuo irgi nepatenkinti, nes neteko gardaus, mėgstamo ten laukinių triušių patiekalo. Lietuvoje taip pat daryta bandymų įveisti laukinius triušius, jie net buvo kurį laiką išsilaikę Sūduvos pietinėje dalyje, bet, atrodo, kad mūsų krašto klimatas jiems per žiaurus.

Naminių triušių yra daug veislių, vienos veislės tinca daugiau mėsai, kitos vertinamos dėl švelnaus, šilto kailio. Kiek laukinis triušis yra žmogui žalingas, tiek naminis tiekia naudos. Tai vienas iš mažiausiai reiklų gyvūnų.

Triušių veislių yra apie 30. Stambiausio ūgio yra belgiški — didžiuliai, 6—9 kg svorio, tamsiai pilkos spal-

vos. Prancūziški avitriušiai sveria 5—5,5 kg, tinka mėsai ir kailiui; labai paplitę yra Vienos melsvieji ir baltieji triušiai. Lietuvoje dažni „šinšilų“¹ veislės triušiai tinka ir mėsai, ir kailiui, kuris yra gražios pelenų spalvos su sidabro atspalviu.

Triušiais naudojamosi fiziologijos laboratorijose, ir ten jų paklausa yra labai didelė, nes jie reikalingi įvairiems eksperimentams. Neseniai pastebėtas triušių (ir kitų graužikų) keistas įprotis praryti savo išmatas tiesiog iš užpakalinės žarnos. Gyvuliukai, kuriems eksperimento dėlei nebuvo leidžiama to daryti, greit nusibaigia, gal dėl to, kad jų išmatose yra tam tikrų gyvybingai svarbių medžiagų, kurias pagamina aklosios žarnos bakterijos.

Trumpai paminėsime **šinšilas** (*Chinchillidae*), šią nuostabiai gražių žvėriukų šeimą, gyvenančią Pietų Amerikoje. Iš jų dėl savo brangių kailiukų pagarsėjo tikroji arba taurioji šinšila (*Chinchilla chinchilla*), apie 20—30 cm ilgio žvėriukas, pūkuota kaip voverės uodega, pelenų spalvos, sidabrinio atspalvio kailiuku (ilustr. 25). Čilės ir Bolivijos kraštų kalnuose virš miško ribos šių žvėriukų dar neseniai buvo labai gausu. Šimtus ir tūkstančius keleiviai galėjo matyti plikuose skurdžiuose akmenuotuose kalnuose, kur, rodos, dėl augalų stokos joks žvėriukas pramisti negalėtų. Daugiausia jų matydavai nakties metu, bet ir dieną pavėsingose vietose galėjai jų aptikti. Taip buvo anksčiau, o šiandien šis nuostabiai gražus žvėriukas beveik galutinai išnaikintas. Šį barbarišką žygį atliko kailių prekybininkai: 1900 metais viena firma turėjo jų 300 000, 1908 m vienas šinšilos kailiukas kainavo nuo 25 iki 35 dolerių, o

¹ Triušių augintojai „šinšilomis“ vadina vieną triušių veislę dėl jų kailio spalvos panašumo su tikromis šinšilomis. Iš tiesų šie triušiai su šinšilomis nieko bendro neturi.

1922 metais Jungtinėse Amerikos Valstijose už vieną kailiuką mokėta jau 100 dolerių.

Tad susirūpinta šių žvėriukų likimu. Amerikos inžinierius M. F. Čepmenas, išbuvęs Kordiljeruose penkerius metus, parūpino 14 grynaveislių šinšilų, kuriuos reikėjo pervežti iš Čilės į Šiaurės Amerikos valstijas. Tai buvo nelengva, nes žvėriukai buvo pagauti kalnuose 2000—3000 metrų virš jūros lygio, kur viešpatauja dideli šalčiai, o juos reikėjo pervežti per pusiaują, tai yra per kraštus, kur viešpatauja didelės kaitros. Todėl šių žvėriukų pervežimui panaudota šaldytuvai. Čepmeniui pavyko nugalėti visus keblumus, ir pirmos šinšilos pateko į Šiaurės Amerikos ir Kanados fermas; čia jos pradėjo sėkmingai veistis. Jau 1956 metais šios fermos turėjo jų priaugusių du su puse milijono, o kiek vėliau gavo jų ir viena Vokietijos ferma. Tuo būdu šis žvėriukas, kuriam grėsė išnaikinimo pavojus, buvo išgelbėtas.

Viena graužikų būrio šeima yra pavadinta **jūrų kiaulytėmis** (*Cavidae*) (ilustr. 29). Reikia pažymėti, kad šie žvėriukai su kiaulėmis nieko bendro neturi, o su jūromis — tik tiek, kad netrukus po Amerikos atradimo buvo atvežti į Europą iš anos pusės Atlanto vandenyno. Viena jų rūšis — *Cavia cobaya* — yra plačiai žinoma. Tai švelnūs, malonios išvaizdos gyvuliukai, kurie iš pradžios buvo pramogos objektu, bet vėliau, ypač dabar, įgavo nepaprastą reikšmę mokslininko, ypač fiziologo, bakteriologo ir gydytojo rankose.

Jų tėvynė yra Pietų Amerika. Pirmieji europiečiai, atvykę į Ameriką, jau rado šį žvėriuką vietinių gyventojų — inkų prijaukintą. Gavę jų olandai atvežė į Europą. Naujesni tyrimai parodė, kad inkų laikomos kiaulytės yra kilusios iš laukinės rūšies *Cavia cutleri*. Sukultūrintos jūrų kiaulytės, panašiai kaip ir kiti naminiai gyvuliai, žymiai pasikeitė. Atsirado kito plauko kiauly-

čių — pirminė pilkoji spalva pasikeitė į rudą, juodą ir baltą. Jūrų kiaulyčių balsas — tai tylus murmėjimas, o susijaudinusios jūrų kiaulytės leidžia veriančius ausį aukštus plonus garsus.

Jų vislumas nedidelis, dažniausiai atsiveda du vaikus, rečiau tris ir daugiau. Motina žindo vaikus maždaug savaitę, vėliau jos prisirišimas ataušta ir ji nustoja vaikais rūpintis.

Gerai prižiūrimos jūrų kiaulytės gali gyventi 6—8 metus.

Greta jūrų kiaulyčių Pietų Amerikoje gyvena stambios joms giminingos rūšys. Stambiausia jų yra *kapibara* (*Hydrochaerus capybara*), jos vardas vietinių indėnų kalba reiškia „žolių valdovas“. Tai stambus vidutinės kiaulės ūgio, maždaug pusės metro aukščio žvėris, jo ilgis siekia maždaug vieną metrą, o svoris dažnai viršija 50 kg. Išvaizda primena didžiulę jūrų kiaulytę. Plaukas šiurkštus, nelabai tankus, bet oda stipri ir naudojama visokiems ūkio padargams. Savotiškos kojos — jos turi užpakaly 3 pirštus su plačiomis stipriomis nagomis, išplėstomis nelyginant kanopos, ausys mažytės, uodega nežymi.

Kapibara gyvena pusiauujyje, Pietų Amerikos kraštuose, arti vandens, be kurio ji apsieiti negali. Nėdidelėmis šeimynomis kapibaros ganosi pakrantėse, paprastai vienas didelis patinas ir keletas mažesnių už jį patelių su jaunikliais. Plaukiant laiveliu, kartais už posūkio galima aptikti ramiai besiganantį jų būrelį. Pasibaidę žmogaus, jos šoka į vandenį ir pasileidžia plaukti, nardyti. Mūsų ekspedicijos į Braziliją metu kapibaras bene dažniausiai aptikdavome. Mes jų nusišaudavome, tik prireikus mėsos. Kepsnys iš jaunų kapibarų neblogas, taigi, ruošdamiesi į tolimesnę išvyką, pasidarydavome maisto atsargos.

Šiaip kapibaros maitinasi visokiais augalais, o priėdusios mėgsta pasnūduriuoti. Tam jos renkasi upių salas. Jos veiklios ir nakties metu, tuomet kartais nutolsta nuo vandens. Pamenu tokį nutikimą: mes buvome apsigyvenę galvijų piemens trobelėje maždaug pusė kilometro nuo Rio Preto upės. Mūsų šeimininkas, negras Jovinijas, turėjo išdirbęs nedidelį žemės plotą, kur sodino batatus, pupeles ir kitas daržoves. Vieną naktį staiga mus prikėlė baisiausias šunų lojimas. Pamanėme, kad tai žiaurusis banditas Lampiao, kurį braziliečiai dažnai minėjo, tad ūmai stvėrėme ginklus ir pasiruošėm puolimą atremti, o šunys vis nesiliovė kažką pulti. Pagaliau paaiškėjo, kad užpuolikai buvo kapibaros — jos iš artimos upės atkeliavo į Jovinijo daržą, norėdamos pajvairinti savo priprastą maistą. Mums atėjus, šunys pradėjo drąsiau jas pulti ir bematant nuvarė iki upės.

T. Sandersonas rašo, kad kapibaros, nors ir nedailios, toli gražu nėra kvailos. Jis matė prijaukintas kapibaras Pietų Amerikos ūkiuose ir intelekto atžvilgiu prilygina jas prie šunų ar bent prie naminių kiaulių.

Tolimesnės jūrų kiaulyčių giminės sudaro **agučių** šeimą (*Dasyproctidae*). Nors agučiai primena jūrų kiaulytes, bet skiriasi nuo jų aukštomis kojomis, tad gerai bėgioja ir tuo atžvilgiu yra šiek tiek panašūs į kiškius. Iš šios šeimos paminėsime rūšį (*Dasyprocta aguti*), kurią braziliečiai vadina „kutija“, o kai kurie Europos kraštai — auksiniu kiškiu dėl kailiuko spalvos — geltonos, su aukso atspalviu. Agutis yra apytikriai vidutinio triušio ūgio. Jis veiklus ir dieną, ir naktį, taigi šį judrų žvėrelį dažnai galima pamatyti. Brazilijos medžiotojai jo nemėgsta, nes jis suklaidina šunis, kurie, užuot ieškoję gero laimikio, be paliovos gainioja šį žvėriuką.

Už agutį didesnė yra **p a k a** (*Coelogenys paca*). Ji yra stambaus kiškio ūgio, svoris siekia 9 kg. Turi trum-

pas ausis ir trumpą uodegėlę. Plaukas tamsiai pilkas, išmargintas balsvomis dėmėmis, einančiomis išilginiais ruožais. Paka gyvena tamsiame miške, dažniausiai upių pakraščiuose. Dieną ji dažniausiai praleidžia savo pačios išsikastame urve, o naktį mielai lanko cukrinių nendrių plantacijas ir daržus. Braziliečiai labai vertina pakos mėsą — švelnią, baltą ir visuomet riebią.

Grauzikų būryje aptinkame dygliuotų žvėriukų, kurie greta plaukų turi ir dyglius. Jiems priklauso *ursonas* (*Erethizon dorsatus*) ir dvi dygliatriušių rūšys.

Ursonai yra Šiaurės Amerikos žvėriukai, jų kūno ilgis — 50—60 cm, uodega 15—20 cm. Apatinę dalį dengia plaukai ir šeriai, o ant nugaros, be plaukų ir šerių, yra dar maždaug 8 cm ilgio spygliai. Kailis — sumišusios juodos, baltos ir bronzinės spalvos. Ursonai gyvena miškuose, bet dabar jie smarkiai apnaikinti ir belikę jų labai maža. Paplitę yra iki 67 paralelės.

Minta ursonai daugiausia jaunų šakų žieve, ypač tuopų, guobų ir eglių. Jie gana nepaslinkūs žvėreliai ir, pasirinkę tankesnę vietą, paeiliui graužia medžių žievę, paprastai pradėję nuo viršūnės. Vieną medį apgraužę, pereina į gretimą, praleisdami tik labai senus medžius, kurie jiems netinka. Pažiūrėjus į tokį jų nuniokotą medžių plotą, atrodo, kad per jį perėjo gaisras.

Ursonas moka savotišku būdu išsilaikyti net pačiose medžių viršūnėse: savo kojų pirštais suima visą glėbį šakų, ir tuo būdu net ir plonos šakutės atlaiko jo kūno svorį. Pasišiaušęs, ilgais šeriais ir dygliais tokiu metu jis daugiau panašus į varnos lizdą, negu į gyvą padarą.

Ursonas turi baisų ginklą nuo priešų gintis. Žinoma, pasakojimai, esą jis sugeba svaidyti savo dyglius kaip strėles, tėra prasimanyti, bet faktas, kad jie lengvai atskiria nuo paties ursono odos ir taip pat lengvai įsminga į svetimą kūną. Teisybė, kad dyglys savo smailiagalv

turi užlenktų atgal rakščių nelyginant meškerės kabliukas ir, įsmigęs į svetimą kūną, savaimė lenda vis giliau. Tuo būdu ursonas gali apsiginti nuo tokių baisių plėšrūnų, kaip lūšis. Žymus Amerikos zoologas Audubonas rašo, kad kartą jam buvo atsiūsta gyva kanadinė lūšis, kuri „turėjo daryti atgailą“ už pasikėsinimą į ursoną. Lūšis buvo dar gyva, jos galva baisiai sutinusi ir žiotys pilnos spyglių. Nors ursono ginklai tokie baisūs, Amerikos indėnai moka šį žvėriuką nudobti, išsikepti iš jo skanų kepsnį. Moka indėnai iš ursono kailiuko, pašalinę spyglius, pasigaminti gražius kailinius, o iš spyglių pagamina visokius papuošalus medžiokliniam krepšiui ir apavui.

Dabar ursonas, buvęs paprastas ir labai paplitęs Šiaurės Amerikoje žvėriukas, darosi vis retesnis ir jam gresia pavojus visai išnykti.

Kuo yra ursonas Amerikoje, tuo dygliatriušis — senajame pasaulyje. Čia labiausiai žinomos dvi jo rūšys. Viena rūšis, karčiutasis dygliatriušis, ant sprando turįs baltus ilgų šerių karčius (*Hystrix cristata*), gyvena pietinėje Europoje, o taip pat ir šiaurinėje Afrikoje. Antra rūšis, baltuodegis dygliatriušis (*Hystrix leucura*), gyvena Užkaukazėje ir Artimuosiuose Rytuose. Dygliatriušiai yra maždaug barsuko dydžio ir sveria 13—15 kg. Išskyrus galvą, kaklą ir apskritai visą kūno priešakinę dalį, apaugusią vien plaukais ir šeriais, visas likęs kūnas apaugęs ne tik plaukais ir šeriais, bet ir tarp jų įsimaišiusiais dygliais, kurie pakaitomis yra išmarginti baltais ir beveik juodais skersiniais ruožais. Dyglių ilgis siekia 40 cm, o jų storis — 0,5 cm. Dyglių vidus yra dykas arba užpildytas kempinėta mase. Uodegos dygliai skirtingi — vos 5 cm ilgio ir 7 mm storio. Visi tie dygliai, veikiant tam tikram po oda esančiam raumenų sluoksniui, gali atsistoti stati, net savo smailiagaliais pa-

krypti į priekį. Dygliatriušiai, kaip ir ursonas, buvo žinomi žmogui jau viduriniais amžiais, iš kur liko fantastiniai jų aprašymai, esą šie žvėriukai gali svaidyti savo dyglius.

Dygliatriušiai gyvena kas sau. Dienos metu jie tūno savo urvuose, kuriuos patys išsikasa. Nakties metu vaikštinėja, ieškodami maisto. Minta usnimis ir kitokiomis žolėmis, įvairiomis šaknimis, vaisiais arba kai kurių medžių žieve. Ėsdami atsistoja tokia poza, kaip voverės, vadinasi, laiko maistą savo priešakinėmis kojomis. Judeisiai lėti, nevikrūs, bet, esant pavojui, mėgina gintis, nukreipdami į priešų pusę savo spyglius. Savo uodegos dyglius gindamasis dygliatriušis naudoja kaip tarškalą, mat, jie trumpi, tuščiu viduriu, kaip skersai perpiautas plunksnos kotas, ir greitai virpinami kelia savotišką garšą, nelyginant perspėja priešą apie gresiantį jam pavojų. Be to, šie žvėriukai dar daužo žemę užpakaline koja, panašiai kaip triušiai. Bet žmogų šios nekaltos priemonės kažin ar išgąsdins, ir, paėmus už karčių, galima dygliatriušį nunešti kur norint.

Apskritai, vargu ar galima šį gyvuliuką laikyti žalingu. Niekur jo nėra gausu, gyvena jis vienišas, dažniausiai tolėliau nuo žmogaus būstinės. Žala, kurią jis gali padaryti daržuose ėsdamas daržoves, yra nedidelė. Ir vis dėlto jis yra žmogaus persekiojamas, nes jo mėsa valgoma, o iš dyglių gaminami visokie smulkūs daikčiukai — plunksnakočiai ir panašiai. Zoologijos soduose jis yra dažnai laikomas, nes dygliatriušį prižiūrėti nėra sudėtingiau, negu triušį.

Trumpai turime paminėti nedidelę ir gal mažai kam žinomą graužikų šeimą *Capromyidae*. Ši šeima pasižymi senų senovėje gyvenusių žinduolių bruožais, tad ją laikome išmirusios šeimos likučiais arba, kaip dažnai sakoma, „gyvomis iškasenomis“. Praktiškai ši grupė tebėra

reikšminga, mat, prie jos priklauso *nutrija* (*Myocastor coypus*), žvėriukas, labai išpopuliarėjęs paskutiniaisiais laikais.

Iš pirmo žvilgsnio nutrija daro didžiulės žiurkės išpūdį. Ir be uodegos jos ilgis yra 45—50 cm, o beveik plika kaip žiurkės uodega dar turi apie 40 cm. Krenta į akis užpakalinių nutrijos kojų sandara: penki pirštai yra sukabinti plaukiamąja plėvele ir turi kiek panašumo į žąsies koją. Savo puikia oranžine spalva ne mažiau išpūdingi ir stiprūs graužiamieji nutrijos dantys, o taip pat didžiuliai ūsai.

Jos tėvynė yra Pietų Amerika iki Patagonijos, ten ji gyvena upių ir ežerų pakraščiuose, kasasi nelabai gilius urvus, kurių gale įsitaiso guolį. Ji puikiai plauko, bet nardo blogai. Minta vandenine ir vandens pakraščių augalija.

Nutrijos kūnas apaugęs gana grubiais šeriais, bet po jais auga puikus švelnus šilko pobūdžio poplaukis. Jos kailis yra aukštai vertinamas, tad kilo sumanymas auginti šiuos žvėriukus. Iš Pietų Amerikos jų buvo perkelta į Šiaurės Ameriką, kur jos gerai laisvėje aklimatizavosi. Vėliau atvežta jų ir į Europą, bet dėl tankiai apgyventų kraštų, o taip pat dėl šaltesnio klimato nutrijos Europoj dažniausiai laikomos fermose, aptvertose vietose.

Tiesa, nutrijos nėra reiklios. Svarbu tik, kad turėtų vandens ir užnarvius nuo šalčio pasislėpti. Jas patogiausia laikyti ežero, upės ar tvenkinio pakraštyje, bet užtenka nutrijomis dargi betoninio bako su sąlyga, kad vanduo būtų keičiamas, nes jos greit jį užteršia. Maitinamos nutrijos tokiu pat maistu, kaip ir triušiai. Aš laikiau jas, aptvėręs dalį seklios vietos ežere ir dalį pakraščio. Sausumoje turėjau padaręs užnarvių iš velėnų. Vieną žiemą buvo labai šalta, ir mano žvėriukai po kele-

tą dienų visai neišeidavo iš savo užunarvių ir net pačią angą užkišo šienų; atrodo, kad tuomet jie net maisto nelietė, bet vis dėlto liko gyvi, tik keliems apšalo uodegos.

Laukiasi nutrija 128—133 dienas. Vaikus atsiveda labai didelius, apytikriai suaugusios jūrų kiaulytės didumo. Nuo pat pirmų gyvenimo dienų jie jau savarankiški. Aš buvau didžiai nustebęs, kai mano žvėriukų mažyliai jau pirmą savo gyvenimo dieną pasileido plaukti vandeniui, kuriame dar plūduriavo nuo žiemos neištirpęs ledas. Savotiškai jie žindomi. Motinos speniai yra ne papilvėje, kaip kitų žvėrių, bet nugaros pusėje — matyt, nutrijos yra prisitaikę žindyti vaikus vandenyje.

Nutrijos kailiukas yra aukštai vertinamas, bet savo tėvynėje, vadinasi, Pietų Amerikoje, jų gyvenamas plotas yra labai didelis, taigi ir klimatinės sąlygos jame nevienodos. Pietuose, kur klimatas šaltesnis, kailiukai yra geresni ir todėl brangesni. Nuostabus dalykas, kad nugaros pusės kailiukas yra blogesnis, negu papilvės, atseit, atvirksčiai, negu kitų žvėrių. Kailiukai turi būti apdoroti ypatingu būdu: reikia pašalinti visus stambius plaukus, o palikti vien poplaukį. Tam išgalvotos specialios mašinos (Rupfmaschine). Gerai išspecializavusios šiuos kailiukus apdoroti yra Leipcigo firmos.

Kailiukų eksportuojama iš Pietų Amerikos labai daug. Sulig Buenos Airo muitinės duomenimis, jau 1827 metais iš Argentinos buvo išvežta 300 000 kailiukų. O dabar, kaip minėjome, ir Šiaurės Amerikoje gausu nutrijų, ir Europoje. Tarybų Sąjungoje nutrija yra įveista į šiltesnius kraštus, sakysim, į Vidurinės Azijos respublikas. Lietuvoje daug kas laiko nutrijas namų apystovose, bet mūsų krašto klimatas perdaug atšiaurus, kad jos galėtų gyventi atvirame ore.

Nutrijos kepsnys geras, skoniu panašus į kiškieną.

Ypatingai įdomūs graužikai yra **šokliai** (*Dipodidae*). Lotyniškas jų vardas reiškia „dvikojai“, tačiau šokliai turi keturias kojas, tik priešakinės yra trumputės ir paprastai priglaustos prie kūno, todėl jų visai nematyti, o užpakalinės yra 3—6 kartus ilgesnės už priešakinės ir kartais turi tik tris pirštus. Šokliai turi ilgą uodegą su ilgesnių plaukų kuokštu gale, ir ši uodega, lygiai kaip ir abi užpakalinės kojos, sudaro visam kūnui trečią atramos tašką. Akys didelės, tamsios, raiškios, nepaprastai ilgi ūsai. Tai malonios išvaizdos, švelnūs žvėriukai. Mąstyti, kad ir senojo Egipto dailininkai buvo tokios nuomonės, nes dažnai juos piešdavo šventyklų ir grabų sienose. Jų atvaizdas jiems reiškė sąvoką „greitis“.

Šokliai yra sausų stepių ir dykumų gyventojai, tų liūdnų lygumų, kurios taip slogiai veikia žmogaus vaizduotę, kur beveik jokios augalijos nėra, tik žolė, vadinama „halfa“. Šoklių vietomis yra gausu, bet tai nereiškia, kad daug jų aptiksi, nes šių žvėriukų jutimo organai, ypač klausa, yra nepaprastai jautrūs. Vos tik kas sušlama, jie pasibaido ir šmurkšteli į urvą, o jų urvai yra sunkiai pastebimi, nes pasislėpę žvėriukai dažniausiai užlygina įėjimo vietą. Pabaidyti žvėriukai šuoliais pasileidžia bėgti, o jų šuoliai didžiuliai, gal dvidešimt kartų pranoksta žvėriuko ilgį. Bėgantį šoklį ir pamatyti sunku, kaip lekiančią strėlę arba paukštį,— vos pastebi geltonos spalvos skrendantį daiktą. Savo mažytėmis, plaukuose paslėptomis priešakinėmis kojytėmis šokliai retai siekia žemės: jomis naudojami tik kasdami iš žemės edamas augalų šaknis ir vabzdžius.

Šių žvėriukų „švenčių dienos“ yra pavasarių, tą trumpą dykumos pavasarių, kai po sausos ir skurdžios žiemos žemę pašlaksto lietus. Stebuklingai atgyja dykuma, kiekviena diena atneša naujų žolių, spalvingų gėlių ir vabzdžių. Bet tai trumpas laikas, mat, greit prasideda sausra,

išnyksta visi žalumynai ir gėlės. Išnyksta tuomet ir gyvuliukai, jie užsikasa giliai smėlyje, įpuolę į sausros įmygį. Patekus tinkamu laiku į dykumą, naktis yra geriausias metas įsitikinti, kokia gausi gali būti dykumoje gyvybė. Atvykus automobiliu ir apšvietus prožektoriais tolimą reginį, galima pamatyti nesuskaitomą daugybę įvairių žvėriukų, o tarp jų ir šoklių.

Šokliai gerai pakelia nelaisvę, veda joje vaikus ir apskritai yra malonūs augintiniai, bet miega visą dieną ir taip stipriai, kad sunku juos pažadinti. Tik vakare jie pabunda, vienu šuoliu pasirodo iš savo guolio ir ilgai, rūpestingai ima švarintis ir gražintis. Žinoma, vandeniui jie nesiprausia, nes vanduo nėra jų priprastas gaivalas, ir vietoje jo naudoja smėlį, liežuvį, priešakines kojytes. A. Bremas su pasigėrėjimu smulkiai aprašo visą šių žvėriukų dienos programą.

Žmogui praktinės reikšmės šokliai neturi. Jie gyvena tokiose vietose, kurios žmogui nei naudos teikia, nei žalos. Ir vis dėlto arabai sugeba iškasti iš smėlio šių žvėriukų guolius ir iš jų pačių pasigaminti miniatiūrinį kepsnį.

Šokliai plačiai paplitę. Jų rasime Šiaurės Afrikos dykumose, Arabijoje, Sirijoje, Vidurinės Azijos respublikose iki Gobio dykumos. Pietinėje Europoje jie randami tarp Dono ir Volgos. Tarybų Sąjungoje, anot S. Ogniovo, gyvena apie 20 šios graužikų grupės rūšių.

Su šokliais giminystės ryšių turi nedidelė mažyčių graužikų šeima, kurią pavadinsime **sicistomis** (*Zapodidae*). Rusų zoologas S. Ogniovas priskiria jas tai pačiai šeimai, kaip šokliai. Pažiūrėjęs pasakytum, kad tai smulki pelytė, bet tuoj puola į akis nepaprastai ilga uodega, visa apaugusi plaukais (pelės turi pliką uodegą). Vienintelė šios grupės rūšis, beržinė sicista (*Sicista betulina*) gyvena Europoje ir dar pora rūšių Kaukaze bei

kituose Azijos kraštuose. Lietuvoje, žemutinio Nemuno pakraščiuose, ji pirmą kartą buvo surasta 1933 metais pelėdos išvamos, be to, A. Mačionis rado gyvą egzempliorių Rudninkų girioje netoli Vilniaus.

L. Kaplanovas ir V. Rajeviskis atliko įdomius nelaisvėje laikomų šių žvėriukų stebėjimus. Jie veiklūs tik nakties metu, ypatingai prieš aušrą, o vėliau užminga stipriu miegu, būdinga graužikams poza ir tuomet atrodo, kad jie dvesia. Mėgsta įvairius vaisius, žemuoges, mėlynės. Padėtas ant rankos žvėriukas vis daro pastangas savo uodega apkabinti kokį daiktą, sakysim, pirštą, suspausti jį.

Aptikti sicistą mūsų krašte retas dalykas, tačiau vargiai iš to reikia daryti išvadą, kad ji yra retas žvėriukas. Teisingiau būtų spręsti, kad ji moka gerai slapstytis ir dėl to retai patenka į žmogaus rankas.

Ne taip seniai zoologai aptiko dar vieną staigmeną: 1938 metais zoologas V. Selevinas atrado iki šiol nežinomą graužiką Bet-pak-dala stepėje. Jau po atradėjo mirties šis žvėrelis buvo pirmą kartą aprašytas ir atradėjo garbei pavadintas *selevinija* (*Selevinia betpakdalensis*). Tai pelės didumo žvėrelis, jam būdingi nepaprastai maži krūminiai dantys, bet labai dideli kapliai. Minta vabzdžiais.

Pereikime prie **pelių** šeimos (*Muridae*). Tai didžiausia graužikų grupė, kurią gana sunku apibūdinti, nes jų išvaizda yra labai nevienoda, tik visi turi tokį pat dantų sąstatą, būtent, viršutiniame ir apatiniame žandikaulyje vieną porą kaplių ir tris poras krūminių dantų.

Peliniai graužikai paplitę visame pasaulyje, tiek pusiaujo kraštuose, tiek ašigalių kraštų tundroje, tiek lygumoje, tiek aukštuose kalnuose, kur tik siekia augalija. Vienos šių graužikų rūšys yra nepriklausomos nuo žmo-

gaus ir, galima sakyti, jo šalinasi, kitos, atvirksčiai, kaip tik vertina žmogaus kaimynystę ir be žmogaus negalėtų gyventi. Tik kai kurių rūšių peliniai graužikai gyvena po vieną arba poromis, o šiaip jie yra draugiški ir mėgsta net masiškai apsigyventi tinkamose jiems vietose. Jie yra nepaprastai vislūs, jauniklių skaičius vienoje vadoje svyruoja nuo šešių iki dvidešimties, o kai kurios pelių rūšys per metus atveda kelias vaikų vadas, net ir žiemos metu.

Peliniai graužikai yra prisitaikę visokiais būdais kenkti žmogui. Vikrūs ir apsukrūs, jie gali puikiausiai bėgioti, kopinėti, plaukti, pralįsti pro siauras spragas, o prireikus ir patys spragas išgraužti. Jie yra akyli, atsargūs, ir ižūlūs, ir išradingi, o jų jutimų organai labai tobuli ir tikslūs. Jų maistas įvairus: sėklos, vaisiai, šaknys, žievė, žolės, žiedai. Nevengia jie ir gyvulinės kilmės maisto: vabzdžių, mėsos, odos, kaulų, kraujo, pieno, sviesto, sūrio, o kas netinka maistui, dažnai apgraužia, sukapoja, pagadina.

Tarp jų yra nedaug naudingų žmogui gyvūnų. Yra keletas rūšių, kurių darbai sukelia net žmogaus pasigėrėjimą. Kiti irgi atlieka didelius ir sudėtingus darbus, bet jie žmogui žalingi. Kai kurie peliniai graužikai žiemą įminga, kai kurie atlieka tolimas keliones ir jų metu kartais masiškai žūsta, pavyzdžiui, lemingai.

Trumpai su peliniais graužikais susipažinsime. Padalinsime juos trimis pošeimiais: pelėnai (*Microtinae*), žiurkėnai (*Cricetinae*) ir pelės siaurąja prasme (*Murinae*).

Pelėnai pasižymi gana trumpu kresnu kūnu, didesne galva, trumpomis tarp plaukų pasislėpusiomis ausimis ir trumpesne už kūną uodega. Lotyniškas jų pavadinimas *Microtus* reiškia „mažaausiai“. Tai svarbus šios grupės požymis, bet dar lengviau juos atskirti pagal uodegos

trumpumą, palyginus su kūnu. Apskritai imant, pelėnai yra už peles gražesni, jų kailiukai puikesni.

Pelėnų pošeimis yra gausus, nes jį sudaro apie 200 rūšių, jų aibės yra ir mūsų laukuose, pievose, miškuose ir soduose, bet žmonės paprastai jų nuo pelių neskiria. Geografinis jų išplitimo plotas apima Europą, didesnę Azijos dalį ir Šiaurės Ameriką.

Pradėsime nuo *Lemingų* (*Lemmus*) genties. Mums geografiškai artimesni yra norvegiškasis lemingas (*Lemmus lemmus*) ir sibirinis lemingas (*Lemmus obensis*), iš kurių pirmas gyvena Šiaurės Norvegijoje ir Murmane, o antrasis — šiaurinėje Sibiro dalyje. Lemingai mėgsta tundrą, iš dalies dar apaugusią skurdžiu mišku, o šiauriau tik žemais beržų ir karklų krūmais, sausesnes jos vietas. Kadangi šių žvėrelių skaičius kai kada staigiai padidėja, senuose gamtos aprašymuose dažnai kalbama, kad „lijo lemingais“. O kai lemingų būna labai daug, jie tirštomis masėmis keliauja iki fiordų pakraščiu, plaukia į jūrą ir žūsta. Iš tiesų, lemingų vislumas kai kuriais metais žymiai viršija vidutinę normą. Manoma, kad šis reiškinys priklauso nuo vitamino E periodinio gausumo viksvose, kuriomis šie žvėriukai minta, nors tikriausiai yra dar ir kitų faktorių, kurie sąlygoja lemingų vislumą: gal klimato reiškiniai, pačių žvėrelių tankumas ir kita.

Palankiomis sąlygomis žvėrelių populiacija auga, o podraug auga metinių vadų skaičius ir vaikų skaičius vienoje vadoje. Šių visų priežasčių pasėka — bendras populiacijos peraugimas. Tuomet pritrūksta maisto, žvėrelius veikia ne tik badas, bet ir tam tikras psichinis faktorius. Atsiranda ypatinga migracijos nuotaika, bet nebūtinai viena kryptimi, nebūtinai į jūros pusę. Kiekviena tokia išvyka baigiasi tragiškai: milijonai žvėrelių žūsta nuo apkrečiamų ligų, nuo plėšriųjų paukščių ir plėšriųjų žinduolių, net ir tokie taikūs žvėrys, kaip el-

niai, pramoko lemingais maitintis ir seka jų gaujas; daugybė lemingų prigeria, plaukdami per upes, kai kada jie mėgina perplaukti dargi fiordą ir, žinoma, toks mėginimas jiems baigiasi pragaištingai. Skandinavijoje šios lemingų migracijos vyksta vakarų kryptimi. Tuomet šie žvėreliai ir atsiduria arba arti žmonių būstinių, arba patenka į jūros pakraštį ir į pačią jūrą. Beveik kiekvienoj tokioj išvykoj jie kriste iškrenta. Bet pasitaiko, kad, susidėjus palankioms aplinkybėms, dalis žvėrelių apsigyvena naujoje vietoje ir duoda naujai populiacijai pradžią. Deja, tai pasitaiko retai, mat, lemingams reikia tam tikros, specialios gyvenimo aplinkos. Apleistoje vietoje, žinoma, tam tikra jų dalis palieka — jie ten vėl veisiasi, sparčiai daugėja kaip iš aukštumų tekantis vandens sriautas, vėl susidaro jų perteklius, ir vėl seka didelė, pragaištinga migracija. Apsilankęs Murmane 1917 metais, kone kiekviename žingsnyje aptikdavau sudūlėjusių lemingų kaulų, ypač kaukolių. Matyti, kad prieš metus jų mėginta iškeliauti.

Įdomu, kad toks švelnus žvėrelis, kaip lemingas, yra veiklus ištisus metus. Jisai įsitaiso po sniegu, prisidaro ten urvų ir guolių. Maitinasi jis tuomet kai kuriais augalais, ypač viksvų ir kulynų (*Eryophorum*) kambliais. Nuostabu, kad tokio rūstaus klimato krašte, kaip šiaurės Sibiras, jie veisiasi ir žiemos metu, net lapkričio—vasario mėnesiais. Per vasarą veda vaikus 5—6 kartus, laukiasi 19 dienų; vienoje vadoje gali būti 6—13 vaikų.

Lemingai — tai kasdieninė poliarinių (baltųjų) lapių, žebenkščių, širmuonėlių, o taip pat baltųjų pelėdų ir tūbuotųjų suopių duona. Taip pat jais maitinasi stambios kirų rūšys ir sakalai.

Pelėnų grupei priklauso stambus vandeninis pelėnas (*Arvicola terrestris*), dažniausiai pas mus vadinamas vandenine žiurke. Jis yra nedaug už naminę

žiurkę temažesnis, tačiau nesunku jį pažinti iš trumpos, už kūną trumpesnės uodegos. Mūsų krašte neretas, dažniausiai gyvena arti vandens, bet kai kada ir toliau nuo jo juodžemio dirvose, daržuose, medelynuose, soduose. Išrausia po žeme didelius urvus ir išmėto žemę į paviršių panašiai kaip kurmis. Gali pridaryti daug žalos, apgrauždamas medelių šaknis. Turėjau panašių pranešimų, sakysim, iš Panevėžio rajono medelynų.

Šio žvėriuko kailiukas gana vertingas, ir Tarybų Sąjungos paruošų organizacijos superka juos, mokėdamos 2—3 kap. už vieną. 1927—1928 metais jų kailiukų buvo išvežta 16 556 351. Ypač gausu šių pelėnų žemutinės Volgos srityje. S. Ogniovas rašo, kad „potvynio metu per trumpą išvyką laiveliu galima buvo priskaičiuoti jų tūkstančius, besigelbstinčius nuo potvynio ant medžių. Tie graužikai masiškai žūsta nuo tuliaremijos (liga, graužikų išnešiojama). Kamoje, Done ir vakariniame Sibire esu stebėjęs panašų vaizdą“. Žmogus dažniausiai apsikrečia tuliaremija, dirbdamas kailiuką. Tomsko, Omsko, Barabos srityse vandeniniai pelėnai 1927—1929 m. vietiniams gyventojams pridarė daug žalos. Naikina tuos pelėnus daugiausia širmuonėliai, o taip pat pelėdos, įvairūs plėšrieji paukščiai.

Be vandeninio pelėno Lietuvoje gyvena dar keturios pelėnų rūšys, o iš jų gausiausia yra pilkųjų pelėnų (*Microtus arvalis*) ir rudųjų pelėnų (*Clethrionomys glareolus*).

Bene žymiausia pelėnų grupės rūšis — ondatra (*Ondatra zibethica*). Jos tėvynė yra Šiaurės Amerika. Ondatra du kartus stambesnė už mūsų stambią naminę žiurkę, be to, turi 20 cm ilgio uodegą. Ji gyvena vandeny, apie ką byloja šonais suplota uodega. Ondatra kasa sau urvus vandenų krantuose, o kai kada statosi namelius virš vandens.

Ondatrų kailiukai tankūs, nepraleidžia vandens, kaip ir kitų vandeninių žvėrelių. Šių kailiukų eksportas buvo labai didelis ir duodavo daug pajamų. To dėlei 1906 metais šis žvėriukas buvo aklimatizuotas Europoje, netoli Prahos. Ten žvėriukai veisėsi ir plito Vokietijoje, Austrijoje, Šveicarijoje, Jugoslavijoje, Prancūzijoje, Suomijoje. Jų buvo išrašyta taip pat į Tarybų Sąjungą ir apgyvendinta iš pradžios Sibire, o vėliau europinėje Rusijos dalyje. Dabartiniu laiku ondatros įveistos ir Lietuvoje. Vakarų Europos kraštai nesidžiaugia ondatra visų pirmausia dėl to, kad jos kailis šiltesniame klimate suprastėjo, o, antra, dėl to, kad aukštos kultūros kraštuose, kaip Čekoslovakijoje, Vokietijoje ir kitur, ondatra kenkia visokiems įrenginiams, sakysim, gelžkelių ir tvenkinių pylimams, be to, daro žalos daržams, tad reikia reguliuoti jų skaičių.

Ondatrų reikšmė Lietuvoje nėra dar aiški. Kai kuriuose ežeruose ji labai paplito ir beveik išnaikino vandeninę ir pakraštinę augaliją. Tuo būdu ji privertė vandeninius paukščius šiuos vandenis apleisti. Taip įvyko, pavyzdžiui, kai kuriuose Trakų rajono ežeruose.

Viena iš įdomiausių pelinių graužikų grupių yra **žiurkėnai** (*Cricetinae*) (ilustr. 30). Labiausiai paplitę **žiurkėnas** (*Cricetus cricetus*). Tai maždaug stambios jūrų kiaulytės dydžio, gana kresnas žvėrelis. Viršutinė jo kūno dalis pilkšvai gelsva su rausvu atspalviu, o apatinė — juoda, galva iš šonų ruda, paausis, pagerklė, menčių vieta ir kojos baltos. Kūno ilgis siekia 26 cm, uodega — 6 cm.

Žiurkėnas — pusdykumių, bet taip pat ir kultivuotų plotų gyventojas, dažnas pietinėje Rusijoje, bet linkęs vis labiau plisti vidurinėje ir vakarinėje Europoje. Jo eiseną negreita ir šiek tiek panaši į ežio. Žiurkėnas vikriai įsirausia į žemę, plaukia jis gana gerai, bet vengia

vandens. Priešakinės kojytės yra labai miklios, kojomis jis gali laikyti maistą, jį vartalioti, pavyzdžiui, gliaudydamas žirnių ankštis ar javų varpas, ir šukuoti savo plaukus. Savotiškas žiurkėno organas yra skruostų maišai — tai didokas ruimas tarp krūminių dantų ir skruostų odos, siekiantis net kaklą. Į šiuos maišus žvėriukas gali susidėti surinktus grūdus, net minkštą medžiagą lizdai (tik ne žemę). Skruostų maišuose telpa iki 50 gr grūdų.

Žiurkėnas — drąsus, išūlus žvėrelis. Vien savo margomis spalvomis jau jis pagąsdina savo priešą, bet tuo dar nepasitenkina, atsistoja stačias kaip žmogiukas, urzgia, galanda dantis ir yra pasiruošęs bet ką pulti, ar kitą žvėrelį, ar žmogų. Pasitaiko kartais, kad užpuola ir žmogų, kuris atsitiktinai be piktų kėslų atsidūrė arti jo urvo. Į priešą žiurkėnas įkimba dantimis ir net mušamas lazda jo nepaleidžia, kol yra gyvas. Ir didelio plėšraus paukščio pakeltas į orą nesiliauja drąsiai gintis. Prieš puldamas ištuština ir išpučia savo skruostų maišus, — tada gali laisviau paleisti į darbą savo baisesius dantis. Į aukštą priešą jis įsikimba pasišokėjęs, pavyzdžiui, į žmogaus drabužius. Tuo būdu žiurkėnas gali ne vieną savo priešą atbaidyti, net kai kurie šunys, bent kartą su juo susidūrę, kitą kartą jau bijo jį pulti. Laikomi nelaisvėje, pavyzdžiui, zoologijos soduose, žiurkėnai turi būti griežtai atskirti nuo kitų žvėriukų bei paukščių, nes jie užmuša viską, ką gali užmušti. Visus užmuštus žvėriukus jie mielai suėda, taigi jų maistas yra labai įvairus.

Žiemą žiurkėnai pramiega ir pabunda tik pavasarį. Vidurinėje Europoje pabudę žvėriukai išlenda iš savo žiemos urvų jau kovo, o kartais net vasario mėnesį ir tuomet ima maitintis savo rudenį susirinkta maisto atsarga, išsiruošia ir toliau pasmaguriauti žaliais daigais, vabzdžiais, pele ar kitu smulkiu gyvūnu. Pavasarį, t. y. veisimosi laikotarpiu, patinas tam tikrą laiką gyvena su

patele. Jei susitinka du patinai, tarp jų įvyksta žiaurios kautynės. Netrukus po poravimosi patelė išvaro patiną, ir tarp jų susidaro priešiški santykiai.

Kai tik prinoksta javai, žvėriukai pradeda krauti maisto atsargas žiemai. Labiausiai jie mėgsta linų sėklas, žirnius, bet pasitenkina ir javais, ima tiktai pirmos rūšies grūdus ir tuo atžvilgiu ypač sąžiningai triūsia patinai, gal dėl to, kad jie turi daugiau laisvo laiko, negu patelės.

Radęs tinkamą varpą, žiurkėnas prilenkia ją kojytėmis, nukerta, o paskui, išaižęs grūdus, krauna juos į savo skruostų maišus. Nuo pilnų maišų pasikeičia jo snukučio išraiška.

Spalio mėnesį, kai laukai jau nuvalyti, žiurkėnas galutinai sutvarko savo aruodą ir guolį: užkiša žemėmis urvą ir sandėlį, o guolį iškloja švelniomis minkštomis žolelėmis ir pagaliau atgula, įminga žiemos miegu. Bet vis dėlto protarpiais pabunda, ypač kol žiema dar neįsismarkavusi, išeina iš urvo, po trumpos mankštos grįžta į savo būstinę ir tuomet jau užminga tikru žiemos miegu. Miegančio žiurkėno kūno temperatūra nukrenta iki 5°.

Žiurkėnas turi nemaža natūralių priešų, ir tai žemdirbio laimė, nes kitaip šis žvėriukas pernelyg paplistų. Tie priešai yra suopiai, pelėdos, širmuonėliai, lapės, tad šie gyvūnai (gal tik išskyrus lapes) turi būti žmogaus globojami.

Kai kur žmogus iš žiurkėno turi šokią tokią naudą — jų kailiukai turi tam tikrą vertę. Anot Bremo, Vokietijoje 1888 m. Ašerslebena apylinkėse buvo atkasta ir užmušta šių žvėrelių 97 519. Be kailiukų, žmonės, kurie žiurkėnus medžioja, dar labai vertina žvėrelio grūdų aruodą, kur grūdų gali būti keliolika kilogramų. Parsinešus šiuos grūdus namo, jie išplaunami ir išdžiovinami.

Antras pelinių graužikų pošėmis yra **pelės** siaura žodžio prasme (*Murinae*). Tai tikros pelės, naujoviški, modernūs žvėreliai, nes jų prisitaikymo gebėjimai yra labai dideli ir gali sekti žmogaus pažangą, o pats žmogus dažnai prieš juos bejėgis. Žmogus išaugina naują kartą, kitaip sakant, generaciją per 20 metų, o kai kurie peliniai graužikai — per 42 dienas, o, be to, jų vienos vados vaikų yra daug. O kuo daugiau vaikų, tuo daugiau galimybių naujoms mutacijoms atsirasti, tai yra, atsirasti tokiems individams, kurie turės naujų savybių. O naujosios savybės savo ruožtu gali būti paveldimos ir sudaryti medžiagą atrankai.

Pelių yra ne mažiau, negu pelėnų, net apie 70 genčių su daugybe rūšių ir porūšių, tad mes tik su kai kuriais susipažinsime.

Pradėsime nuo neapkenčiamų, bet visiems žinomų žiurkių. Daugiausia mums pažįstama r u d o j i ž i u r k ė arba ž v y n ė (*Rattus norvegicus*) ir mažiau pažįstama, o gal kai kam ir visai nepažįstama j u o d o j i ž i u r k ė (*Rattus rattus*). Pirmoji jų yra pilksvai ruda, didesnė ir turi trumpesnę uodegą, antroji juosvai pilka, mažesnė ir turi ilgesnę uodegą. Atrodo, kad juodoji žiurkė Europoje yra nuo senovės vietinis gyvūnėlis, o rudoji — atėjūnas. Yra, nors ir nepatikrintų, duomenų, kad rudoji žiurkė į Europą atėjo iš Azijos. Dabartiniu laiku rudoji žiurkė paplitusi visoje Lietuvos teritorijoje, o juodoji tik kai kur randama. Atsimenu, kad mano vaikystės laikais mūsų ūkyje Lydos krašte buvo tik juodosios žiurkės, bet vėliau, maždaug pirmojo pasaulinio karo metu, ši žiurkių rūšis išnyko, o jos vietą užėmė rudoji.

Konkurencija gamtoje yra prigimtas reiškinys, konkuruoja ne tik atskiri individai, bet ir artimos rūšys jau vien dėl to, kad artimos rūšys turi panašių reikmių. Bet tarp rudosios ir juodosios žiurkės papročių yra ir tam

tikrų skirtumų, tad manoma, kad juodoji yra kilusi iš miškingų kraštų, o rudoji — iš lygumų.

Rudoji žiurkė yra daug gajesnė, ji gerai plauko, nepavargsta vandenyje, pramoksta net žuvauti ir padaro žalos, pavyzdžiui, žuvivaisos įtaisams. Rudoji žiurkė kovingesnė, ji dažnai pirmoji puola priešą. Vieną sykį, uždaryta kambaryje, rudoji žiurkė puolė mane, įkando ir pasislėpė. Jauniems neprityrusiems šunims jos įsikabina į snukį, į lūpas, ir kartais toks šuo visam gyvenimui atsisako nuo žiurkių medžioklės. Rudosios sugeba kovoje paremti viena kitą, puldamos priešą bendromis jėgomis. Yra duomenų, kad žiurkės kone organizuota tvarka puldavo kalinius kalėjimuose, suėsdamos jų duonos kąsnį. O juodoji žiurkė nėra karinga, geriausiu atveju tik pati ginasi, viena kitai nepadeda.

Nors abi žiurkių rūšys viską ėda, tačiau nevienodai viską mėgsta. Rudoji žiurkė kiekviena proga mielai ėda mėsą, ir todėl jų gausu skerdyklose, o juodosios, bandošios žiurkės, narveliuose iš pradžios mėsos neliečia, nebent tik bado spiriamos, bet mielai atsirenka duoną, grūdus.

Savo grakščiais judesiais, miklumu juodoji žiurkė yra pranašesnė. Vislumo atžvilgiu abidvi rūšys atrodo vienodos, bet nelaisvėje, narveliuose, rudosios žiurkės veisiasi lengvai, o juodosios nesiveisia.

Juodosios ir rudosios žiurkės geografinis paplitimas laiko ir ertmės atžvilgiu yra labai savotiškas. Atrodo, kad visoje Europoje viešpatavo ar bent buvo įsigalėjusi juodoji žiurkė iki XVIII amžiaus, o nuo to laiko jai pradeda pastoti kelią rudoji, o juodoji tolydžio užleidžia jai vietą. Vis dėlto rudajai nepavyko visiškai išstumti juodosios, ir pastaroji kai kur sugyvena su juodąja toje pačioje vietoje, nors jų tarpusavio santykiai vargu ar yra geri. Ten, kur dar šios dvi rūšys kartu gyvena,

rudoji užima apatines pastatų dalis, apatinį aukštą, kanalizacijos įrengimus, o juodoji — viršutines dalis, palėpes ir panašiai.

Mėgstama žiurkių buveinė yra uostai, nes ten dideli sandėliai, visokių prekių krūvos, gausu maisto. Į uostus veda patogūs susisiekimo keliai, geležinkeliai ir laivai. Neretai tenka matyti uostuose žiurkes, bėgančias iš krantinės į laivą: jos pasinaudoja lynais, kuriais laivas pritvirtinamas prie kranto. Tad žiurkei nukeliauti į tolimus užjūrio kraštus nesunkus žygis. Jau XVI amžiuje iš Europos uostų juodoji žiurkė pateko į Pietų Ameriką, greit priviso jų Vest Indijos salose, kur jos ėmė daryti žalą cukrinėms nendrėms. O Reunjono salyne paplito taip gausiai, kad daugelis kolonistų turėjo apleisti salas. Iš pradžių ten viešpatavo vien juodosios žiurkės, bet po dešimties metų atkeliavo ir rudosios, o tada tarp jų prasidėjo tokia pat konkurencija, kaip ir Europoje.

Visur, kur tik žiurkės nukeliavo, jos plačiai paplito. Šiaurės Amerikoje jos pasiekė Aliaską ir Grenlandiją. O iš Polinezijos, iš Tristan-da-Kunja salų pranešama baisesnių žinių apie žiurkių daromą žalą.

Nors natūralus graužikų maistas yra augalinis, bet yra žinoma atsitikimų, kai žiurkės penimoms kiaulėms pragraudavo šonus ir nuėsdavo lašinius. Jos tokios įžūlios, kad dargi papiauna žąsį, antį, vištą. Ligoninėse žiurkės neretai apgraužia lavonus, bet nėra nuo jų apsaugoti ir gyvi žmonės. Būta atsitikimų, kai žiurkės apgraudavo net girtuoklius, kurie apsvaigę skausmo nepajusdavo, arba sužalodavo lopšy gulinčius kūdikius. Yra išlikę žinių, kad ištremtas į Šv. Elenos salą Napoleonas su savo palydovais kartą turėjęs atsisakyti pusryčių, nes visos maisto atsargos buvo žiurkių suėstos. Jos buvusios ten nepaprastai piktos ir įžūlios, valgant įsiverždavusios į valgomąją salę ir reikdavę su jomis tiesiog kautis.

Daugiausia vargo su žiurkėmis turi jūrininkai, nes jos greit apsigyvena net naujame laive ir tuoj imasi savo nuostolingų darbų.

Čia dar ne viskuo apkaltinome žiurkes. Bene svarbiausia jų daroma žmonėms žala yra ta, kad jos platina įvairius parazitus ir apkrečiamas ligas. Kiaulės, suėsdamos negyvas žiurkes, apsikrečia trichinelomis, o tokią kiaulieną valgydamas žmogus irgi jomis apsikrečia. Ir taip suserga pavojinga liga — trichinelioze. Žiurkės dar platina baisią ligą, vadinamą encefalitu, ir dar baisesnę ligą — rytietišką marą. Ši liga ypač siaučia Artimuosiuose ir Viduriniuosiuose Rytuose.

Bekalbant apie būsimus karus, minimas bakteriologinis karas. Štai ką rašo apie jį profesorius E. Pavlovskis: „Japonai, užėmę Mandžiūriją, 1931 m. ten įsteigė bakteriologinę laboratoriją, kur buvo vykdomi tyrimai, kaip panaudoti bakterijas bakteriologiniam karui... Tikslas buvo pasiruošti bakteriologiniam karui prieš Tarybų Sąjungą, Mongoliją ir Kiniją. Gamybinis laboratorijos skyrius galėjo kas mėnesį užauginti iki 300 kg rytietišku maru apkrėstų blusų, nes buvo pripažinta, kad tikslinga platinti maro bakterijas per apkrėstas blusas. Šiuo tikslu laboratorijoje reikėjo išlaikyti 13 tūkstančių žiurkių. Apkrėstos maro bakterijomis blusos buvo numetamos iš lėktuvų specialiuose sviediniuose, vadinamuose Isiji sistemos aviabombomis. Numestos centrinėje Kinijoje, šios bombos sukėlė stiprią rytietiško maro epidemiją.“

Įdomu, kad jau prieš mūsų erą žmonija žinojo, kad žiurkės platina rytietiškąjį marą. Štai biblijoje (pirmoje Samuelio knygoje, šeštas skirsnis) pasakyta: „penki auksiniai maro sopulių atvaizdai ir penki žiurkių atvaizdai buvo paaukoti įpykusiam dievui permaldauti“. Iš šio dokumento aišku, kad ne mažiau kaip du su puse tūkstančių metų žmonija kenčia nuo žiurkių. Iš dalies čia

kaltas pats žmogus, per neapdairumą išplatinęs žiurkes visame pasaulyje. Dabar jos tiek įsigalėjo, kad žmogus nuo jų traukiasi. Jis, pats to nenorėdamas, sukūrė žiurkėms negirdėtus patogumus. Miestų pakraščiai su galybe senų trobesių, kurių sienos nuo senų laikų visos žiurkių išvarpytos, didžiulės skerdyklos, mėsos kombinatai bei grūdų sandėliai... O kanalizacijos sistema tai bene pats svarbiausias, visai modernus žiurkių patogumas. Šis įrengimas turi joms tokios pat reikšmės, kaip miestams metro geležinkelio tinklas. Čia tikra žiurkių karalija. Pasinaudodamos visa kanalų sistema, jos gali susisiekti su bet kuria miesto dalimi, jos aprūpintos maistu ir vandeniu. Paryžiaus mieste jos pagarsėjo savo didumu ir riebumu (rats des égouts). Ne be pagrindo Paryžius vadinamas pasauliniu žiurkių centru. Vienas šios srities specialistas mano, kad Paryžiuje gyvena apie du milijardai žiurkių. Ko gi joms daugiau reikia — tik veistis ir gyventi!

Žinoma, žmogus kaskart griežčiau pastoja žiurkėms kelią. Naujoviška gelžbetoninė namų statyba nesudaro palankių sąlygų joms plisti. Dar anksčiau pradėtas taikyti prieš jas bakteriologinis karas: priauginama bakterijų, jomis apkrečiamos žiurkės, o vėliau, turėdamos paprotį suėsti nusilpusias savo drauges, jos lengvai apsikrečia viena nuo kitos ir stimpa. Vis dėlto bakteriologinės priemonės prieš žiurkes ligi šiol nedavė tokių rezultatų, kaip buvo tikėtasi.

Radikali priemonė prieš žiurkes pastaraisiais laikais yra nuodingos dujos. Daugiausia naudojama ciano rūgštis. Šio darbo specialistai, užsidėję dujokaukes, tam tikrais aparatais prisotina šiomis dujomis žiurkių apgyventus pastatus ir tuo būdu iš karto jas išnaikina.

Į mūsų rudąją žiurkę panaši Indijos žiurkė arba nesokija (*Nesocia bengalensis*). Tai biauрус kenkėjas,

pamėgęs žmogaus sodybas ir miestus, ypač grūdų sandėlius. Kadangi šių sandėlių sienos pastatytos iš plūkto molio, žiurkės pridaro jose daugybę skylių, paverčia tikru sietu. Nesokijos ypač pagarsėjo kaip svarbiausi rytietiško maro platintojai, kartu ir grūdų sandėliai virto šios baisios ligos platinimo centrais.

Iš visos pelių grupės visiems labiausiai žinoma yra naminė pelė (*Mus musculus*), gyvenanti žmogaus trobesiuose, bet mėgstanti vasaroti ir laukuose, apie ką byloja faktas, kad maždaug 12% laukuose sugaunamų pelinių graužikų yra naminės pelės. Apie spalio mėnesį jos vėl grįžta į trobesius.

Dirvinė pelė (*Apodemus agrarius*) yra geltonos smėlio spalvos su tamsiu ruoželiu išilgai nugaros, už naminę pelę didesnė. Kaip rodo pavadinimas, šios pelės gyvena laukuose, bet žiemoja kūgiuose ir ūkio trobesiuose, minta sėklomis ir kitomis augalų dalimis, per metus atveda vaikus 3—4 kartus.

Geltonkaklė pelė (*Apodemus flavicollis*) — tai mūsų pelių pati didžiausia. Jos kūno ilgis be uodegos 100—125 mm, tokio pat ilgio ir uodega. Nugara pilkai ruda, o apačia beveik grynai balta, ant krūtinės — riešuto didumo geltona dėmė. Tai grakšti pelė, gera kopinkė, laipioja po medžius, trobesius, sienas, gerai šokinėja, savo visa povyza daro malonų išpūdį. Pas mus ši rūšis nereta miškuose, bet dažniau sutinkama soduose, parkuose. Žiemą mėgsta praleisti aviliuose ir net gyvenamuose namuose. Prisdaro žiemai maisto atsargų, ypač mėgsta giles, agurkų sėklas. Būdama didelė ir stipri, kartais pridaro žmogui nemaža žalos. Turi plėšrių palinkimų, pavyzdžiui, suėda spąstais pagautus savo giminaičius, išgeria mažų paukščiukų kiaušinius, suėda jauniklius.

Į geltonkaklę pelę panaši miškinė pelė (*Apodemus sylvaticus*). Ji yra už geltonkaklę mažesnė ir neturi geltonos dėmės krūtinėje, Lietuvoje retesnė.

Pati mažiausia mūsų pelių yra pelė mažylė (*Micromys minutus*). Kūno ilgis 45—70 mm, svoris 4,5—10 g. Lietuvoje dažnai jų pasitaiko. Pažymėtinas jos lizdas, apvalus, susuktas iš smulkių žolių, pakabintas ant aukštų žolių apie 0,5 m nuo žemės. Kai kada pelės mažylės žiemoja kūgiuose ir jos masiškai sunaikinamos, kai baigiama kūgį iškrauti.

Baigdami kalbėti apie pelinius graužikus, pažymėsime, kad jų reikšmė gamtos ekonomikai, žmogaus ūkiui ir jo sveikatai yra labai didelė. Jie sudaro pagrindinį maistą, taip sakant „kasdieninę duoną“ daugeliui plėšriųjų paukščių ir plėšriųjų žvėrelių. Žmogui, apskritai, jie yra žalingi, ypač kai kurios jų rūšys, platindamos epidemijas. Nauda iš šių graužikų nedidelė, bet pelės gali būti ir naudingos, pavyzdžiui, suėda, ypač žiemos metu, kai kurių žalingų drugių lėliukes, sakysim, pušinio pelėdgalvio (*Panolis flammea*).

Bene keisčiausią įspūdį iš graužikų tarpo sukelia akliai (*Spalax microphthalmus*). Jie primena didelius kurmius, bet, gerai išžiūrėjus, matyti bukas snukis, pasibaisėtini priekiniai dantys ir stora galva, kone to paties storio, kaip visas liemuo. Kūno ilgis apie 20 cm. Akys smulkios, aguonos grūdo dydžio. Kojytės labai mažos, ypač priešakinės. Uodegos lyg ir visai nėra. Plaukas švelnus, gelsvai durpinės spalvos. Gyvena akliai po žeme, bet rausiasi ne kojomis, kaip kurmis, o galva, ir dėl to mėgsta purią žemę. Minta daugiausia visokiomis šaknimis. Gyvena Europos pietuose — Galicijoje, Bukovinoje, pietinėje Rusijoje.

Susipažinkime dar su miegapelėmis (*Gliridae*). Tai labai gražūs, švelnūs žvėreliai, savo išvaizda šiek

tiesk panašūs į voveres, bet iš tikrųjų šis panašumas yra grynai paviršutinis, artimesnių giminystės ryšių nėra.

Žinome devynias miegapelių gentis. Jos gyvena vien Senajame pasaulyje. Smulkiausias rūšys didumu nepraneša stambios pelės, o stambiausios beveik prilygsta voverei. Miegapelėmis šie žvėreliai vadinami dėl to, kad užėjus žiemai, jie užmiega ilgam laikui; kai kurios rūšys prieš tai nutunka ir dėl taukų atsargos gali ilgai išbūti neėdę įmygio metu. Yra ir kitokių rūšių, kurios prisineša sau maisto atsargų ir protarpiais ėda, pabudusios iš įmygio. Miegapelės gerai laipioja ir daugiausia laiko praleidžia medžių šakose. Minta sėklomis, vaisiais, iš dalies vabzdžiais. Ėsdamos prilaiko maistą priešakinėmis kojytėmis, kurios turi po keturis pirštus.

Mūsų krašte gyvena keturios miegapelių rūšys, iš kurių stambiausia yra didžioji miegapelė (*Glis glis*). Ji gal trečdaliu mažesnė už voverę, akys didelės, juodos, o aplink jas — tamsiai juosvos spalvos apvadas, ūsai ilgi, taip pat juodi. Uodega beveik tokio ilgio, kaip liemuo, visa apaugusi plaukais. Šiaip kailelis šviesiai pilko plauko.

Kaip ir kiti miegapelės giminaičiai, ji priklauso prie naktinių gyvūnų, o dienos metu tūno uoksuose arba senuose voverių bei paukščių lizduose ar inkiluose, o nakties metu eina maisto ieškoti. Minta visokiais riešutais, sultingais vaisiais ir grūdais, bet mėgsta vabzdžius, paukščių kiaušinius ir pačius paukščiukus. Pas mus tai gana retas žvėriukas ir, žinoma, žalos nepadaro, bet Europos pietų vakaruose teko girdėti sodininkų nusiskundimus dėl suniokotų vaisių.

Papročiais miegapelė primena voverę, nes puikiai laipioja, tačiau vengia aukštesnių medžių ir mieliau renkasi apatines šakas. Pagauta skaudžiai kanda ir prie žmogaus vargiai pripranta. Pagautą miegapelę patarti-

na stverti ne už uodegos, nes uodegos oda lengvai nutrūksta ir nusimauna.

Rudenį gerai nutukusios miegapelės įsitaiso name ar kitoje šiltesnėje vietoje, kartais jos susirenka po keletą ir užminga žiemos įmygiu iki pavasario. Įmigusios ir susisukusios į kamuoliuką, miegapelės atrodo nebegyvos. Jei sulaukia atodrėkio, pabunda, ką nors iš maisto atsargų perkanda ir vėl užmiega.

Senovės romėnai labai mėgė, net gardumynu laikę riebią miegapelės mėsą. Rudeniop gaudydavę nutukusias miegapeles, suleisdavę į specialiai tam paruoštą patalpą. Norėdami tuos laikomuosius gyvulėlius galutinai nutukinti, dėdavę juos į didelius, uždaromus kiaurais dangčiais molinius indus, vadinamus *glirarium*. Ten juos sočiai penėdavę riešutais, kaštonais, o paskui pasigardžiuodami valgydavę. Ir dabar Pietų Europos gyventojai dažnai jas valgo.

Kauno zoologijos muziejus turi keletą Lietuvoje pagautų didžiųjų miegapelių.

Už didžiąją miegapelę daug mažesnė yra miškinė miegapelė (*Dryomys nitedula*). Jos kūnas turi 9,3 cm ilgio, maždaug tiek pat ir uodega. Gyvena europinės Tarybų Sąjungos pietuose. Šiaurėje siekia Lietuvą,— viena tokia miegapelė, esanti dabar Kauno zoologijos muziejuje, 1936 metais gruodžio 7 dieną buvo rasta Jonavos apylinkėse. Viršutinė šios miegapelės kūno dalis tamsiai pilka, aplink akis eina juodas dryžis beveik iki ausų, apatinė kūno dalis balta. Vasarą miegapelė praleidžia lizde, kurį susisuka krūmų tankumynuose, o žiemą — miegodama urvuose arba trobesiuose.

Už miškinę miegapelę didesnė yra ažuolinė miegapelė (*Elomys quercinus*) (iliustr. 28). Jos kūnas yra 13,7 cm ilgio, uodega — 12 cm. Viršutinė kūno dalis tamsiai pilka su rusvu atspalviu, apatinė — balta.

Juodas dryžis gaubia akis, paeina po ausimis iki kaklo. Uodegos galiukas plaukuotesnis. Minta kaip ir kitos miegapelės. Gyvena miškuose, net ir spygliuotuose, yra paplitusi Europos viduryje ir vakaruose. Jos paplitimo ribos taip pat siekia Lietuvą, nes viena ažuolinė miegapelė buvo rasta Varėnos apylinkėse 1957 metais liepos aštuntą dieną (jos iškamša yra Kauno zoologijos muziejuje).

Anot Bremono, miegapelės vagiliauja sviestą, taukus, lašinius ir pridaro daug žalos tuose soduose, kur auginami lepesni vaisiai, ypač persikai ir abrikosai, nes sugeba sunaikinti visą jų derlių.

Iš mūsų krašte gyvenančių miegapelių dažniausia yra lazdyninė miegapelė (*Muscardinus avellarius*). Ji sutinkama ir visoje pietinėje, vidurinėje Europoje. Tai apytikriai dirvinės pelės dydžio, t. y. 76—78 mm žvėrelis, jo uodega siekia 55—76 mm, svoris — 15—24 g. Lazdyninės miegapelės plaukas yra pilkšvai gelsvos spalvos, uodega apaugusi tokiais pat plaukais; pagerklys ir krūtinė — balti. Ji pas mus gyvena visokio tipo miškuose, aviečių ir gervuogių tankumynuose ir parkuose. Vasaros metu lazdyninė miegapelė suka apvalius lizdus krūmuose ar jaunuose medeliuose, o žiemai susisuka daug didesnę ir šiltesnę lizdą. Lietuvoje žieminiai jos lizdai dažniausiai būna medžių uoksuose arba paukščių inkiluose. Žiemos lizduose ji įsitaiso ir maisto sandėlius.

Lazdyninė miegapelė gerai pakelia nelaisvę ir yra vienas maloniausių prijaukinamų žvėrelių. Tad gal pravartu bus čia pateikti mano artimo draugo ir gyvulių mėgėjo J. Elisono aprašymą, liečiantį šį žvėrelį.

„Gyvename kartais su kuriuo žmogumi šalimais ir vienas kito nepažįstame, ypačiai, jei kaimynas pažinties vengia. Panašiai ir apie lazdyninę miegapelę, kurią kai

kas vadina lazdynų pele, galime pasakyti: ji dažnai žmonių kaimynystėje gyvena, o tie žmonės jos nepažįsta ir nieko apie ją nežino. Todėl pakalbėsime apie ją daugiau, nes tai proga pažinti tikrai visų gražiausią graužiką ir, neperdėdami pasakysime, įdomų ir mandagų padarėlį, kuris kiekvienam žvėrelių mėgėjui gali suteikti daug malonių valandėlių.

Kalbant apie lazdyninės miegapelės būdą, reikia paminėti, kad tai ramaus būdo žvėrelis ir nė trupučio neturi to piktumo, kuriuo pasižymi kitos jos giminaitės: drąsiai gali laikyti ją rankose, nesikandžios ir nieko pikta nepadarys, nebent, nutaikiusi proga, pusėtinu šuoliu nušoks nuo delno į artimiausią gėlių puodą arba į tamsų kambario užkampį. Tvarkingai prižiūrint narvelį, kur ji gyvena, be didelio vargo lazdyninę miegapelę galima laikyti ir gyvenamuose kambariuose. Vikrumo atžvilgiu lazdyninę miegapelę galėtume pavadinti tikra mūsų šalies beždžionėle, nes, lazdynais besikarstydamą, ji parodo tikrai akrobatiškų stebuklų: sugeba užpakalinėmis kojytėmis įsikabinti į medžio šakutę ir tokiu būdu pasiekti toli kabantį riešutą; jai gyvi niekai kad ir ploniausiomis šakelėmis bėginėti, nes susivikruoja aukštelninka ir moka šakutės apačia pabėgioti. Patekusi žemėn, ji taip pat vikriai moka nuo priešų pasislėpti. O priešų lazdyninė miegapelė nestinga, mat, ją persekioja kiaunės, šeškai su žebenkštimis, apuokai su pelėdomis ir kiti galiūnai.

Rudeniop lazdyninė miegapelė pajunta, kad nebe toli žiema. Susisuka gyvulėlis kur nors lazdynų krūme, tarp samanų arba po kelmu žiemai gūžtą su anga šone, susineša šiokią tokią maisto atsargą ir spalio mėnesį stipriai ligi pavasario užmiega. Šitaip bemiegant, jos kūno temperatūra krinta, širdis lėčiau ima plakti, kvėpavimas taip pat atitinkamai susilpnėja. Protarpiais, pavyzdžiui, ato-

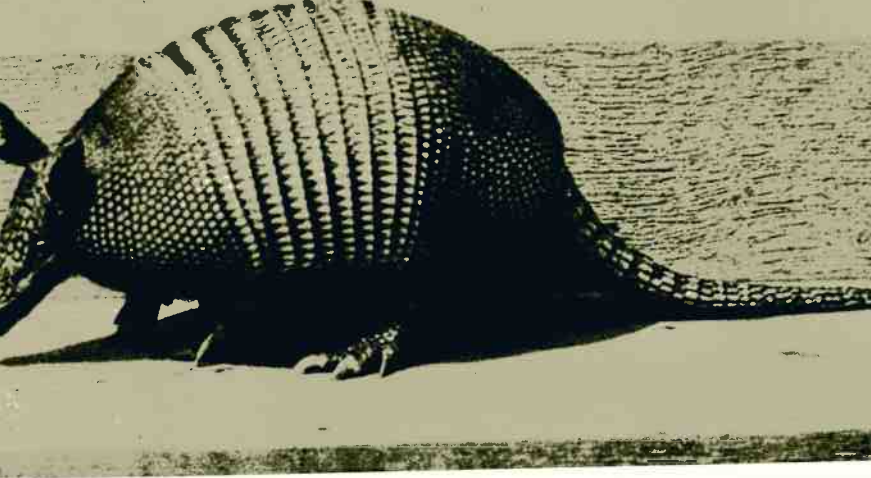
drėkio metu, gyvulėlis iš žiemos įmygio nubunda, šiek tiek maisto atsargomis pasistiprina, bet ilgas gavėjimas gerokai atsiliepia lazdyninės miegapelės svoriui. Kai jina, pavasario saulės spindulių pažadinta, galutinai nubunda, būna suliesėjusi net 24% (K. Grevės duomenimis).

Pas mane gyvenusi lazdyninė miegapelė prieš visus šventus, vėsioje vietoje laikoma, taip pat buvo susiruošusi žiemos įmygiui, ir, kai ją paimdavai iš gūžtos, kurią buvo pasidariusi iš pakulų ir samanų, susirangęs į kamuoliuką ir uodegyte apsidengęs gyvulėlis rodės nebe gyvas: kūnelis šaltas ir nė nekrusteli. Palaikai sustingusių gyvulėlių rankoje, ir jis, pajutęs žmogaus kūno šilimą, ima po truputį atsigauti, išsitiesia, kojytes patampo ir galop nepatenkintas pramerkia vieną, kitą akytę. Nubudęs ima lėtai ropinėti rankomis, rankovėmis ir, tik dar kuriam laikui praslinkus, pasidaro toksai pat vikrus, kaip prieš žiemos įmygį. Tada jo kūno temperatūra vėl pakyla, kvėpavimas, širdies plakimas ir kiti gyvybės reiškiniai susinormalizuoja. Lazdyninės miegapelės žiemos įmygis trunka 5—6 mėnesius, nes galutinai jina nubunda tiktai balandžio mėnesį. Nubudusi daug ėda ir prieš naujos vasaros darbymetį greitai spėja atsigauti.

Kitose šalyse lazdyninė miegapelė, kaipo naminis gyvuliukas, laikoma specialiai jai padarytuose narveliuose, ir ji teikia nemaža džiaugsmo, nes, būdama vikrus padaras, ypačiai sutemus, pasidaro labai gyva. Teisybė, patekusi į nelaisvę ir narvelyje laikoma, lazdyninė miegapelė stengiasi pabėgti, naktimis graužia narvelį, beldžiasi ir dažnai pasprunka, bet tatai neturėtų žvėrelių mėgėjo atgrasyti nuo progos ja pasidžiaugti. Didelių rūpesčių lazdyninės miegapelės laikymas namie nesudaro: reikia įsitaisyti stipresnis vielinis arba stiklinis narvelis, kurio dugnas daromas vielinis (išmatos ge-

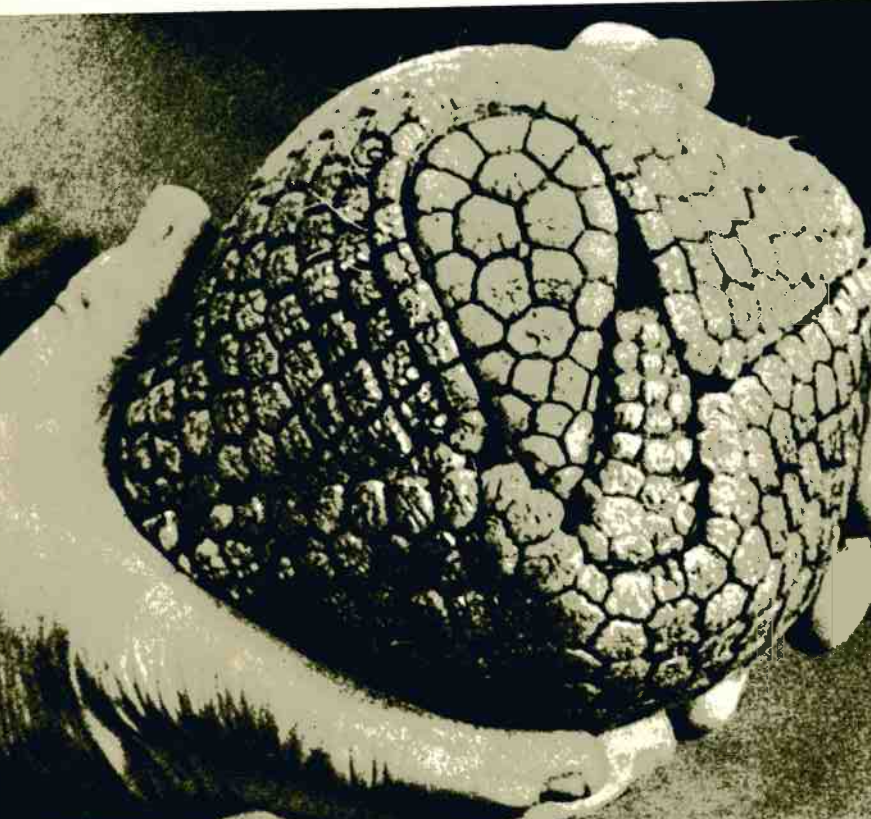

22. Dvipirštis tinginys

23. Devynjuostis šarvuotis

24. Rutulinis šarvuotis

25. Šinšila

26. Didžioji skruzdėda

27. Skujuotis

riau iškrinta) ir visos medinės dalys apmušamos plonute skarda (nelaisvėje laikomas žvėriukas neįstengia prasi-grauzti). Maitinti lazdyninę miegapeleį geriausia riešu-tais, įvairiais grūdais ir sėklomis, roputėmis, morkomis ir taip toliau; reikia ir vandens jai padėti. Narvelį rei-kia dažnai valyti.“

Grauzikų grupė, kurią mes dabar aprašysime, suside-da iš rūšių, kurias vienija tam tikri bendri požymiai, lie-čią daugiausia skeletą. Kadangi populiariausias šios gru-pės atstovas yra voverė, ši grupė vadinama jos vardu. Tai **voverinių** (*Sciuridae*) šeima.

Vargiai kuris žvėrelių tiek kreipia akis ir susilaukia tiek prielankumo, kaip v o v e r ė (*Sciurus vulgaris*). Bū-dingas šiam žvėreliui švelnus gražus kailiukas ir puiki uodega, kuria beveik gali pridengti visą savo kūną. Taip pat gražios, ypač žiemos metu, jos ausys su ilgų plaukų kuokštais. Kūno ilgis siekia apie 21 cm, uodegos (be plaukų) — 18 cm, o kūno svoris svyruoja tarp 250 ir 350 gramų. Vasaros metu voverė ruda, tik pilvas baltas. Žieminis jos parėdas daug puikesnis, plaukai ilgesni, tankesni, rudos spalvos lieka nedaug, o vyrauja graži pelenų spalva. Bet spalvos atžvilgiu įvairių kraštų vo-verės labai skiriasi; sakysim, pagarsėjo savo puikiais kailiukais Sibiro voverių porūšis, vadinamas „teleutka“. Šios voverės gyvena kairiame Irtyšiaus krante; rudos spalvos visiškai neturi ir yra perdėm šviesiai pilkos.

Voverės plačiai paplitusios — visoje Europoje ir Si-bire iki Šiaurės Kinijos. Tai miškų gyventojos, lygiai spygliuočių, lygiai lapuočių ir mišrių, bet nevengia jos ir žmogaus kaimynystės,— dažnai apsigyvena soduose, parkuose, kartais didmiesčių viduryje. Trumpam laikui pasinaudoja apleistomis stambių paukščių gūžtomis, bet šiaip moka susikrauti puikius šiltus dengtus lizdus su

viena ar dviejomis angomis. Voverės moka išplaušinti karnas ir pagaminti iš jų švelnią ir labai šiltą medžiagą, panašią į medvilnę, kuria iškloja patį lizdo vidurį. Kartais lizdus susikrauna uoksuose, net dirbtiniuose inkiuose. Savo lizduose voverės praleidžia daug laiko, o žiemos metu, per didelius šalčius, kartais net po keletą dienų iš lizdų neišeina, miega, tarsi per žiemos įmygį.

Voverės — veiklūs žvėriukai, o darbo turi daug. Jų svarbiausias maistas mūsų krašte — pušų bei eglių sėklos, o išaižyti kankorėžius, ypač pušų, yra nelengva. Tik tai tais metais, kai uždera ažuolų gilės, jas voverės naudoja maistui ne mažiau, kaip spygliuočių sėklas. Gana didelę voverės maisto dalį sudaro grybai, ir neretai mūsų miškuose galima aptikti voverių nuėstus ir ant šakų sumautus grybus. Palyginti nedaug voverės tesuėda riešutų ir kultūrinių vaisių sėklų, taip pat uogų ir žalių ūglių bei pumpurų. Gyvulinis maistas — vabzdžiai, paukščių kiaušiniai ir jaunikliai sudaro nežymią, sezoninę voverės maisto dalį.

Panašiai, kaip ir kiti graužikai, voverės prisiruošia maisto atsargų, bet ne taip tvarkingai, kaip žiurkėnas arba geltonkaklė pelė. Jos prisineša, pavyzdžiui, riešutų, sukiša juos kur nors į plyšius ir dažnai užmiršta. O maisto atsargos joms labai reikalingos, nes jos yra jautrios darganoms, lietui, pūgoms, dideliame šalčiui, tad atsargos padeda tą negandų metų perkęsti. Jaunos, iš lizdo paimtos voverės prie žmogaus lengvai pripranta ir pasidaro visiškai jaukios. Jos mielai ėda riešutus, saulėgrąžas, bet jokių būdu negalima joms duoti karčių migdolų, kurie veikia jas kaip žaibiški nuodai.

Prijaukintos voverės, išbėgusios iš namų, netrukus vėl grįžta, bet ilgainiui nuo namų atpranta, kaskart grįžta vis rečiau, mieliau pasirinkdamos visišką laisvę. Tiesa, ir laisvėje būdamos, sakysime, didmiesčių parkuose,

žinoma, ten, kur žmonės moka globoti žvėrelius, voverės nesišalina žmogaus ir neretai ima iš rankų tą ar kitą skanumyną.

Dėl gražaus kailiuko voverės Tarybų Sąjungoje turi žymios ekonominės reikšmės, bet ne visos voverės yra lygiavertės. Kaip jau minėjome, vertingiausios yra Sibiro voverės. Tarybų Sąjungos kailių eksporte voverių kailiai užima vieną iš pirmųjų vietų. Nors voverių yra ir Amerikoje, bet jų kailiukų vertė mažesnė, ir todėl Tarybų Sąjunga turi šių kailiukų monopolį. Kadangi pasaulinė jų paklausa yra labai didelė, Tarybų Sąjungoje daromos pastangos, kad šis žvėrelis kuo plačiau paplistų. Dar neseniai voverių nebuvo nei Kaukaze, nei Kryme, nors ten yra miškų, ir kai kurie tenykščiai medžiai, pavyzdžiui, pušys, o ypatingai bukai, galėtų voverėms teikti pakankamai maisto. Bet Kaukazas ir Krymas yra iš vienos pusės jūrų supami, o iš kitų pusių — stepių ir dykumų, o tie vietovaizdžiai yra voverėms neperžengiami, todėl iš miškingų Europos ir Sibiro kraštų jos čia pačios neatsikraustė. Tad tarybiniais laikais buvo sumanyta įkurdinti voveres Kaukaze (1937 m.), Kryme (1940 m.) ir tuo būdu padidinti jų kailiukų produkciją. Kaukaze voverės tikrai rado sau antrą tėvynę ir greit tenai jų tiek priviso, kad jau yra leista jas medžioti, o jų kailiukai ten gana vertingi. Kas kita Kryme — čia dėl šilto klimato kailiukai suprastėjo, plaukas pasidarė retesnis, šiurkštesnis, apskritai, žemos vertės. Be to, Kryme voverės virto kenkėjais, jos ėmė maitintis ne tiek bukų, kiek visokių kultūrinių vaismedžių sėklomis.

Gerokai panašūs į voveres yra Sibiro žvėriukai, rusiškai vadinami *burundukais* (*Eutamias sibiricus*) (iliustr. 34). Amerikoje gyvena gimininga jiems gentis (*Tamias*), susidedanti iš šešių rūšių. Tą gentį amerikiečiai vadina čipmunks. Mums geriau pažįstami burundu-

kai, nes jų kai kada atvežama iš Sibiro. Nors savo išvaizda, judesiais bei gyvenimo būdu burundukas panašus į mūsų voverę, bet jis yra šiek tiek mažesnis, jo plaukas trumpesnis ir šiurkštesnis, žiemos meto kailiukas beveik nesiskiria nuo vasaros. Viršutinė kūno dalis tamsiai pilka su bronziniu atspalviu. Per abu šonus eina trys išilginiai tamsūs dryžiai.

Sibiro burundukai gyvena spygliuočių ir lapuočių miškuose. Ten, kur miškai iškirsti, dar ilgai gyvena išlikusiuose krūmuose ir vienišuose medžiuose net ir tada, kai aplink tvyro dirbami laukai. Žiemą pramiega ir pabunda tik kovo ar balandžio mėnesį. Puikiai laipioja medžiais, bet šiaip įsitaiso būstą žemėje, tik ne giliai, o kartais tam pasirenka sutrūnijusius kelmus, išvirtusius medžius ir uoksus. Urve paprastai yra dvi patalpos: viena miegoti, o kita maisto atsargai sukrauti; taip pat dar būna ir šoniniai užkampiai — išvietės.

Pagrindinis burundukų maistas — tai spygliuočių, ypač kedrų, ir kitokių medžių sėklos, javų grūdai, medžių pumpurai, uogos. Iš dalies burundukai minta vabzdžiais ir moliuskais. Jau rugpiūčio mėnesio pradžioje jie ima krauti maisto atsargą žiemai, nešioja ją kartais per kilometrą savo skruostų maišeliuose, kol sukrauna 3—4 kg atsargų. Kartais, neužderėjus Sibiro pušims, burundukai masiškai persikelia ten, kur yra maisto, sakykim, arti dirbamų laukų, kur galima rasti grūdų. Patelė veda vaikus kartą per metus (pasitaiko per metus ir dvi vados). Vaikų atsiveda nuo keturių ligi dešimties.

Burundukai dėl jų kailiukų Sibire turi pramoninės reikšmės. Jie yra gaudomi kilpa iš arklių ašutų. Kai kur burundukai yra žalingi, pagadina daug sorų, arbūzų ir kitų daržovių. Erkėms tarpininkaujant, perneša žmogui encefalitą, tuliaremiją ir kitas žmogui pavojin-

gas ligas. Nelaisvėje laikomas burundukas yra malonus žvėrelis.

Vienas iš nuostabiausių graužikų yra voverė skraiduolė (*Pteromys volans*). Pažiūrėti skraiduolė panaši į paprastas voveres, bet jos kūno šonuose tarp priešakinių ir užpakalinių galūnių oda sudaro palaidas raukšles tarytum parašiotą. Kūno ilgis siekia 20 cm, uodega trumpesnė, negu voverės, ir sudaro apie du trečdalius liemens, apvali, neilgais plaukais. Nuo paprastos voverės skraiduolė skiriasi savo ausimis — jos apvalios ir be ilgų kuokštelių, kokius turi mūsų voverės žiemos metu. Plauko spalva šviesiai pilka (pelenų spalva), šiek tiek prasimuša rusvas atspalvis.

Voverių skraiduolių kokie devyni porūšiai gyvena Europos ir Azijos šiaurėje, daugiausia mišrioje taigoje, tai yra ten, kur greta spygliuočių medžių auga ir lapuočiai. Sibire jų gausiausia maumedžių miškuose. Guolį skraiduolės įsitaiso uoksuose, o kartais užima voverių lizdus, išvariusios teisėtus šeimininkus. Maisto ieško naktį, daugiausia aukštai medžiuose ir tik retkarčiais nusileidžia ant žemės, kur skraiduolė labai nevikri. Užtat ji puikiai laipioja medžiais, besikabindama savo aštriais riestais nagais. Gali laiptoti ir plonomis šakelėmis, prisikabina prie jų ir iš apačios. Nuostabiausia, kad ji geba skristi. Užlipusi aukštai į medį, stipriai atsispiria, šoka išskėsdama kojas ir tuo pačiu išplėsdama savo skrajojamą odos raukšlę. Šitaip ji gali perskristi apie 50 metrų tuo pačiu principu, kaip vaikų daromi popieriniai aitvarai, bet, žinoma, už aitvarus ji pranašesnė: gali ore padaryti net 90° posūkį, vairuodama savo uodega.

Skraiduolė minta pumpurais, jaunais ūgliais, iš dalies lapuočių medžių žieve,— gluosnio, drebulės, beržo, klevo; žiemai daro maisto atsargą iš beržo ir alksnio žirgi-

nių. Jakutijoje jos žiemos maisto atsarga beveik perdėm susideda iš maumedžio pumpurų, ir šiame krašte skraiduolių yra gausu, gausiau, nei voverių. Poruojasi skraiduolė kartą per metus ir daugiau kaip keturis vaikus neatsiveda. Praktiška jos reikšmė nedidelė, nes kailiukas nėra vertingas.

Pas mus skraiduolė priklauso prie tų žvėrelių, kuriuos Lietuvos giriose ir miškuose gyvenant mini tiktai seni autoriai. Štai Klukas rašo: „...sutinkama šiauriniuose Europos kraštuose, ypačiai Lietuvoje ir Maskovijoje...“ B. S. Jundzila sako, kad „skraiduolė kartais pasirodo Lietuvos miškuose...“ P. Eichvaldas rašo, kad „skraiduolė seniau gyveno Lietuvos miškuose, o dabar niekur pas mus nesutinkama...“ Pirmasai toks žvėrelis, kurį Bufonas gavo, buvo iš Lietuvos ir kadangi tasai žvėrelis buvo jam pristatytas lenkiškai — „polatucha“, tai jisai jį pavadino prancūziškai „polatouche“. Taip pat skraiduolę esant Lietuvoje mini ir A. Plateris.

Atrodo, kad dabartiniais laikais skraiduolių Lietuvos miškuose nėra, bet čia jų tikrai gali būti, nes skraiduolių aptinkama Kurše ir Baltarusijoje. Pasak prof. A. Fediušino, ji ten yra retas žvėrelis, bet Vitebsko miškuose nušaukama jų kasmet po keliasdešimt.

Stambiausias mūsų krašto graužikas bebras (ilustr. 31) priklauso **bebrų** šeimai (*Castoridae*). Yra žinomos dvi jų rūšys: viena gyvena Europoje (*Castor fiber*), o kita — Amerikoje (*Castor canadensis*). Jos yra labai panašios, tik amerikinis bebras kiek mažesnis ir tamsesnio plauko.

Bebro kūnas kresnas, 82 cm ilgio, 20—30 kg svorio, taigi vidutinio šuns dydžio. Priešakinės kojos paprastos, o užpakalinių visi penki pirštai sukabinti plaukiamąja plėvele. Be to, antras abiejų kojų pirštas turi

dvigubą nagą, o tai yra specialus įnagis tualetui daryti, šukuotis ir odos parazitams šalinti. Bebro akys mažos ir taip pat mažos, vos žiūrimos jo ausys. Bet iš visų kūno dalių keisčiausia yra uodega: apie 38 cm ilgio ir 15 cm pločio, plati kaip kultuvė, visa padengta tvirtais šešiakampiais žvynais, su retais plaukais tarp jų.

Kaip ir kiti graužikai, bebras turi didžiulius graužiamuosius dantis, jie yra ryškios oranžinės spalvos. Ypačtingas bebrų produktas yra vadinamieji „sruogliai“. Tai tiršta bronzinės spalvos masė, kurią išskiria tam tikra papildvėje esanti liauka. Nuo senų laikų bebrų sruogliai buvo laikomi stebuklingais vaistais, ypač prieš nervinius susirgimus, ir už juos buvo mokami dideli pinigai.

Bebras labai nevikrus sausumoje, ne tik šuo, bet ir žmogus lengvai gali jį pavyti. Tad jam pavojinga atsitolti nuo vandens, nes tada lengvai gali pastoti kelią bet kuris jo priešas. Kas kita vandenyje, vanduo — tai jo gaivalas. Pasiėkęs vandenį, jis galvotrūkčiais puola plaukti ir per vieną akimirką pasineria kaip lydeka, o po vandeniū gali užtrukti 15—20 minučių ir nuplaukti neišnirdamas apie 750 metrų. Šiaip nebaidomas bebras plaukia iškišęs iš vandens galvą maždaug iki ausų. Uodega — tai jo vairas, o, tupėdamas sausumoje, bebras pasikloja po savim uodegą ir užpakalinėmis kojomis ant jos užsilipa.

Senovėje bebrai buvo plačiai paplitę visoje Europoje, bet vėliau dėl neprotingos medžioklės kone visai išnaikinti. Nedaug jų teliko Prancūzijoje, Ronos upėje, ir Vokietijoje, Elbės upėje, kiek daugiau — Norvegijoje. Buvusioje Lietuvos kunigaikštijoje, kuriai priklausė Nemuno upynas ir Dniepro aukštupys, bebrų buvo itin gausu ir todėl, nors ir nedaug, jų ten išliko iki mūsų dienų. Nemune keletas bebrų buvo likę net po pirmo pasaulinio karo.

Tarybiniais laikais susirūpinta nykstančiais bebrais. Tam reikalui Voronežo srity buvo įkurtas bebrų rezervatas ir, stropiai juos globojant, gana greit sulaukta gerų rezultatų: bebrų priviso tiek, kad galima buvo jų išvežti ir įveisti kitose vietose.

Neatsiliko nuo kaimynų ir mūsų respublika. Jau 1948 metais iš Voronežo ir iš Baltarusijos rezervatų buvo atvežta daugiau kaip 40 bebrų ir apgyvendinta Rudninkų girioje, Žuvinto ežere, Verškainių—Šešuolių draustinyje ir kitur. Trumpu laiku jų žymiai pagausėjo. Dabar visoje Lietuvoje jų priskaitoma 3250 galvų.

Nepaprastai gausu bebrų buvo Šiaurės Amerikoje. Įsikūrusi ten didžiulė prekybos bendrovė Hudson Bay Company, pradedant XVIII šimtmečiu, kasmet išveždavo po 50 000 bebrų kailių, pasiekdama rekordą 1875 metais, kuomet buvo išvežta 270 003 bebrų kailiai. Tai, žinoma, grobuoniškas gamtos turtų išnaudojimas, ir jo rezultatai buvo apverktini, nes bebrų visai maža beliko. Amerikiečiai turėjo norom nenorom iš to padaryti protingas išvadas: nusistatyta suvaržyti bebrų medžioklę, įkurti rezervatus jiems globoti ir įveisti jų ten, kur iki tol nebūta. Naujose vietose bebrai buvo įkurdinti tikrai amerikiniu mastu: virš neprieinamų pelkėtų vietų malūnsparniais jie buvo atvežti ir iš padebesių tam tikruose narvuose su parašiotais nuleidžiami, o tuomet narvų durėlės automatiškai atsidarydavo ir žvėrys galėjo laisvai išeiti. Tuo būdu ir Jungtinėse Amerikos Valstybėse, ir Kanadoje dabar yra atkurta senovinė bebrų būklė. Šių kraštų medžiotojai, gaudami medžioklei leidimus, kartu yra įpareigojami nušauti tam tikrą kiekį bebrų, o jeigu jie šio reikalavimo neįvykdo, jiems atimamas leidimas medžioti.

Jau nuo senų laikų žinoma, kokie gabūs bebrai statybos darbams. Kai kurios Šiaurės Amerikos indėnų gen-

tys net garbino juos, nes manė, kad šie žvėreliai padėję didžiajam jų dievui Manitu atskirti sausumą nuo vandens. Toks tikėjimas galėjo kilti dėl to, kad bebrai neretai pelkėse prakasa kanalus ir šitaip jas nusausina. Antra vertus, savo statybos reikalams dumblą bebrai ima iš vandens dugno. Indėnų vaizduotėje visi tie bebrų veiksmai įgavo dievišką pradžią.

Savo būstines bebrai įsitaiso dviem būdais: kur žmonių gausiau, jie kasa urvus stačiuose upių krantuose ir įsitaiso guolį urvo gale. Įėjimas į šį urvą visuomet yra po vandeniu. Ten, kur žmogus mažiau juos baido arba kur krantai žemi, bebrai paprastai statosi namelius, kurių apatinė dalis yra vandeny, o viršutinė kyšo virš vandens. Tų namelių aukštis gali siekti du metrus, o skersmuo būna nuo pusantro iki pusketvirto metro. Įėjimas į šį namelį taip pat yra po vandeniu. Kartais tokie nameliai statomi plovose, kurias vėjas gali kilnoti iš vietos į vietą. Namelio viduje bebras įsitaiso guolį arba kelis guolius, vieną aukščiau kito, kad, pakilus vandeniui, galima būtų užsilipti į sausesnį guolį. Dažnai takelis veda ant namelio stogo — ten bebras mėgsta užlipti ir, saulei šviečiant, pasišildyti. Naujų namelių statyba ir senųjų remontas vyksta rudenį — spalio, lapkričio mėnesiais. Ten, kur bebrai jaučiasi saugūs, jie stato namelius vieną netoli kito, artimoje kaimynystėje, ir tuo būdu kuriasi ištisas bebrų kaimas. „Lietuvos Statute“ toks kaimas vadinamas „žeremia“.

Kita bebrų pastatų rūšis — tai kanalai. Pirmiausia nutiesiamas takas, kuriuo bebrai daro išvykas per pelkes iki miško ir krūmų, o tolydžio mindžiojamas, gilinamas, takas darosi gilesnis ir vėliau virsta tikru kanalu. Šiaurės Amerikoje yra žinomi ištisi buvusių pelkių plotai, kuriuos bebrai nusausino savo kanalais, paversdami juos gražiomis pievomis. Kanalų plotis svyruoja nuo

ketvirties iki vieno metro, gylis — apytikriai pusė metro, o ilgis kartais siekia 100—200 metrų.

Bene pati nuostabiausia bebrų statybos rūšis yra užtvankos. Jos statomos upėse, kad, slūgstant vandeniui, būtų galima išlaikyti jo lygį, o vieta užtvankai parenkama ten, kur upės vaga siaura, o krantai tvirti. Užtvankos pagrindas yra basliai, kuriuos bebrai pagamina iš nukirstų medžių; tie basliai sutvirtinami akmenimis, moliu, smėliu, dumbly, suraizgomi šakomis. Vienas Norvegijos stebėtojas praneša, kad keturiolikos metrų ilgio ir dviejų metrų pločio užtvanką bebrai pastatę per dvi savaites.

Užtvanka gali būti nuo kelių metrų iki šimto metrų ilgio, maždaug metro aukščio ir tiek pat pločio viršuje; tokia tvirta, kad ja drąsiai gali vaikščioti žmogus. Tuo būdu sudaromas dirbtinis ežeras, kuriame bebrai ir statosi namelius.

Bebrų maistas yra grynai augalinio pobūdžio. Apie pusantro šimto augalų rūšių ėda bebras. Be vandenių ir sausumos augalų lapų, stiebų, šakniastiebių, bebras, ypač žiemą, minta krūmų, sakysim, karklų, drebulės ir kitų medžių žieve. Tuo tikslu bebrai rudenį pasidaro atsargų žiemai, prikapoja rykščių, nuplukdę jas iki savo būstinių ir paskandinę vandenyje. Savo stipriais dantimis bebras gali nukirsti net didelius medžius. Yra žinoma pavyzdžių, kad buvo nukirsta 72 cm skersmens tuopa, o paskui sukapota į rąstelius užtvankos statybai.

Kai vandenys užšąla, bebrai plaukioja po ledu, išlįsdami oru pakvėpuoti tik properšose, taigi jie gali nuplaukti labai toli.

Atrodo, kad bebrų porelės labai gerai sutaria. Pora bebrų užaugina du, tris, o kartais ir daugiau vaikų. Motina juos žindo du mėnesius, o jos pienas labai riebus.

Tik po dviejų metų jaunas bebras atsiskiria nuo tėvų ir pradeda gyventi savarankiškai. Kai bebrų „kaimas“ labai išplinta, nuo jo atsiskiria viena kita bebrų pora ir ima ieškoti laimės svetur. Tinkamiausias tam laikas — pavasaris, kai patvinsta upeliai, mažos upės virsta didelėmis upėmis. Vandens keliais jie sugeba irtis ne tik pasroviui, bet ir prieš srovę, tad, netikėtai pasirodę naujoje vietoje, stebina žmones.

Žymus rusų zoologas S. Ogniovas rašo, kad senovėje bebrų buvo gausu Nemune, Beržunoje, Ščaroje. Taip pat D. Dolmatovas rašo, kad bebrų daug buvę Kauno krašte. Toks bebrų gausumas, be abejo, buvo susijęs su aukšta šio krašto kultūra ir apsauga, taikoma naudiniams laukiniams žvėreliams. Tai patvirtina ir XVI a. įstatymų rinkinys „Lietuvos Statutas“, kuriame buvo smulkiai numatytos priemonės bebrui apsaugoti, pavyzdžiui, griežtai uždrausta lankytis pašaliniais asmenimis bebravietėse. Laukus dirbti ar pievas šienauti ties bebravietėmis buvo leidžiama per tokį atstumą, kiek stiprus vyras nuo jos pajėgdavo nusviesti pagalį. Bebrininkais, t. y. bebrų prižiūrėtojais, buvo skiriami ištisi kaimai; jie buvo aprūpinami žemėmis ir gaudavo tam tikrą sugaunamų bebrų dalį. Dėl to kai kurie kaimai ir gavo atitinkamus pavadinimus, pavyzdžiui, Babraunycai netoli Obelijos ežero, Bobriškės apie Varėną. Bebrininkais ir karališkųjų bebraviečių priežiūra rūpinosi „bebrų viešpats“ *Castorum Dominus*, kuris Lietuvoje buvo vienas iš didikų. Carizmo laikais nustota bebrais Lietuvoje rūpintis, ir jie ėmė sparčiai nykti.

Iš bebrų mūsų protėviai turėjo daug naudos. Jo kailis ne tik tankus, patvarus, bet ir vienas gražiausių, brangiausių. Garsus XVI amžiaus švedų mokslininkas ir rašytojas Oleus Magnus, „Šiaurės tautų istorijos“ autorius, 1555 metais rašo, kad „daugiausia bebrų kailių patiekia

Lietuva, iš ten jie patenka į Gdanską, o iš čia — į platųjį pasaulį. Hanzos laikais jie visuose kraštuose buvo labai pageidaujama prekė. Vertinama buvo ir bebrų mėsa, tuo labiau kad seniau katalikų bažnyčios kanonai leisdavo tikintiesiems valgyti bebrieną pasninko dienomis. Tuo ypač naudojosi vienuoliai kartūzai, kuriems apskritai buvo draudžiama valgyti mėsą, o bebras, kaip vandenyje gyvenantis gyvulys, buvo laikomas žuvimi. Bet visų labiausiai buvo vertinami bebrų sruogliai. Sudžiūvę jie pasidaro rusvai juosvi, trapūs, karsteliai ir primena vašką. Bebrai juos palieka ant sniego. Sruogliai buvo laikomi stebuklingais vaistais ir todėl labai vertinami — labiau už auksą. Dabartinė medicina sruoglių atsisako, nes rasta geresnių vaistų.

Dėl tam tikro kūno sudėties panašumo greta bebrų žvėrių sistematikoje talpinama **švilpikų** arba **baibokų** (*Marmotidae*) šeima. Švilpikai pasižymi stipriais priešakinųjų kojų nagais, kresnu kūnu ir gana šiurkščiu plauku, būna nuo žiurkės iki kiškio dydžio. Švilpikai paplitę visame šiaurės pusrutulyje, pradedant kraštais, esančiais už poliarinio rato, baigiant vidutinio klimato zonos pietine riba. Iš šios šeimos labiausiai žinomi kalnų ir stepių švilpikai. Prie pirmųjų priklauso **Alpių švilpikas** (*Marmota bobac*), gyvenantis Europos vakaruose, o taip pat ir Karpatuose, kitos rūšys paplitę didžiuliam Rytų Europos ir Azijos plote iki Ramiojo vandenyno.

Visi švilpikai turi paprotį kasti žemėje gilius urvus, kuriuose jie žiemą pramiega. Alpių švilpikas, kuris gyvena atšiauriame aukštųjų kalnų klimato, miega apie dešimt mėnesių per metus. Švilpikai apleidžia urvus tik trumpam laikui — pasisotinti žolėmis. Pradinė jų urvo dalis yra labiau išplėsta, negu tolimesnioji, ir iš jos žvėriukas gana plačiu kampu gali stebėti, kas darosi lauke. Kai kurios švilpikų rūšys netoli savo urvų stato sargy-

binius, kurie žvarbiu balsu sušvilpdami perspėja viengėčius apie pavojų, perspėjimą pakartoja jų kaimynai, ir visi pasislepia.

Netoli įėjimo urve iškasama šoninė atšaka — ji neilga ir baigiasi nedideliu ruimu, į kurį gyvuliukas sužeria išmatas ir šiaip visokias šiukšles. O pagrindinis urvas veda į pagrindinį „kambarį“, kuriame kasmet, antroje vasaros pusėje, iš minkštų žolių ir kitokios švelnios medžiagos būna atnaujinamas patiesalas visai šeimynai žiemą praleisti. Medžiagos patiesalui išteklių švilpikas sunėša tokį didelį, kad jis prilygsta suaugusio vyro šieno glėbiui.

Švilpiko judesiai labai savotiški, ne šoklūs, kaip kitų graužikų, o priešingai — atrodo, kad žvėrelis šliaužia pilvu. Bet, panašiai kaip kiti šios padermės žvėreliai, dažnai stabteli stačias tarsis „žmogiukas“. Rudenį prieš įmygio laikotarpį švilpikai nepaprastai nutunka — jų taukus nuo senų laikų žmonės žino ir vertina kaip maistą ir gydomąją priemonę. Tirstai apgyvendintuose Europos kraštuose švilpikai yra smarkiai išmedžioti ir jiems gresia pavojus visiškai išnykti, todėl gamtos apsaugos organizacijos paėmė šį žvėriuką savo globon ir saugo jį nuo beatodairiškos medžioklės.

Tarybų Sąjungoje švilpikai (*Marmota bobac* ir kitos rūšys) gyvena nuo Dono ir jo intakų iki Uralo ir kitoje Uralo pusėje — visoje pietinėje Sibiro dalyje, be to, Vidurinės Azijos respublikose iki Ramiojo vandenyno. Jų yra čia kelios rūšys ir porūšiai. Tai pusės metro ilgio žvėriukai, stepių gyventojai. Jie išitaiso gyventi ne pavieniui, bet ištisomis kolonijomis. Dar praėjusio šimtmečio gale šios kolonijos susidėdavusios iš šimtų ir net iš tūkstančių šeimų. Prisiartinus prie tokios kolonijos, galima buvę matyti besiganančius žvėriukus.

Minta šie žvėriukai visokiomis švelniomis žolelėmis.

Žmogui jie žalos nedaro, nes kultūriniais augalais nesimaitina ir apskritai vengia dirbamuų laukų, mėgsta tik neliestą stepę. Poruojasi švilpikai netrukus po to, kai pabunda iš žiemos įmygio, apytikriai balandžio mėnesiui įpusėjus. Apsivaikuoja po 40—42 dienų. Atsiveda po keturis penkis vaikus.

Švilpikai yra pageidaujamas medžioklės objektas. Jie medžiojami įvairiais būdais: atkasami urvuose, statomi jiems gaudyti geležiniai spąstai, kilpos ir panašiai. Dabartiniais laikais plačiai naudojami mažo kalibro graižtuviniai šautuvai. Medžiotojas stengiasi pataikyti žvėreliui į galvą, kad nesužalotų kailiuko. Nauda iš tokio laikinio didelė: vertingas kailiukas ir daug vertingų taukų. Intensyvi beatodairiška medžioklė, anot S. Ogniovo, jau nuo 1929 m. katastrofiškai sumažino švilpikų skaičių, nes buvo sunaikintos ištisos jų populiacijos. Turėdama šį faktą omenyje, Tarybų Sąjungos vyriausybė kai kur visiškai uždraudė švilpikų medžioklę.

Nelaisvę švilpikai gerai pakelia ir lengvai prie žmogaus pripranta.

Į Europos ir Azijos švilpikus Šiaurės Amerikos kraštuose panašūs prerijos šuniukai (*Cynomys socialis*). Šuniukų vardą jie gavo ne dėl panašumo į šunis, bet dėl balso, kuris primena šuns lojimą.

Greta bebrų turime paminėti kitą grupę taip pat kolonijomis gyvenančių žvėriukų, šiek tiek panašių į voverę, bet trumpomis uodegomis. Tai **suslikai** (ilustr. 33), pavyzdžiui, dėmėtasis suslikas (*Citellus suslicus*) ir kitos rūšys, gyvenančios į rytus nuo jų, pietų Rusijoje, Sibire ir Šiaurės Amerikoje. Lietuvoje jų nėra, bet Baltarusijoje tarp Nemuno aukštupio ir Ščaros jau pasitaiko ir apskritai jie tolydžio plinta vakarų link.

Tai stepių žvėreliai, vengią miškų ar pelkių, gyveną ir dirbamuose laukuose, ir pievose. Tokiose vietose sus-

likai įsitaiso gyventi kolonijomis. Baltarusijoje, pasak I. Seržanino, Liachovičių rajone randama iki 200 suslikų urvų viename hektare. Urvus galima rasti orientuojantis pagal savotišką kvapą, kylantį iš šių žvėrelių šlapimo, nes jie šlapinasi ne pačiuose urvuose, bet lauke, netoli įėjimų.

Suslikai — dieną mėgstantys žvėreliai. Vakare dar prieš saulėleidį jie jau pasislepia urvuose ir rytą ilgai iš jų neišlenda. Prie pat urvų išmestų iš jų žemės krūvelių nerasi, nes žvėreliai išneša ją savo skruostų maišeliuose toliau.

Minta suslikai žaliais augalais, sėklomis, svogūnais, uogomis, šaknimis, o taip pat vabzdžiais, jaunais paukščiukais ir jų kiaušiniais. Pasidaro jie nedideles maisto atsargas, prisineša maisto skruostų maišeliuose. Įdomus suslikų paprotys sunešti į savo urvus visokius blizgius. Šiaip jie baikštūs, per daug nuo urvų nenutolsta, o, žmogui artinantis, vienu akimirksniu įsmunka į juos. Gera priemonė juos pagauti yra vanduo, pilamas į urvą. Paprastai užtenka įpilti į urvą porą kibirų vandens, ir žvėrelis norom nenorom išlenda į žemės paviršių.

Patelė atsiveda vaikų vieną ar du kartus per metus. Vadoje būna nuo trijų iki aštuonių vaikų. Šie auga greit ir iki vėlyvo rudens jau yra subrendę ir gali gyventi savarankiškai, o sekantį pavasarį jau gali veistis.

Suslikai turi daug natūralių priešų. Tai daugelis plėšriųjų paukščių, varnos, krankliai, gandrai. Dideli einiai sugeba susliką ryte praryti. Žmogus taip pat juos persekioja dėl daromos žalos, dėl kailiuo, o kai kur keptas suslikas laikomas net skanumynu.

Niekur nėra tokios daugybės suslikų, kaip europinės Tarybų Sąjungos pietryčiuose ir Vidurinės Azijos respublikose. Jeigu atsargiai prieisi barchaną ir pažvelgsi, kas už jo darosi, gali pamatyti šimtus šių žvėriukų, kiek-

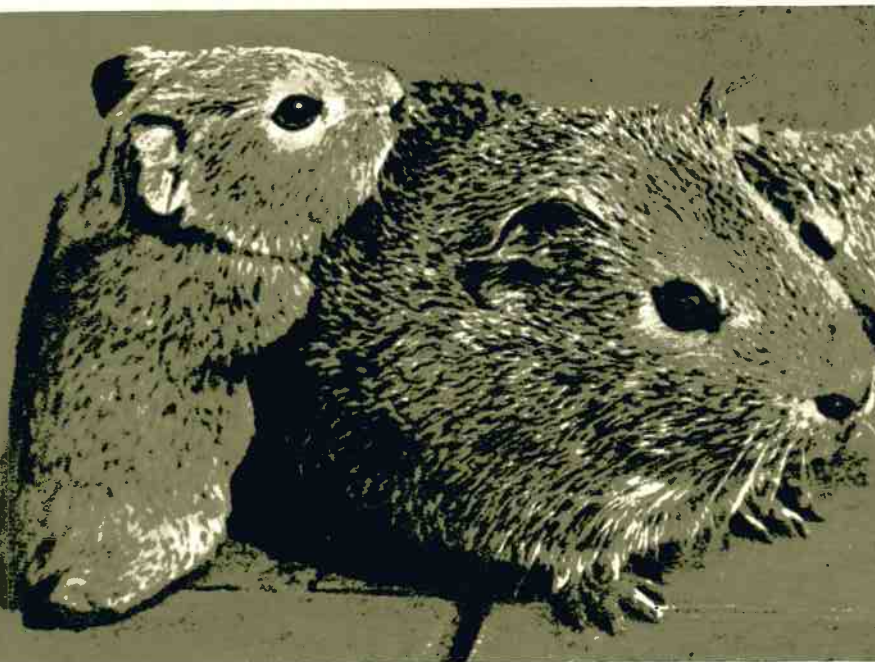
vieną prie savo urvo. Dykumoje jie žalos nepridaro, bet visai kas kita kultūriniuose laukuose. S. Ogniovas teigia, kad suslikas per dieną suėda apie 100 gramų sauso maisto, taigi per vasarą 8—16 kg, iš to kiekio grynų grūdų 3,5—4 kg. Be to, žvėreliai nukandžioja jaunų javų stiebus. Šis zoologas apskaičiuoja, kad net tokiu atveju, kai žvėrelių yra ne per daug, sakysim, 10—25 urvai viename hektare, jie per vasarą suėda 160—400 kg javų, o jeigu urvų yra penkiasdešimt, tai iš derliaus vargiai kas belieka žmogui. Tas pats zoologas teigia, kad 1909 metais buvusioje Astrachanės gubernijoje 700 000 ha plote suslikai padarė 10 milijonų rublių nuostolio. Pastaraisiais laikais nustatyta, kad suslikai gali kenkti ir žmogaus sveikatai. Mat, jų krauju maitinasi blusos, uodai ir kiti parazitai, o jie gali perkelti iš šių žvėrelių į žmogų kai kurių apkrečiamų ligų sukėlėjus.

Nelaisvę suslikai lengvai pakelia, pripranta prie žmogaus ir yra visai jaukūs. Savo jaukumu, švelnumu ir grakštumu jie suteikia augintojui daug malonumo. Be paminėto čionai dėmėtojo susliko, neapbrėpiamuose Tarybų Sąjungos plotuose gyvena apie dešimt kitų jų rūšių.

28. Ažuolinė miegapelė

29. Jūrų kiaulytė

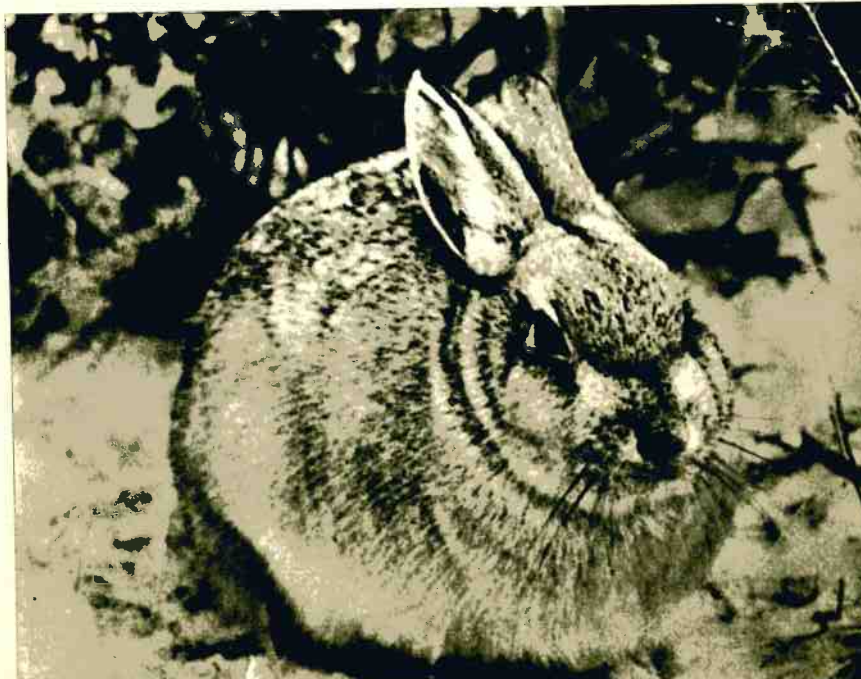

30. Ziurkėnas

31. Bebras

32. Baltasis kiškis

33. Suslikas

34. Burundukas

PLĖŠRŪNAI (CARNIVORA)

Plėšrūnų būrys labai įvairus išvaizdos ir ūgio atžvilgiu,— jiems priklauso ir žebenkštis, ir didžiulis nerangus baltasis lokys. Rūšių skaičiaus atžvilgiu plėšrūnai statomi į ketvirtą vietą,— po graužikų, porakanopių ir šikšnosparnių, o šeimų skaičiaus atžvilgiu,— į trečią vietą. Plėšrūnų yra septynios šeimos: šunys, katės, meškos, meškėnai, kiaunės, hienos ir viveros. Plėšrūnai yra palyginti gana naujoviška grupė, kuri atsirado oligoceno epochoje, maždaug prieš 40 milijonų metų. Šie pirmieji plėšrūnai vadinami kreodontais, ir gal kai kam keista pasirodys, kad jie turi artimų giminystės ryšių su kano piniais. Prie seniausių plėšrūnų priskaitomos mangustos, gyvenančios Madagaskare, kurio gyvūnija aplanai yra labai senobinio pobūdžio. Katės veikiausiai yra kilusios iš mangustų. Lokiai, šunys ir meškėnai gali būti kilę iš bendro kamieno. Hienų kilmė dar neaiški, bet kai kuriais atžvilgiais hienos panašios į kates. Plėšrūnai nūdien yra paplitę visame pasaulyje; nors neseniai dar jų nebuvo Australijoje, Naujojoje Gvinėjoje, Naujojoje Zelandijoje, bet žmogus pasirūpino juos ir ten įkurdinti.

Plėšrūnai turi ne mažiau kaip keturis penkis pirštus, ginkluotus stipriais riestais nagais. Vaikščiodami plėšrūnai daugiausia remiasi vien pirštais, bet kai kurie, pavyzdžiui, lokiai,— ir visa pėda, o kai kurie tuo atžvilgiu užima vidutinę padėtį. Paskutinis kačių pirštų slankstelis kartu su nagu gali pakilti aukštin, ir tuomet nagas

pasislepia tarp plaukų arba, priešingai, paskutinis slankstelis nusilenkia žemyn, ir tuomet nagas yra išleistas, puolamoj padėty. Katė vaikščiodama laiko nagus įtrauktus.

Būdingiausias plėšrūnų bruožas yra jų dantų sistema: jie turi po tris kaplius kiekvienoje abiejų žandų pusėje; tie kapliai silpnesni už visus kitus dantis; užpakaly jų yra iltiniai dantys, dideli, užlenktais galais, paskui eina prieškrūminiai ir krūminiai dantys. Paskutinis prieškrūminis dantis viršutiniame žande ir pirmas krūminis dantis apatiniame skiriasi savo didumu nuo kitų dantų. Tie du dantys sueina vienas su kitu panašiai kaip žirklių ašmenys. Jie labiausiai išlavėję tų žvėrių, kurie minta vien mėsa, pavyzdžiui, kačių, o šunų jau yra silpnesni, dar silpnesni meškų, kurios iš dalies minta ir augaliniu maistu.

Visų plėšrūnų skrandis yra paprastas, žarnynas nedidelis, kas būdinga mėsa besimaitinantiems gyvūnams; akloji žarna taip pat labai maža. Plėšrūnams būdingas įvairių kvapniųjų liaukų buvimas — jos gali būti iš abiejų išeinamosios angos pusių, arba po ja, arba uodegos pamate. Šios liaukos išskiria kartais labai dvokiantį skystimą, o kartais šis skystimas yra malonaus kvapo. Tuo kvapu plėšrūnai gali atbaidyti priešą arba, priešingai, pagal kvapą gali susirasti skirtingos lyties individą.

Gyvena plėšrūnai visur — sausumoje ir vandenyje, kalnuose ir medžiuose, net žmonių apgyventose vietose. Yra ir dienos, ir nakties metu medžiojančių žvėrių. Kai kurios rūšys gyvena pavieniui, kitos susiburia draugėmis ir kartu puola grobinį. Visi plėšrūnai minta kitais gyvuliais, bet kai kurie, kaip lokiai, šakalai, lapės, kiaunės, greta mėsiško maisto nevengia visokių vaisių, grūdų. Kai kurie minta kone viena dvėseliena.

Plėšrūnai yra nelabai vislūs, veda nedaug vaikų ir vieną kartą per metus. Vienok kai kurios jų rūšys (pavyzdžiui, poliarinė lapė) kai kada atsiveda dešimt vaikų ir daugiau. Vaikais rūpinasi vien motina, o tėvas dažniausiai jais nesirūpina, kai kada net juos puola.

Nuo senų laikų nusistovėjo tam tikri santykiai tarp žmonių ir plėšriųjų žinduolių. Tie santykiai beveik visada yra priešiški, nes vieni plėšrūnai grėsmingi žmogaus gyvybei, kiti yra žmogui nepageidaujami dėl to, kad sudaro jam konkurenciją, medžioja tą patį grobinį, kaip ir žmogus, arba puola žmogaus prijaukintus gyvulius. Tik vieną kitą plėšrūnų rūšį žmogus įprato vertinti ir net prisijaukinti, pavyzdžiui, šunį, katę, gepardą. Šuo virto ne tik naminiu gyvuliu, bet ir ištikimu, protingu žmogaus draugu.

Pastaraisiais laikais žmogus smarkiai apnaikino daugelį plėšriųjų žvėrių visame pasaulyje, ir jų grėsmė žmogui labai sumažėjo, o kai kurie jų virto tikra retybe, tad ir žmogaus pažiūra į plėšrūnus pasikeitė. Manoma, kad išnaikinti iki galo visus plėšrūnus nebūtų protinga, mat, jie gyvojoje gamtoje atlieka tam tikrą naudingą vaidmenį. Jie gauda ir suėda tą laimikį, kurį lengviausia jiems sumedžioti, būtent, paliegėlius, ligonis, nebudrius ir nejudrius, negreitus, neatsargius gyvūnus, ir tuo būdu vykdo vadinamąją natūralią atranką. Vadinasi, veikia panašiai, kaip geras naminių gyvulių augintojas, kuris palieka veislei tik vertingiausius savo bandos gyvulius ir tuo būdu vis ją gerina. Deja, ne visi žmonės, net ne visi medžiotojai tai žino, ir dauguma mano, kad visi plėšrieji žvėrys turi būti be atodairos naikinami.

Kai kurių plėšrūnų mėsa yra valgoma. Nuo senų laikų skanumynu buvo laikoma lokiena, ypač lokio kojos; lūšio mėsa taip pat skani. Vertingi yra kai kurių plėš-

rūnų taukai, ypač lokio, barsuko, bet didžiausią vertę turi kailiai. Kai kurie kailiai, sakysim, jūrų ūdros, sabalo virto prabanga, tad ir jų kaina yra labai didelė. Nors dabar išgalvota dirbtinių kailių iš sintetinių medžiagų, bet nė vieni jų savo grožiu ir patvarumu neprilygsta natūraliam kailiui. Kadangi natūralių kailių paklausa yra didelė, tad žmogus sumanė auginti ir veisti kai kuriuos vertingus žvėris dėl jų kailių. Šiaurės Amerikoje dar XIX amžiaus gale pradėta auginti vertingas juodsidabres lapės, o dabar ši gyvulių auginimo šaka jau paplitus visuose šaltesniuose kraštuose, taip pat ir Lietuvoje. Didelio pasisekimo turėta, auginant kanadiškas audines ir skunsus, bet kai kurių žvėrelių, sakysim, sabalo, žmogus dar neišmoko auginti nelaisvėje.

Remiantis tam tikrais skirtumais klausos organų skelete, o taip pat kai kuriais kaukolės požymiais, plėšriųjų žinduolių būrys dalomas į du pobūrius: *Herpestoidea* ir *Arctoidea*, o kiekvienas šių pobūrių dar dalomas šeimomis.

Pirmam pobūriui priklauso trys šeimos: **viveros** (*Viverridae*), **hienos** (*Hyaenidae*) ir **katės** (*Felidae*).

Mes pradedame nuo viverų, šios įdomios šeimos dėl to, kad tai seniausia plėšriųjų žvėrių grupė. Tai smulkūs ir vidutinio ūgio žvėreliai, patys mažiausi vos žebenkšties dydžio, o stambiausi prilygsta lapei. Minta beveik vien mėsa. Viveros gyvena Afrikoje ir Azijoje, bet viena rūšis iš Afrikos išplito ir pietinėje Prancūzijoje. Apskritai šios šeimos yra žinoma 36 gentys, apimančios apie 75 rūšis; Madagaskare tai vieninteliai plėšrieji žinduoliai.

Šie žvėreliai atrodo labai savotiškai: kūnas laibas, kojos mažytės, kaklas ilgas, bet labai raumeningas, snukutis smailas ir nemaža, pamate storesnė uodega. Ap-

skritai, povyza lyg ir gyvatiška, bet, antra vertus, viveros panašios ir į mūsų kiaunes. Savo vikrumu, lankstumu ir grakštumu jos, be abejo, pranoksta visus kitus plėšriuosius žvėriukus.

Psichinių gebėjimų atžvilgiu viveras galima įvertinti gana neblogai, bet jos yra žiaurios kraugerės. Nelaisvę gerai pakelia ir jau po kelių dienų pažįsta savo globėją, moka jį atskirti nuo kitų žmonių, ima iš jo rankų maistą, žino savo vardą. Anot Bremo, vargu ar kuris kitas žvėriukas duodasi taip lengvai auginamas ir taip greitai prie žmogaus pripranta. Bet, paleidus prie laikomų viverų naujai pagautą, bematant prasideda baisios kautynės, per kurias jos ritasi kamuoliu ir kiekviena stengiasi užgulti kitą iš viršaus.

Žinomiausia šios šeimos rūšis yra afrikinė *vivera* (*Civettictis civetta*), maždaug vidutinio šuns dydžio, tai yra apie 70 cm ilgio, iš kurių uodegai tenka 35 cm. Plaukas pelenų pilkumo, o, be to, išilgai viso kūno eina juodų dėmių eilės; taip pat ir uodega išmarginata šešetu ar septynetu tamsių žiedų. Išilgai kaklo eina ilgesnių plaukų karčiai. Tai naktinis plėšrūnas. Stojus vakarui, jis pradeda medžioklę, ieškodamas paukščių ar smulkių gyvūnelių. Savotiška šio žvėriuko ypatybė yra stiprus, ilgai nenykstantis kvapas, kurio kai kurie žmonės negali pakęsti. Šį kvapą skleidžia tam tikra liauka, kurios gaminy susirenka specialiame maišelyje netoli išeinamosios angos. Viduramžiais šios liaukos gaminamas skystis buvo naudojamas medicinoje ir parfumerijoje. Dabar jis vertinamas tik rytų kraštuose — Pietų Azijoje ir Afrikoje. Ten tasai žvėrelis dažnai laikomas narvuose ir protarpiais „melžiamas“, tai yra, tam tikru šaukšteliu ištuštinamas kvapniosios liaukos maišelis. Afrikoje šio produkto gamyba yra paplitusi — jis sukraunamas į karvės rago makštį, kad tropikų karštyje nepra-

rastų savo kvapo, ir taip įpakuotas eksportuojamas į kitus kraštus. Kadangi šio skysčio kvapas labai stiprus, jis gali būti vartojamas tik praskiestas. Tokį skystį, tik kiek žemesnės kokybės, gamina ir kitos viverų rūšys, gyvenančios Indijoje, Birmoje, Malabare.

Viena viverų rūšis, vadinama *geneta* (*Genetta genetta*) (iliustr. 35) gyvena Šiaurės Afrikoje. Ji yra katės dydžio, plauko spalva panaši į afrikinę viverą. Ji gyvena taip pat pietinėje Prancūzijoje ir Pirėnų pusiasalyje, bet ten negausi. Afrikoje berberai dažnai laiko ją namuose žiurkėms ir pelėms naikinti, bet Prancūzijoje, kur šito papročio nėra, vivera geneta savo kraugeriškus instinktus patenkina, nakties metu piaudama vištas, karvelius ir triušius. Yra likusių dokumentų, kad senovės egiptiečiai, kai katė dar nebuvo virtusi naminiu gyvuliu, jau laikydavo namuose genetas žiurkėms ir pelėms naikinti. Senuose hieroglifuose geneta figūruoja vardu „basta“, o katė vardu „mu“. Bet ilgainiui laukinė katė užėmė genetos vietą, ir geneta buvo užmiršta.

Paminėtina gentis, kurios žvėreliai populiariai vadinami *mungo* (iliustr. 18). Pagarsėjo jie tuo, kad yra nuožmūs nuodingų gyvačių priešai. Iš dvylikos šios genties rūšių ypatingai išgarsėjo vadinamoji „*Faraono Žiurkė*“ arba „*Šventasis ichneumonas*“ (*Herpestes ichneumon*), kuris gyvena Šiaurės Afrikoje nuo Maroko iki Egipto ir Mažosios Azijos. Jo ilgi plaukai dėl tam tikro juodos ir geltonos spalvos suskirstymo kiekviename plauke turi savotišką žalsvai alyvinį atspalvį. Visas gyvuliukas yra 65 cm ilgio, o jo uodega — 45 cm. Jam giminingos rūšys gyvena Indijoje ir Ceilone, Persijoje ir Birmoje. Nuo Nepalo iki pietinės Kinijos ir Singapūro gyvena keletas kitų rūšių. Kai kurios maitinasi varlėmis, krabais ir kitais vėžiagyviais. Šie žvėreliai vadinami *mangustomis*. Mangustos

nuo kitų viverų skiriasi ne tik tuo, kad neturi kvapniosios liaukos, bet taip pat ir tuo, kad negali paslėpti savo nagų, medžioja ne naktį, o dieną. Tie žvėreliai Indijoje dažnai yra turistams rodomi, suleidžiant juos su nuodingomis gyvatėmis. Seniau buvo manyta, kad jie turi imunitetą prieš gyvačių nuodus, kad jie, prieš puldami gyvatę, suėda tam tikrą žolę, kuri neva imunitetą jiems suteikia. Kai tik mangusta su gyvate suleidžiama, ji pašaušia savo karčius ir pasiruošia stverti už sprando savo priešą dantimis ir nagais. Jeigu pirmas puolimas nepavyksta, mangusta žaibo greitumu puola į šalį, bet nesitraukia, tik pasiruošia pakartoti puolimą ir savo dantimis sutriuškinti priešo galvą. Didelės gyvatės, kaip karališkoji kobra, dažnai nustumia žvėrelį į šalį, bet šis nenusileidžia, tuoj puola iš naujo ir veikiai perkanda savo priešui galvą. Puikiai šią kovą aprašė Kiplingas savo „Džiunglių knygoje“.

Norint išnaikinti ypač pavojingas gyvates, mangustos buvo atvežtos ir aklimatizuotos Vest Indijoje. Ten jos kraštą apvalė ne tik nuo gyvačių, bet ir nuo žiurkių, tik gaila, kad beveik visai išnaikino ir kai kuriuos žvėrelius bei paukščius. Neretai mangustą ištinka nesėkmė: didesni žalčiai stveria ją, apsupa savo kūno kilpomis ir pasmaugia anksčiau, negu ji spėja žaltį apžioti.

Jaunos pagautos ir užaugintos mangustos žavi žmogų maloniu būdu, švarumu ir prisirišimu prie savo šeimninko.

Hienų (*Hyaenidae*) šeima yra nedidelė. Ją žino ne tik gamtininkas, bet ir šiaip žmogus, kuriam zoologijos sąvokos nėra svetimos. Aplamai hiena kiek panaši į šunį arba į vilką, bet jų kūno sudėtyje zoologai išžiūri daugiau panašumo į katę. Iš tikrųjų savo stuoameniū jos skiriasi ir nuo šuns, ir nuo katės: hienos priešakys yra

aukštesnis už užpakalį, o kaklas nepaprastai raumeningas, stiprus, ir kaip tik todėl hienos gali nešioti sunkius lavonus. Ne mažiau stiprūs yra ir žandų raumenys, dantys, taigi hiena gali triuškinėti kad ir stambius kaulus. Kailis pilkos spalvos, išmargintas tamsiomis dėmėmis ar juostomis, o kaklas papuoštas gana tankiais karčiais. Prisiminkime dar nedideles akis su juodais apvadais, ir štai jau galime išsivaizduoti šį gana nepatrauklų žvėrį.

Hienos ieško maisto nakties metu, spiečiasi nedideliais būriais, o jų balsai, kraupūs, panašūs į pamišėlio juoką, tropikų nakties tamsumoje sukelia nejaukią nuotaiką. Hienos minta įvairiais gyvuliais. Jos dažnai seka stipresnius plėšrūnus, kol galų gale gauna suėsti jų laikinio likučius. Kai kas teigia, kad jos moka net atkasti ir suėsti palaidotus žmonių lavonus, bet atrodo, kad tai prasimanymas. Jos dažnai pešasi dėl maisto, o peštynės baigiasi kautynėmis, per kurias hienos smarkiai susižaloja, todėl jų kūnas paprastai pilnas randų. Pažymėtina yra savotiška besikaunančios hienos poza: ji prilenkia kojas per riešą ir čiurną, gal norėdama apsaugoti kojų galus nuo baisių priešų dantų.

Hienų yra žinomos trys rūšys. Artimieji Rytai nuo Mažosios Azijos iki Pietų Arabijos, nuo Užkaspio per visą Afganistaną iki Bengalijos, Šiaurės Afrika iki Abisinijos ir Šiaurės Tanganikos — štai plotas, kurį užima dryžuotoji hiena (*Hyaena hyaena*). Jos svarbiausias požymis — skersiniai juodi dryžiai balsvai gelsvame dugne. Ryškūs karčiai nukarę ir prigludę prie kaklo šonų. Galva didelė, kaklas juodas; ausys didelės, stačios, plikos, juodos spalvos. Kūnas turi apie metrą ilgio, uodega — apie 40 cm. Kaip ir kitų hienų, kaklo ir žandų raumenys labai stiprūs.

Į dryžuotąją hieną yra panaši rudoji hiena (*Hyaena brunnea*), tik ji nedryžuota, kailis yra vieno-

dos, pilksvai durpinės spalvos su šviesesniais karčiais. Seniau buvo paplitusi nuo pietinio Sudano, Somalio iki pietinės Angolos. Dabar pietinėje Afrikoje šis žvėris beveik visai išnaikintas.

Trečia hienų rūšis yra dėmėtoji hiena (*Hyaena crocuta*) (ilustr. 19). Ji didesnė už dryžuotąją ir užpakalinė jos kūno dalis nėra tokia žema, kaip anos rūšies: uodega trumpesnė ir nelabai plaukuota, ausys apvalios ir mažesnės. Užtat jos žandai dar galingesni — ji sugeba sutriuškinti net dramblio ar hipopotamo stambius kaulus. Dėmėtosios medžioja dar didesniais būriais, negu dryžuotosios hienos. Jos yra drąsesnės ir, galima pasakyti, ižūlesnės, — nepasitenkina vien dvėseliena, puola ir antilopes, naminius raguočius, retkarčiais net žmogų, dažniausiai vaikus. Afrikos gamtos apsaugos rezervatuose, kur aplamai yra uždrausta medžioti bet kuriuos gyvūnus, hienos, tarytum šį nuostatą žinodamos, suižūlėjo daugiau, negu kiti žvėrys. Mano sūnus, jau keliasdešimt metų gyvenantis Pietų Afrikoje, pasakoja: „Mes su dukra Maryte kartą išvykome į rezervatą. Įsižiūrėję dailią aikštelę miške, nutarėme sustoti ir papietauti. Marytė, iškėlus lagaminėlį, ėmė dėlioti įvyniotus į popierių mūsų patiekalus ir tuo pačiu momentu pasirodžius hiena puolė prie mano dukters ir, stvėrus iš jos rankų vieną daiktą, čia pat sutriuškino jį baisiais žandais. O ten būta keptos anties — hienai šis kepsnys buvo vien užkanda.“

A. Breimas su pasigėrėjimu pasakoja apie prisijaukintas hienas: „Atvykę į Chartumą, po kelių dienų mes pirkome dvi jaunas hienas. Tie žvėreliai buvo vos jauniklio urvinio šuns didumo, apaugę labai minkštais tamsios pilkos spalvos plaukais ir dar neprijaukinti. Mes uždarėm jas pašiūriukėje ir, kasdien jas aplankydamas, tamsiame kampe matydavau keturis žaliai žibančius taš-

kus, tai yra, jų akis. Man besiantinant, jos imdavo purkšti ir cypti, o kai neatsargiai stvėriau vieną, buvau smarkiai įkąstas. Maždaug ketvirčiui metų praėjus nuo įsigijimo dienos, jau galėjau su jomis be baimės žaisti. Jei norėdavau parsivesti jas į kambarį, tai atidarydavau jų pašiūrės duris, ir jos abi eidavo paskui mane. Elgėsi jos panašiai, kaip naminiai šunys, painiojosi po kojomis, apuostinėdavo rankas, veidą. Mūsų sodyboje galėjau su jomis vaikščioti, ir jos nemėgino nuo manęs pabėgti. Vėliau net Kaire jas vedžiojau plonu saitū, o miestelėnai baisėdavosi.

Mano augintinės buvo prie manęs tiek prisirišę, kad kitą sykį be jokio raginimo aplankydavo mane kambaryje, kai tarnas užmiršdavo uždaryti jų pašiūrės duris. Aš gyvenau antrame aukšte, o mano hienų pašiūrė buvo žemai, bet mano augintinės to nebudavo ir kartais, manęs ieškodamos, laiptais užlipdavo į antrą aukštą net ir tuomet, kai manęs nebūdavo namie. Svetimi žmonės nejaukiai jausdavosi, matydami mane kartu su hienomis sėdint prie valgomojo stalo. Kiekviena jų turėjo savo vietą, ramiai tupėjo tarsi gerai išauklėtas šuo, ir kaip šuo tyliai cypdama prašė duoklės. Jos godžiai stverdavo cukrų, o taip pat pamirkytą arbatoje duonos kąsnį, bet šiaip kasdieninis jų maistas buvo valkatos šunys, kurių, žinoma, Rytų kraštuose yra aibės, ir mums nebuvo vargo jų nušauti, bet, kiek ilgiau užtrukus vienoje vietoje, šunys ilgainiui pastebėdavo gresiantį jiems pavojų ir imdavo mūsų vengti. Kelionės iš Chartumo į Kairą metu kartais po tris ar keturias dienas šunų neaptikdavome, ir mano augintinės tas dienas badavo; vieną kartą jos net aštuonias dienas neėdė. Įdomu matyti, su koku įnirtimu jos tuomet puola patiektą laimikį! Vienu kitu įkandžiu atveria krūtinės ar pilvo ąsą, ir tuomet juodi snukiai rausiasi viduriuose, tik akys žiba, nes visa

galva krauju ir gleivėmis ištepta. Šitaip ir grifai mėsinėja dvėselieną. Po pusvalandžio iš viso šuns lieka vien kaukolė ir uodega.“

Iš senų dokumentų žinome, kad senovės egiptiečiai dažnai jaukindavo hienas, ir yra pagrindo manyti, kad šis žvėris būtų galėjęs virsti naminiu gyvuliu, jeigu nebūtų šuns nukonkuruotas.

Iš eilės turime susipažinti su **kačių** (*Felidae*) šeima. Gal kam keista gali pasirodyti, kad ligi šiol nėra tikrai žinoma, iš kelių rūšių ši žymi šeima susideda. Net garsūs zoologai negali į šį klausimą tiksliai atsakyti; anot vieno, šios grupės rūšių yra apie 40, sulig kitų — apie 50. Šitaip nuomonės nesutampa dėl to, kad ligi šiol zoologai nesurinko pakankamai medžiagos tyrimams. Be to, net vienos rūšies katės kailėlis gali būti įvairių spalvų, skirtingo rašto, sakysim, ką tik išsiėręs žvėris atrodo visai kitaip, negu prieš šėrimąsi. Sunku rasti ir dviejų rūšių ribą, kai viena rūšis nežymiais laipsniais pereina į kitą. Taip pat ir šią šeimą mažesnėmis grupėmis, pavyzdžiui, pošeimiais, įvairūs zoologai dalina skirtingai.

Retai kuri kita plėšrūnų grupė turi tokių tobulų porcijų kūnus, tokį gražų plauko raštą kaip kačių šeima. Tą pat galima pasakyti apie jų judesius, vikrumą, tobulus jutimo organus. Kačių eisena yra švelni, ne per greitai ir tyli, bet prireikus jos gali greitai bėgti. Gali daryti šuolius, pranokstančius jų kūno ilgį, gali vikriai kopinėti medžiais. Nors katės vengia vandens, bet vis dėlto gerai plaukia. Visos šios šeimos rūšys — tai žiaurūs plėšrūnai. Stambūs kačių šeimos atstovai, kaip liūtas, tigras, leopardas, gali užmušti daug už save didesnę grobinį.

Išlavėję jų regėjimas ir klausa. Labai išlavėjęs lietimmo jausmas, todėl naminės katės mėgsta būti glostomos, kasomos. Atrodo, katėms svarbūs ūsai bei stambūs še-

riai virš akių ir dilbio priešakyje. Katė, kuriai nukirpti ūsai, jaučiasi labai nevikri. Tie stambūs šeriai — tai organai, kuriais katės orientuojasi tankumynuose, nendrynuose, krūmuose. Kai kurios kačių rūšys mėgsta tam tikrus kvapus, sakysim, naminė katė valerijoną. Psichikos atžvilgiu paprastai katės statomos žemiau už šunį, tačiau ši nuomonė ne visuomet yra teisinga, pavyzdžiui, palyginus lūšį su lape, neabejotinai pirmenybę tenka duoti lūšiai.

Visos rūšys medžioja panašiai. Tyliais žingsniais apeina savo medžiojamąjį plotą, gauda tyliausią šlamesį ir kantriai laukia patogiausio puolimui momento. Moka prišliaužti, prisėlinti ir žaibo greičiu pulti savo taikinį. Stvėrę savo auką, dažniausiai kanda kelis kartus, kol dar matyti nors koks gyvybės ženklas. Kai kurios kačių rūšys turi paprotį ilgai kankinti savo grobį, žaisti su juo, tarsi leisdamos pabėgti, bet stverdamos jį iš naujo tinkamu momentu. Liūtas, tigras, nors ir daug kartų už žmogų stipresni, žmogaus bijo ir traukiasi jam iš kelio; tik patyrę, koks silpnas padaras yra žmogus, jį puola. Tokie įvykiai reti, bet vis dėlto visos stambios kačių šeimos rūšys gali būti žmogui pavojingos, ypač jeigu yra sužeistos.

Šios šeimos žvėrys yra geri bėgikai, bet retai persekioja grobį, kurio pirmuoju šuoliu nesugebėjo stverti. Antra vertus, jie paprastai nesuėda jo vietoje, bet nu-tempia į kokį nors ramų, jaukų kampelį. Tik ten, kur žmogus juos retai tepersekioja, jie elgiasi kitaip, tai yra, sudoroja vietoje savo laimikį. Ten, kur jų medžioklės plotas yra turtingas, šie žvėrys pasidaro išrankūs: iš sumedžiotu laimikio išplėšia ir suėda tik skaniausias dalis, o likusias meta, ir tuo naudojasi visokie elgetos — šakalai, hienos.

Visa kačių šeimos žvėrių kūno sudėtis yra pritaikyta medžioklei, pradedant jų kailio spalva, kurios dėka jie moka užsimaskuoti. Stipri dantų sistema yra sudaryta tuo pačiu principu, kaip ir naminio šuns, bet krūminių dantų kačių šeima turi mažiau, todėl žandai trumpesni ir galva apvalesnė, negu, sakysim, šuns. Bet baisūs yra iltiniai dantys, jie kaip durtuvai įsmeigiami į grobį. Dar baisesnis ginklas yra jų nagai. Nuo kiekvieno piršto galo aukštyn eina sausgyslės, kurioms susitraukus paskutinis piršto slankstelis su savo nagu gali pakilti ir paslėpti nagą tarp minkštų letenos plaukų. Kitos panašios sausgyslės gali palenkti nagą į priešakį, taigi paruošti jį puolimui. Žvėriui vaikščiojant, nagai yra pakelti, atseit, paslėpti ir neatbunka liesdami žemę, o puolimo atveju atsikiša į priekį kaip ginklas. Dėl tos priežasties katės pėdsakuose nematyti nagų ženklų, ji remiasi į žemę vien minkštais plaukuotais padais.

Priešakinės katės kojos turi penkis pirštus, o užpakalinės — keturis. Dantų formulė: $\frac{3+1+3+1}{3+1+2+1}$, tai yra trys kapliai, vienas iltinis, trys prieškrūminiai dantys viršutiniame žande, du prieškrūminiai apatiniame žande ir po vieną, bet labai didelį krūminį dantį kiekvienoje abiejų žandų pusėje.

Jau nuo senų senovės žmonija priprato laikyti liūtą (*Panthera leo*) visų gyvulių karaliumi. Žinoma, mokslininkai šios garbės liūtui neskiria, bet, kačių šeimą aprašant, šis puikus plėšrūnas statomas į pirmą vietą. Naminė katė mažu mastu apytikriai leidžia mums suprasti, kokia yra liūto kūno sandara. Suaugusio liūto kūno ilgis beveik siekia du metrus, o uodega turi apie 90 cm ilgio; aukštis per pečius (gagas) — vienas metras. Tai ne stambiausias plėšrūnas, nes Sibiro tigras už jį didesnis, taip pat didesnė ir Aliaskos meška. Kailyje vyrauja gels-

vai palša spalva. Patinas skiriasi nuo patelės savo karčiais, bet toli gražu ne visi patinai turi tą puikų papuošalą, o iš dešimties šiandien žinomų liūtų porūšių puikiausius karčius turi berberiniai liūtai. Kai kurie šių porūšių turi vos žymius karčius arba karčių kaip ir nėra. Karčiai puošia kaklą, krūtinę, siekia net pilvą. Jaunikliai yra dėmėti, kartais tų dėmių likučiai dar matyti pas suaugusias pateles.

Seniau liūtai gyveno visoje Afrikoje, bet jau XX šimtmečio pradžioje buvo išnaikinta pati puikiausia liūto veislė — berberinis liūtas, gyvenęs Atlaso kalnuose. Nedaug už jį mažesnis Kapo liūtas yra pastaraisiais laikais taip pat išnaikintas. Seniau liūtai gyveno ir Azijoje — Persijoje, Irake ir Sirijoje. Iš gyvenusių Indijoje liūtų beliko apie pora šimtų. Jie yra globojami gamtos apsaugos rezervate, Katiavaro pusiasalyje, kur juos per specialias išvykas gali matyti turistai. Būta liūtų ir Graikijoje, Artimuosiuose Rytuose nuo Turkijos iki Indijos ir Arabijos. Nūnai liūtų gana gausu į pietus nuo Sacharos. Pietų Afrikos valstybėse daugiausia jie gyvena didžiuliuose tų kraštų rezervatuose.

Mūsų visuomenė paprastai neteisingai įsivaizduoja liūto būdą, sakykim, yra paplitusi nuomonė, kad šis „žvėrių karalius“ tai bebaimis ir išdidus, o taip pat žiaurus kraugerys. Tuo tarpu jei stebėtume liūtus laisvėje, jų gimtajame krašte, pamatytume, kad netgi betarpiškoje antilopių bandų kaimynystėje, atrodo, vieni gyvuliai kitais nesidomi. Žinoma, tokie santykiai išsilaiko tik tol, kol liūtas sotus.

T. Sandersonas savo knygoje „Living Mammals of the World“ pasakoja tokį nuotyki: „Kai Berlyno zoologijos sode buvo užbaigta nauja liūtams skirta patalpa, sodo direktorius profesorius Hekas pirko septynis dreisuotus liūtus. Narvų tvarkytojui prireikė pervaryti šiuos

žvėris į gretimą skyrių, bet žvėrys buvo ką tik priėdę, tingiai gulėjo viduryje savo būstinės ir nenorėjo pajudėti. Tuomet tarnautojas stvėrė vieną liūtą už uodegos ir nutempė į gretimą narvą, paskui taip pat antrą ir visus likusius. „Karaliai“ tik baisiai urzgė ir, rodės, plūdosi, bet tuoj nurimo ir vėl ėmė snausti, nes buvo sotūs.“

Nuo kitų kačių liūtai skiriasi tuo, kad gyvena po keletą, tai yra nedideliais būreliais. Mieliausiai liūtas medžioja zebra: vienas ar keletas senų patinų maurodami varo jį savo šeimos link. Bet, kaip jau minėjome, pasiotinę liūtai yra nepaprastai taikingi ir tokia nuotaika trunka net keletą dienų, o paskui vėl prasideda nauja medžioklė. Žmogaus liūtas kiek galėdamas vengia, puola jį tik netikėtai išgąsdintas arba sužeistas. Vis dėlto pasitaiko tarp liūtų ir žmogėdrų. Dažniausiai tai išbadėję žvėrys arba paliegėliai, kurie vikresnio grobinio sumedžioti nesugeba, tad puola žmogų. Tokiu atveju dažniausiai pasirenka moteris arba vaikus. Tačiau paprastai seni liūtai pasitenkina smulkiais žvėriukais.

Pasitaiko ir tragiškų žmogui susitikimų su liūtu. Štai tiesiant Ugandos geležinkelį, teko statyti tiltą per Tsavo upę, ir ten darbai užtruko ilgiau. Kasnakt liūtai aplankydavo darbuotojų palapines ir kaskart išsinešdavo po žmogų. Vienas anglų inžinierius, apsiginklavęs šautuvu, kartu su dviem draugais naktį tykojo liūto tolėliau nustumtame vagone, bet iš nuovargio visi užsnūdo. Du iš šių trijų medžiotojų, staiga pabudę, išgirdo dejavimą ir kaulų traškėjimą. Žiūri — didžiulis liūtas neša iš vagono jų užmuštą draugą...

Mūsų visuomenėje yra paplitusi klaidinga nuomonė, esą liūtas — dykumų ar tropikų miškų gyventojas. O iš tiesų jis vengia tiek vieno, tiek kito vietovaizdžio. Mėgsta lygumas, stepes, pusdykumes ir krūmus. Iš dalies liū-

tas prisitaikė prie civilizacijos ir ėmė daugiau maitintis naminiais gyvuliais, kuriuos sumedžioti daug lengviau, negu laukinius. Antro pasaulinio karo metu, kai dauguma vyrų buvo pašaukta armijon ir medžioklių sumažėjo, liūtų skaičius labai išaugo ir padaugėjo nusiskundimų jais. Tuomet liūtai pasirodydavo ir miestuose, net tokiame nemažame mieste, kaip Nairobi (Kenija).

Liūtė laukiasi 102—105 dienas. Ji atveda dažniausiai tris, o retkarčiais net šešis vaikus. Ką tik gimę liūtukai yra katės didumo. Sau guolį liūtė įsitaiso netoli gyvulių girdyklos, tur būt, dėl to, kad lengviau būtų pagauti ateinančius gerti gyvulius. Vaikus globoja ir tėvas, su dideliu pasiaukojimu juos gina. Jauni liūtukai yra žavūs padarai, jie žaidžia tarp savęs kaip kačiukai. Zoologijos soduose liūtai dažniausiai veda vaikus beveik ne rečiau, kaip naminiai šunys, ir per savo gyvenimą atveda 30—40 vaikų. Liūto amžius siekia 20—30 metų.

Greta liūto susipažinsime su tigrų (*Panthera tigris*). Paviršutiniškai žiūrint, tarp šių dviejų plėšrūnų skirtumas didelis, bet, palyginus nuluptus tigrų ir liūto kūnus, rasime daug panašumo ir net zoologas ne iš karto juos atskirs. Šie du žvėrys gali būti tiek panašūs, kad iš jų gali susidaryti mišrūnai, tai yra vaikai, kurių tėvas ir motina buvo liūtas ir tigras. Bet geografinis abiejų rūšių plitimas ir jų gyvenimo būdas rodo, kad tigras ir liūtas smarkiai vienas nuo kito skiriasi. Liūtas gyvena atvirame vietovaizdyje, daugiausia stepėse, o tigras — tankiame miške arba nendryne. Liūtas daugiausia minta zebrais, antilopėmis, o tigras — šernais. Tigras gyvena nuo pat TSRS Tolimųjų Rytų, tai yra Amūro srities, visoje Mandžiūrijoje, Korėjoje, Kinijoje, Indonezijoje, Malajuose iki Sumatros, Javos ir Indijos (ilustr. 47); gyvena arba gyvena net už Sinkjango, Kirgizijos, Afganistano iki Irano ir Kaukazo rytų. Dabartinė jų rytų riba

yra šiaurės rytų Iranas, bet Ceilone ir Borneo tigrų nėra. Tolimųjų Rytų arba amūrinis tigras yra iš visų tigrų porūšių pats stambiausias — jo ilgis siekia 2 m 90 cm. Tolimuosiuose Rytuose jis yra saugomas kaip retas, nykstantis žvėris. Puikaus plauko, tik smulkesnis yra karališkasis arba bengališkasis tigras, gyvenantis Indijoje. Už jį dar mažesnis yra Zondo salų gyventojas — Zondo tigras.

Tigras yra džunglių, nendrynų ir miškų gyventojas, mėgsta tankumynus ir aplamai pavėsingas vietas. Nors jis gali gerai plaukti ir mėgsta maudytis, tačiau vengia sušlapti nuo rasos tankumyne, tad dažnai naudojasi kitų žvėrių takais. Jis gali medžioti bet kuriuo paros metu, bet valandos prieš pat saulėlydį ir tuoj po saulėlydžio jam labiausiai tinka. Tuomet jis lanko kitų gyvulių girdyklas, druskos laižyklas, nuošalius kelius ir takus, nes tuo laiku apsilanko ten kiti žvėrys arba ateina žmogus atlikti ritualinio prausimosi, arba laikinai apsigyvena penitentai (atgailautojai), norintieji išpirkti savo nuodėmes. Rytų Sibire, kur yra druskos atodangos ir dažnai lankosi elniai jos laižyti, atsėlina ir tigras patykti laimikio.

Apie amūrinį tigrą naujausių duomenų pateikia S. Stroganovas savo knygoje „Sibiro žvėrys“, išleistoje 1962 metais. Iš tų duomenų matome, kad šis puikus žvėris beveik galutinai išnaikintas ir pasitaiko tik tose vietose, kur išliko nepaliesta pirminė gamta. Tokiose vietose net vienišas tigras užvaldo 3—4 tūkstančių kvadratinų kilometrų plotą. Vasaros metu jis užkopia iki 1200 m į kalnus aukštyn, o rudenį nusileidžia žemyn, bet, miško kirtėjų ar medžiotojų pabaidytas, apleidžia savo gimtąsias vietas ir nebegrižta atgal.

Tigruai būdinga lengva ir grakšti eisena kaip katės. Vaikščiodamas užpakalinę koją jis stato į priešakinės

pėdsaką, gali lengvai peršokti 4—5 metrų atstumą, o, puldamas grobinį, strykteli ir septynis metrus. Prityrę medžiotojai sulig didumo nustato, ar rasti patino, ar patelės pėdsakai. Patino pėdsakas turi 15—16 cm ilgio ir 13—14 cm pločio, patelės — mažiau. Taip pat pagal pėdsako gylį apytikriai nustatomas tigro svoris. Labai stambūs individai sveria iki 240 kg. Naktį tigras apeina didelį plotą: pasak L. Kaplanovo, 20—50 kilometrų. Subrendęs tigras toks stiprus, kad jis gali nusinešti šerną ar elnią ir toli į šalį nutempti briedį. Puldamas savo grobinį ir įniršęs jis kraupiai staugia, o kartais tarytum kosti, ir šie balsai primityvioje, žmogaus nepaliestoje gamtoje palieka gilų ir neišdildomą įspūdį.

Amūrinio tigro ruja vyksta gruodžio mėnesio gale ar sausio pradžioje, bet, pasibaigus rujai, porelės išsiskiria, ir net tarp patino ir patelės nusistato priešiški santykiai. Paprastai patelė veda du—keturis vaikus, retkarčiais net penkis. Vienadieniai tigriukai yra naminės katės ūgio ir sveria nuo 785 iki 1500 gramų, pradeda matyti tik po 5—10 dienų. Pasak tokio autoritetingo zoologo, kaip L. Kaplanovas, tigriukai labai anksti sugeba sekioti savo motiną — iš pradžios netoli, o vėliau vis plėsdami savo būsimųjų medžioklių rajoną. Iki šešių mėnesių motina ilgam nepalieka vaikų, bet kiek vyresnius vaikus dažnai palieka 5—6 dienoms, o dviejų metų vaikus net dviem savaitėm. Jei vaikai dar maži, motina nevedžioja jų iš vietos į vietą, o, sumedžiojusi didesnę laimikį, palieka jį miške ir, pasiėmusi vaikus, nusiveda juos tenai pasisotinti.

Motina žindo vaikus 6 mėnesius, bet, pasibaigus žindymui, šeima nesuirsta, tai yra vaikai lieka su motina dvejus trejus metus ir kartu su ja medžioja. Motina atsargi ir budri prie savo vaikų, bet, kilus pavojui, ji vi-

siškai praranda atsargumą ir beprotišku žiaurumu puola, pavyzdžiui, medžiotoją.

Pilnai subręsta jauni tigrai ketvirtais penktais gyvenimo metais, o gyvena 40—50 metų. Praktiškai imant, tigras priešų neturi, ir jį užmušti gali tik žmogus, bet dėl maisto su juo konkuruoja meškos, vilkai, lūšys, erniai ir kiti žvėrys. Medžioklinėje literatūroje yra išsivyravus nuomonė apie tigro žalingumą. Ši nuomonė ne visai pagrįsta, nes pagrindinis tigro maistas yra šernai, o kaip tik šernai tuose kraštuose, kur gyvena tigrai, yra labai paplitę ir sudaro didelius nuostolius žemės ūkio kultūroms. Naminius gyvulius tigras puola palyginti retai. Mes kalbame apie amūrinį tigrą, nes Indijos tigras gali gyvulininkystei būti labai žalingas. Žmogų tigras, bent amūrinis, puola retai, ir tai tik būdamas žmogaus suezintas. Antai Chabarovsko krašte per paskutinius 25 metus nebuvo užregistruota nė vieno žmogaus užpuolimo. Kadangi Tarybų Sąjungoje tigrų beliko visai maža ir jiems gresia pavojus išnykti, gamtos apsaugos organizacijos rūpinasi šio žvėries apsauga, ir dabartiniu laiku medžioti tigrus yra uždrausta, galima tik su tam tikrais leidimais juos gaudyti zoologijos sodams.

Indijos tigrai yra žiauresni už Sibiro viengenčius. Žmogėdrų jų tarpe pasitaiko gana dažnai, ir Indijos vyriausybė kartais organizuoja prieš juos specialias medžiokles; bet žmogų, kaip jau minėjome, puola ne visi tigrai, o dažniausiai tam tikri žmogienos mėgėjai arba seni bei paliegi individai, kuriems yra lengviau sumedžioti žmogų, negu bet kokį kitą laimikį.

Liūtui ir tigrui gimininga rūšis yra puma, dar vadinama kuguru (*Puma concolor*), gyvenanti visoje Amerikoje nuo pat pietų iki Kanados šiaurėje. Jos plaukas yra vienodos pilkšvai pašos spalvos, tik jaunikliai išmarginti tamsiomis išilginėmis dėmėmis. Pumos ilgis

yra apie 1 m 20 cm, aukštis apie 60 cm, uodega 70 cm, bet keletas pumos veislių skiriasi savo didumu; didžiausia veislė gyvena Patagonijoje, o mažiausia — Anduose.

Panašiai kaip ir kitos katės, dienos metu puma miega medžių šakose ar tankiose žolėse, o naktį eina medžioti. Minta daugiausia smulkiais žvėriukais, kaip paka, agutis, stirnos, ėriukai, kai kada puola net kumeliukus. Pasitaiko, kad puma puola žmogų, bet tokių atsitikimų labai reta. Dažniau ji puola šunį, ir tai tik tuomet, kai šunys ją apsupa; per vieną mūsų ekspedicijos medžioklę Brazilijoje puma šuniui išplėšė visą skruostą. Sumedžiojusi savo laimikį, puma dažniausiai pasisotina ir prie likusios laimikio dalies daugiau negrįžta, ieško kito laimikio. Tik retkarčiais, nerasdama ko nors naujo, grįžta prie seniau užmušto gyvulio.

Azijos ir Afrikos siaubas yra *pantera*, dar vadinama *leopardu* (*Panthera pardus*) (ilustr. 48). Tai stambus kačių šeimos atstovas, jo kūnas siekia pusantro metro, o uodega — metrą, taigi du trečdalius viso kūno ilgio. Pantera — stiprus ir grakštus žvėris, nedidele, bet iškilios kaktos galva, trumpomis apvaliomis ausimis, be karčių. Plaukas gana trumpas, šiurkštokas, kailis gelsvos spalvos, tamsesnio ar šviesesnio aukso atspalvio, visas pritaškytas juodų maždaug 5 cm skersmens dėmių, net ir uodega dėmėta. Pasitaiko ir juodų panterų.

Panteros paplitusios Afrikoje ir Azijoje į šiaurę iki Kaukazo, Amūro krašte iki Japonijos. Tarybų Sąjungoje randamos Kaukaze, Tadžikijoje (Hisaro kalnuose) ir Amūro krašte, bet visur, kaip ir tigrų, jų yra labai reta. Kas kita Afrikoje ir Azijos pietuose — ten pantera yra žiaurus žvėris ir žmogaus priešas, nors ji žmogaus bijo, kiek galėdama jo vengia. Ir vis dėlto per trisdešimt metų (1856—1886) Indijoje užregistruota 2368 žmonės, kuriuos sudraskė panteros. Vikresnė, negu kiti plėšrū-

nai, pantera sugeba sumedžioti vikriausius ir atsargiausius žvėrelius, pasigaudama juos galingais šuoliais, panašiai kaip tigras. Medžiais laipioja rečiau, bet persekiojama moka aukštokai jais užlipti. Minta visais žinduoliais, kuriuos sugeba įveikti, taip pat nevengia ir paukščių. Afrikoje ji yra vienas iš svarbiausių pavianų priešų. Kaip panteros puola pavianų būrį, vaizdžiai nupasakoja Bre-mas, aprašydamas savo ekspediciją į Afriką.

Iš auginamų nelaisvėje panterų patirta, kad po 87—99 dienų nešiojimo jos atsiveda 2—5 vaikus. Vaikai iš pradžios yra akli, ir tik po dešimties dienų jų akys atsi-merkia. Jie žavūs padarėliai, žaidžia tarpusavy ir su mo-tina kaip jauni kačiukai. Laisvėje, paaugę maždaug iki naminės katės ūgio, jie ima lydėti motiną jos nakties medžioklių metu.

Kačių šeimoje atskirą vietą užima irbis, dar vadinamas sniegine pantera (*Panthera uncia*), kūno sudėtimi panašus į ką tik aprašytą panterą. Jo kūno ilgis — 107—130 cm, uodega — 90—96 cm; aukštis — apie 60 cm. Kūnas gana kresnas, švelni apvalaina galva, gražus, minkštas, iki 55 mm ilgio plaukas pilkos dūminės spalvos, visas pritaškytas juodų, žiedo pavidalo dėmių. Išvaizdi irbio uodega — didoka, stora, apaugus il-gais plaukais.

Irbis paplitęs Himalajuose, Tibete, Syčuane, Mongo-lijoje. Tarybų Sąjungoje randamas Vidurinėje Azijoje, Kazachstane, Sibiro piečiausiose dalyse, bet, apskritai, yra labai retas ir mažai kam žinomas. Pirmą kartą mok-slinėje literatūroje 1761 m. paminėjo jį prancūzų zoolo-gas Bufonas.

Ne mažesnę siaubą, kaip liūtas ir tigras, Senajame pasauly, Amerikoje, žmonėms kelia ja g u a r a s (*Pan-thera onca*). Jis panašus į panterą, bet šiek tiek smulkes-nis, irgi tokios pat gelsvos spalvos su juodomis dėmė-

mis, bet kailis žymiai trumpesnio plauko. Jis paplitęs pietinėje, centrinėje ir šiaurinėje Amerikoje, bet dabartiniu laiku šiaurinėje Amerikoje jis beveik išnaikintas. Pietinėje Amerikoje, pavyzdžiui, Brazilijoje, jis nėra labai retas ir mūsų ekspedicijai teko su juo susidurti. Jaguarų esti miškuose ir pusstepėse. Europos zoologijos soduose jaguarų pasitaiko neretai, mat, jis gali poruotis su pantera, ir tokio poravimosi palikuonys yra vislūs, o tai įrodo, kad šios dvi rūšys artimos viena kitai.

Kačių šeimai priklauso ir ocelotas (*Leopardus pardalis*), vidutinio šuns dydžio žvėris su maždaug pusės metro ilgio uodega. Jo plaukas tamsiai pilkas su gražiomis juodomis dėmėmis. Gyvena pietinėje ir centrinėje Amerikoje.

To paties dydžio, kaip Amerikos ocelotas, Afrikoje gyvena kačių rūšis, vadinama servalu (*Neofelis serval*). Servalo ausys nepaprastai didelės, plaukas tamsiai palšos spalvos, juodomis dėmėmis išmargintas. Gyvena stepėse, minta kiškiais, jaunomis antilopėmis ir paukščiais, dėlei kurių nakties metu aplanko paukštides. Dienos metu slapstosi ir miega.

Prie mažųjų kačių rūšių priklauso palšoji katė (*Felis ocreata*), nedidelis žvėriukas, vos pusės metro ilgio. Plauko spalva palša su skersiniais tamsiais dryžiais, uodega — su trimis tamsiais žiedais. Užpakalinių kojų padai juodi. Daugelis šios rūšies veislių yra paplitę Afrikoje. Iš palšosios katės yra kilusi naminė katė, tačiau manoma, kad jos prosenelė buvusi ir europinė miškinė katė, vadinama vilpišiu, o gal ir Azijos stepių katė (*Felis ornata*).

Senovėje romėnai ir graikai apie katę nė girdėt nebuvo girdėję, ir yra duomenų, kad pelėms naikinti pasitelkdavo šeškus ir žebenkštis. Taip pat Biblijoje katė niekur neminima. Iš baslinių statybų laikotarpio Euro-

poje katės kaulų nerasta, o šunų — daug. Egipte, priešingai, katė namuose buvo laikoma labai seniai, nes jau penktosios faraonų dinastijos metu ji vaizduojama net su kaspinėliu aplink kaklą, kaip labai mėgstamas gyvuliukas.

Dauguma naminių gyvulių domestikacija vykdoma ūkiškais sumetimais. Kitaip būtų su kate. Ji buvo tikybinio kulto objektas, tai yra fetišas, ir laikoma geros dvasios išikūnijimu. Jai nugaišus, gedėdavo visa šeimyna, o gedului atžymėti išsipešiodavo antakius. Užmušęs katę, pasigailėjimo galėjai nelaukti. Rašytojas Diodoras rašo, kad vienas romėnas, viešėdamas Egipte, netyčiomis nužudė katę, ir veltui buvo prašyta faraono suteikti jam malonę: jis buvo nuteistas myriop. Nugaišusią katę šventiškai išbalzamuodavo ir padarydavo mumiją. Jų mumijų Egipto kapuose daug išliko iki mūsų dienų.

Į Europą katės pateko mūsų eros pradžioje; į Romą — atrodo, ne anksčiau, kaip XIV amžiuje, o į vidurinę Europą — tik viduramžiais. Rytų Sibire jos pasirodė tik XIX amžiuje. Atrankos keliu susidarė daugelis naminių kačių rūšių. Jos skiriasi daugiausia plaukų pobūdžiu, pavyzdžiui, ilgaplaukės katės yra angorinė, persinė, birminė rasė; trumpaplaukės — siaminė, abisininė rasė. Yra ir beuodegės rasės, sakysim, Mano salos rasė. Naminės katės dažnai sulaukėja ir bent vasarą gyvena savarankiškai, besimaitindamos paukščiais ir smulkiais žvėriukais. Tuo jos pridaro daug žalos medžioklės ūkiui ir bendrai paukščiams.

Kačių šeimai priklauso miškinė katė, kitaip vilpišiu vadinama (*Felis silvestris*) (ilustr. 37). Pažiūrėti ji atrodo tarytum labai didelis naminis katinas. Jos ilgis iki 75 cm, o svoris — 4—5 kg. Spalva pilša, pilka su rusvu atspalviu, kartais tamsiai pilka, nežymiai skersai rainuota, uodega gausiai plaukuota su skersi-

niais juodais žiedais ir juodu galu. Vilpišis gana paplitęs Europos vakaruose ir Mažojoje Azijoje, gana dažnai pasitaiko Kaukaze; nedaug jų gyvena Karpatuose. Iš artimų mums kraštų dar devynioliktame šimtmetyje jų pasitaikydavo Baltarusijoje, ir vienas vilpišis net 1927 m. dar buvo sumedžiotas Borisovo rajone. Galimas daiktas, kad vilpišių būta Lietuvoje, bet tokių duomenų neturime.

Už vilpišį šiek tiek didesnė yra nendrinė katė, arba *chausa* (*Felis chaus*). Patinai turi 70—90 cm ilgio, sveria 7—12 kg, patelės kiek mažesnės, turi trumpą, 21—31 cm ilgio uodegą. Nendrinė katė panaši į lūšį, tik žymiai mažesnė ir, panašiai kaip lūšis, ausų viršūnėse turi plaukų kuokšteles. Kailis vienodai gelsvai pilko plauko, aplink kaklą plaukai balsvi, uodega apytrumpė. Ši stambi katė gyvena Azijos pietvakariuose, mėgsta pelkėtas lygumas, upes, ežerus ir jūros pakraščius. Per Kauno zoologijos muziejaus ekspediciją graži nendrinė katė buvo nušauta Azerbaidžane, Kaspijos pakrastyje, netoli Lenkorano. Jos ten gyvena neapbrėpiamuose Kaspijos nendrynuose, minta visokiais vandeniniais paukščiais.

Vienas iš gražiausių kačių šeimos gyvulių, vienintelis šios šeimos atstovas Lietuvoje — tai lūšis (*Felis lynx*). Ji yra vidutinio šuns didumo, svoris siekia 32 kg, kūno ilgis — 82—107 cm, trumpa, sakytum nupiauta uodegytė turi apie 18—31 cm ilgio; ausų viršūnėse grakščios plaukų kuokstelės siekia apie 5 cm. Kailis daugiausia rusvai pilko plauko su nežymiomis tamsiomis dėmėmis, ypač šonuose. Pagerklis, lūpos ir akių apvadai balti. Turi ilgas žandenas (bakenbardus).

Gyventojų skaičiui augant, kylant žemės kultūros lygiui ir apskritai kintant vietovaizdžiui, lūšių pastaraisiais laikais labai sumažėjo. Europos vakaruose jų užsi-

liko Pirėnuose, Skandinavijos pusiasaly, Suomijoje ir Graikijoje, gana gausu lūšių plačiuose Tarybų Sąjungos miškuose, Kamčiatkoje, bet nėra jų Sachaline.

Lūšis — tipinga miško gyventoja, ypač jų daug taigoje. Daugiausia mėgsta seną mišką, kur daug išvartų ir tankus pomiškis. Kalnuose pakyla iki 2500 metrų. Maitinasi visokeriopa miško gyvūnija: kiškiais, paukščiais, net visų rūšių pelėmis, bet sugeba sumedžioti ir stambesnius žvėris: stirnas, šernus, jaunos elnius, kartais puola ir naminius galvijus. Jei miške žvėrių yra daug, lūšis pasisotinusi mėsos likučius palieka.

Poruojasi vasarį ar kovą, o po 67—74 dienų nešiojimo birželio pradžioje lūšis atsiveda du tris, o retkarčiais net penkis vaikus. Praregi jaunikliai dvyliktą dieną. Abu tėvai rūpinasi vaikais, ir šeima neiširsta iki sausio ar vasario mėnesio. Jei maisto daug, lūšys yra sėslios ir per naktį sukaria 5—15 kilometrų, bet kai maisto maža, šie žvėrys apeina po keliasdešimt kilometrų, ypač tuomet, kai sniego paviršius apledėjęs. Medžioja lūšis daugiausia nakties metu, vaikščioja grakščiai, tyliai, puola grobį dideliais šuoliais. Gerai laipioja medžiais ir, šunų varoma, dažnai į medį įsilipa, bet taip save ir pražudo, nes, ją apspitę, šunys skalija aplinkui, taigi duoda ženklą medžiotojui, kuris, priėjęs prie tokio artimo taikinio, lūšį nušauna.

Seniau Lietuvoje lūšių būta daug, bet dėl miškų plothumažėjimo ir besaikės medžioklės lūšių skaičius po pirmo pasaulinio karo ištirpo, liko tik keli egzemplioriai. Dabartiniu laiku būklė pamažėle gerėja ir Lietuvoje priskaitoma jų apie šešiasdešimt. 1968 metų duomenimis — šešiasdešimt keturios. Lūšį dažnai galima matyti zoologijos soduose, tarp kitko, ji yra ir Kaune. Du esami ten egzemplioriai yra kilę iš Rudninkų girios. Juos rado eigulys dar mažiukus įkritusius į seną šulinį, bet

tebegyvus ir sveikus. Anot žmonių, kurie augino lūšis, tai malonūs augintiniai, kurie sugyvena su žmogum kaip šuo ir savo švelniu būdu, protu teikia jam daug pramogos. Šiemet, t. y. 1968 metais, trys lūšys buvo nušautos Gudų girioje netoli Musteikos kaimo.

Trumpai dar paminėsime karakalą (*Felis caracal*), panašų į lūšį, tik mažesnę. Jo kūno ilgis 65—82 cm, uodega 25—30 cm. Kailis daugiausia rausvai geltonos spalvos, nubertas žilais plaukais, ausų viršūnėse plaukų kuokštelės kaip lūšies. Gyvena Afrikoje ir Vidurinėje Azijoje, Kapet Dage ir Didžiuosiuose Balchanuose, Karakumų dykumoje iki Amu Darjos.

Manulą (*Felis manul*) yra naminės katės ūgio, kūnas masyvus, stiprios, bet trumpos kojos, ausys apvalios, vos kyšo iš supančių jas plaukų, galvos šonuose nežymios žandenos. Plaukas labai tankus ir ilgas, gelsvai pilkas. Gyvena pietinėje Užkaukazėje, Vidurinėje ir Centrinėje Azijoje, Indijoje ir Kinijoje, stepėse ir dykumose.

Margarita (*Felis margarita*) — gana smulki katė, kūno ilgis 43—57 cm, uodegos — 28—35 cm. Kojos trumpos, padai apaugę plaukais, o pėdos trynių kaip ir nėra, nuo jų nepalieka pėdsako smėly. Ausys didelės, trikampio formos, abipus galvos gana ryškios žandenos. Viršutinė kūno dalis palšvai pilka. Papilvė balsva. Gyvena Alžyre, Sinajaus pusiasalyje, Arabijoje, Karakumų ir Kizylkumų dykumose.

Savotiškas kačių grupės atstovas yra gepardas (*Acinonyx jubatus*), kitaip dar vadinamas medžiokliniu leopardu. Nors jį priskiriame kačių grupei, daugeliu atžvilgių gepardas panašus į šunį. Tai katė, kurios aukštos kojos, panašiai kaip kurtų veislės šunų, pritaikytos medžioklei, bet jų nagai, kaip ir šunų nagai, neįtraukiami. Kūnas turi 1 m—1,25 m ilgio, 0,45 m aukščio. Kailis

šviesiai gelsvo plauko, pritaškytas juosvų dėmelių. Kūnas labai laibas, kaip ir kurtų veislės šunų, galva maža, apvaliomis ausimis.

Afrikos ir Azijos pietvakariai yra gepardo tėvynė. Tarybų Sąjungoje jis gyvena Turkmėnijoje. Gepardas yra stepių gyventojas, kurio medžioklės sėkmę lemia ne tiek jėga, kiek išvermė ir vikrumas. Nors gepardas savo povyza, o ypač plauko spalva, panašus į panterą ir kitas kates, šio žvėries medžioklės būdas yra labai skirtingas. Gepardas medžioja dienos metu, atvirai. Tur būt, dėl tokio medžioklės būdo gepardas ir yra praradęs įtraukiamus nagus. Greičio atžvilgiu gepardas pralenkia vikriausius žvėries. Jis gali pavyti greičiausias antilopes, o tai nepavyksta net labai vikriam šuniui. Gepardo greitis gali siekti 100 km, o trumpais atstumais gal net 120 km per valandą. Kadangi jis labai lengvai prie žmogaus prijunksta, daugelyje Azijos ir Afrikos kraštų šis žvėris paverstas naminiu medžiokliniu gyvuliu. Bet nelaisvėje jis nesiveisia, tad medžiokliniai gepardai turi būti laisvoje gamtoje pagauti, o galutinė dresūra trunka apie pusę metų, bet nuolat reikalauja šviežios mėsos ir kraujo. Prijaukinti gepardai laikomi ne narvuose, o tik saitu pririšti. Vykstant į medžioklę, gepardas yra pasodinamas į lengvą vežimuką, o ant galvos (panašiai kaip medžiokliniam sakalui) jam užmaunamas kalpokas, kuris nuimamas, kai pasirodo grobinys. Kai tik čita (taip Indijoje vadinamas gepardas) pamato grobinį, jis nušliaužia nuo vežimo, prisėlina apytikriai per 100 metrų, o tada žaibiškais šuoliais paveja ir užmuša savo laimikį. Anot Bremo, net ne visi gepardai sėlina prie grobinio — kai kurie atvirai prie jo artinasi ir vis tiek pasiveja. Tuomet medžiotojas skuba prie jo ir peiliu perpiauna, sakysim, antilopei gerklę, į medinį dubenį surenka kraują ir

pasiūlo gepardui. Uždėjęs jam ant galvos kalpoką, pasodina jį į vežimuką ir medžioja toliau.

Amerikiečiai sumanė panaudoti gepardus tam, kad išnaikintų kojotus, gausius kai kuriose pietų vakarų valstijose. Priemonė pasirodė labai sėkminga, bet labai brangi, nes už porą gepardų reikia mokėti 3000 dolerių.

Iš eilės prieiname pobūrį *Arctoidea*. Prie jo priklauso **šunų, kiaunių ir meškų** šeimos.

Šunų šeima susideda iš mažų arba vidutinio ūgio plėšriųjų žvėrių gana laibo, lieso kūno, aukštų kojų, įtrauktu pilvu. Snukio galas plikas ir drėgnas. Plaukais apaugusi uodega nesiekia žemės net tais atvejais, kada jos ilgio tam užtektų (pavyzdžiui, lapės), — tuomet ji yra iškeliami aukštyn. Priešakinės kojos dažniausiai turi penkis pirštus, o užpakalinės — keturis. Dantų turi 42, ir dantų formulė yra $\frac{3+1+4+}{3+1+4+3}$, vadinasi, viršutiniame ir apatiniame žande yra po 3 kaplius, po vieną iltinį dantį, po 4 prieškrūminius dantis, viršutiniame žande 2 krūminiai, o apatiniame — 3 krūminiai dantys. Vienas viršutinio ir vienas apatinio žando dantys yra labai stambūs, didesni už kitus. Jie vadinami galūdiniais dantimis, yra labai svarbūs ir veikia panašiai, kaip abi žirklių pusės; piauna sausgysles, odą ir panašiai.

Šunų šeimos žvėrys ne mažiau paslankūs, negu katės, bet negali laiptoti medžiais, nes jų nagai ne tiek riesti, nejudrūs. Bet šios šeimos žvėrys yra puikūs, ištvermingi bėgikai ir net plaukikai. Vaikščiodami jie, lygiai kaip ir katės, remiasi vien pirštais, o ne visa pėda. Jutimų organai gerai išlavėję, nebent tik regėjimas menkesnis, bet užtat jie puikiai girdi, o jų uoslė yra tiesiog nuostabi.

Pirmon galvon susipažinsime su *lape* (*Vulpes vulpes*) ir, nors lapių yra keletas rūšių, paminėsime mums žinomą rudąją lapę. Vargiai kuris kitas žvėris tiek aptartas, tiek aprašytas, kaip lapė. O ji labai paplitus — gyvena Europoje, Azijoje, Šiaurės Afrikoje ir Šiaurės Amerikoje. Nebuvo jos Australijoje, bet žmogus ją ir ten nugabeno, ir dabar jų ten labai gausu. Ji ne pernelyg vengia žmogaus ir dažnai apsigyvena arti miesto. Tai gausiausias Europos plėšrūnas.

Lapės kūno ilgis yra 95—135 cm, iš jų 30—45 cm tenka uodegai, o aukštis (ties priešakinėmis kojomis) siekia 35—40 cm. Svėria lapės 4—7 kg, šiaurėje jos didesnės, negu pietuose, be to, patinai didesni už pateles. Kailis daugiausia rusvai gelsvas ar rudas, bet atspalviai kaip reta įvairūs. Dažnai esti tamsi skersinė juosta pečių srityje, dažnai nugaros pusė nuberta juodais plaukais, o kartais ir šviesiais, beveik baltais, pagerklis būna juosvas ar balsvas. Uodegos pamate iš nugaros pusės lapės turi tam tikrą kvepiančią liauką, vadinamą violine liauka.

Medžioja lapės nakties metu ir paryčiu, rytą gana vėlai grįžta į savo urvą. Paprastai gyvena giliuose urvuose, kuriuos pačios išsikasa, dažnai užima ir barsuko urvą. Minta daugiausia smulkiais graužikais, pelėmis, pelėnais, kurių urvus lengvai randa savo nuostabios uoslės ir klausos dėka. Lapė greit reaguoja į visokių kvapus, o pelės cypimą išgirsta labai iš toli, kur žmogus dar nieko negirdi. Tuo lapės gebėjimu dažnai naudojasi medžiotojai, pamėgdžiodami pelės cypimą arba įkliuvusio į spąstus kiškio riksmą. Minta lapė ir paukščiukais, jeigu tik jų pasigauna. Ėda dvėselieną, mielai lankosi šiukšlynuose ir ten susiranda tinkamą kąsnį, sakysim, naminių paukščių vidurius, galvas, kojas. Kai kada lapė nemaža žalos padaro valstiečiams, vogda-

ma naminius paukščius, ypač vištas. Bet ir nuo vabzdžių ji neatsisako, išsikasa iš po žemės vapsvų lizdus ir suėda jų perus. Mėgsta taip pat saldžius vaisius, visokias uogas. Medžioklės ūkio organizacijos priešišškai žiūri į lapę,— girdi, ji daug suėdanti kiškių ir įvairių medžioklinių paukščių. Tokia nuomonė tik iš dalies turi pagrindo. Be abejo, lapė sunaikina nemaža jaunų kurapkų, fazanų, gal ir ančių, jauniklių kiškiukų, bet užtat ji stropiai apvalo medžioklės plotą nuo visokių paliegėlių, liguistų bei sužeistų kiškių. Kiškių epidemijos metu lapės vaidmuo labai svarbus. Deja, ir pati lapė neretai suserga įvairiomis ligomis (maru, niežais, encefalitu, pasiutimu). Lietuvoje neseniai ilgą laiką didelė lapių dalis sirgo niežais ir, galima manyti, dėl to, kad lapės lankosi įvairiuose urvuose, kuriuos apkrečia ir tuo būdu platina ligą.

Lapės atsargumas, gebėjimas susivokti visokiose aplinkybėse yra visiems žinomas, bet dažniausiai perdedamas. Sumedžiojama lapių labai daug, bet kadangi jų kailiai labai įvairūs, jie yra nevienodai vertinami, ir kailių prekybos organizacijos skirsto šiuos kailius net 37 kategorijomis. Apskaitos duomenimis, 1967 m. Lietuvoje gyveno apie 13 000 lapių, 1967/68 m. jų sumedžiota apie 1500. Apskritai Europos vakaruose ir pietuose lapių kailis gana menkas. Europos ir Azijos šiaurėje lapės laikomos aukštesnės kategorijos. Labai vertinamos tamsios spalvos lapės, vadinamos juodrusvės. Devyniolikto šimtmečio gale Amerikoje pradėta auginti vadinamas juodsidabres lapės. Ši nauja ūkio šaka pasirodė labai pelninga, tad ir paplito daugelyje šiaurės kraštų. Tarp kitko, ir Lietuvoje 1928 m. įsikūrė netoli Kauno, Obelynės vienkiamyje, ferma, kuri ėmė auginti juodsidabres amerikines lapės. Iš Obelynės lapės paplito po visą Lietuvą, tad 1940 metais mūsų krašte buvo apie 10 lapių fermų,

kurios per metus pateikdavo apie 1000 kailiukų. Pastaraisiais laikais selekcininkai sukūrė naujų lapių veislių: platinines, baltasnukes, trispalves, baltas.

Lietuvos lapių poravimosi laikas — vasaris. Tuomet ima smarkiai kvėpėti violinės liaukos išskiriamas skystis, kuriuo ir vadovaujasi patinas, ieškodamas patelės. Šis kvapas toks stiprus, kad ir žmogus gali jį gamtoje pajusti. Kvapo pavilioti, kartais keli patinai sekioja patelę ir tarp savęs piaunasi. Po 52—55 dienų nešiojimo lapė atsiveda paprastai 4—6 lapiukus, o kartais ir daugiau.

Jaunikliai gimsta akli, praregi po trylikos ar net po devyniolikos dienų. Jau po pusantro mėnesio vaikai išeina iš urvo pasišildyti įsaulyje, pažaisti, o motina tokiu laiku nustoja juos žindyti. Maistą jaunikliams nešioja tėvas ir motina. Kol vaikai maži, jiems patiekiamas jau sukramtytas ir prarytas maistas, kurį motina čia pat atrija. Didesni vaikai atneštą laimikį patys sudrasko. Tuomet kyla peštynės, kuriose vienas kuris jauniklis vis pirmauja, nebūtinai didžiausias, gali būti išūliausias. Kitų metų pradžioje, jei ne visi jaunikliai, tai bent dauguma jų lytiškai subręsta. Pradeda šertis jau kovo mėnesį ir šeriasi kone visą vasarą; tuomet lapės atrodo labai nuskurusios.

Lapės balsą išgirsi gana retai, dažniausiai naktį, poravimosi metu. Tai trumpas pasikartojęs lojimas. Besipiaudamos tarp savęs, jos šaižiai spiegia. Motina, norėdama pamaitinti vaikus, šaukia juos tyliau balsu, panašiai kaip perekšlė.

Lapės reikšmė žmogaus ūkiui labai įvairiai vertinama. Europos pietuose ir vakaruose lapė laikoma žalingu medžioklės ūkiui gyvuliu, o kadangi ir jos kailis šiuose kraštuose yra menkas, tad lapės be pasigailėjimo naikina. Tarybų Sąjungoje lapių kailiai sudaro žymią eks-

porto prekę, o retai apgyventuose jos plotuose lapė nedaro žalos medžioklės ūkiui. Lietuvos lapių kailiai yra vidutiniški — paruoštų organizacijos už kailiuką moka apie 6 rub.

Į mūsų lapę panašus yra *k o r s a k a s* (*Vulpes corsac*). Tai smulkus žvėriukas, gyvenantis Europos ir Azijos stepėse. Jo ilgis (neskaitant uodegos) viso labo 50—60 cm, o uodega siekia 25—35 cm. Minta smulkiais graužikais, pavyzdžiui, suslikais, paukščiais ir jų kiaušiniais. Atsiveda iki 11 vaikų, išimtinais atvejais net 16.

Kadangi tai nedidelis žvėriukas, jį neretai puola stambūs plėšrieji paukščiai, sakysim, ereliai. Vidurinės Azijos kraštuose su dresuotais ereliais aistringai korsakus medžioja kazachai. Erelis, stvėręs korsaką viena koja už sprando, o kita už snukio, išnarina jam kaklą.

Tokio pat ūgio, kaip korsakas yra *p o l i a r i n ė l a p ė* (*Alopex lagopus*), pasižyminti ypač smulkiomis ausimis, gyvenanti cirkumpoliariai, tai yra šiaurės ašigalių supančiuose kraštuose, Europoje, Azijoje ir Amerikoje. Europoje ji randama Kolos pusiasalio šiaurės rytų dalyje, o toliau — rytuose nuo Ledynuotojo vandenyno kranto iki 68° pietuose, dar toliau — Šiaurės Sibire, šiaurinio Ramiojo vandenyno salose. Gyvena ir Amerikos šiaurėje. Vasaros metu esti taigoje, o žiemai iškeliauja į tundrą.

Poliarinė lapė — nepaprastai gražus žvėriukas. Žiemos plaukas dažniausiai grynai baltas, o vasarą tamsiai pilkas, bet kai kurie individai savo tamsios varinės spalvos nekeičia ir žiemai — jie vadinami mėlynosiomis lapėmis. Komandoro salos poliarinės lapės beveik visą žiemą yra melsvos, pastarosios daug brangesnės už baltąsias. Neseniai (šį šimtmetį) mėlynąsias lapes pradėta auginti zoofermose. Tai nesudėtingas darbas, nes jos

36. Prerijų vilkas

37. Vilpišis

38. Barsukas

maitinamos pigia mėsa, daugiausia arkliena, o jų vislumas didelis (dažnai viena patelė susilaukia 10 vaikų ir daugiau). Mėlynosios lapės buvo auginamos netoli Kauno esančioje Obelynės zoofermoje, Vilkijos, Kretingos ir kt. žvėrininkystės ūkiuose.

Į lapes kiek panašus usurinis šuo (*Nyctereutes procyonoides*). Jis už lapę šiek tiek mažesnis. Žiemą nutukęs sveria iki 6—10 kg kūnas turi 65—80 cm ilgio, uodega 15—26 cm. Jo plaukas tankus, bet šiek tiek šiurkštus, pilksvai rusvos spalvos, vietomis juodas, ypač išilgai nugaros ir menčių srityje, snukis savotiškas, atrodo tarytum juoda kaukė.

Šio žvėriuko tėvynė — Tolimieji Rytai, Amūro ir Usurio kraštas, bet nuo 1927 iki 1957 metų buvo jų atvežta į 76 Tarybų Sąjungos sritis ir rajonus, kur šis žvėriukas greit aklimatizavosi ir plito toliau. Į Lietuvą jų nebuvo atvežta, nes mūsų gamtos apsaugos ir medžioklės organizacijos bijojo, kad usuriniai šunys nepasirodytų žalingi mūsų paukščiams. Ši atsargumo priemonė vis dėlto nuėjo niekais, mat, netrukus iš kaimyninės Baltarusijos respublikos, kur jų 1936 metais buvo paleista šimtas galvų, jie perėjo į Lietuvą ir dabar mūsų krašte apskaitos duomenimis jų esą apie 11 tūkstančių. 1967 m. pristatyta paruošoms 2313 kailių.

Usurinis šuo minta varlėmis, smulkiais graužikais, vabzdžiais, ropliais, žuvimis ir, kaip pastebėta Kauno apylinkėse, įvairiomis uogomis, net vyšniomis ir slyvomis. Kartais jo išmatos beveik perdėm sudarytos iš šių vaisių kauliukų. Žmogui žalingas, nes sunaikina paukščius lizduose, kai kur puola net naminius paukščius. Mielai ēda dvėselieną, net savo nuluptus viengėnius. Nėra labai baikštus, kartais net įžūlus ir puola žmogų. Lengvai apsikrečia pasiutimo liga ir aprieja žmogų ar naminius gyvulius bei šunis. Panašiai kaip barsukas,

vėlai rudenį įminga ir miega iki kovo mėnesio, bet kartais anksčiau pabunda, paslankioja ir vėl grįžta miegoti.

Pastaraisiais laikais usuriniai šunys išplito toli už tų kraštų, kur jie buvo paleisti. Jų dabar yra Lenkijoje, Kaliningrado srityje, Čekoslovakijoje, Rytų Vokietijoje, o 1965 metais gavau pranešimą, kad vienas usurinis šuo buvo nušautas Vakarų Vokietijoje netoli Emso.

Šunų genčiai priklauso vilkas, šuo dingo, šakalas ir visos naminių šunų veislės. Vilkas greta lapės populiarioje literatūroje užima vieną iš pirmiausių vietų. Nevertėtų jį aprašyti, nes visi vilką pažįsta bent iš paveikslų, zoologijos sodų ir muziejų. Tačiau v i l k ū (*Canis lupus*) (iliustr. 36) esti labai įvairių, o iš šunų labiausiai į jį panašus yra bandšunis. Žymiai skiriasi įvairių kraštų vilkai didumo atžvilgiu. Pats didžiausias — tundroje gyvenantis vilkas, puikaus ilgo plauko, labai šviesios, kone balsvos spalvos. Nedaug už jį mažesnis miškų zonoje paplitęs vilkas, gana trumpos tamsios spalvos plauko. Šio tipo yra ir Lietuvos vilkai. Dar mažesnis yra stepių vilkas trumpo šiurkštaus plauko, pilkos spalvos su rusvu atspalviu, gyvenantis Vidurinės Azijos stepėse, dykumose, ir pagaliau smulkus Indijoje gyvenantis vilkas.

Vilkai labai įvairūs ir pagal plauką, ir pagal gyvenimo būdą, taigi vilkas nėra konservatyvi rūšis, priešingai, jis gali prisitaikyti prie įvairių gyvenimo sąlygų, tai yra, kaip sako zoologai, plastiška rūšis. Vilkas randamas Europoje, Azijoje ir Šiaurės Amerikoje. Seniau jų daug būta Europos vakaruose, bet dabar jie ten išnaikinti. Vilkų beliko, ir tai nedaug, Pirėnų ir Apeninų pusiasaliuose, Sicilijoje, Skandinavijoje, Suomijoje, Lenkijoje ir šiek tiek Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje. Tarybų Sąjungoje, ypač jos rytinėje dalyje, vilkų dar gana apščiau randama. Būta jų Kryme, vėliau ten jie buvo išnaikinti, bet po antrojo pasaulinio karo vėl pasirodė. Pasi-

rodė po šio karo vilkų ir Europos vakaruose, būtent ten, kur seniau jie buvo išnaikinti.

Miškinguose kraštuose vilkai gyvena palyginti sėsliai, bet atviruose plotuose, pavyzdžiui, stepėse arba tundrose, nukeliauja gana toli. Į kalnus pakyla beveik 4000 metrų.

Vilkas minta visokiais laukiniais ir naminiais gyvuliais, visais kanopiniais gyvuliais ir net briedžiu, kiškiais, smulkiais graužikais, šunimis, dvėseliena, paukščiais, kai kada žuvimis, ropliais ir net vabzdžiais. Pietų kraštuose jie ėda kai kuriuos vaisius, arbūzus, bet, antra vertus, nesibiauri suėsti ir vieni kitus. Medžioja vilkai prisėlindami prie savo laimikio arba jį pavydami, o kartais jų medžioklė būna organizuota — dalis vilkų laukia pasalose, o kita dalis varo link jų grobį.

Gyvena poromis. Ruja vyksta mūsų krašte vasario — kovo mėnesiais ir tuomet patinai tarp savęs žiauriai piaunasi. Po 62—65 dienų nešiojimo patelės atsiveda po tris—penkis vaikus, o senos vilkės neretai ir po šešis ar aštuonis. Jie praregi jau po 9—13 dienų, ir motina žindo juos 4—6 savaites. Po pustrėčio mėnesio jie pradeda misti mėsa. Rugsėį jaunikliai apleidžia savo guolį ir pradeda slankioti netoli jo. Rudenį visa šeima laikosi drauge. Kartais iš kelių šeimų gali susidaryti net 17 galvų gauja, bet, jei maisto trūksta, gauja pakrinka poromis arba pavieniui. Subręsta vilkas per dvejus trejus metus, o gyvena penkiolika šešiolika metų. Nors galima jų aptikti bet kuriuo paros laikotarpiu, jie labiau medžioja naktį ar prietemyje. Naktį neretai nukeliauja dvidešimt penkis — keturiasdešimt, kartais net 150 kilometrų.

Vilkas laikomas dideliu kenkėju. Pas mus, kur esti vilkų, vargiai teišbūva stirnos. Tarybų Sąjungoje užpoiliarės kraštuose jie puola šiaurės elnius ir pridaro dide-

lių nuostolių. Didelę duoklę vilkams teikia ir naminiai gyvuliai, ypačiai avys. Paprastai vilkas nepasitenkina viena avimi, bet, tarytum atsargas darydamas, papiauna vieną, kitą, trečią. Pritrūkę maisto, vilkai ima lankyti kaimus, pavilioja iš jų ir papiauna šunis. Žiemą 1918—1919 metų Gudų girioje vilkai išpiovė šunis Musteikos kaime. Jie godžiai puola ir dvėselieną, bet ne iš karto, lyg nepasitikėdami ir tik po ilgesnio laiko įsitikinę, kad jiems negresia joks pavojus, pradeda lankytis ton vieton kas naktį. Lietuvoje prie dvėselienos, kuri specialiai tuo tikslu būna padėta, dažnai nušaudami vilkai, bet tokia medžioklė reikalauja daug ištvermės ir kantrybės, nes medžiotojas ilgą žiemos naktį turi su šautuvu laukti vilkų pasalose. Prie dvėselienos kartais vilkai nuodijami. Tam naudojami mėsos gabaliukai, užtaisyti strichninu. Lietuvoje nuodyti vilkus strichninu uždrausta.

Jauni paimti iš guolio vilkiukai gana greit prie žmogaus pripranta ir darosi jaukūs kaip šunys. Jie būna baisiai ēdrūs, suryja didelius mėsos gabalus. Kaip ir šunys, jie pripranta pažinti savo šeimininką. Aš du kartu savo gyvenime auginau vilkiukus. Vieną, kai jis buvo jau perpus suaugęs, padovanojau savo pažįstamam ir porą mėnesių jo nemačiau, bet pagaliau sutikau jį, Kauno gatvėje saitu vedamą. Susitikęs su manim, vilkas pasielgė kaip šuo, ilgai nematęs savo šeimininko, būtent, atsigulė aukštielninkas ir ėmė unkščioti iš didelio džiaugsmo. Kitą augintą vilkiuką padovanojau Kauno zoologijos sodui ir retkarčiais jį aplankydavau. Jis elgėsi panašiai, davėsi glostomas ir jau iš toli pažindavo mano balsą. Bet auginami vilkai skiriasi nuo šunų tuo, kad nepramoksta disciplinos. Kitas mano šeimoje auginamas vilkas buvo padovanotas vienam asmeniui, kuris jį išsivežė Lenkijon, kur turėjo avių ūkį. Naujam vilko savininkui

teko greit nusivilti padovanotu vilku, nes jis per kelias dienas papiovė keliolika avių.

Gamtos Apsaugos Komiteto apskaitos duomenimis, Lietuvoje vilkų liko apie 36 (1968 m.), ir toks nedidelis skaičius medžioklės ir gyvulininkystės ūkiui daug žalos padaryti negali, tad būtų pravartu šį skaičių išlaikyti.

Artima vilkui rūšis yra *k o j o t a s* (*Canis latrans*), gyvenęs Amerikoje, daug kam girdėtas iš romanų apie traperių ir indėnų gyvenimą. Jis už mūsų vilką kiek mažesnis, pilkškai rusvos spalvos.

Greta vilko ir lapės bene populiariausias plėšrūnas yra *š a k a l a s* (*Canis aureus*). Tai vidutinio šuns dydžio ir šiaip į šunį panašus žvėris. Jo kūnas turi 68—100 cm ilgio, uodega 22—27 cm ilgio. Plaukas gana šiurkštus, pilkškai rusvos spalvos, nugara tamsesnė. Jis yra paplitęs Europos pietryčiuose, pietinėje Azijoje iki Ceilono, Birmos, Tailando, taip pat šiaurinėje Afrikoje. Randamas dažniausiai lygumose, tankiuose nendrių bei krūmų brūzgynuose, rečiau dykumose ir kalnuose. Jo maisto sąrašas būtų labai ilgas, nes reikėtų išskaičiuoti daug smulkių žvėriukų, ypač visokių graužikų, paukštelių, roplių, varliagyvių, žuvų ir net vabzdžių. Mielai ėda visų rūšių dvėselieną, lankosi šiukšlynuose, kur išsirenka tinkamus kąšnius, o, progai pasitaikius, įlenda į paukštynus ir grobia vištas ir kitus naminius paukščius. Maža to, jis nesipurto ir augalinio maisto, saldžių arbūzų, melionų, vynuogių.

Šis žvėrelis gerai žinomas Artimųjų ir Viduriniųjų Rytų kraštuose, bet negalima pasakyti, kad jis naudojasi žmonių prielankumu. Dienos metu retai jį pastebėsi, bet jau vakaro priemyje jis pradeda ieškoti sau maisto, pasigarsindamas visokeriopu kaukimu. Kas tik Vidurinėje Azijoje nakvojo po atviru dangumi ar net šiaip prie atvirų langų, tam šie šakalų balsai gerai pažįstami.

Tai gailus, veriantis garsas, kartais atrodo kaip skaudus skundas, bet taip nėra, nes šakalai tokiu balsu kaukia ir tada, kai maisto būna pertekę. Jų balsai paprastai girdėti iš visų pusių ir atrodo, kad šakalai tuo būdu susižino tarp savęs ir palaiko ryšius. Vidurinės Azijos gyventojai ir apskritai mahometonai biauŗisi šakalu dėl jo iŗū-lumo, vagiliavimo. Rusų plūdimąsi „sukin syn“ (kalės sūnus) Artimųjų Rytų gyventojai pakeitė savaip: „tavo tėvas šakalas, o motina kiaulė“.

Paminėsime čia keistą Pietų Amerikos savanų gyventoją vilką (*Chrysocyon jubatus*) — laibo kūno žvėrį labai aukštomis kojomis. Pažiūrėti jis panašus į kurtų veislės šunį ir atrodytų, kad tai nepaprastas bėgikas. Tačiau taip nėra, jis yra ne tiek bėgikas, kiek klajūnas, gyvenąs aukštomis žolėmis apaugusiose Pietų Amerikos stepėse. Aukštos kojos leidžia jam lengvai pamatyti žolėse savo laimikį, tai yra smulkių žvėriukų, moliuskų ir net vabzdžių. Šio gyvulio gražią iškamšą galime matyti Kauno zoologijos muziejuje.

Keistas šunų grupės atstovas yra lykaonas (*Lyc-aon pictus*), savo galva, dantimis, o ypač didelėmis ausimis jis panašus į hieną, o didumu prilygsta vidutiniam šuniui. Plaukas toks įvairus, kad tarp šimto lykaonų sunku rasti du, viens į kitą panašius. Lykaonai yra margi — juodi su baltomis ir rusvomis dėmėmis. Tai Afrikos stepių gyventojai, tikrai organizuotai medžioją grobį — antilopes ir kitus stambius gyvulius. Visa jų gauja labai iŗtvermingai vejasi žvėrį, atsilikę pasimaino su priešakiniais ir pagaliau apsupa pavargusią antilopę, kuri ragais bando nuo jų atsiginti, bet dažniausiai bergždžiai ir trumpu laiku lieka sudraskyta. Lykaonų neretai galima matyti zoologijos soduose; nelaisvėje jie pripranta prie žmogaus ir dažnai veisiasi.

Baigdami aprašyti šunų grupę, turime paminėti šunį dingo, šį keistą, bet plačiai pagarsėjusį Australijos žvėrį. Išskyrus keletą šikšnosparnių ir pelių rūšių, šuo dingo dar neseniai buvo vienintelis nesterblinis Australijos žinduolis. Kada jis ten atsirado, tiksliai nežinome. Jis yra maždaug vidutinio vilkinio šuns ūgio, stiprios sudėties, judesiai būdingi laukiniam žvėriui. Plauko spalva gelsva arba rusva. Savo gyvenimo būdu daugiau panašus į šakalą, negu į vilką, bet skiriasi ir nuo naminio šuns, mat, neloja. Paprastai šunes dingo laikosi nedideliais būreliais po 5—6 galvas; veikiausiai tai būna motinos su savo vaikais, ir toks būrelis gyvena ir medžioja tiktai tam tikroje vietovėje, neperžengia jos ribų, bet ir neišleidžia svetimo būrelio narių. Pirmieji kolonistai, atvykę į Australiją su savo avių bandomis, turėjo didelių nuostolių, nes šunys dingo išpiaudavo jų gyvulius. Negana to, avys persigandusios kažin kur iškrikdavo į visas puses. Dabar tie šunys Australijoje baigiami naikinti, bet jų yra įvairiuose zoologijos soduose.

Mokslininkų nuomonės dėl naminio šuns kilmės yra nevienodos. Vieni mano, kad jis su visomis savo veislėmis yra kilęs iš šakalo, į kurį labiausiai panašus iškasnose randamas taip vadinamas durpynų šuo. Iš dabartinių naminių šunų daugiausia panašumo į durpynų šunį (sprendžiant iš užsilikusių šio šuns palaikų), o taip pat į šakalą turi špicas. Tai nedidelis, bet labai protingas šuo, į šakalą panašus ne tik išvaizda, bet ir savo įpročiais. Nuomonę, kad špicas yra seniausia, o, be to, ir artimiausia šakalui šunų veislė, paremia ir tas faktas, jog ši veislė yra plačiausiai paplitusi, randama ne tik visoje Europoje, bet ir visoje Azijoje, ir Afrikos kraštuose. Špicų veislės gimtine veikiausiai buvo vakarinė Azija.

Antra vertus, kai kurios šunų veislės, ypač bandšunys — gana dideli, smailasnukiai, stačių ausų ir pilki —

yra panašūs į vilkus. Tad visai pagrįstai ši veislė vadinama vilkiniais šunimis. Vilkinis šuo ypač primena vilkus, gyvenančius Irano rytuose, manoma, kad ten ir būsiąs vilkinio šuns kilmės židiny.

Centrinėje ir pietinėje Amerikoje jau nuo senų senovės buvo auginami šunys ir išvesta daug jų veislių. Jie kilę ne iš šakalo, nes jo ten neesti, ir ne iš Azijos vilkų. Atrodo, kad pradžia jiems bus davusi viena Šiaurės Amerikos vilkų rūšis.

Kaip matyti, naminis šuo yra kilęs mažiausiai iš trijų žvėrių rūšių. Naminių šuns giminingumas su vilku ir šakalu įrodomas dar ir tuo, kad jis lengvai poruojasi tiek su vilku, tiek su šakalu, ir jų vaikai būna vislūs.

Irano rytų ir Indijos vilkai pasižymi savo medžioklės būdais. Jie turi paprotį organizuotai įvaryti medžioklę žvėris, pavyzdžiui, antilopes į tokias vietas, iš kur joms sunku pasprukti, ir ten lengvai jas papiauna. Visai galimas daiktas, kad iš tokių vilkų lengvai galėjo išsivystyti bandšunys, sugebą puikiai prižiūrėti ir saugoti naminių gyvulių bandą.

Savotišką šunų grupę sudaro vadinamieji k u r t a i. Tai dideli šunys labai ilgu ir laibu snukiu, ilgomis laibomis kojomis ir galinga krūtine. Šios ypatybės leidžia jiems išvystyti nepaprastą greitį, todėl jie yra naudojami medžioklei, vyti ir sugauti visokiems greitiems žvėrimis, kaip antai: antilopėms, lapėms, vilkams, kiškiams. Šių šunų židiny yra Afrikos kraštai, o iš ten jie paplito po Azijos ir Europos šalis. Egipte jau pačios seniausios faraonų dinastijos medžioklė su kurtais. Tatai byloja jų atvaizdai faraonų kapuose. Iš esamų duomenų galima spręsti, kad ši savotiška šunų veislė yra kilusi iš vienos lieknos ir laibakojės vilko rūšies (*Canis simensis*), gyvenančios Afrikoje.

Galimas dalykas, kad naminių šunų porūšiams susidaryti padėjo ir kitos vilkų rūšys, bet apie tai tik spėjama.

Kokių gi priemonių ėmėsi priešistorinis žmogus, jaukindamas tuos žvėris, iš kurių vėliau susidarė gausios šunų veislės? Šis klausimas kiek paaikškėja, stebint laukinius žvėris, priklausančius šunų šeimai. Kai kurios šunų šeimos rūšys, pavyzdžiui, šakalai, poliarinės lapės, turi paprotį sekioti didelius plėšriuosius žvėris ir naudotis jų maisto likučiais. Lygiai taip pat jie sekioja žmogų ir kartais jam net įkyri. Kai Beringo ekspedicija, sudužus laivams, turėjo žiemoti Komandoro salose, ją tuoį apspito gausūs poliarinių lapių pulkai. Jos tupėdavo aplink stovyklą ir suėsdavo visus žmonių valgio likučius, o kai ir to pritrūkdavo, vogdavo pakinktų diržus, odinius batus ir rydavo žmonių išmatas. Todėl ekspedicijos įgula be vargo galėjo užmušti šių lapių, kiek tik norėjo, ir iš jų kailių pasidaryti palapines bei guolius. Panašiai elgiasi ir šakalai: jie šlaistosi arti ganomų bandų bei tvartų, kantriai laukdami, kada jiems bus išmestas koks kąsnelis, o prireikus patys ką nors pasivagia.

Galimas daiktas, kad tais laikais, kai žmonės su savo bandomis klajojo iš vietos į vietą, aplink kiekvieną žmonių bendruomenę susidarydavo „sava“ laukinių šunų grupė. Tie šunys naudojosi žmonių maisto likučiais, bet iš dalies būdavo žmogui ir naudingi, nes, turėdami gerą uoslę ir būdami budrūs, perspėdavo žmogų apie besiarinančius žvėris ir priešišką žmonių bendruomenę. Galimas daiktas, kad tokie šunys greit virto piemenų talkininkais. Jau priešistorinis žmogus galėjo tinkamai įvertinti tokius pusiau jaukius šunis ir galutinai juos prijaukinti.

Bene švelniausi ir dailiausi mūsų krašto žvėreliai priklauso **kiaunių** (*Mustelidae*) šeimai. Jie yra vidutinio ūgio arba visai maži, laibo plono kūno ir trumpomis kojųtėmis. Jų kailiukas labai tankus, švelnus, minkštas ir todėl vertinamas. Visi jie skleidžia savotišką, kai kada net nemalonų kvapą iš savo liaukų, esančių uodegos pamaite. Bet patys žvėriukai labai vikrūs, grakštūs. Jų tarpe yra gerų kopikų, kiti, sakysim, ūdra, puikiausiai plauko ir nardo, dar kiti, kaip barsukas, moka raustis po žeme ir pasidaryti sudėtingus urvus. Visi jie mažiau ar daugiau plėšrūs, neretai puola naminius paukščius, tad daro žalos ir žmogui, bet, antra vertus, jie yra ir naudingi, nes sunaikina daug žiurkių, pelių, pelėnų ir tuo išlygina savo daromą žalą. Reikia taip pat neužmiršti, kad, pavyzdžiui, tvarkingai uždaromas vištynas yra pakankama priemonė nuo šeškų arba kiaunių apsisaugoti. Kiaunių šeimos žvėreliai gyvena visuose žemynuose, anksčiau jų nebūta Australijoje, bet žmogus ir ten jų nuvežė, norėdamas sustabdyti triušių plitimą.

Iš kiaunių šeimos bene geriausiai mums žinomos miškinė ir akmeninė kiaunė (*Martes martes* ir *Martes foina*). Abi jos beveik to paties dydžio, spalvą galima būtų pavadinti šokoladine, tamsesne ar šviesesne, kartais rusvo atspalvio. Ir viena, ir kita rūšis ant kaklo nuo žandų iki pat priešakinių kojų turi šviesią dėmę, tik miškinės kiaunės ši dėmė geltona, kartais net oranžinės spalvos, o akmeninės kiaunės — grynai balta. Skirtingi yra šios dėmės kontūrai: akmeninės kiaunės dėmė užpakalinėje dalyje šakojasi (kaip raidė A) ir nusitęsia per priešakines kojas, o miškinės nesišakoja.

Miškinė kiaunė (ilustr. 39) paplitus visoje Europoje, vietomis peržengia Uralą. Minta daugiausia pelėmis, pelėnais, smulkiais paukščiais, iš dalies ropliais ir varliagyviais. Mėgsta saldžius vaisius, visokius vabzdžius. Kai

Lietuvoje drevėse buvo laikomos bitės, bitininkai dažnai skūsdavosi kiaunėmis, nes jos išdraskydavo bičių lizdą ir suėsdavo tiek medų, tiek pačias bites ir jų perus. Medžioja kiaunės daugiausia nakties metu, keliauja šuoliais ne tik žeme, bet ir medžiais, šokdamos iš medžio į medį. Per naktį padaro kartais net 17 kilometrų kelio. Poruojasi vasaros metu, o laukiasi 230—270 dienų. Dauginimosi periodas toks ilgas dėl to, kad kiaušinėlis išbūna patelės kūne ilgą laiką nepasikeitęs (latentinėje būklėje), o vystytis pradeda sekančiais metais. Lizdą kiaunės įsitaiso uoksuose arba voverių lizduose, atveda 3—4, kartais net 8 vaikus.

Paimta namo, jauna kiaunė lengvai prie žmogaus pripranta. Tai vienas maloniausių namie laikomų žvėrelių.

Akmeninės kiaunės savo gyvenimo būdu labai panašios į miškines, bet yra linkusios gyventi arti žmogaus būstinės, pavyzdžiui, miesteliuose, miestuose. Kaune, ypač senamiesty, kur dar daug senų trobesių, visokių lauzų ir lūšnelių, jų neretai pasitaiko. Atrodo, kad jos ten minta karveliais ir žiurkėmis. Lietuvoje miškinių kiaunių 1967 metais buvo apie 7200, o pristatyta paruošoms 174 kailiai.

Mūsų kiaunėms giminingas yra garsus Sibiro žvėriukas *s a b a l a s* (*Martes zibellina*). Didumu nuo kiaunių jis nesiskiria, tik jo kojos šiek tiek trumpesnės, statesnės. Svarbiausias sabalo privalumas — tai jo visame pasaulyje pagarsėjęs puikus kailis. Gyvena sabalai miškingoje Šiaurės Azijos juostoje, Sachaline, Kamčiatkoje ir kai kuriose Azijos pakraščių salose. Nedaug sabalų gyvena Europos šiaurės rytų kampe, būtent Pečioros pakraščiuose. Turime duomenų, kad senais laikais, gal iki XIX amžiaus, sabalų būta ir Lietuvoje. Dabartinis saba-

lo geografinis išplitimas maždaug sutampa su sibirinės pušies išplitimu.

Rusai, užkariavę Sibirą, apščiai ten rado sabalo kailių: vietiniai gyventojai siuvosi iš jų šiltus drabužius, tačiau nelabai juos vertino, laikė menkesniais už šunų kailius. Laikui bėgant, dėl beatodairiškų medžioklių Sibire sabalų labai sumažėjo, ir šių žvėrelių liko tik izoliuotos grupės, kur-ne-kur išsimėčiusios po didžiulį Sibiro plotą. Grėsė pavojus, kad sabalas galutinai išnyks, tad XX a. pradžioje imtasi priemonių atstatyti sabalų skaičių. Tarybiniais laikais, jau pradedant 1928 metais, buvo vykdoma sabalo reaklimatizacija; iki 1957 m. paleista 12 500 sabalų įvairiuose Sibiro rajonuose. Kartu buvo įsteigta eilė rezervatų. Dauguma šių žygių pasirodė esą sėkmingi.

Sabalų gyvenimo būdas panašus į kiaunės. Bet jis ne taip vikriai šokinėja iš medžio į medį, kaip kiaunė, ir daugiau esti žemės paviršiuje, kartais net ilgokai išbūva po sniegu. Minta smulkiais žvėriukais, pelėmis, pelėnais ir paukščiais, o iš augalinio maisto labai mėgsta kedro riešutus. Tarybiniais laikais daryta pastangų sabalą domestikuoti, tai yra paversti naminiu gyvuliuku, panašiai kaip juodsidabrę lapę ar audinę. Jis jau auginamas specialiose fermose, bet kol kas rezultatai nėra patenkinami, nes auginimo metodai dar galutinai nenustatyti.

Azijos pietryčiuose gyvena stambus kiaunių genties atstovas *charza* (*Martes flavigula*). Ji randama ir Tarybų Sąjungoje, būtent Tolimuosiuose Rytuose. Jos kūno ilgis 48—65 cm, uodega ilga, sveria apie 2,5 kg. Snukis, viršugalvis, sprandas ir ausys juodi, pasmakrys baltas, kaklas ir beveik visa papilvė oranžiniai geltoni su aukso atspindžiu. Charza yra žiaurus kraugerys. Nors ir nedidelė, ji sugeba nugalėti ir papiauti už save daug

didesnius gyvulius. Panašiai kaip ir kitos kiaunių rūšys, charza yra nepaprastai vikri, puikiai laipioja medžiais, o prireikus iš medžio viršūnės nušoka į kitą medį arba į žemę. Minta įvairaus didumo žvėreliais, ir smulkiais kaip voverės, ir stambių kanopinių gyvulių jaunikliais. Pasak G. Bremlėjaus, 50% jos maisto — tai kabargų (muskusinio elnio), briedžių, elnių ir šernų jaunikliai, o kitus 50% sudaro kiškiai ir smulkūs graužikai. Minėtas autorius teigia, kad keliaudamas per Sichote-Alinio rezervatą (Tolimuosiuose Rytuose) 30 kilometrų ruože jis aptikdavęs nuo keturių iki penkiolikos kabargų, kurios buvo charzų papiautos ir apėstos, o kitas zoologas J. Salminas, nukeliavęs 200 km kelio, rado dvidešimt šešias pusiau suėstas kabargas.

Gerai žinoma kiaunių šeimos rūšis yra šeškas (*Putorius putorius*) (ilustr. 20), apie 40—55 cm ilgio žvėrelis su 15—20 cm ilgio uodegėle. Jo plaukas yra durpinės spalvos su šviesiai geltonu poplaukiu ir tamsesnės spalvos apačia, bet šios spalvos niuansai dažnai svyruoja. Gyvena didesnėje Europos dalyje, Lietuvoje dažnai pasitaiko. Mielai apsigyvena netoli vandenių, arti sodybų, kur įsitaiso urvą, arba laužų krūvose, senuose trobesiuose ir panašiai. Kauno zoologijos muziejuje yra šeškas, nušautas Kaune, Maironio gatvėje.

Minta šeškas smulkiais žvėriukais: žiurkėmis, pelėmis, varlėmis ir net žuvimis, bet taip pat jaunais kiškiais ir paukščiais. Atrodo, kad daro žmogui daugiau naudos, negu žalos. Medžioja beveik tik naktį, yra labai drąsus, ypač kai gina savo vaikus, kartais puola žmogų, kariningai inkšdamas ir skleisdamas stiprų dvokiantį kvapą iš savo analinių liaukų. Europos vakarų kraštuose kažkuri šeškų rūšis jau nuo senų laikų yra domestikuota ir naudojama laukinių triušių medžioklei. Tokie prijaukinti

šeškai vadinami „fretais“. Domestikuoti fretai dažniausiai esti baltos spalvos.

Į šešką panašus žvėriukas yra *audiné* arba *švitaras*, o jų yra dvi rūšys: europinė (*Mustela lutreola*) ir kanadinė (*Mustela vison*). Pirmoji rūšis seniau gyveno visoje Europoje, iš dalies Kaukaze ir vakariniame Sibire. Dabar audinės Europoje beveik galutinai išnaikintos, Lietuvoje jos gyvena, bet labai retos. Mūsų krašto audinė yra stambios rasės, tamsios spalvos. Tos pačios rasės audinės gyvena ir Latvijoje, ir Vokietijos rytuose. Tai nepaprastai vikrus, puošnus žvėriukas, žvilgančiu tamsiai durpinės spalvos plauku ir baltomis lūpomis, plaukiamąja plėvele sukabintais užpakalinių kojų pirštais. Ūgiu prilygsta mūsų šeškui. Prigimtos šių žvėriukų buveinės — tai miškingų kraštų vandenys, užversti laužais ir apaugę vandenine augalija. Minta audinė smulkiais graužikais, varlėmis, žuvimis, mielai ėda vėžius ir paukščius. Poruojasi vasario mėnesį, po 35—42 dienų atveda 2—7 vaikus. Medžioja labiausiai nakties metu, puikiai plauko ir nardo.

Kanadinė audinė į mūsų šalį labai panaši, tik plaukas tamsesnis. Amerikoje ji yra domestikuota, iš Amerikos audinės perkeltos į Europą ir auginamos žvėrių fermose. Dabar jau auginama jų milijonais. Lietuvoje audines pradėta auginti 1929 metais Obelynės fermoje, netoli Kauno. Tarybų Sąjungoje anksčiau buvo auginamos žvėrių fermose, bet nuo 1933 metų pradėta šį žvėrelį aklimatizuoti laisvėje. Ypač plačiu mastu jų aklimatizacija buvo vykdyta po antrojo pasaulinio karo. Nuo 1959 metų apie 12 tūkstančių audinių buvo laisvai paleista trisdešimtyje respublikų ir sričių TSRS europinėje dalyje ir Sibire, Tolimuosiuose Rytuose. Daugelyje tų vietų audinės gerai aklimatizavosi, o kai kur apsigyveno arti žmogaus būstinės, prie barakų, malūnų ir tenai ne-

retai puola peles, žiurkes, naminius paukščius. Kartais per vieną naktį išpiauna keliasdešimt ančių bei vištų.

Pats mažiausias iš plėšriųjų žvėrių yra ž e b e n k š t i s (*Mustela nivalis*). Jo kūno ilgis apie 15 cm, uodega apie 4 cm. Vasaros metu kailelis tamsiai bronzinis, tik apačia balta. Žiemos metu visas žvėrelis yra baltos spalvos (net ir uodega), šiltesniuose kraštuose tamsi viršutinės kūno dalies spalva žiemos metu tik iš dalies pabąla arba palieka tokia, kaip buvo vasarą.

Į žebenkštį labai panašus žvėrelis yra š i r m u o n ė l i s (*Mustela erminea*), dvigubai didesnis už žebenkštį, laibas ir vikrus kaip žaltys, drąsus kraugerys. Širmuonėlis žiemos metu pabąla, pasidaro baltas kaip sniegas, išskyrus tik uodegos galiuką, kuris lieka juodas; tuo visuomet lengva atskirti širmuonėlį nuo žebenkšties. Širmuonėlis, mano nuomone, Lietuvoje pasitaiko dažniau negu žebenkštis, mėgsta sodybas arba pavienius ūkiškus trobesius. Be mūsų krašto, gyvena jis mažne visoje Europoje, Šiaurės Azijoje, Šiaurės Amerikoje ir Šiaurės Afrikoje ir iš dalies Pietų Amerikoje. Minta daugiausia pelėmis ir kitais smulkiais graužikais, neatsisako paukščių ir kiaušinių, iš dalies visokių uogų,— kadugio, bruknių, mėlynių. Žmogui naudingas, nes sunaikina daugybę visokių graužikų.

Panašiai, kaip ir kitų kiauinių šeimos žvėrelių, širmuonėlio nėštumas labai ilgas (9—10 mėnesių), nes kiaušinėlis išbūna patelės kūne ilgą laiką latentinėje būklėje.

Tarybų Sąjungoje širmuonėlių kailiai sudaro svarbią eksporto prekę. Nuo senų laikų balti kaip sniegas širmuonėlių kailiukai su juoda uodega buvo naudojami iškilmingiems karalių parėdams.

Kiauinių šeimai priklauso savotiškos išvaizdos žvėris e r n i s (*Gulo gulo*), pažiūrėti gal panašus į mešką. Jis

yra vidutinio šuns didumo: kūno ilgis 76—86 cm, uodega — 18 cm, aukštis — 35—45 cm, sveria 11—16 kg. Kūnas kresnas, trumpos, bet gana storos kojos, pusiau paslėptas nagas, ausys trumpos, apvalios. Plaukas tankus, ilgas, bet šiurkštus. Vyrauja tamsiai durpinė spalva su plačiu tamsesniu plotu tarsi balnu išilgai nugaros. Nuo uodegos pamato išilgai abiejų šonų eina šviesesnė plati gelsvos spalvos juosta. Letenų ir pėdų spalva beveik juoda. Dantys stambūs ir labai stiprūs.

Iškasenos rodo, kad senovėje ernis gyveno Europos vakaruose, o dabartiniu laiku yra Europos, Azijos ir Amerikos miškatundrės gyventojas. Randamas Skandinavijoje, europinės TSRS dalies šiaurėje, visame Sibire, Mongolijoje ir Kinijos šiaurės rytuose. Europoje jis paplitęs iki Leningrado srities šiaurės, bet netolimoje praitėje ernis gyveno net Latvijoje ir Lietuvoje.

Apie ernio plėšrumą pasakojamos baisios istorijos, bet tai daugiausia prasimanymai. Jis gaudo smulkius graužikus, peles, lemingus, drasko liždus, bet dažniausiai minta vilkų paliktais papiautų briedžių ir elnių likučiais.

Apie ernio veisimąsi dar tikslių duomenų neturime. Atrodo, kad poruojasi rugsėjo mėnesį ir po 8—9 mėnesių nešiojimo veda vaikus kovo ar balandžio mėnesį. Ernio kailiukas vertinamas nebrangiai. Tarybų Sąjungoje ernius leidžiama medžioti ištisus metus, nes jie laikomi žalingais žvėrimis.

Pats stambiausias mūsų krašto kiaunių šeimos atstovas yra opšrus arba barsukas (*Meles meles*) (ilustr. 38), nes jis gali sverti iki 30 kg (rudeni, kai yra gerai nutukęs). Kaip sako Elisonas, tai „tikras dručkis“ ir nuo kitų kiaunių skiriasi tuo, kad žymiai mažiau yra linkęs „plėšikauti“. Kūno ilgis 60—90 cm, uodega 16—20 cm. Plaukai stambūs, bet poplaukis gana minkštas. Bendra kūno spalva pilka, juodai pamarginta. Snukis

40. Himalajų meška

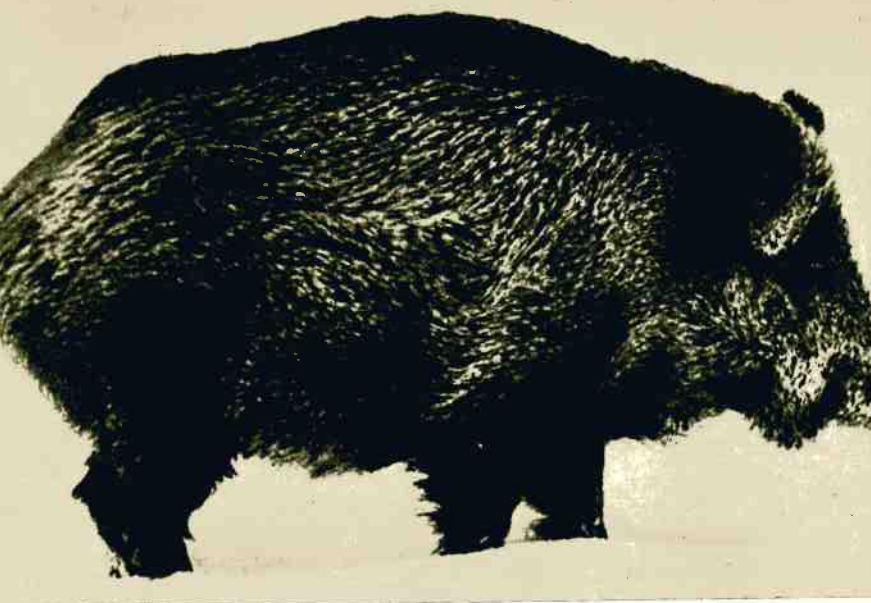
41. *Paprastasis ruonis*

42. Vėplys

43. Jūry dramblys

44. Sernas

45. Babirusa

baltas, o kiekvienu galvos šonu per ausis ir akis eina juosva juosta. Pagerklė, apatinė kaklo dalis, krūtinė ir pilvas tamsūs, beveik juodi.

Gyvena barsukas Europoje iki 66°30' šiaurės platumos. Taip pat gyvena ir Sibire, bet Sachaline jo nėra. Mėgsta šiek tiek kalvotą dirvą, smėlėtus kalnelius, kuriuos gerai apšviečia saulė, kur patogu kasti olas, o taip pat pasišildyti įsaulyje: neretai užima ir lapių urvus. Savo požeminę būstinę laiko švariai ir išmatoms turi atskirą nuošalią urvo dalį. Nuo urvų paprastai eina takai į priprastas mitybos vietas arba į girdyklas.

Minta daugiausia vabzdžiais, jų vikšrais, vapsvų perais, smulkiais graužikais, varlėmis, driežais, jaunais paukščiukais, kiaušiniais, uogomis, įvairiais vaisiais, augalų gumbais, bet šiaurės kraštuose mieliau renkasi gyvulinį maistą. Vieną kartą, išskrodęs užmuštą barsuką, radau jo skrandyje daugybę ežio spyglių. Jie buvo dideli, matyt, suaugusio ežio, ir stebėjau, kad toks maistas nesužalojo barsukui skrandžio.

Poravimasis vyksta kovą—balandį, kartais vėliau, o vaikus veda tik po 271—376 dienų (kiaušinėliai esti latentinėje būklėje). Atsiveda po tris ar penkis vaikus.

Medžioja labiausiai naktį, bet slankioja ir dienos metu. Eina greitai, ristute, tik retkarčiais bėga zovada. Gali gerai plaukti. Balsas — silpnas kniurkimas. Rudenį labai nutunka, kartais jo svoris net padvigubėja, susidaro 4—5 cm storumo lašiniai. Nutukęs barsukas rudenį įminga (įmygis trunka nuo spalio iki balandžio), bet ir žiemą šiltomis dienomis neretai pabunda ir iš urvo išeina pasivaikščioti. Kartą, balandžio mėnesį, Rudninkų girioje, anksti rytą grįždami iš kurtinių tuoktuvių, kartu su eiguliu buvome barsuko užpulti. Puolė jis mus kaip šuo, tuomet eigulys, turėjęs rankoje lazda, stipriai smūgiu per galvą jį nudėjo. Manau, kad netoliese būta

šio barsuko vaikų, ir jis mus puolė dėl vaikų nerimau-
damas.

Barsuko kailis nėra didelės vertės, bet vis tiek su-
medžiotas barsukas suteikia žmogui keliariopos naudos.
Ypač senų laikų Lietuvos medžiotojai šį laimikį vertino.
Barsuko kailis labai tvirtas. Seniau buvo paprotys iš kai-
lio siūti medžioklinius krepšius parakui, šratams nešioti,
nes tais laikais nebuvo patroninių šautuvų, tik grūsti-
niai. Labai vertinamas iš barsuko kailio patiesalas ties
lova; jis patvarus ir gali būti naudojamas daugelį metų.
Bet labiausiai buvo vertinami barsuko taukai, o jų bū-
na daug, ypač rudenį, prieš pat žiemą. Taukai buvo lai-
komi gerais vaistais prieš visokius negalavimus, saky-
sim, prieš reumatą, o taip pat visokiems geležiniams
daiktams patepti, kad nerūdytų. Jaunas barsukas na-
muose prie žmogaus pripranta, bet nemalonus yra anali-
nės jo liaukos kvapas.

Jau ir anksčiau minėtų kiaunių šeimos žvėrelių ana-
linės liaukos kvapas nėra malonus, bet vis dėlto paken-
čiamas. Tačiau Amerikoje gyvena šios šeimos žvėrelis,
vadinamas skunksu (*Mephitis mephitis*) (ilustr. 21).
Jis yra apie 40 cm ilgio, įskaitant apie 25 cm ilgio uo-
degą. Jo plaukas grynai juodas arba juodas su įvairiais
baltais išilginiais dryžiais. Svarbiausia šio žvėrelio ypa-
tybė yra nepaprastai stipriai kvepianti analinė liauka.
Jos išskiriamas skystis — šio žvėrelio ginklas. Šuva, juo
aptaškytas, liaunasi skunsą puolęs ir kaip padūkęs tri-
nasi į žemę, kad išnyktų nepakenčiamas kvapas, o į akį
patekę nedideli šio skysčio kiekiai šunį apakina.

Vis dėlto skunksas, tarytum žinodamas baisų šio gink-
lo veikimą, panaudoja jį tik kraštutiniu atveju, o šiaip
jis labai pasitiki žmogum ir jo beveik nevengia. Skunsai
labai pripranta prie žmogaus, ir Jungtinėse Amerikos
Valstybėse kai kur jie laikomi kaip naminiai gyvuliai,

o kad būtų išvengta baisaus jų ginklo pavojaus, analinės skunų liaukos yra dar jaunikiams pašalinamos. Bet šiaip, laisvėje, smarkiai išgąsdintas ar įerzintas skunas savo priešui pasiūnčia pilną porciją dvokiančios medžiagos net 5 metrų atstumu ir labai taikliai. Jei nors lašelis šios medžiagos pataiko į drabužį arba apavą, šie daiktai negali būti toliau vartojami ir juos reikia sudeginti. Bet, nuostabus daiktas, smarkiai praskiestas analinės liaukos skystis turi malonų kvapą ir net yra vartojamas parfumerijoje. Kadangi skunų kailiukai vertingi, šie žvėreliai masiškai auginami zoofermose, o jų kailėliai laikomi prabangos dalyku.

Baigdami aprašyti kiaunių šeimą, turime dar pažymėti ūdras. Keliolika rūšių ūdrų gyvena visame pasaulyje ir jos skiriamos atskirais pošeimiais. Mūsų krašte gyvena viena rūšis — p a p r a s t o j i ū d r a (*Lutra lutra*). Tai gana didelis žvėris, jo kūno ilgis 70—75 cm, kartais ir daugiau, o uodega — apie 50 cm, svoris 5—6 kg, kartais siekia 10 kg. Plaukas kietas, gana šiurkštus, tad ūdros kailio apykaklė nėra maloni paliesti, bet poplaukis labai švelnus, tankus, nepraleidžia vandens. Kailio plaukas tamsiai bronzinis, bet pilvo pusė šviesesnė, sidabruoto atspalvio. Ūdra — tikras vandeninis žvėris. Ilgas, laibas jos kūnas vinguriuoja kaip žuvis ne tik vandenyje, bet ir sausumoje, vinguriuoja ir ilga, labai raumeninga uodega. Plaukti ūdrai lengva, nes jos plaukai lygūs, slidūs, o pirštai sujungti plaukiamąja plėvele.

Ūdros yra plačiai paplitusios visoje Europoje, Šiaurės Afrikoje ir žymioje Azijos dalyje, bet niekur jų nėra gausu, o vietomis jos jau išnaikintos. Ūdros apsigyvena žuvinguose vandenyse, toliau nuo žmonių sodybų, mėgsta miškų upes, kur yra gilių sietuvų, neužšalančių vietų, aukštų krantų. Išsikasa urvus, dažnai su dviem angomis po vandeniu, kartais užima lapių bei opšrų

olas. Minta žuvimis, daugiausia smulkiomis, taip pat varlėmis ir vėžiais, kartais neatsisako ir pelėnų, kirstukų, vandeninių paukščių. Žuvinto ežere vienais metais ūdros padarė nuostolių, sudrasę aklimatizuojamas ten laukines žąsis, o šiaip jos puola jaunas gulbes. 1967/68 m. apskaitos duomenimis, Lietuvoje gyvena apie 3 400 ūdrų, o sumedžiota jų 10.

Ūdros gyvenimo būdas dar mažai ištirtas. Poravimosi laikas trunka nuo vasario iki balandžio mėnesio. Jaunikliai, dažniausiai du trys, atvedami balandžio—gegužės mėnesiais, bet pasitaiko ir kitu laikotarpiu. Jie praregi tik po 28—35 dienų, paaugę būna su motina iki vėlyvo rudens, su jais draugauja ir tėvas. Galutinai subręsta antrais trečiais gyvenimo metais. Medžioja ūdros daugiausia nakties metu, bet ramioje aplinkoje nesislapsto ir dieną. Nuo vandens ūdros nėra linkusios nutolti, bet kartais apleidžia vienus vandenį ir pereina į kitus net už 15—30 km nuotolio, tačiau sausumoje greit pavargsta, ypač sniege. Sugeba net užkopti į palinkusius medžius.

Kailiukai yra labai vertingi, todėl daug kur ūdros labai išnaikintos ir virto retais gyvūnais. Kai kur Tarybų Sąjungoje (ir Lietuvoje) ūdrų medžioklė yra suvaržyta ir jas medžioti leidžiama tik su specialiais leidimais.

Jaunos ūdros nelaisvėje lengvai prie žmogaus pripranta ir virsta maloniais augintiniais. Kai kas jas dresuoja, moko atnešti pagautas žuvis. Plačiai pagarsėjo Lietuvos—Lenkijos karaliaus Jono Sobieskio prijaukinta ūdra, kuri lydėjo savo šeiminką ir sulig jo paliepiamu pagaudavo ir atnešdavo žuvų.

Mūsiškės ūdros artima giminė yra jūrų ūdra, dar vadinama k a l a n u (*Enhydra lutris*), kurią rusai kažkodėl praminė „Kamčiatkos bebru“. Tai stambus žvėris, prisitaikęs gyventi jūroje. Kūno ilgis siekia 150 cm,

uodega 36 cm, patinai sveria 30—40 kg, patelės 20—25 kg. Kūnas ilgas, cilindrinės formos. Priešakinės kojos trumpos ir pirštai sakytum vienas su kitu suaugę. Užpakalinės kojos žymiai didesnės ir panašios į ruonio užpakalines kojas. Nagai trumpi, ausys nežymios, uždarnos vožtuvais. Uodega raumeninga, iš šonų suplota. Oda silpnai sujungta su visu kūnu, lengvai juda ir gerai nusilupa (nulupta oda 20—30% viršija kūno ilgi). Plaukas labai tankus, švelnus, blizgantis ir šeriai nedaug ilgesni už povilnį. Spalva tamsiai durpinė iki visai juodos. Tarp tamsių plaukų išbarstyti ir žili. Gyvena Komandoro ir Kurilų salose. Rusijoje dėl besaikės medžioklės išliko jų nedaug. Nuo 1924 m. jas uždrausta medžioti. Gausiau jų JAV priklausančiose Aleutų salose ir Aliaskos pietvakarių krante. Seniau jūrų ūdros gyveno palei vandenyno pakrantes, kur akmenys ir akmenuotos salos buvo natūralūs jų būstai, bet vėliau, žmogui persekiojant, ši vietovaizdį pakeitė į atvirą jūrą, kartais per 100 kilometrų nuo kranto.

Gamtininkas V. Steleris, Beringo ekspedicijos 1741 m. dalyvis, paliko tokį jūrinės ūdros gyvenimo aprašymą: „Jūrų ūdros — tai gražūs ir malonūs, linksmi ir mieli žvėreliai. Daugiausia gyvena jie šeimynomis: tėvas ir motina, ankstyvesnės vados vaikas ir dar žindomas mažylis, kuris gimsta jau regintis ir su dantimis. Motina savo dantimis nuneša jį į jūrą, o nunešus atsigula aukštiekninka ir laiko vaiką ant savo krūtinės tarp priešakinių kojų. Motina žaidžia su savo mažyliu, kaip moteris su savo vaiku, mėto jį į aukštį ir net pagauna kaip sviedinį, stumia į vandenį, kad jis pramoktų plaukti, ir glaudžia vėl, kai jis yra pavargęs, bučiuoja jį kaip žmogus. Kartais motina atsistoja stačia ir supasi ant bangų, kartais, pridėjus priešakinę koją virš akių, žiūri į tolį, o kartais vėl atgula aukštiekninka ir nagais kasosi pilvą.

Minta vėžiagyviais, moliuskais, smulkiomis žuvimis, rečiau dumbliais ir mėsa (naujesni stebėjimai rodo, kad 75% jūrų ūdrų maisto — tai jūrų ežiai). Ūdros judesiai yra nepaprastai grakštūs ir greiti, ji puikiausiai plauko, bet ir sausumoje gerai bėgioja, ir šis žvėrelis sausumoje, kai jis tarytum šilku apsilkęs bėga, yra nepaprastai patrauklus. Įvairiais metų laikais ūdros išeina į krantą, bet dažniausiai žiemos metu, — pamiegoti, pailsėti ir pažaisti tarpusavy.

Jūrų ūdros kailiukas yra vienas iš vertingiausių. Anksčiau mokėta už vieną iki 2500 dolerių, tad ir medžioklė buvo beatodairiška, beveik išnaikino šį puikų žvėrelį. Dabartiniu laiku Tarybų Sąjungoje daromos pastangos atstatyti ankstesniąją jūrų ūdros būklę. Atvežta gyvų žvėrelių net į Barenco jūrą, bet šio bandymo rezultatai kol kas dar neaiškūs. Amerikiečiai irgi energingai ėmėsi panašių priemonių. Tarybų Sąjungoje, kaip ir Amerikoje, jūrų ūdros medžioklė visiškai sustabdyta.

Meškėnų (*Procyonidae*) šeima statoma tarp kiaunių ir meškų. Į kiaunes meškėnas panašus trumpomis kojomis ir skarota uodega, o į meškas — menkai išlavėjusiais galūdiniais dantimis, o tai įrodo, kad jis minta ne tik gyvuliniu, bet ir augaliniu maistu. Vaikščioja remdamasis visa pėda. Meškėnai laipioja medžiais ir kone visi gyvena Amerikos vidutinio klimato kraštuose.

Plačiai yra žinomas **meškėnas** (*Procyon lotor*) — nedidelio šuns ūgio, apie 65 cm ilgio ir apie 30 cm aukščio žvėrelis. Jo uodega siekia 25 cm. Plaukas pilkas, galva turi savotišką kaukės pavidalo piešinį, uodega rai nuota tamsiais ir šviesiais skersiniais žiedais. Šio žvėrelio tėvynė yra Šiaurės ir Vidurio Amerika iki 60° šiaurės platumos. Dėl vertingo kailiuko meškėnas buvo aklimatizuotas Vakarų Vokietijoje, o nuo 1936 m. ir Tarybų

Sajungoje, — Baltarusijoje, Gomelio srityje, Krasnodaro, Stavropolio, Dagestano krašte, Uzbekijoje, Azerbaidžane, Kirgizijoje ir kitur. Jo gyvenamos vietos — seni miškai palei upes, kur yra pakankamai uoksų. Mėgsta meškėnas apsigyventi ir soduose. Minta gyvuliniu ir augaliniu maistu, varlėmis, vabzdžiais, driežais, bet kartais piauna vištas ir smulkius graužikus. Iš augalinio maisto mėgsta riešutus, giles, obuolius. Turi paprotį plauti vandenyje maistą ir šiaip visokius daiktus, sakykim, glotnius akmenukus. Veiklus nakties metu, o dieną dažniausiai miega, pasirinkęs kokį šiltą užnarvį, kaip šieno prėslą daržinėje. Jaunas paimtas į namus, pripranta prie žmogaus ir pasidaro visai jaukus kaip naminis šuo. Bet kai kuriais atvejais jo psichika už šuns psichiką aukštesnė — jis domisi ir tokiais daiktais, kurie žvėrimis neturi jokios reikšmės, pavyzdžiui, žirkėmis, siūlų kamuoliais, dėžutėmis, vaikiškais žaislais ir panašiai. Tai vienas iš įdomiausių prijaukinamų gyvūnų.¹

Į meškėnus kiek panašios yra ilganosės meškėnos (*Nasua rufa*). Taip jos pavadintos dėl smailos, labai ilgos ir lanksčios nosies, primenančios tapiro arba kirstuko nosį. Uodega ilga ir išmarginta tokiais pat tamais žiedais, kaip ir meškėno. Kojos, tiek priešakinės, tiek užpakalinės, turi po penkis pirštus, ginkluotus ilgais nagais.

Ilganosės meškėnos gyvena Amerikoje (pradedant pietinėmis valstijomis, iki Argentinos). Senesnės ir jaunesnės, jos visos susibūrusios į grupeles ir taip keliauja. Mūsų ekspedicijos Brazilijoje metu retkarčiais Rio Preto pakraščiuose matydavau jų būrį keliaujant medžių viršūnėmis ir ilgesnį laiką sustojant kuriame nors medyje, joms labiau patikusiam.

¹ Apie prijaukintą meškėną skaitykite T. Ivanausko „Gamtininko užrašuose“, 1955 m.

Atrodo, kad tai aukštos psichikos žvėreliai, gal dar aukštesnės negu meškėnai, ir dėl to jie lengvai duodasi prijaukinami, o tuomet įdomu stebėti jų landumą ir smalsumą, nors prikrečia jie ir išdaigų.

Pradėdami aprašinėti **tikrąsias meškas** (*Ursidae*), pažymėsime, kad jų povyza kresna, gremėzdiška, uodega trumpa, paslėpta tarp kailio plaukų, akys mažos, kojos su penkiaais pirštais ir dideliais lenktais nagais, plikais padais, kurie visu ilgiu siekia žemę. Dantys prisitaikę daugiau augaliniam maistui, tad platūs ir krumplėti. Kapliai gana dideli, iltiniai dantys taip pat. Viso labo dantų esti 36—40.

Iš visų meškų rūšių labiausiai minima *juosvoji meška* arba *lokys* (*Ursus arctos*), kuri, tur būt, visi yra matę zoologijos soduose, muziejuose, paveiksluose. Kailio plaukas gana nepastovios spalvos, nuo tamsiai durpinės, beveik juodos, iki tamsiai palšos. Kartais krūtinės priešakyje yra nedidelė balsva dėmė. Kūno ilgis gali siekti 2 metrus ir daugiau, svoris — 480 kg, bet dažniausiai apie 150—250 kg.

Seniau meška gyveno visoje Europos miškingoje zonoje. Dabar ji daugely Vakarų Europos kraštų išnaikinta, tik kai kur kalnuose išliko, pavyzdžiui, Užkarpatėje, Lenkijoje (Tatruose), Čekoslovakijoje, Italijos šiaurėje. Pasitaiko meškų dar Azijos įvairiuose kraštuose, Japonijoje, Kinijoje (iliustr. 40). Yra jų Tarybų Sąjungos europinėje dalyje — Baltarusijos šiaurėje, Riazanės srities šiaurėje, Mordovijos ir Totorijos respublikose, Uralo kalnuose siekia 52 paralelę, o už Uralo pakyla iki 58 paralelės.

Meška — didelių miškų gyventojas. Minta įvairiausiu maistui, žaliomis augalų dalimis, uogomis ir vaisiais, vabzdžiais ir smulkiais stuburiniais gyvūnais. Iš vabzdžių labiausiai mėgsta skruzdės, bites ir patį medų. Re-

čiau ėda paukščius, jų kiaušinius, o Sibire išplėšia burundukų riešutų sandėlius. Tolimuosiuose Rytuose ir Kamčiatkoje žvejoja žuvis arba renka po neršto negyvas laišas. Nevengia ir dvėselienos. Bado metu taigos rajonuose persekioja stambius kanopinius žinduolius, net tokius, kaip briedis, o kartais puola arklius ir galvijus, bet ne visos meškos vienodai plėšrios.

Meška subręsta po trejų arba pusketvirtų metų, bet pirmuosius vaikus atveda, būdama penkerių metų amžiaus. Ruja būna ne kasmet, o pramečiui; šis reiškinys aiškinamas tuo, kad patelė, atvedusi vaikus žiemos metu, visą vasarą juos augina, bet jei vaikai dėl kokių nors priežasčių žūsta, ruja įvyksta ir nuosekliai dveji metai iš eilės gimsta vaikai.

Urale ir kituose rytų kraštuose meškų ruja vyksta apytikriai liepos mėnesį. Tuomet patinai yra labai įniršę, netenka savo įprasto baikštumo; prasižioję, iškišę liežuvį, putojančiomis žiotimis jie sekioja pateles ir įnirtę puola kitus patinus, net ir jaunikius, kurie lydi savo motiną. Pasak J. Averino, vienas medžiotojas 1939 metų birželio mėnesį Kamčiatkoje užėjo du patinus greta su patele. Didesnysis patinas be atodairos puolė silpnesnįjį. Nušovus abu patinus, pastebėta, kad vieno ir kito kūnai buvo smarkiai sužaloti, turėjo plėštinių žaizdų.

Vaikų meškos atsiveda paprastai vieną—tris, o kartais net penkis. Žinomas meškų medžiotojas A. Širinskij-Šachmatovas, skrodamas Novgorodo krašte nušautą patelę, rado net 6 vaikų gemalus. Sulig jų didumo, meška turėjo juos atsivesti sausio mėnesį. Iš įvairių medžiotojų ir stebėtojų pateiktų duomenų sprendžiame, kad meška nešioja apie 7 mėnesius. Vaikai gimsta guolyje, irštvoje. Jie būna visiškai bejėgiai ir palyginti labai maži (vienas sveria apie pusę kilogramo), apaugę retais plaukais. Pradeda matyti po 30 dienų. Žindomi apie 5

mėnesius. Pasak kai kurių zoologų, jaunikliai esti su motina ir net žiemoja su ja viename guolyje. Medžioklinėje literatūroje dažnai minimos „auklės“, rusai vadina jas „piestun“, tai vyresnės vados vaikai, kurie neva globoja savo jaunesnius brolius. Kiti zoologai laiko tai vien medžiokline pasaka, o ūgio skirtumą aiškina individualiais savumais. Meška gyvena 30—40 metų, nelaisvėje kartais net 50 metų. A. Čerkasovas 1867 metais minė seną mešką, kuri buvo sugauta Nerčinsko rajone. Žvėris buvo tiek senas, kad negalėjo priešintis ir „jį užmušė kaip veršį“. Jo dantys buvo visai nudilę ir nagai nudėvėti, o jis pats labai liesas, apšiurusio kailio ir neturėjo guolio, gulėjo tarp dviejų akmenų.

Viena iš meškos ypatybių, lygiai kaip barsuko ir dar kai kurių kitų žinduolių, yra žiemos įmygis. Stojus žiemos šalčiams, įvairių klimatų kraštuose nuo rugsėjo, gruodžio iki kovo ar net gegužės trunka ši būklė, taigi meška miega puspenkto, pusšesto mėnesio. Bet šiltesniuose kraštuose, sakysim, Kaukaze, meškos dažnai neįminga ir slankioja visą žiemą. Vidutiniame klimate, nors jos ir įminga, protarpiais pabunda ir vėl atgula. Irštvą darosi sausoje vietoje, nedideliame įdubime po žagarais arba po išvartos šaknimis, arba tarp uolų. Daugiausia įmygis esti jautrus ir, gresiant pavojui, žvėris pabunda ir palieka savo guolį.

Lietuvoje meškų seniau buvo labai gausu, bet ilgai niuį, sumažėjus miškų plotui, o labiausiai dėl beatodairiškos medžioklės meškos išnyko. Ilgiausiai jos buvo išlikusios Rudninkų girioje ir Gudų girioje. Mano surinktais duomenimis, paskutinė meška Gudų girioje buvo sumedžiota apie 1883 metus. Nudėjo ją Musteikos gyventojas Miškinis. Besiganantį girioje jo arklį buvo papiovęs kažkoks plėšrūnas, ir Miškinis manė, kad tai vilkų darbas. Paėmęs senobinį šautuvą, jis naktį tykojo

žvėries ateinant prie papiauto arklio. Tikrai, žvėris atėjo, ir Miškinis šovė į jį, bet pasirodė, kad ten būta ne vilko, o meškos. Po šūvio ji nubėgo miškan ir medžiotojas jos nerado, tik vėliau jau padvėsusią rado ją pie-menys. Dabartiniu laiku (1968 m.) Lietuvoje pasirodė dvi meškos.

Nudėta meška senais laikais buvo geras laimikis medžiotojui — vertingas kailis, taukai, mėsa. Kailis patvarus, stiprus, tankus. Iš jo darydavo kailinius, kai šaltu oru tekdavo toli važiuoti, patiesalus ties lovomis. Meškos taukai yra labai švelnaus skonio, gražios baltos spalvos, kiek primena žąsies taukus. Meškų kumpiai irgi laikomi skanumynu.

Paminėtinas būtų vienas senobinis meškų panaudojimas. Pagautos meškos buvo jaukinamos ir dresuojamos įvairioms išdaigoms daryti. Tam tikrą kursą jos turėjo išeiti „Meškų Akademijoje“, kuri buvo įsteigta Smurgainių miestelyje, buvusioje Ašmenos apskrityje. Baigusi mokslo kursą, meška buvo parduodama kam nors, kas ją vedžiotų po jomarkus, turgus ir šiaip gyvenvietes už atlyginimą žmonėms rodyti. Iš čia ir yra kilęs pašaipus pavadinimas „Smurgainių akademikas“, duodamas negabiems arba tingiems vyriokams. Vedžiodavo meškas dažniausiai čigonai.

Dabartiniu laiku, kai tankiai apgyventuose Europos kraštuose meškos išnyko arba kai kur išliko jų tik vietainiai, susirūpinta šio žvėries likimu ir medžioti jas visai uždrausta arba leista tik išimtiniais atvejais. Taip yra Lenkijoje, Vengrijoje, Čekoslovakijoje ir kitur, tad šiuose kraštuose meškų lyg ir padaugėjo. Turtingi kitų kraštų turistai, norėdami patenkinti savo medžioklinę aistrą, už pasakiškai didelius pinigus gauna leidimus vieną kitą mešką nušauti, o valstybė iš to turi pelno.

Baltoji meška (*Ursus maritimus*) (ilustr. 46)

yra pats didžiausias plėšrusis žvėris. Vidutinis patino kūno ilgis — du metrai, retkarčiais siekia net 3 m; patelių kūno ilgis — 1,85 cm; baltosios meškos svoris siekia 700 kg, bet dažniausiai kiek mažiau. Liemuo, kaklas, galva ištišę daugiau, negu rudosios meškos. Ausys apvalesnės, mažai tesimato iš plaukų. Galūnės gana ilgos. Padai apaugę tankiais plaukais. Iltys stambesnės, negu juosvosios meškos, bet krūminiai dantys smulkesni.

Baltosios meškos gyvena Europoje, Azijoje ir arktinėje Amerikos dalyje, įskaitant Grenlandiją, Špicbergėną, bet daugumoje šių kraštų jų labai maža beliko. Gausiau jų yra Prano Juozapo Žemėje ir Naujosios Žemės šiaurėje. Yra jų Šiaurės Žemėje, Taimyro saloje, Naujojo Sibiro ir Vrangelio salose. Retai, bet jų pasitaiko Beringo jūros šiaurinėj daly, o kartais su plaukiančiomis ledo lytimis jos pasiekia Kamčiatką. Vasaros metu siekia 88 paralelę. Per paskutinius 40—50 metų šių meškų skaičius žymiai sumažėjo dėl beatodairiškos medžioklės ir klimato atšilimo.

Priprasta baltųjų meškų gyvenamoji vieta — plaukiančios lytys ir prišalę prie žemės ledai, iš dalies siaura sausumos salų bei žemyno juosta. Tik retkarčiais baltosios meškos nusibasto sausumon toliau kaip porą kilometrų. Daugiausia jų pasitaiko dreifuojančių lyčių juostoje, ten jos keliauja ir savo jėgomis, ir lyčių nešamos iš rytų į vakarus. Sėslios tik patelės su vaikais.

Minta baltoji meška ruoniais, žuvimis, o vasarą ir paukščiais, jų kiaušiniiais, lemingais, elniais, poliarinėmis lapėmis ir šiek tiek dumbliais ir kerpėmis. Papiovusi ruonį, meška suėda vien lašinius, ypač žiemos metu. Išalkusi meška gali suėsti iš karto iki 40 kg mėsos.

Ruoja baltosios meškos pavasarį ar vasarą, vaikus atsiveda po 230—250 dienų. Vaikus veda irštvoje. Irštva nedaroma ant plaukiančių lyčių, dažniausiai priglau-

džiama prie stataus kranto. Į irštvą veda kanalas iš pradžios žemyn, o paskui pasuka į viršų, taigi šiltas oras iš irštvos neišeina, o nuo iškvėpuojamo oro irštvos sienose susidaro ledo sluoksnis, palaikantis pastovią šilumą. Jaunos patelės veda po vieną vaiką, senesnės po du, o retais atvejais tris, keturis. Vienadieniai meškiukai labai maži, jų plaukų danga silpnai išlavėjusi, praregi jie po mėnesio, o kiek anksčiau atsidaro ausies landa. Irštvoje išbūna iki balandžio ar net gegužės mėnesio antros pusės. Motinos žindo vaikus ištisus metus ir dar ilgiau, o šie subręsta per trejus ar ketverius metus.

Baltoji meška yra puikiai prisitaikiusi gyventi žiauriame arktikos klimате, yra nepaprastai stipri, ištverminga, vikri ir paslanki, gerai plauko ir nardo, kartais nusibasto į atvirą jūrą keliasdešimt kilometrų. Žiemos miegu nėsčios patelės miega 160—170 dienų, bergždžios tik 115—125 dienas, o jaunos meškos ir patinai tik 50—60 dienų.

Tarybų Sąjungoje baltųjų meškų priskaitoma nuo 5 iki 8 tūkstančių. Jų medžioklė yra uždrausta, išskyrus specialius atvejus. Žmogui baltoji meška paprastai nėra pavojinga, nebent išbadėjusi arba sužeista. Bet pasitaiško, kad meška aplanko žmogaus būstą, puola šunis, nuniokoja žiemojančių žmonių maisto sandėlius ir užmuša žmogų.

Neseni tie laikai, kai baltoji meška, puikus tolimos šiaurės žvėris, galėjo nekliudomai užpoliariniuose kraštuose gyventi, nes žmogus tik dideliu vargu galėjo ten patekti, o patekęs turėjo pakelti šaltį, badą ir ligas. Meškos, tie didingi balti milžinai, seniau gyveno šiaurės jūrose ir jų salose taip plačiai, kiek siekia dreifuojantys ledai. Prieš šimtą metų Labradore baltosios meškos gyveno greta su juosvosiomis. Žinomas Genujos jūrininkas Kabo, 1497 metais atradęs Labradorą ir Niufaundlendą,

matė ten aibę baltųjų meškų, taigi daug įpiečiau, negu jos dabar gyvena. Jos tuomet ant plaukiančių lyčių dažnai patekdavo į Islandiją ir, kadangi ten nebuvo jų priprasto maisto, puldavo naminius galvijus. Bene pasuktinė baltoji meška Islandijoje aptikta 1932 metais. Meškų salos (į šiaurę nuo Špicbergeno) gavo šį vardą nuo to, kad olandų jūrininkas Barenčas 1596 m. nušovė ten baltąją mešką.

Kadangi vasaros metu baltosios meškos, pasinaudamos ledo lyčių dreifu, plaukia aplink šiaurės ašigali, jos ten susitinka su ruonių medžiotojais ir tampa jiems lengvu laimikiu. Jos galėtų būti apsaugotos vien tarptautine sutartimi, nes savo kelionių metu nuolat patenka į kitos valstybės plotus. Dėl nuolatinio medžiavimo baltųjų meškų gyvenamas plotas vis mažėja. Sakysim, Naujojoje Žemėje buvo meškų daug, o dabar yra tik pačioj šiauriausioj jos daly. Norvegų ruonių žvejai apie 1925 metus sumedžiodavo jų kasmet po septynis—aštuonis šimtus, o prieš pat antro pasaulinio karo pradžią — jau tiktai tris šimtus penkiasdešimt. Apskaičiuojama, kad nuo 1924 m. iki 1945 m. baltųjų meškų beliko tik pusė ir kasmet vis labiau mažėja. Viena iš didžiausių blogybių yra ta, kad už poliarinio rato įkurta daugybė antarktinių stočių, kurių personalas nuolat keičiasi ir kiekvienas naujas atvykėlis nori taip pat sumedžioti nors po vieną mešką. „You cannot come back from the Arctis without having shot a polar bear“ (Jūs negalite grįžti iš Arktikos, nenušovę baltosios meškos) — įprasta ten sakyti. O juk sunaikintą miestą dar galima atstatyti, sunaikintą gyvūno rūšį — ne.

Sumedžioti baltąją mešką nesunku. Sausumoje arba ant ledo medžiojama su šunimis. Šunų gauja puola mešką iš visų pusių, stengiasi stverti ją už pasturgalinių

kojų, ir meška visą laiką sukasi aplink save. Medžiotojas gali prieiti per penkis žingsnius ir šūviu į galvą ją nušauti. Vandenyje meška yra visiškai bejėgė. Irkliniu ar motoriniu laiveliu galima su ilga kartimi lengvai nukreipti mešką kur norint. Tuo naudojasi eskimai, aptikę mešką toli nuo savo būstinių: jie nukreipia mešką į stovyklos pusę ir nudeda, kai ji visai arti prie stovyklos priplaukia. Tuo būdu jiems nebereikia toli meškos vilkti.

Meškų medžiotojai pasakoja, kad meška, kuri taip buvo varoma, tiek išvargo, kad po pusvalandžio, aptikusi lytį, užlipo ant jos, tuoj atsigulė pasilsėti ir prisleido fotografą per porą metrų, nebandydama nei bėgti, nei pulti. Baltųjų meškų galima matyti zoologijos soduose. Nors ir retai, jos nelaisvėje veda vaikus. Pažymėtinas dalykas, kad baltąją mešką galima kryžminti su juosvąja ir atvesti mišrūnai turi savyje abiejų rūšių ypatybių.

RUONIAI (PINNIPEDIA)

Greta su plėšriaisiais žinduoliais paprastai aprašomas irklakojų arba ruonių būrys (*Pinnipedia*), nes manoma, kad tie du būriai yra giminingi, sudaro tarytum dvi vieno bendro kamieno šakas. Kai kurie zoologai šiuos du būrius jungia į vieną, bet padalina jį pobūriais — sausumos plėšrūnai ir irklakojai plėšrūnai. Visi irklakojų būrio žinduoliai maždaug panašūs dėl panašaus gyvenimo būdo: visi jie gyvena vandenyje, daugiausia jūroje. Jų kūnas storas, aptakus, panašiai kaip žuvies, kresnas kaklas mažai skiriasi nuo liemens, o užpakalinės galūnės yra ilgos, atsuktos į užpakalį, viena su kita glaudžiasi savo pėdomis, uodega trumputė ir nereikšminga. Priešakinės galūnės trumpos, su ilgu nykščiu ir taip pat nereikšmingos. Užpakalinės galūnės yra labai svarbios, pirštai, iš kurių pirmas ir penktas — patys ilgiausi, primena žuvies uodegą, nes jie yra sujungti elastinga plaukiojamąja plėve. Taigi užpakalinės kojos ir veikia panašiai, kaip žuvies uodega. Ausies kriauklės daugelis irklakojų neturi, ir ausies landa gali užsidaryti lygiai taip pat, kaip ir šnervės.

Plaukai glotnūs, prie pat kūno, bet yra irklakojų ir su karčiais. Dantys panašūs į plėšrūnų dantis, žymūs iltiniai dantys, bet krūminiai mažai tarp savęs skiriasi ir galūdiniai dantys paprasti. Matyti, jų paskirtis yra stverti grobinį, bet ne kramtyti jį. Turi vieną ar dvi poras spenių.

Ruoniai — tai stambūs arba vidutinio ūgio žvėrys. Subrendusių ruonių kūno ilgis nuo pusantro iki pussep-
tinto metro, o svoris nuo 35 iki 1500 kg ir daugiau. Jie
yra paplitę visose jūrose, tiek šiaurėje, tiek ir pietuose,
bet gyvena ir dideliuose ežeruose, sakysim, Kaspijoje,
Ladogos ir Baikalo ežere. Tarp šiaurinės ir pietinės jų
geografinio paplitimo srities yra plati tropikų juosta, kur
ruonių neesti. Daugiausia jų rūšių gyvena šiaurės jūro-
se, bet įdomiausios rūšys — pietų jūrose. Jie mėgsta lai-
kytis netoli krantų, kai kurie atlieka tolimas keliones, o
kiti įplaukia net į dideles upes. Sausumoje jie būna
tik veisimosi laikotarpiu; atvyksta ten poravimosi arba
vaikų vedimo metu ir su mažyiais užtrunka ilgesnį lai-
ką. Sausumoje ruoniai yra nepaslankūs ir nevikrūs, bet
užtat vandenyje stebina mus savo nepaprastu vikrumu.
Su dideliu vargu išlipa jie į krantą, ypač į statesnes
krantų vietas, į akmenis, į uolas arba ledo lytis ir ten il-
gai šildosi įsaulyje, bet, pastebėję pavojų, skuba kuo
greičiausiai pasiekti išganingą vandenį. Ten jie jaučiasi
saugūs — aršiausias jų priešas žmogus tuomet jiems ne-
baisus.

Iš visų ruonių jutimų klausa užima bene pirmaujan-
čią vietą, nors ausis yra maža. Regėjimas menkesnis, o
tai galima pastebėti, pažvelgus į ruonių akis — jos esti
plokščios, atkreiptos ne tiek į priekį, kiek į viršų. Uoslė
taip pat menka, vandenyje ji ruoniui nelabai ir reika-
linga. Balsas įvairus — vieni loja kaip šunys, kiti mau-
roja ar baubia kaip galvijai.

Dauguma ruonių rūšių turi paprotį gyventi bando-
mis. Atskirose grupėse pirmaujančią vietą užima dide-
lis stiprus patinas, o aplink jį susirenka 30—40 patelių
ir jaunikliai. Dėl vado vietos tarp suaugusių patinų daž-
nai vyksta aršios kautynės, per kurias jie smarkiai susi-
žeidžia; nugalėtasis turi mūšio lauką apleisti ir pagal

galimybes susidaryti savo būrį (haremą). Dėl tokios konkurencijos vyksta stipriausių patinų atranka. Nors patinai žiauriai piaunasi, bet juos iš dalies apsaugo storas lašinių sluoksnis.

Ruonių maistas yra beveik perdėm gyvulinio pobūdžio,— daugiausia žuvys, minkštakūniai, vėžiai, dygiaodžiai. Kartais jie gali pridaryti žalos žmogui,— įsivelia ir sudrasko pastatytus tinklus. Kai kurios rūšys puola kitus ruonius, net ir jūrų paukščius.

Ruonių būrys yra ne tik gamtininkui, bet ir šiaip gamtos mėgėjui viena iš įdomiausių ir, pasakysime, meiliausių gyvūnų grupė, tad ir zoologijos soduose aplink ruonių baseinus mielai susirenka žiūrovai. Bet, deja, žmogus dažniausiai vadovaujasi ne tiek savo protu ir estetiniu jausmu, kiek godumu. Vargiai kuri kita gyvūlių grupė yra taip negailestingai žudoma. Per ruonių medžioklę vien pelno geidžiantis žmogus be atodairos naikina ruonių būrius. Salos, kur praėjusiam šimtmetyje ilsėjosi tūkstantiniai ruonių būriai, šiandien yra tuščios, ir laivai turi keliauti vis toliau ir toliau, kad galėtų jų rasti. Iš ruonio paimama taukai, oda ir dantys, o skerdiena, kaip nereikalingas daiktas, išmetama į jūrą.

Daugumos ruonių psichika gana aukšta. Juos nesunku prijaukinti ir laikyti nelaisvėje, todėl jie sudaro patogų objektą zoologijos sodams. Kaip ir šunys, ruoniai gali būti dresuojami ir pramoksta sudėtingų veiksmų, kuriuos galima matyti cirkuose.

Ne visi ruoniai yra vienodai prisitaikę vandenyje gyventi. Labiausiai tam prisitaikę ausytieji ruoniai, kurie turi, nors ir nedidelius, ausų grybelius ir gali savo užpakalines kojas ištiesti į priekį ir pariesti po savim. Jų kailis susideda iš akuotų ir poplaukio, yra aukštai vertinamas kaip medžiaga kailiniams.

Trimis šeimomis dalomas ruonių būrys: **ausytieji ruoniai** (*Otariidae*), **tikrieji ruoniai** (*Phocidae*) ir **moržai** arba **vėpliai** (*Odobenidae*).

Ausytieji ruoniai pažymėtini ką tik išvardytomis mažytėmis ausimis ir galingomis, pelekų pavidalo plaukiamomis galūnėmis. Dauguma jų rūšių gyvena apie Antarktidą, o išimtį sudaro tik kaliforniniai jūrų liūtai ir keletas kitų rūšių. Jūrų liūtais vadinami du skirtingi žvėrys: tai juo d a s i s j ū r ū l i ū t a s (*Zalophus californianus*) (apie 2,5 m ilgio) ir Stelerio jūrų liūtas (*Eumetopias stelleri*) (3,25 m ilgio). Stelerio jūrų liūtas — stambus žvėris, stambūs patinai gali sverti net 1016—1120 kg, bet daugumos jų svoris yra 700—800 kg, o patelių svoris — tik 320 kg. Plaukas šiurkštus, ir minkšto poplaukio nėra. Gyvena šiaurinėje Ramiojo vandenyno dalyje, randamas Beringo jūroje, Kamčiatkos ir Kurių salų pakraščiuose. Ten jie periodiškai keliauja. Pavasarį iš jūros atplaukia į žemyno ar salų pakraštį subrendę patinai, vėliau patelės ir jaunikliai. Ten patelės veda vaikus ir tuoj po to poruojasi su patiniais. Ekonominė Stelerio jūrų liūto reikšmė yra nedidelė.

Kai kurie ausytieji ruoniai, be paprastų plaukų, dar turi švelnų minkštą poplaukį, ir jų kailiai yra aukštai vertinami.

Jų yra dvi gentys: *Arctocephalus* ir *Callorhinus*. Pirmoji jų gyvena aplink Antarktinę žemyną, o kita, atvirkščiai, tolimos Šiaurės jūrose. Antra čia nurodoma rūšis, paprastai vadinama k o t i k u, gyvena Beringo sąsiaurio Azijos ir Amerikos krantuose, bet čia šių žvėrių esti nevienodai, žiūrint, koks metų sezonas. Kai kur pakrantėse pavasarį susirenka dideli jų būriai. Tokios vietos vadinamos jų gulyklomis. Viena tokia kotikų gulykla yra Pribylovo salose, kurios seniau priklausė Rusijai, o dabar — Jungtinėms Amerikos Valstijoms. Profe-

sorius S. Ogniovas rašo: „Kiekvienoje iš tų salų kasmet veisimosi laikotarpį praleidžia tas pats kotikų būrys. Mūsų kotikų būrys Komandoro salose buvo smarkiai apnaikintas dėl plėšikiškų medžioklių ir abejingos pažiūros į gamtos turtus. Dabar Komandoro salose kotikų skaičius vis daugėja. Būtinybė padidinti kotikų būrį pasidaro suprantama, jeigu palyginsime kotikų skaičių Komandoro salose su jų skaičiumi Pribylovo salose, kur šeiminkauja amerikiečiai. Amerikiečių apskaičiavimu Pribylovo salose 1926 metais buvo 761 281 kotikas, 1929 metais — 900 000 su viršum, o 1938 m. — pusantro milijono. Japonai taip pat greitai tempu didina savo kotikų skaičių Ruonių saloje. Tarybų Sąjungoje dabartiniu laiku kotikų medžioklė visiškai uždrausta, remiantis specialiu vyriausybės parėdymu. Ypatingų priemonių tenka imtis prieš brakonierių plėšikų žygius į Komandoro salas.“

Tikrieji ruoniai (*Phocidae*) yra labiausiai prisitaikę vandeniniam gyvenimui. Jie visai neturi ausies grybelių, dantys yra palyginti silpni. Visa pamatinė priešakinė kojų dalis paslėpta po oda, o užpakalinių kojų tikrieji ruoniai negali pariestti po liemeniu, jos visada ištiestos. Tikrieji ruoniai plaukia tokiu greičiu, kaip lydeka arba kita plėšrioji žuvis, sugeba net apsisukti apie savo išilginę ašį tarsi sraigtas, įsukamas į medį. Miegoti išeina į sausumą, bet gali miegoti ir pasinėrę po vandeniui: išplaukęs į vandens paviršių, ruonis kiek tik galėdamas įsitraukia į plaučius oro, užsidaro šnerves ir pamažėle nugrimzta į dugną. Ten jis ir miega, bet jo plaučių oro išteklius nepakankamas ilgam laikui, tad netrukus, pristigęs oro, ruonis pabunda, vėl iškyla į vandens paviršių, išleidžia sunaudotą orą iš savo plaučių ir pasiima naujo. Laikotarpiai, kuriais miegąs ruonis išbūva pasinėręs, nevienodi, bet vidutiniškai jis užtrunka

dugne apie 6 minutes, kitaip sakant, kas 6 minutes jis turi pabusti. Tačiau šis pabudimas nėra pilnas, ir ruonis pusiau sąmoningai, lėtais judesiais kyla į paviršių, panašiai kaip miegantis žmogus apsiverčia ant kito šono arba pasitaiso pagalvį.

Mėgsta ruonis šildytis įsaulyje, taigi dažnai užsirioglina ant lyčių, kur ir guli po keletą valandų, bet storo lašinių sluoksnio dėka šalčio nejaučia. Ruonių pienas nepaprastai riebus — jame yra apie 12 kartų daugiau riebalų, negu karvės piene, ir, atrodo, kaip tik todėl jauniklių žindymo laikas trumpas (kai kurios rūšys žindo tik 2 savaites).

Iš ruonių gerai žinomas yra paprastasis ruonis (*Phoca vitulina*) (ilustr. 41), sveriąs apie 75 kg, kartais ir daugiau. Kūno ilgis 140—160 cm ilgio, patinai didesni negu patelės. Gyvena didesnėje Atlanto ir Ramiojo vandenyno dalyje, tarp kitko, ir Baltijos jūroje, bet paprastai įpiečiau Rygos įlankos. Spalvos atžvilgiu šių ruonių plaukas yra nevienodas: dažniausiai šviesiai pilkas, išmargintas tamsiomis dėmėmis. Jaunikliai iki vieno mėnesio amžiaus yra balti. Žvejai šio ruonio nemėgsta, nes jis suėda daug žuvų (pagal kai kurių apskaičiavimų duomenis, Baltijoje — iki 1800 kg žuvų per metus). Vokietijoje jis yra medžiojamas, bet pati medžioklė varžoma. Paprastųjų ruonių pasitaiko Lietuvos pakraščiuose.

Į paprastąjį ruonį panašus žieduotasis ruonis (*Phoca hispida*) yra mažiausias iš visų tikrųjų ruonių (patinai vos siekia 1,80 m). Gyvena Atlanto, Ledynuotajame ir Ramiajame vandenynuose, aptinkamas ir Baltijoje, o taip pat Ladogos ežere. Viršutinė kūno dalis tamsi, visa išmarginta baisvais netaisyklingos formos žiedais. Ši rūšis turi keletą porūšių, kurie gyvena kartais už kelių tūkstančių kilometrų nuo vandenyno. Prie tokių

priklauso Baikalo ruonis, kitaip vadinamas Sibiro ruoniu, ir taip pat Kaspijos ruonis, gyvenantis Kaspijos jūroje. Neišaiškinta, kokiū būdu šie du porūšiai, neabejotinai kilę iš žieduotojo ruonio, galėjo tiek nutolti nuo pagrindinio kamieno, gyvenančio didžiuosiuose vandenyse.

Nuo aprašytų dviejų ruonių rūšių *ilgasnukis ruonis* (*Halichoerus grypus*) skiriasi ilgesniu snukiu ir stambesniu ūgiu (ilgis iki 2,5 m). Patinas sveria 300—315 kg, patelė 150—200 kg. Plauko spalva gali būti labai įvairi, bet pagrindinė spalva yra pilka su tamsesnėmis dėmėmis, išbarstytomis po visą kūną. Patinai dažniausiai yra tamsesnių spalvų, negu patelės. Ilgasnukis ruonis gyvena Atlanto vandenyne, Amerikos ir Europos pakraščiuose. Neretas svetys Baltijos jūroje, Suomijos, Botnijos ir Rygos įlankose. Kartais įplaukia į Nemuną iki pat Kauno. Negyvas ilgasnukis ruonis 1923 metais buvo Nemune išplautas ties Lampėdziais.

Labai pagarsėjęs yra *grenlandinis ruonis* (*Phoca groenlandica*). Jis siekia ne mažiau kaip pora metrų ilgio, spalva balta, bet kūno šonuose turi po vieną tamsią dėmę nuo kaklo iki užpakalinių kojų. Gyvena Atlanto vandenyno šiaurinėje dalyje ir Ledynuotajame vandenyne nuo Kanados, Labradoro iki Barenco jūros. Iš vakarinės savo gyvenamojo ploto dalies nusipenėję grenlandiniai ruoniai didelėmis grupėmis keliauja į pietus ir rytus. Keliauja grupėmis, kurių kiekviena susideda iš kelių šimtų tūkstančių ir net milijonų galvų. Viena tų grupių nukeliauja į Labradorą, kita į Jan Majeno salas, trečia į Baltąją jūrą, kur patelės veda vaikus, o pavasarį kartu su vaikais grįžta į plačiąją Arktiką. Žiūrint iš lėktuvo, savotiškai atrodo susibūrę ant ledo šie žvėrys, kaip musių būrys, aptūpęs medum sutauškytą staltiesę. Tokį vaizdą Tarybų Sąjungoje galima matyti šiauri-

nėje Baltosios jūros dalyje. Prie senių ruonių guli dailūs, vos tik atvesti ruoniukai baltais ir švelniais kaip šilkas kailiukais. Tie kailiukai vartojami daugiausia moterų drabužiams puošti ir yra aukštai vertinami. Čia ir vyksta ruonių skerdynės, nes medžiokle šio veiksmo pavadinti negalima. Geležinėmis lazdomis apsiginklavę, Murmano žvejai prieina prie pat gulinčių ant ledo ruonių ir savo geležiniu įrankiu paeiliui triuškina jiems galvas. Kas yra lankęsis Murmano pakrašty, tam teko matyti aibes sutriuškintų šių žvėrių kaukolių.

Keistos išvaizdos ruonių rūšis yra *pūslia snukis ruonis* (*Cystophora cristata*). Patino kūno ilgis yra 200—280 cm, patelės 170—230 cm, o patinų vidutinis svoris — apie 300 kg. Šios rūšies patinų keistenybė yra savotiška, pertverta į dvi dalis pūslė virš nosies, sudaranti nosies kanalų tęsinį. Gyvuliui susijaudinus, ši pūslė prisipučia oro ir sudaro galvos priedą, raudoną, kone dvigubai didesnę už futbolo sviedinį; nepripūsta pūslė atrodo kaip gležnas maišas virš snukio. Plokščios banguotos vibrisos (ūsai) kiekvienoje pusėje sudaro po šešias eiles. Kailio plaukas šviesiai pilkas, visas išmargintas įvairiausios formos tamsios spalvos dėmėmis. Gyvena Ledynuotajame vandenyne, ypač Jan Majeno salos pakraščiuose.

Turime paminėti nepaprastą ruonių grupę, vadinamą *jūrų drambliais* (ilustr. 43). Yra dvi jų rūšys, pietinė (*Mirounga leonina*), gyvenanti Antarktidoje, ir šiaurinė (*Mirounga angustirostris*), gyvenanti Arktidoje. Patinai turi trumpą, bet storą straublį. Senų patinų kaklo plaukai išslenka, ir oda pasidaro šiurkšti, grubi kaip tikrų dramblių. Tam tikrais laikotarpiais jie šeriasi, bet labai savotišku būdu, panašiai kaip ropLIAI, tai yra numeta ištisus odos gabalus, ir tuomet visas jų kūno paviršius esti išmargintas mėsingomis dėmėmis. Suaugusių

jūrų dramblių ilgis siekia pusseptinto metro, o svoris — 3000 kg.

Jie minta žuvimis, galvakojaus moliuskais, iš dalies dumbliais. Yra puikūs plaukikai, bet protarpiais išlipa į žemas pakrantes, kur jiems nesunku judėti. Šiltu metų periodu patelė atveda vaiką, apytikriai pusantro metro ilgio ir vieno centnerio svorio, o po vados tuoj prasideda poravimasis ir smarkios kautynės tarp patinų, kurie ir trimituoja toli girdimais garsais. Vienas patinas, vardu Rolandas, 4,56 m ilgio ir 40 centnerių svorio, ilgą laiką gyveno Berlyno zoologijos sode. Per dieną jis suėdavo apie centnerį silkių.

Šiems milžinams taip pat gresia išnaikinimo pavojus, bet jiems įrengtas rezervatas vienoje saloje ties Los Andželu. Ten jų gyvena apie 3000. Beatodairiškas šių ir kitų jūros milžinų naikinimas pastaruoju metu tarptautinių susitarimų yra iš dalies sulaukytas. Galima tikėtis, kad tie visais atžvilgiais įdomūs gyvuliai dar ilgai gyvens.

Trečią ruonių šeimą sudaro **moržai** arba **vėpliai** (*Odoboenidae*) (ilustr. 42). Jų yra viena rūšis — *Odoboenus rosmarus*. Tai irgi milžinai, kurių ilgis siekia 3,7 metrų, svoris — 1500 kg. Patelės kiek mažesnės. Plaukai reti, poplaukio nėra. Viso kūno spalva vienoda, pilkai rusva. Kojas gali suriesti po kūnu, panašiai kaip ausytieji ruoniai. Išorinės ausies nėra. Būdingas vėplių požymis — milžiniški viršutiniai iltiniai dantys, kurių ilgis kartais siekia tris ketvirčius metro, o svoris — tris kilogramus. Viršutinė lūpa turi trylika ar keturiolika eilių vibrisų (ūšų), kurių storis yra nuo pusantro iki dviejų milimetrų. Didžiulės vėplio iltys — tai įrankis, kuriuo šis gyvulys net remia savo kūną arba iškelia jį ant ledo. Patelė mažesnė už patiną, siekia apytikriai du trečdalius jo dydžio. Po ištisų metų nešiojimo veda vieną vaiką ir

žindo jį dvejus metus. Atsivesto vėpliuko ilgis — 120 cm, o vada būna ne dažniau, kaip kartą per 2—3 metus. Jau-niklis subręsta po penkerių metų. Vėpliai laikosi bū-riais, užgula pakrančių ledus, paprastai patinai esti at-skirai nuo patelių.

Minta minkštakūniais, žieduotosiomis kirmėlėmis, žuvimis, net dumbliais. Kai kurie stebėtojai teigia, kad jie užmuša ir ėda kitų rūšių ir net savo rūšies ruonius.

Vėplio tėvynė yra tolimi Europos, Azijos ir Ameri-kos šiaurės krantai, bet kai kada vėpliai nuklysta iki Norvegijos, Danijos ir net Vokietijos krantų, nes jie yra puikūs plaukikai ir narūnai, sugebą pasinerti iki 30 met-rų gylio. Dar neseniai šiaurės jūrose vėplių buvo gau-siau, bet pastaraisiais laikais jų skaičius dėl besaikės medžioklės labai sumažėjo. Apskaičiuojama, kad šian-dien apskritai visų jūrinių vėplių esama nuo 60 000 iki 90 000, bet per metus jų iššaudoma daugiau, negu esti prieauglio, ir gamtos apsaugos organizacijos deda pa-stangas išsaugoti pastovų vėplių kiekį.

Vėplys — didelė vertenybė. Jo mėsa ir taukai — pa-grindinis eskimų, čiukčių maistas; oda labai stora ir stipri, pritaikoma šių tautų ūkyje; tai medžiaga leng-viems medžiokliniams laiveliams (kajakams). Medžioja-ma ant ledo. Tam patogiausias laikas, kai gyvuliai šė-riasi, o šėrimosi laikotarpis būna kartą per metus ir už-trunka nuo dešimt iki keturiolikos dienų. Tuomet vėp-lys neina į vandenį, bet ramiai guli ir dažniausiai miega ant ledo. Mažyčiu laiveliu kiek galima tyliau priplaukia medžiotojas prie žvėries ir pasiūnčia jam kulką į galvą. Teko girdėti, kad šratais šaunama žvėriui į akis. Ap-akintas, išmuštomis akimis gyvulys — lengvas laimikis medžiotojui.

Jauni pagauti vėpliai greit nelaisvėje apsiranta ir prijunksta prie savo globėjo, bet, žinoma, tokį milžiną

išmaitinti nėra pigu, tad šią prabangą gali sau leisti tik tie zoologijos sodai, kurie yra netoli pajūrio. Atitinkamą įrengimą vėpliams laikyti turi, pavyzdžiui, Hagenboko zoologijos parkas Hamburge. Esantis ten vėplys yra įpratęs nei iš šio nei iš to paleisti į žmones stiprią vandens čiurkšlę ir tuo jis lankytojus labiausiai traukia. Patrauklus šis žvėris ir tuo, kad savo fizionomija yra karikatūriškai panašus į nusiminusį alaus gėrėją vokiškoje smuklėje.

BANGINIAI (CETACEA)

Mes aprašėme ne vieną žinduolį, prisitaikiusį gyventi ir gėluose vandenyse, ir jūroje, bet nė vienas iš jų negyvena grynai vandenyje, išeina ir sausumon. O banginiai, su kuriais mes dabar susipažinsime, gyvena tik vandenyje ir visa jų išvaizda, kūno sudėtis yra tokiam gyvenimo būdai prisitaikiusi. Pirmiausia, jie yra labai dideli, o tokie milžinai negalėtų sausumoje gyventi dėl savo sunkumo, nes sausumoje visi kūnai sveria daugiau, negu vandenyje, ir jie sausumoje sugniužtų. Iš pirmo žvilgsnio banginiai panašūs į žuvis; jų kūnas aptakus, apytikriai verpsto formos, priešakinės galūnės yra didelės, irklo pavidalo, o uodega labai panaši į žuvies uodegą. Užpakalinės kojos visai menkos, tik jų liekanos yra randamos giliai po oda. Dėl panašumo į žuvį neišmačiniai laiko banginius didelėmis žuvimis. Kad tai ne žuvis, rodo aukšta jų kūno temperatūra, speniai, kuriais žindomi jaunikliai. Turi jie ir plaučius. Banginių oda yra lygi ir be plaukų, tik kai kurios rūšys viršutinėje lūpoje turi jų, ir tai nedaug. Plaukus, kaip šilumos palaikytokus, atstoja storas riebalų sluoksnis po oda, o dėl tų lašinių ir kūnas yra lengvesnis, plūduriuoja vandenyje. Išorinių ausų grybelių nėra, akys mažos, o šnervių skylės glūdi viena arti kitos kaktoje. Išeidamas iš jų oras sudaro toli matomą garų čiurkšlę, lyg fontaną, kurią kiekviena banginių rūšis leidžia skirtingai, ir sulig

čiurkšlės formos galima suprasti, kokiai rūšiai banginis priklauso.

Palyginant su visu kūnu, banginių galva yra nepaprastai didelė. Kai kurie banginiai turi eilę gerai išlavėjusių ir daugiausia vienodos formos dantų, o jų skaičius gali siekti 100—130, kitų dantys yra menki, o tretieji dantų visai neturi, vietoje jų iš gomurio auga didžiulės, išplaušintais galais raginės plokštelės, kuriomis banginis iš vandens atkošia smulkius gyvūnelius. Šių banginių, net didžiųjų rūšių, stemplė yra vos kumščio didumo. Liežuvius negali išsikišti.

Kaklas yra nežymus ir palaipsniui pereina į liemenį. Jis turi septynis labai plokščius slankstelius, kurie atrodo kaip lėkštės ir dažnai esti tarpusavy suaugę. Plaučiai labai dideli, tad banginiai gali pasiimti didelę oro atsargą ir ilgai užtrukti po vandeniu (iki 40 minučių).

Maitinasi vien gyvuliniu maistu. Pažymėtina, kad kaip tik stambios banginių rūšys minta smulkiais gyvūneliais — planktonu, o maži banginiai yra tikri plėšrūnai, kurie puola didesnius už save gyvūnus.

Visi banginiai yra nepaprastai paslankūs. Jie puikiai plaukia, o jų uodegos raumenys yra tokie stiprūs, kad įgalina juos iš vandens iššokti aukštai į orą. Paprastai banginiai laikosi arti vandens paviršiaus, kad būtų patogiau oro atsargos pasiimti. Patekęs į sausumą, sakykim, per audrą, banginis yra bejėgis ir greit nusibaigia dėl savo paties didžiulio svorio.

Banginio nervų sistema tobula, ir todėl jis gali orientuotis vandenyje. Jutimų organai, gyvenant vandenyje, smarkiai pasikeitė: vieni jų prarado savo reikšmę ir sunyko, pavyzdžiui, uoslės organai, kiti, atvirkščiai, patobulėjo, pavyzdžiui, klausos organai. Lietimo organai labai išlavėję, ir tai turi gyvybinės reikšmės banginiui pasineriant ir išnyrant, tai yra, kvėpavimo atžvilgiu. Šere-

liai snukio pakraštyje padeda jiems orientuotis planktono masėje. Regėjimas gana menkas, mato banginiai ne toliau kaip per keliasdešimt metrų, užtat klausia tobula, jie sugauna virpesius nuo 150 iki 170 000 hercų ir sugeba leisti atatinamus garsus. Iki 1961 m. jau buvo užrašytos dvylikos banginių rūšių fonogramos. Jie gali švilpti ir spragčioti įvairiomis moduliacijomis, panašiai kaip echolotai. Delfinai leidžia vandenyje dviejų rūšių signalus: vieni ilgi, nuo vienos iki kelių sekundžių su kin-tamu dažnumu 70 000—20 000 hercų, kiti trumpi, labai aukšto dažnumo, 20 000—170 000 hercų (panašūs į durų gurgždėjimą). Radę didelį maisto išteklių, o šiaurės jūrose tai dažnas reiškinys, banginiai duoda signalą ir be-matant sušaukia savo viengenčius. Gebėjimas surasti ir nustatyti įvairių daiktų vietą, pavyzdžiui, ledo, kranto, grobinio, tai yra hidrolokacija, turi banginiams gyvy-binės reikšmės.

Banginiai yra medžiojami bene daugiau, negu kiti gyvūnai. Jau prieš kelis tūkstančius metų pajūrių gy-ventojai juos medžiojo. Norvegijos olose išliko braiži-niai, padaryti apytikriai prieš 4000—4300 metų,— jie vaizduoja šias medžiokles. Dabartiniais laikais banginiai dar labiau medžiojami. Tam pritaikyti specialūs naujo tipo laivai, naujo tipo šaunamieji ginklai, lėktuvai, ra-dijo įrengimai, apskritai, visa nauja technika. Dar ne-seniai banginiai buvo naikinami be jokio suvaržymo, ir todėl iš 80 žinomų banginių rūšių nemaža yra beveik galutinai, o kitos ir visai galutinai išnaikintos. Pavyz-džiui, jau beveik išnykęs 15 m ilgio pilkasis ban-ginis (*Eschrichtius gibbosus*), 18 m ilgio biskaji-nis banginis (*Eubalaena glacialis*) ir iki 20 m ilgio grenlandinis banginis (*Balaena mysticetus*). Jau seniai šios rūšys retai besutinkamos. Daugelio kraš-tų zoologai suskato imtis tam tikrų priemonių bangi-

niams išsaugoti. Nuo 1937 metų gyvuoja tarptautinė konvencija, kuri reguliuoja banginių medžioklę. Joje dalyvauja dauguma pajūrio valstybių, bet kai kurios, dargi mažos valstybės, prie šios konvencijos neprisidėjo ir piktnaudžiauja savo padėtimi.

Palyginti su kitais žinduoliais, banginių gyvenimo būdas buvo mažai žinomas, bet 1962 metais pasirodė olandų zoologo Slijpero knyga „Jūrų milžinai“, kuri dabartiniu laiku yra pagrindinis veikalas, nušviečiantis banginių biologiją. Sužinota daugybė įdomių faktų. Jauniklis yra žindomas pienu. Savo pieną motina rau-
menų spaudimu išvirksčia vaikui į burną. Žindydama motina atgula ant šono ir iškelia uodegą virš vandens paviršiaus. Abudu speniai glūdi tam tikroje sterblėje netoli lyties organų. Dėl išlenktos į viršų motinos uodegos vaikas gali tuo pačiu laiku ir žįsti, ir kvėpuoti. Nėštumas trunka nuo vienuolikos iki trylikos mėnesių. Jauniklis atsivedamas uodega pirmyn, atseit, atvirksčiai, negu žmogus ir kiti žinduoliai.

Pienas turi tik 50 procentų vandens ir 34—53% riebumo, taigi jis labai maistingas, ir todėl jauniklis greit auga, jo svoris sparčiai didėja.

Visi banginiai yra geri plaukikai. Dauguma mėgsta laikytis bendruomenėmis (jūrininkai tas bendruomenes vadina mokyklomis, nes jos dažniausiai yra sudarytos iš vieno amžiaus banginių).

Vaikus veda kas dveji treji metai, daugiausia tik vieną vaiką, retai du. Mėlynasis banginis vos tik atsi-
vestas turi 7 m ilgio ir sveria 2000 kg, vadinasi, esti maždaug ketvirtadalis ar net pusės motinos dydžio, o po 7 mėnesių jau sveria 20 000 kg ir turi 17 m ilgio. Po dviejų metų banginis yra subrendęs ir gali veistis, o 30 metų amžiaus dar to sugebėjimo nenustoja, bet tokio amžiaus dėl banginių medžiotojų jis retai sulaukia. Ką

tik gimęs vaikas atsiduria lediniame vandenyje ir iš karto turi pradėti kvėpuoti, kad neuždustų. Tad nenuostabu, kad jis gimsta toks didelis ir prisitaikęs visiems gyvenimo keblumams, nors vis tiek dar turi būti ilgą laiką motinos globojamas ir žindomas. O motina yra labai rūpestinga, net galvą padeda dėl savo vaiko. Vaikas auga labai greit. Pasakyti, kiek laiko gyvena banginiai, būtų sunku, nes dažniausiai jie miršta priverstine mirtimi, bet vieną kartą buvo sumedžiotas kašalotas, kurio kūne rastas įsmigęs harpunas su data prieš 40 metų.

Dėl nuolatinio žudymo banginių skaičius kasmet smarkiai mažėja. Šiaurės ašigalio kraštuose banginių liko labai nedaug, tad jie medžiojami dabar daugiausia pietų ašigalio vandenyse. Bloga, kad šių medžioklių metu daugelis banginių vien sužeidžiami ir vėliau jie nusibaigia, nepatekę į žmogaus rankas. Taip pat bloga, kad naikinamos nėščios patelės ir jaunikliai. Iš statistikos yra žinoma, kad apytikriai pusė sumedžiotų banginių yra nėščios patelės. Ligi šiol padėtis eina ne geryn, bet blogyn, ir manoma, kad šiai įdomiai gyvūnų grupei gresia pavojus galutinai išnykti.

Apskritai, nuo 1904/5 iki 1934/5 metų Antarktikos vandenyse buvo sumedžiota 364 477 banginių. 1928/29 buvo sumedžiota jų 28 000, 1929/30 metais — apie 38 000, o 1930/31 metais — apie 43 000. Didelė to laimikio dalis priklauso Norvegijai. Šimtai tūkstančių norvegų iš šio darbo pelnosi sau duonos kąsnį. Po norvegų antrą vietą užima Anglija, toliau Japonija, Tarybų Sąjunga, Vokietija. 1960 metais įvyko 21 ekspedicija: 8 Norvegijos, 7 Japonijos, 2 Didžiosios Britanijos, 3 Tarybų Sąjungos, Olandijos, viso 191 laivas, kuriems buvo leista sumedžioti ribotą kiekį banginių. Kiekviena ekspedicija susideda iš vieno arba kelių plaukiančių „fabrikų“, virtuvės ir kelių medžioklinių mažesnių laivų.

Kai leistas banginių skaičius yra sumedžiotas, medžioklė turi būti nutraukta.

Kad mėsa negestų, į užmuštą banginį išvirksčiamas antibiotikas chlortetraciklinas, toliau, iškėlus banginį į denį, nuimama oda ir lašiniai. Iš riebalų gaminamas margarinas, glicerinas, visokie tepalai, muilas. Spermacetatas yra medžiaga įvairiems kremams. Baltyminė lašinių dalis naudojama želatinai ir klijams; iš raginių gomurio plokštelių daromi bandažai, šepėčiai ir taip toliau. Iš mėsos gaminami milteliai gyvuliams šerti, be to, konservai, kurie beveik nesiskiria nuo jautienos konservų. Iš kepenų gaunamas vitaminas A, iš kasos — insulinas. Savotiškas banginio produktas yra vadinamoji ambra — į vašką panašus pilkos spalvos produktas, stipriai ir maloniai kvėpiantis. Jis susidaro žarnose ir kartu su išmatomis patenka į jūrą centnerio svorio gabalais. Ši medžiaga yra labai vertinama kvėpalų gamyboje.

Buvo laikas (iki XX amžiaus pradžios), kai brangiai mokėta už banginio žiočių ragines plokšteles, kurios buvo reikalingos damų korsetams ir krinolinams. Penkiasdešimt kilogramų šios medžiagos kainavo apie 1100 aukso rublių, o iš vieno banginio jos buvo gaunama apie 750 kg. Iš vieno grenlandinio banginio gaunama 12 000, net iki 36 000 litrų riebalų (trano). Jie pagaminami iš lašinių, kurie 35 cm sluoksniu dengia visą kūną.

Aiškus dalykas, kad, turint galvoje tokias milžiniškas gėrybes, visos kalbos apie banginių globą — tušti žodžiai. Buvo siūloma globoti bent pateles, bet, deja, pažinti, kurios lyties yra banginis, galima tik tada, kai jis yra užmuštas. Neseniai medžioklės sėkmei net buvo išgalvota dar blogesnė priemonė: naudodamiesi tuo, kad motina yra nepaprastai prisirišusi prie savo vaiko, medžiotojai, pastebėję motiną su vaiku, pirmiausia sten-

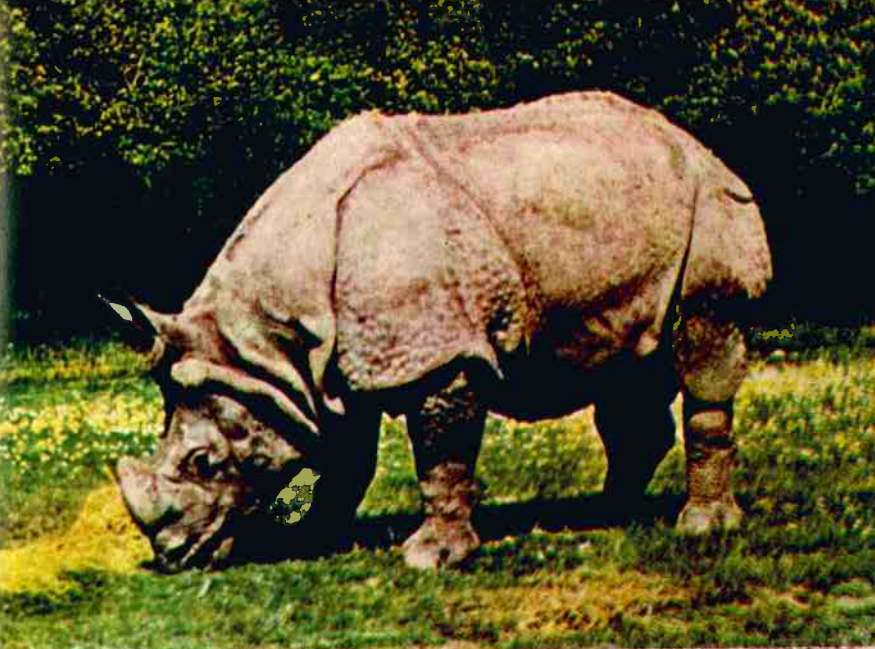

46. Baltoji meška
47. Indijos tigras

48. Leopardas

49. Raganosis

50. Hipopotamas

51. Zebras

giasi harpunuoti jauniklį ir laiko jį gyvą vandenyje prie pat laivo. Motina, pasigesdama vaiko, grįžta prie jo ir taip pat lengvai harpunuojama.

Banginių būrys dalomas į du pobūrius: dantuotuosius ir bedančius banginius. Svarbiausias pirmojo pobūrio požymis yra dantys, kurie labai panašūs į kai kurių roplių dantis.

Dantuotieji banginiai (*Odonoceti*) esti labai įvairaus dydžio: didžiausias tarp jų yra kašalotas, siekias 23 m ilgio, o yra ir mažiųjų rūšių, vos 1,20 m ilgio. Tipingi šio pobūrio atstovai turi daugiau dantų, negu bet kuris kitas žinduolis, bet yra ir tokių, kurie turi jų tik porą ir net nė vieno. Manoma, kad toji daugybė dantų, kaip, sakysim, delfino nasruose, susidaro tuo būdu, kad dar gemalo stadijoje kiekvieno danties užuomazga pasidalina į tris dalis.

Iš dantuotųjų banginių pobūrio bene labiausiai pažymėtina šeima yra **delfinai** (*Delphinidae*). Pažiūrėti tai gana skirtingi gyvuliai, ypač skiriasi jų galvos forma, kuri gali baigtis laibu snukiu, arba gali būti apvali, arba net stebulės formos (pavyzdžiui, kašaloto galva). Visi delfinai — puikūs plaukikai, prisitaikę žuvis gaudyti. Dažnai jie išnyra iš vandens ir tuomet įkvepia oro. Savo uodega jie atlieka sraigtnius vis tos pačios krypties judesius ir galima spėti, kad nuo to pareina jų kaukolės asimetrija.

Iš dažniausių rūšių gerai yra žinomas **paprastasis delfinas** (*Delphinus delphis*) (apie dviejų metrų ilgio). Delfinai gyvena beveik visose šiaurės pusrutulio jūrose, tame tarpe ir Juodojoje jūroje, kartais nuklysta į Baltiją. Minta silkėmis, sardinėmis ir kitomis žuvimis.

Delfinų smegenys palyginti didelės ir jų paviršius labai vingiuotas, tad galima spėti, kad jų psichika yra taip pat aukšta. Kai kurie zoologai, delfinų intelekto pa-

veikti, lygina juos su beždžionėmis arba šunimis. Ši nuomonė nėra nauja, nes jau prieš mūsų erą delfinai buvo laikomi neliečiamais, dargi šventais padarais. Žinoma, tai senos legendos, bet jos turi ir teisybės dalį. Pavyzdžiui, yra žinomi faktai, kai delfinai palaikydavo skenduolį vandens paviršiuje ir net nuplukdydavo jį iki kranto. Šis faktas aiškinamas delfinų papročiu suteikti pagalbą savo nukentėjusiems draugams — iškelti paliegėlį virš vandens taip, kad jis galėtų kvėpuoti. Panašiai jie elgiasi su skenduoliu, gal būt, palaikydami jį savo draugu. Slijperas teigia, kad laisvi delfinai kai kada ieško bendravimo su žmogumi. Pasak šio zoologo, Naujojoje Zelandijoje netoli Auklando, kurorte Opononi Beache ištisą eilę metų vienas delfinas buvo ištikimas besimaudančių žmonių draugas. Šis visai laisvas žvėris leisdavo vaikams lipti ant savo nugaros ir drauge su žmonėmis žaisdavo sviediniu.

Dideliuose akvariumuose, kokių yra nemaža Amerikoje, dažnai rodomi nepaprasti delfinų veiksmai, sakysim, jie pagal paliepimą skambina skambalu arba, iššokę iš vandens, ore pagauna išmestą žuvį, arba tiesiog iš rankos atsargiai ima maisto gabalą.

Iš dantuotųjų banginių pats didžiausias yra kašalotas (*Physeter catodon*). Patinų kūno ilgis — 20 m su viršum, patelių — 15 m su viršum, didžiulė galva užima apie trečdalį viso kūno, ji panaši į skersai nupiautą kelmą. Apatinis žandas, palyginti su galva, labai mažas, jis telpa tam tikroje viršutinio žando vagoje. Apatinis žandas turi 18—30 porų dantų. Stambiausias dantis gali sverti kilogramą. Kaukolė asimetriška, turi tik vieną šnervę kairėje pusėje. Kairė akis mažesnė.

Kašalotai gyvena visose šiltose jūrose, bet įdomu, kad patinų gyvenamoji sritis daug platesnė, negu patelių, o patelės retai išeina iš subtropikų zonos. Palyginti

su kitais banginiais, kašalotas lengvai reguliuoja savo kūno temperatūrą, nes, nardydamas į dideles gelmes, kur gyvena galvakojai moliuskai, atseit, jo pagrindinis maistas, jis lengvai atiduoda savo šilumos perteklių, prisitaikydamas prie gelmės temperatūros. Galvakojai moliuskai sudaro 81% jo maisto, žuvys — 18%, be to, kašalotas minta vėžiagyviais, kartais net ruoniais. Įdomu, kad kašalotų dėka zoologams pavyko rasti ligi šiol nežinomų kalmarų ir kitų galvakojų moliuskų, tame tarpe milžiniškų pabaisų iki 10—12 m ilgio, kurios gyvena didelėse gelmėse, o žmogus tų gelmių pasiekti negali. Šiuos milžiniškus moliuskus zoologai pažino iš nesuvirškintų dalių kašalotų skrandžiuose. Žvejodamas toki grobį, kašalotas kartais pasineria 1000 m gilumon, kur yra 100 atmosferų spaudimas. Kartais pasitaiko, kad tose gelmėse kašalotas išvelia į gulintį dugne telegrafo kabelį, palaikęs jį grobiniu, ir, stvėręs dantimis, prigeria, nesugebėdamas greit išsinarplioti.

Tolimuosiuose Rytuose 1933—1959 m. laikotarpiu tarybiniai banginių medžiotojai sumedžiojo 40 000 banginių, iš jų 75% sudarė kašalotai, bet, imant pasauliniu mastu, kašalotai sudaro tik 8,4% banginių laimikio.

Kašalotas duoda tokią produkciją: iš poros jų, patino ir patelės, svėrusių 37 713 ir 13 838 kg, gauta 11 860 (iš patino) ir 4 210 (iš patelės) kilogramų mėsos, 11 850 ir 4 687 kg lašinių, 3 136 ir 1 432 kg kaulo, 134 ir 85 kg širdies, 185 ir 205 kg plaučių, 280 ir 193 kg skrandžio, 390 ir 235 kg kepenų, 148 ir 150 kg inkstų, 426 ir 276 kg žarnų, 2 760 ir 1 040 kg spermaceto ir dar lieka kitų kūno dalių 6 544 ir 1 325 kilogramų (1950 m. duomenimis).

Iš smulkių dantuotųjų banginių paminėtina jūrų kiaulė (*Phocaena phocaena*), pusantro metro ilgio ir vidutinės naminės kiaulės svorio. Jos nugara juoda, žvilganti, violetinio ar žalio atspalvio, papilvė balta. Ji

mėgsta jūrų pakraščius, įlankas, įplaukia net į upes. Palangoje dažnai galima jų matyti prie jūros tilto, kai jos plaukinėdamos išnyra įkvėpti oro. Mūsų žvejai dažnai pagauna jų tinklais.

Dantuotų banginių pobūriui priklauso keista rūšis, vadinama narvalu (*Monodon monoceros*). Narvalai būna 4—6 m ilgio. Turi tik vieną 2—3 m ilgio dantį iš kairės pusės. Jis yra durtuvo formos, spirale susuktas. Gyvena šiaurės jūrose ir retai peržengia poliarinės srities ribas.

Bedančių banginių (*Mystacoceti*) pobūriui priklauso stambiausios ir žmogui svarbiausios rūšys. Kai kurios pasiekia 30 m ilgio. Toms rūšims priklausantys banginiai dantų neturi, bet užtat savo žiotyse turi eilę raginių plokštelių, einančių iš abiejų pusių skersai gomurio. Tai tarsi trikampės lentelės, viena jų briauna prikibusi prie gomurio, o dvi kitos laisvos. Vidurinė briauna yra visa išplaušinta, ir visos šios briaunos sudaro tarytum didžiulį koštuvą. Šie banginiai minta planktonu, smulkiais, bet nepaprastai gausiais gyvūnėliais, kurių aibių aibės kai kada užima kelių kilometrų plotą jūros paviršiuje.

Pagrindinės šio pobūrio šeimos: **vagotieji banginiai** (*Balaenopteridae*), kurių kūno apačia išvagota išilginėmis vagomis, o ant nugaros yra pelekas, ir **lygieji banginiai** (*Balaenidae*), kurių kūno apačia nėra išvagota ir kurie nugarinio peleko neturi. Svarbiausia vagotųjų banginių rūšis yra finvalas arba silkinis banginis (*Balaenoptera physalus*), 20—26 m ilgio. Jis turi apie 750 raginių plokštelių. Kūnas iš viršaus juodas, o jo apačia balta.

Apskaitos duomenimis, 1910 m. finvalų Antarktikoje būta 320—400 tūkstančių, o 1957 m. 195 tūkstančių. Finvalai — pagrindinis banginių medžiotojų laimikis.

Neretai šie banginiai savaime žūsta, pavyzdžiui, pri-

siartinę prie kranto žūsta nuo „šiluminio smūgio“, nuo to, kad vanduo patenka į plaučių pūsleles (alveoles), nuo savo pačių kūno svorio. Balsai panašūs į fleitos garsus, įvairaus tono, trunka sekundę, pasikartoja kas pusė minutės. Finvalą dažnai lydi kirai ir audrapaukščiai, kurie stveria maisto gabalus, iškritusius iš jo nasrų.

Lygieji banginiai (*Balenidae*) neišvagoti, pilvo paviršius lygus, galva didelė, sudaro ketvirtadalį arba trečdalį viso kūno ilgio. Raginės plokštelės žiotyse smulkiai išpluše, atrodo plaukuotos. Nugarinio peleko nėra.

Paminėtinas grenlandinis arba poliarinis banginis (*Balaena mysticetus*), siekias 21 m ilgio. Svorio atžvilgiu tai vienas iš sunkiausių gyvulių. Dideli poliariniai banginiai duoda iki 36 tonų taukų. Žiotys yra 5—6 m ilgio, 2,5—3 m pločio, tad jose galėtų tilpti vidutinis laivas kartu su žmonėmis. Lašinių sluoksnis gali būti 45 cm storio, o žiočių raginės plokštelės — iki 5 m ilgio. Gyvena poliariniai banginiai Atlanto ir Ramiojo vandenyno šiaurinėse dalyse. Jų buvimas priklauso nuo ledo būklės, o taip pat nuo maisto kiekio. O mintą jie daugiausia smulkiais milimetrinio dydžio vėžiagyviais, smulkiais (4—5 mm) moliuskais ir kitokiu planktonu. Šis lėtas nepaslankus gyvulys seniau dėl savo didelės vertės buvo medžiojamas irkliniais laiveliais ir rankiniais harpunais, bet XIX šimtmetyje, kai buvo išrastos harpuninės patrankos ir sprogstamosios kulkos, medžioklė virto naikinimu, ir dabartiniu laiku grenlandinis banginis gali būti laikomas išnaikintu gyvuliu, o geriausiu atveju pasaulio jūrose yra jų belikę tik paskiri vienetai. Dabar pagal tarptautinę konvenciją šį banginį leidžiama medžioti tik maisto dėlei vietiniams gyventojams, sakysim, Tarybų Sąjungoje čiukčiams.

LIEKANAGIAI (*PERISSODACTYLA*)

Didžiulė gyvulių grupė, kuriai priklauso tokie skirtingi žinduoliai, kaip dramblys, arklys, hipopotamas, kiaulė, elnias ir kt., yra vadinami kanopiniais žinduoliais, nes jų pirštai baigiasi tvirtomis nagomis arba kanopomis. Vienas šios didelės grupės pogrupis sudaro būrį, vadinamą liekanagiais, o jų svarbiausias požymis yra tas, kad trečiasis pirštas yra labiausiai išlavėjęs ir kojos ašis eina per šią pirštą, padalindama koją į dvi simetriškas puses, kai tuo tarpu sietanagių (porakanopių) (*Artiodactyla*) kojos ašis eina tarp dviejų pirštų. Liekanagių iltiniai dantys paprastai maži, o gali jų ir visai nebūti. Raktikaulio nėra, tulžies pūslelės irgi nėra. Ši gyvulių grupė senovėje turėjo didelės reikšmės, nes jų rūšių skaičius buvo daug didesnis. Dabar yra žinomas tik nedidelis rūšių skaičius ir apie 130 išmirusių rūšių palaikai. Iš liekanagių tarpo yra kilę dvi svarbios namiinių gyvulių rūšys — arklys ir asilas. Dabartinės liekanagių rūšys dalomos į tris šeimas: raganosiai, tapyrai ir arkliai.

Raganosiai (*Rhinocerotidae*) (ilustr. 49) — dideli, ke-
rėpliški gyvuliai, visose kojose turi po tris pirštus. Nūdien gyvenančios rūšys yra tik menkas buvusios didybės likutis ir, deja, reikia pripažinti, kad jų dienos suskaitytos. Milžinišką, sunkų jų kūną palaiko ne tiek kanopos, kiek elastingos padų trynės. Būdingas šios šeimos požymis yra didžiulis vienas arba du „ragai“ ant nosies.

Mes šį žodį rašome kabutėse, nes iš tiesų tai ne ragas, o vien ryšulys suaugusių tarpusavyje plaukų. Kad šis didžiulis ginklas būtų paruoštas puolimui, savininkas nuolat jį galanda ir šveičia. Šis ragas gali būti numetamas ir vietoje jo užauga naujas. Iltiniai dantys ir kapliai yra labai menki, o maistas imamas daugiausia viršutine lūpa; maistas susideda iš žolių ir lapų. Oda yra labai stora, apaugusi retais plaukais ir kai kur sudaro galin-gas tvirtas plokšteles.

Raganosiai gyvena pavieniui arba poromis, gana pastoviai yra prisirišę prie tam tikros vietos, papuošdami ją didžiuliais savo išmatų kupstais. Senų rašytojų veikaluose šie gyvuliai yra laikomi piktais ir žmogui pavojingais. Tokia nuomonė ne visai teisinga, bet pasitaiko, kad šie niūrūs ir pažiūrėti baisūs gyvuliai kartais puola žmogų. Raganosis menkai mato ir puldamas žmogų kartais nepataiko į jį, prabėga pro šalį. Apskritai imant, šios didžiulės pabaisos labai „nemodernios“, tai yra menkai prisitaikiusios dabarties gyvenimo sąlygoms. Tad jiems gresia galutinio išnaikinimo pavojus.

Iš aprašomų raganosių gal daugiausia žinomas Indijos vienaragis raganosis (*Rhinoceros unicornis*). Jo kūno ilgis apie 3 m, aukštis — 1,70 m ir svoris 2000 kg. Nepaprastai stora jo oda tvirtesnė už dramblio odą. Tai beveik galutinai išnaikintas gyvulys, gyvena gana mažame plote — Nepale, Asame ir Butane, Javoje ir Sumatroje. Jo oda vietomis sudaro tam tikrus sustorėjimus, tarsi geležines plytas. Afrikoje gyvena dviragis raganosis (*Diceros bicornis*) — tai viintelė dar gana gausi rūšis. Priešakinis jo ragas turi apie 80 cm ilgio, o antras ragas daug mažesnis.

Kerėpliški ir nepaslankūs raganosiai veikia mūsų vaizduotę. Mums atrodo, kad jie bukapročiai, nes kartais be pagrindo įnirtingai puola tą padarą, kuris jiems

visai nėra grėsmingas. Jie yra irzlūs, ir šis irzlumas taip pat mažina jų vertę mūsų akyse. Šiaip ar taip, proto atžvilgiu jie stovi žemiau už dramblių, kiaulę ir kitus gyvulius. Mažos raganosio smegenys patvirtina šį spėjimą, tą patį įrodo patekę į nelaisvę ir zoologijos soduose laikomi raganosiai.

Tapyrų šeima (*Tapiridae*) apima gyvulius, kurių išvaizda byloja apie jų giminės senumą. Ir tikrai nuo ankstyvojo terciaro, tai yra per 50 milijonų metų, jie mažai pakitėjo, tik smarkiai sumažėjo visa jų giminė. Ji dabar susideda vien iš keturių rūšių. Viena tapyrų rūšis gyvena Malajoje ir Indonezijoje, o kitos Vidurio ir Pietų Amerikoje. Tai vidutinio dydžio, kresno kūno gyvuliai pailga galva, vidutinio ilgio stipriomis kojomis ir kiaulės uodega. Priešakinės kojos turi keturis pirštus, užpakalinės tik tris. Bene būdingiausia jų kūno dalis — trumpo straublio pavidalo nosis, labai judri, panašiai kaip kiaulės knyslė. Jauni tapyriukai yra margi, kaip ir mūsiškiai šerniukai.

Indijos tapyras (*Tapirus indicus*) turi apie metrą aukščio. Jis labai keistos spalvos, juodas, juoda galva, priešakinės kojos, kaklas ir krūtinė, o užpakalinė kūno dalis grynai balta. Šio tapyro gimtasis kraštas tęsiasi nuo Birmos ir Tailando iki Sumatros. Maždaug metro aukščio yra ir tamsiai durpinės spalvos tapyras (*Tapirus terrestris*), gyvenantis Pietų Amerikoje. Jis turi kietus kaip šepetys, bet trumpus karčius. Gyvena miškuose, nors per mūsų ekspediciją į Braziliją mes sutikdavom jų ir miškastepėje arti vandens. Jų svarbiausi priešai tai žmogus, jaguaras ir puma, bet kol kas šių tapyrų dar gausu.

Be paminėtų dviejų tapyrų rūšių Amerikoje gyvena dar dvi; smulkus kalninis tapyras, randamas aukštuose Anduose (*Tapirus roulini*) ir stambus, siekias

1,20 m aukščio ir 350 kg svorio Berdo tapyras (*Tapirus Bairdi*).

Arklių šeima (*Equidae*) pasižymi grakščia išvaizda, stipriomis, laibomis galūnėmis, pailga galva, karčiais ir ilgais plaukais apaugusia uodega, gana didelėmis išraiškiomis akimis, paslankiomis ausimis ir plačiomis judriomis šnervėmis. Bene būdingiausias arklių bruožas yra tas, kad kojos turi tik po vieną pirštą, būtent trečiąjį. Šis arklio pirštas užsibaigia viena kanopa. Dantis arkliui turi tokius: 3 kaplius, 7 krūminius dantis ir 1 porą iltinių dantų kiekvienoje abiejų žandų pusėje, vadinasi, dantų formulė yra $\frac{3+1+7}{3+1+7}$, bet kumelės iltinių dantų gali visai neturėti arba jie esti beveik sunykę. Nėra raktikaulio, ir šis reiškinys siejasi su tuo, kad arklys savo kojomis atlieka gana vienodus judesius, tik pirmyn ir atgal. Galva gana didelė, bet smegenų dėžutė maža, ir iš to galima būtų spręsti, kad arklio psichika žema, bet iš tiesų taip nėra, ir arklio psichiniai gebėjimai yra nemaži. Iš arklių jutimų gerai yra išlavėjusi uoslė. Arklių skrandis turi paprasto maišo formą; akloji žarna didelė.

Arklių šeimos židinytis yra Šiaurės Amerika, kuri prieš daugelį milijonų metų terciaro laikotarpiu jungėsi su Azija toje vietoje, kur šiandien yra Beringo sąsiauris. Tai buvo tarytum tiltas, kuriuo Amerikos ir Azijos gyvūnija susisiekdavo. Šiuo tiltu arklio tolimieji protėviai pateko į Aziją, Europą ir Afriką. Dėl nežinomų mums priežasčių arkliai Amerikoje išnyko, bet jie tebe gyvena Azijoje, Europoje ir Afrikoje. Europiečiai, Kolumbo laikais patekę į Ameriką, neberado ten arklio, bet atvežė jį jau prijaukintą iš Europos.

Apie tikrąjį naminio arklio protėvį (*Equus ferus*) tikslių duomenų neturime ir tikro laukinio arklio nepažįstame. Arklys virto naminiu gyvuliu apytikriai

prieš 5000 metų. Naminis arklys per tą laiką žymiai pasikeitė, atsirado naminių arklių veislės ir naminiai arkliai, ypač kumelės, dažnai pasprukdavo, įsimaišydavo į laukinių arklių būrius, tad laukinio arklio tipas palaipsniui keisdavosi. Šio reiškinių ypač dažno būta stepių kraštuose, sakysim, Ukrainoje laukiniai drigantai kartais išvesdavo ištisą bandą naminių kumelių, o žmonės išmedždiodavo laukinius arklius, norėdami išvengti tolimesnių nuostolių. Laukinių ar, tiksliau pasakius, miškinių arklių gyventa ir Lietuvoje, ir kituose Pabaltijo kraštuose, Vokietijos rytuose ir Ukrainoje. „Lietuvos Statute“ (XVI a) miškinis arklys dažnai minimas, pavyzdžiui, kalbant apie pabaudą už nušovimą svetimoje girioje, įvairių žvėrių tarpe minimas ir arklys.

Miškiniai arkliai buvo vadinami tarpanais (*Equus caballus*), jie buvo išmedžioti ir, esamais duomenimis, paskutinis jų nudėtas Ukrainoje 1876 metais. Kaip atrodė tarpanas, tiksliai nežinoma, bet, anot specialistų, tai buvęs nedidelis arkliukas, kresnas, stipriai sudėtas, pilkos spalvos. Mūsų žemaitukas, kaip atrodo, turi nemaža tarpano bruožų.

Praėjusio šimtmečio gale žinomas Rusijos keliautojas Prževalskis rado Vakarų Mongolijoje užsilikusį ten laukinių arklių — jie ir buvo pavadinti Prževalskio arkliais. Jie yra nedidelio ūgio, tankaus ir ilgo palšos spalvos plauko, trumpomis ausimis, tamsiais karčiais; laikosi mažai prieinamose druskingose dykumose nedidelėmis bandomis, kurioms vadovauja pavieniai eržilai. Jie labai panašūs į mongolų arklius ir veikiausiai su jais giminingi, tai yra davę jiems pradžių. Nūnai Prževalskio arklys laukinėje būklėje yra didelė retenybė, bet pats Prževalskis atvežė jų į Europą. Žinomas laukinių gyvulių pirklys Karlas Hagenbekas keliavęs 1901 m. su ekspedicija į Prževalskio aplankytą kraštą

atsivežti šių arklių savo žvėrynui Hamburge. Dabartiniu laiku tarptautinė arklių augintojų organizacija daro pastangų šią retą gyvulių rūšį išsaugoti.

Paminėtosios dvi arklių rūšys — tarpanas ir Prževalskio arklys — yra geri vadinamųjų relikto pavyzdžiai. (Reliktai vadinama tokia gyvūnų arba augalų rūšis, kurios bėra likę labai maža iš kadaise gausios populiacijos.) Tarpanas ir Prževalskio arklys turėjo užleisti vietą naminiam arkliui, bet ir naminio arklio likimas jau nulėmtas, jis žmogui kaskart mažiau reikalingas, — jo išlaikymas brangus, o arklių pavaduoja mechanizuoto darbo ir susisiekimo priemonės.

Savotiška laukinių arklių grupė gyvena Afrikoje — jie visi skersai dryžėti, vadinami z e b r a i s (iliustr. 51). Zebrai gyvena 10—30 galvų bandomis, bet seniau būdavę bandų iš kelių šimtų galvų. Zebrai nepaprastai greiti, baikštūs, akyli ir ausyli. Jų bandos dažnai susideda su kitais stepių gyvūnais, sakysim, su antilopėmis ir net stručiais. Taigi jie yra apdairūs, nes antilopės ir stručiai irgi pasižymi atsargumu, tad visam šiam mišriam būriui nebebaisus netikėtas pavojus.

Maisto atžvilgiu zebrai nėra išrankūs, bet ir neturi tokio prasto skonio, kaip asilai, kurie bet kuo pasitenkina. Jų tėvynė tiekia jiems pakankamai maisto, o jeigu jo pritrūksta, zebrai iškeliauja kitur, kur maistas geresnis. Tokios jų kelionės yra periodinės, priklauso nuo lietingo ir sauso metų laiko. Savo kelionių metu, staiga pasirodę, zebrai kartais suėda, sunaikina, sutrypia javus, daržoves. Žodžiu, pridaro nuostolių sėsliems gyventojams, ir tie naikina juos visokiomis priemonėmis.

Smulkiausia zebjų rūšis yra 1,25 m aukščio — tai k a l n i n i s z e b r a s (*Equus zebra*), o stambiausia rūšis (1,60 m aukščio) yra G r e v i o z e b r a s (*Equus grevyi*). Labai graži rūšis buvo k v a g a (*Equus quagga*),

bet kolonistai būrai galutinai ją išnaikino. Buvo bandyta prijaukinti zebrus ir paversti juos tokiais naminiiais darbo gyvuliais, kaip arklys. Pagauti zebraž dabartiniais laikais nėra sunkus dalykas. Ant automobilio sparno pasodinamas žmogus, gerai mokantis naudoti laso, automobilis stepėje paveja bėgančius zebrus, ir vikriai išmesta kilpa kurį nors iš jų sulaiko. Praktika parodė, kad su pagautu zebriu nėra daug rūpesčių — jis nepaprastai greit apsipranta nelaisvėje, bet visiškai jį paversti tokiu gyvuliu, kaip arklys, nelengva, zebras yra irzlus, netikėtai supyksta ir kartais skaudžiai kanda, ypač jį žaibojant. Zebras niekuomet naminiu gyvuliu nepasidarė, ir tik zoologijos parkuose bandymų sumetimais jis buvo kryžminamas su arkliais ir asilais. Kilę iš to mišrūnai yra nevislūs. Mišrūnų iš zebraž ir arklių, tarp kitko, užaugino žymus laukinių žvėrių augintojas F. Falz-Fainas savo zooparke Askanija Novoje, Pietų Ukrainoje.

Laukinių asilų (*Equus africanus*) Afrikoje yra ten, kur nėra zebraž, taigi šiaurės rytų krante. Asilui būdinga savotiška povyza, didelės ausys, menki karčiai ir plona uodega su ilgų plaukų kuokštu pačiame jos gale. Snukis šviesios spalvos (tuo asilas skiriasi nuo zebro, kurio snukis yra juosvas).

Naminio asilo (*Equus asinus*) pirmtakas yra Nubijos laukinis asilas (*Equus asinus africanus*) pilkšvai palšos spalvos su kryžminiū dryžiu pečių srityje. Labai seniai jis virto naminiu gyvuliu, nes jau iš neolito laikų yra žinomi jo palaikai. Žydai ir arabai asilu naudojosi anksčiau, negu arkliū, ir asilas dažnai minimas žydų šventajame rašte. Patriarchai didžiūodavosi, kad jų sūnūs jodinėdavo asilais. Bene dar seniau naminis asilas buvo žinomas egiptiečiams ir, gali būti, kad žydai jį bus perėmę iš jų.

Vertingi asilai yra tik šiltesniuose kraštuose. Pavyz-

džiui, Egipto asilas yra guvus, dailus, darbštus ir ištvermingas gyvulys, kurio darbas prilygsta arklio darbui, o kai kada net jį pranoksta. Tiesą pasakius, pietų kraštuose žmogus skiria asilui daugiau dėmesio ir geriau jį globoja. Rytų kraštuose atrenkamos ir vystomos geriausios asilų veislės, panašiai kaip Europoje daroma su arkliais. Šiaurės kraštų asilai yra negražūs, mažesnio ūgio, apaugę susivėlusiais gaurais, ir psichiniu atžvilgiu menkesni, tad pavaduoti arklio negali. Bet Prancūzijoje išvesta graži asilo veislė, vadinama p u a t u. Ši veislė pasižymi dideliu ūgiu — drigantai gali siekti pusantro metro aukščio.

Azijos pusdykumėse iki šių laikų gyvena liekanagių rūšis, turinti ir arklio, ir asilo požymių, todėl pavadinta p u s a s i l i u arba k u l a n u (*Equus hemionus*). Jis turi „kaštanus“ tik ant priešakinių kojų; jo uodega, priešingai, negu arklio, turi plaukų kuokštą tik gale, vadinasi, yra panaši į asilo uodegą. Kulano balsas panašus ir į arklio, ir į asilo balsą, bet plauko spalva gelsvai palša, pritaikyta pusdykumių spalvai, o išilgai nugaros eina tamsus dryžis. Karčiai ir uodegos kuokštas yra juosvos spalvos, apatinė kūno dalis šviesi.

Seniau kulandai buvo labai paplitę Vidurinės Azijos kraštuose ir plačiai medžiojami dėl geros mėsos ir odos. Dėl besaikės medžioklės šie gražūs gyvuliai yra beveik išnaikinti, tad dabar jie valstybės saugojami. Tai brangus zoologijos sodų objektas. Turi jų ir Kauno zoologijos sodas.

Arklį ir asilą galima sukryžminti. Mišrūnų išvedimas praktikuojamas jau labai seniai. Kai mišrūno tėvas yra asilas, o motina kumelė, mišrūnas vadinamas m u l u, o jeigu mišrūnas yra kilęs iš asilės ir arklio, tuomet jis vadinamas a r k l é n u.

Mulai yra puikūs kinkomi gyvuliai, stiprūs ir ištver-

mingi, bet nevislūs. Kartais jie yra neklusnūs ir užsispyrę, jų būdas turi ir arklio, ir asilo bruožų. Jie labai vertinami dėl gebėjimo keliauti siaurais kalnų takais, prarajų kraštais, be to, ir šerimas jų pigesnis. Arklėnais retai naudojamasi, mat, jie neturi tokių gerų savybių, kaip mulai.

Buvo mėginta mišrinti arklių su zebro ir asilą su zebro. Norėta užsiauginti gyvulį, kuris labiau tiktų pusiaujo sąlygoms. Šie mišrūnai iš dalies yra dryžėti, bet jų dryžėtumas ne toks ryškus, kaip zebro. Jie nevislūs, kaip mulai, ir ūkiškos naudos iš jų nesulaukta.

SIETANAGIAI ARBA PORAKANOPIAI (ARTIODACTYLA)

Porakanopių būrys nuo liekanagių būrio skiriasi tuo, kad kūnas visu savo svoriu remiasi ne į ašį, einančią per vidurinę (trečią) pirštą, bet į ašį, einančią tarp dviejų pirštų (trečio ir ketvirto). Todėl trečias ir ketvirtas pirštai yra patys stipriausi ir vienodi, o antras ir penktas gerokai mažesni, kai kada net visiškai išnykę (kupranugarių). Pirmo piršto (nykščio) ši gyvulių grupė visiškai neturi.

Didelis rūšių skaičius ir įvairumas reikalauja tolimesnio šios grupės skaldymo. Pirmiausia padalinsime ją į dvi grupes: **neatrajojantieji** ir **atrajojantieji**. Neatrajojantiems (*Nonruminantia*) priklauso tik dvi šeimos: kiaulės ir hipopotamai.

Kiaulių (*Suidae*) šeimai priklauso žvėrys gana plokščiu, iš šonų lyg suplotu kūnu, pleišto pavidalo galva su knysle. Kūnas apaugęs šiurkščiais šeriais, tarp kurių gali būti švelnus povilnis. Jų alkūnkaulis nėra suaugęs su stipinkauliu nei didelis blauzdikaulis su mažuoju blauzdikauliu. Daug spenių, kurie dviem eilėmis eina išilgai pilvo. Dantų formulė: $\frac{3+1+4+3}{3+1+4+3}$, o iltiniai dantys labai dideli, trikampio skersmens; užriesti aukštyn, jie sudaro svarbiausią šių žvėrių ginklą. **Akys smulkios, ausys** gana didelės, apaugusios tankiais plaukais, uodega vidutinio ilgio, plona.

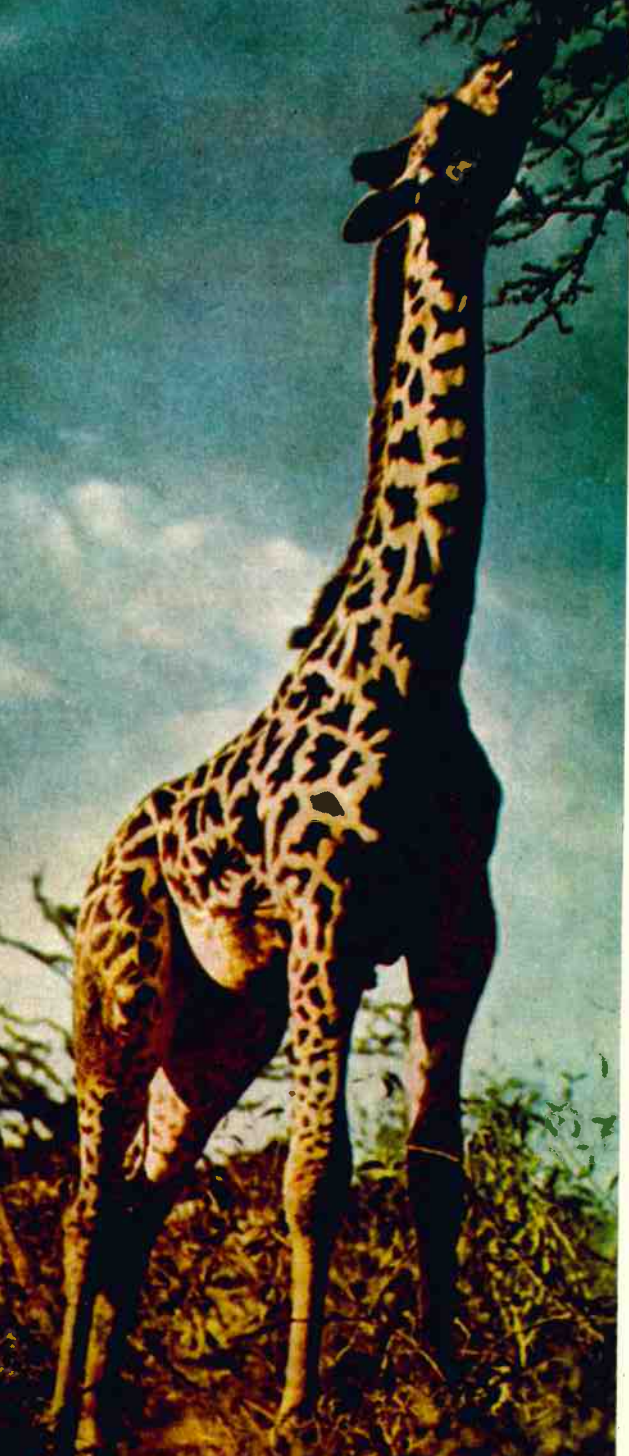
Iš kiaulių šeimos daugiausia yra žinomas šernas (*Sus scrofa*) (ilustr. 44). Jis gyvena didesnėje Europos dalyje, pietinėje Azijoje, šiaurinėje Afrikoje. Yra manoma, kad naminė kiaulė kilusi iš šerno ir bent dviejų kitų rūšių. Australijoje ir Naujojoje Zelandijoje šernų nebūta, bet nuo to momento, kai europiečiai atvežė čia savo naminių gyvulių, atsirado ten ir „šernų“, kilusių iš pabėgusių naminių kiaulių. Panašiai yra įvykę ir Amerikoje. Mūsų Zoologijos Muziejaus ekspedicijos dalyviai savo viešėjimo Brazilijoje metu dažnai turėjo progų aptikti tokių pabėgusių ir sulaukėjusių kiaulių. Jos elgėsi kaip tikri šernai, laikydavosi pelkėtų brūzgynų, buvo akylis ir baikščios. Kelis kartus buvo bandyta sulaukėjusių kiaulių pagauti, bet dėl jų atsargumo tie mėginimai nueidavo niekais.

Patyrimas parodė, kad visos naminės kiaulės lengvai kryžminasi kone su visomis laukinėmis kiaulių rūšimis. Mūsų krašte, ypač miškingose vietose, naminės kiaulės dažnai turi progos sueiti su šernais. Tokios vados paršeliai yra dryžėti, vadinasi, labai panašūs į šerniukus, o vėliau iš jų užauga tamsios spalvos kiaulės. Jos turi daug šerno požymių, yra labai vikrios, lengvai peršoka tvorą ir mielai būna miške, bet nenutunka taip, kaip naminės kiaulės. Tie mišrūnai yra vislūs. Sekančiose generacijose dalis vaikų turi daugiau šerno, o kita dalis — daugiau naminės kiaulės požymių. Šios pastarosios grupės paršeliai yra mažai prisitaikę gyventi miške ir paprastai žūsta, o panaši į šernus grupė įsimašo į šernus.

Šernas randamas labai įvairiose vietose — nuo pajūrio žemumų ir upių slėnių iki kalnų alpinės juostos, bet labiausiai mėgsta pelkėtas vietas su vandens klanais, nes jis labai linkęs maudytis. Lietuvoje šernai gyvena beveik tik miškuose. Šernas minta tiek gyvuliniu, tiek

52. Siaurinis elnias

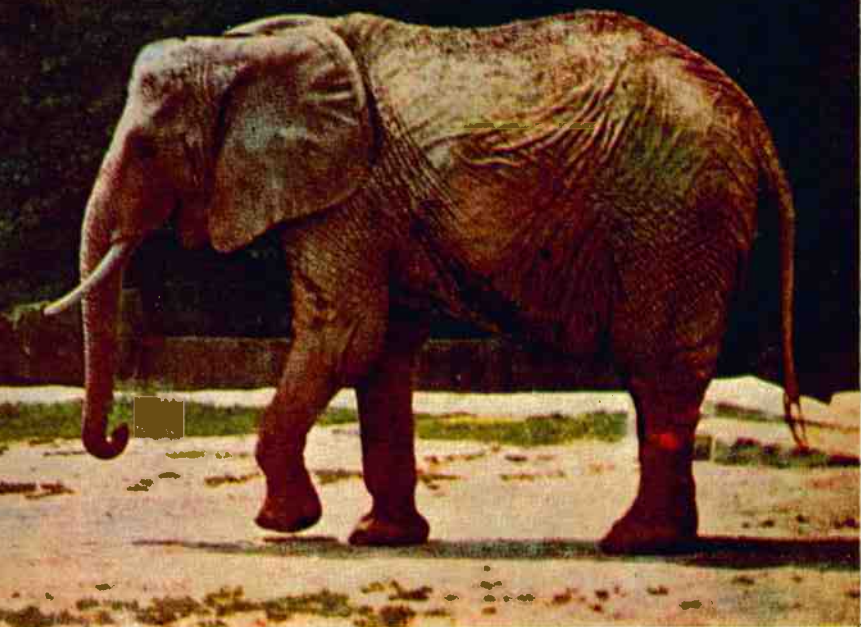
53. Žirafa

54. Vandėnėnis buivolos

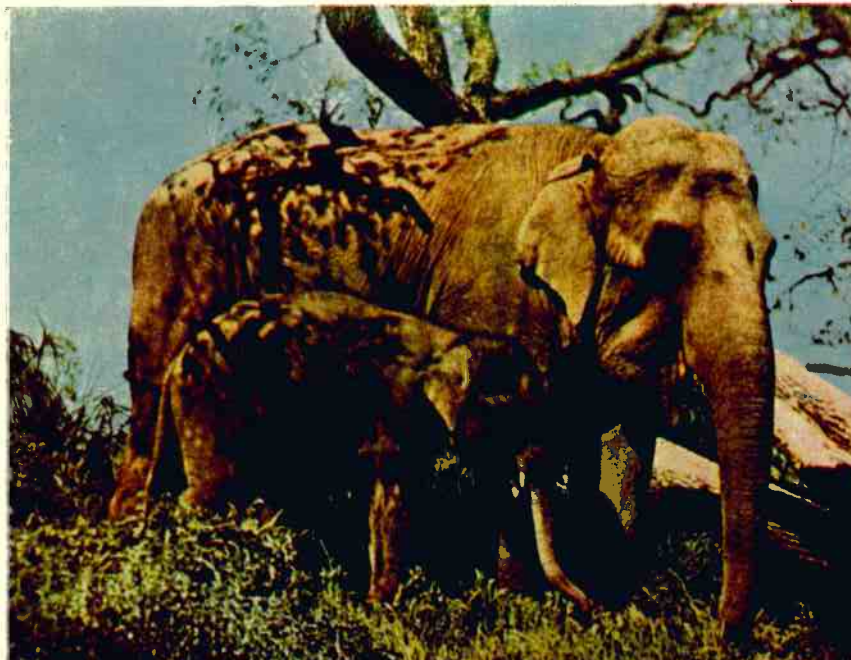
55. Bizonas

56. Afrikos dramblys

57. Indijos dramblys

augaliniu maistu. Ėda sliokus, vabzdžių vikšrus, smulkius žvėriukus ir paukščiukus; mielai ėda dvėselieną, nušautus per medžioklę ar tik pašautus žvėris, ir kai kur medžioklės ūkiuose šernams specialiai išvežama nulupta arklių skerdiena.

Šernas stiprus, nes esant giliam sniegui ir giliai įšalusiai žemei, sugeba išjudinti velėną didokame plote. Augalinį šerno maistą sudaro antžeminės ir požeminės augalų dalys, šaknys, šakniastiebiai ir laukinių bei kultūrinių augalų varpos, bulvės, runkeliai. Puola šernas visokius javus, ėda avižas, kukurūzus, ryžius, obuolius, kriaušes, labai mėgsta ažuolų giles. Laikosi nedideliais būriais, dažniausiai šeimynomis (motina su vaikais), bet seni patinai yra vienišiai. Maisto šernai ieškosi labiausiai nakties metu ir tuomet kartais nutolsta nuo savo priprastų buveinių.

Subręsta šernas jau antrais gyvenimo metais. Rujos laikas — vėlyvas rudenio, lapkričio—gruodžio mėnesiai. Tuomet patinai yra labai įniršę, kaunasi tarpusavy ir padaro viens kitam gilių žaizdų. Jaunikliai atvedami nuo kovo iki gegužės mėnesio, vienoje vadoje būva nuo 3 iki 10 vaikų. Patinas nepadedą vaikų auginti, bet vis tiek motina, kad ir būdama viena, narsiai puola besikėsinantį į vaikus priešą.

Apie psichinius kiaulės savumus dažnai kalbama, bet susidariusios nuomonės šia tema dažniausiai yra nepagrįstos. Pirma, dėl kiaulės nešvarumo: tiesa, kad šernas mėgsta raustis drėgnoje žemėje ir dumble, bet jis tai daro, norėdamas ataušinti savo kūną, o kartu atsipalaiduoti nuo parazitų. Beje, greta šerno maudynės nesunku rasti ir kitą jų tualetą reikmenį: kiek apdžiūvęs, šernas turi nugramdyti nuo savo plaukų dumblą, o tam pasirenka kokį šiurkštų medžio kamieną, sakysim, eglę, ir čia gražiai iššukuoja visą savo kailį. Tad šernas visuo-

met yra švarus, kaip ir kiti miškiniai žvėrys. Kas kita naminė kiaulė, jei žmogus verčia ją gyventi nešvariame tvarte.

Savotiškas kiaulių kvapas nėra nešvarumų dvokimas. Šį kvapą skleidžia ir švariai laikoma kiaulė. Jis kyla iš tam tikros liaukos, esančios vidujinėje priešakinių kojų pusėje (ši liauka vadinasi metakarpalinė liauka). Net ir švariausias šernas miške šį kvapą skleidžia ir tuo būdu šernai „susiusto“.

Kai kurių tikybų šventieji raštai draudžia valgyti kiaulieną, bet galima manyti, kad šis draudimas kilęs ne dėl kiaulių nešvaros, o vien dėl pavojaus apsikrėsti trichinelomis, šiais žmogaus gyvybei pavojingais parazitais, kurių būva kiaulių raumenyse, ir kuriuos sunku panaikinti kepimu, virimu, sūdymu, net labai smarkiu šaldymu.

Seni šernai, ypač patinai, dažnai turi sugijusių ir nesugijusių žaizdų. Jos liudija apie kovas su kitais patiniais. Neretai visa oda būna skersai ir išilgai išraižyta senų žaizdų randais, o greta dažnai rasi apaugusių šratų, kulų ir visokio kalibro grankulkių, nes šerno oda yra stora, plaukas tankus ir tamprus, tad menkas šovinys mažai jai tepakenkia.

Šernas yra aukštai vertinamas kaip medžioklės laimikis. Ypač jaunų šernų mėsa yra švelni ir skani. Tačiau reikia neužmiršti trichinelų ir patikrinti, ar jų nėra mėsosje. Nepaprastai stipri šerno oda tinka daug kam, ypač balnams. Senais laikais šernai buvo medžiojami šaltais ginklais ir su šunimis. Tokia medžioklė buvo ir žmogui pavojinga, nes sužeistas šernas neretai puola žmogų, o savo iltimis gali pridaryti baisių žaizdų. Šernų medžioklė buvo laikoma garbės žygiu. Dabartiniai ginklai sumažina pavojų šernų medžioklėje.

Apskaitos duomenimis, Lietuvoje 1967 m. buvo apytikriai 8 500 šernų. Per 1967/68 m. medžioklės sezoną nušauta 2 750 šernų.

Žemės ūkiui šernai gali būti labai žalingi — jie išknaíso daržus, iskasa ir suėda bulves ir kitas daržoves, nuniokoja javų laukus. Tie nuostoliai buvo žymūs visoje Europoje pasaulinių karų metu, kai medžioklė buvo apleista. Miško ūkiui šernas nėra žalingas, dargi gali būti naudingas, nes išknaíso miško paklotę ir tuo būdu vėdina dirvą ir sudaro galimybes medžių sėkloms dygti. Gal ne visi žino, kad šernas suėda nepaprastai daug vabzdžių, tame tarpe visokių kenkėjų, ypač karkvabalio lervų; kartais sumedžioto šerno skrandis yra pilnas šių vabzdžių. Iš to matyti, kad šernas miškų ūkiui gali būti labai naudingas, nes karkvabalio lervos, ypač jauniems pušynams, daro didelę žalą.

Iš pusiaujų kraštų kiaulių paminėsime keletą pačių įžymiausių. Celebeso ir Buru salose gyvena tikra keistenybė, vadinama *babirusa (Babyrousa)*, vidutinio dydžio (apie 80 cm aukščio) kiaulė (ilustr. 45). Kaip matyti iš iliustracijos šioje knygoje, patinų iltiniai dantys yra nepaprasto dydžio, užsisukę aukštyn ir į užpakalį tiek, kad jie savo galais įsismėigia į kaktos odą. Taigi šitaip užlenktos didžiulės iltys nėra nei ginklas, tuo labiau, kad Celebeso saloje nėra tokių plėšriųjų žvėrių, kurie galėtų būti babirusai pavojingi, nei įrankis žemei kasti ar šaknims rauti, tuo labiau, kad šis žvėris minta nukritusiais vaisiais, vandeniniais augalais, vabzdžių lervomis supuvusiame medyje. Gal tokios iltys — vien patino papuošalas? Kai kas aiškina taip: besiganant babirusoms, šeimos priekyje eina tėvas, o už jo motina ir vienas ar du paršeliai, kurie apieško tėvo išverstus žemės grumstus, tad manoma, kad tie užsukti dantys sudaro tarytum skydą kaktai apsaugoti nuo su-

žalojimo. Aš manyčiau, kad šios iltys yra ne kas kita, kaip ortogenezės pavyzdys. Tai reiškiny, kai organai užauga labiau, negu reikalauja jų funkcija, ir kartais pasidaro nereikalingi, netgi žalingi. Ortogenezės pavyzdžiu gali būti milžiniški (iki 3,5 m tarpugaly) Irlandijos elnio ragai; veikiausiai dėl to šis elnias ir išmirė.

Tikrųjų kiaulių vietą Amerikos kraštuose užima smulkių kiaulių grupė, vadinama **pekariais**, portugaliskai „*tayassu*“ (*Tayassuidae*). Tai nedideli, maždaug 45 cm aukščio gyvuliukai gana trumpu snukiu, mažyte uodega ir prastais dantimis. Pažymėtinas jų organas yra savotiška liauka, pažiūrėti panaši į bambą, bet nugaros pusėje. Ji geriausiai matoma tada, kai gyvulys įpyksta ir pašiaušia nugaros plaukus, o paskui iš šios liaukos tryškina muskusu kvėpiančią skystį. Manoma, šios liaukos skystis padeda būriui orientuotis ir laikytis krūvoje, kas ypač reikalinga tamsumoje būriui pakrikus. Pastebėta, kad šie žvėriukai mielai kvėpina viens kitą; atsistoja greta, bet kiekvienas atsigręžęs į kito pasturgalį, ir besitvindami abipusiai viens kitą prikvepina.

Mūsų ekspedicijos į Braziliją metu aptikdavome dvi šių kiaulyčių rūšis: vieną didesnę su balta apykakle (*Tayassu albirostris*), kitą mažesnę be baltos spalvos (*Tayassu pecari*). Jos laikosi dideliais būriais, ir vietiniai gyventojai sako, kad esą pavojinga į tokį būrį patekti, nes pekariai, nors ir nedideli, yra labai drąsūs, kartais visa jų bendruomenė puola žmogų ir gali jį smarkiai sužaloti aštriomis iltimis. Šių kiaulyčių dantys labai panašūs į plėšriųjų žinduolių dantis: nors iltiniai dantys aštriais kraštais ir aštriomis viršūnėmis nėra atsukti į išorę kaip šerno, bet užaina kits ant kito kaip šunies ir tuo būdu yra prisitaikę kandimui. Taigi pekarių dantys yra baisus ginklas. Baltakaklį pekarių Pietų Amerikoje

čiabuviai indėnai neretai laiko prijaukintą. Nelaisvėje jis lengvai veisiasi, tad virsta visai naminiu gyvuliu ir kartu su savo šeiminkais keliauja iš vienos stovyklos į kitą.

Į kiaulių šeimą panaši **hipopotamų** (*Hippopotamidae*) šeima (ilustr. 50). Ji susideda viso labo iš dviejų Afrikoje gyvenančių genčių, o trečia yra išmirusi gana vėlyvoje geologijos praeityje. Viena gentis ir rūšis — **mažasis hipopotamas** (*Choeropsis liberiensis*) gyvena Afrikos miškuose nuo Siera Leonės iki Nigerijos ir yra apytikriai mūsų šerno ūgio. Mažajam hipopotamui ne tiek būtinas vanduo, kaip didžiajam,—kilus pavojui, jis ne lipa į vandenį, kaip jo didysis giminaitis, o bėga į mišką.

Mažieji hipopotamai mokslui yra dar neseniai žinomi, nes tik 1912 m. penketas jų buvo atvežta į Berlyno zoologijos sodą. Gyvena jie prie upių, moka gerai plaukti ir nardyti, slepiasi vandens išplautuose urvuose, o maitinasi šaknimis ir gumbais, kuriuos patys iškasa iš žemės. Jie yra neatsparūs šalčiui, bet taip pat vengia sausros. Jei šis gyvulys iš sausos vietos patenka į vandenį, jo oda bematant prisigeria vandens. Patirta, kad kartą 30 kg sveriantis mažasis hipopotamas, įdėtas į vandenį, savo oda įsiurbė 14 litrų vandens.

Daug didesnis už šią rūšį yra **didysis hipopotamas** (*Hippopotamus amphibius*). Tai tikras milžinas, kurio svoris siekia 20 centnerių. Pasak prancūzų zoologo Grase, hipopotamo likučių randama senojo plioceno sluoksniuose Italijoje ir Ispanijoje. Jie siekė Didžiąją Britaniją, bet čia galutinai išmirę ledynų laikotarpiu. Taigi, kai Europoje jau gyveno žmonės, čia dar būta ir hipopotamų. Apie tai byloja biblija, jeigu tik minima joje pabaisa „behemot“ tikrai yra hipopotamas. Vė-

liau dėl klimato pasikeitimo, upių sumažėjimo ir žmogaus veiklos hipopotamas Europoje, Mažonoje Azijoje ir Palestinoje išnyko. Dar nelabai seniai hipopotamai gyveno Egipte, žemutiniame Nile, bet ten buvo išnaikinti prieš 100—150 metų. Praėjusiam šimtmečiui apstu buvo jų Nubijoje, bet irgi prieš keliasdešimt metų juos tenai, o taip pat ir pietinėje Afrikoje išnaikino barbariški europiečiai. Dabar hipopotamų dar esama rytinėje Afrikoje. Jų veislę verta išsaugoti. Kai kurie zoologai siūlo šitą didžiulį gyvulį atogrąžų kraštuose prijaukinti, paversti naminiu. Jie teigia, kad toks gyvulys galėtų duoti daugybę mėsos, be to, jo nėštumas trunka labai neilgai, tik aštuonis mėnesius, tad kasmet galima būtų turėti prieauglio, o išlaikymas būtų pigus — hipopotamas minta vien pelkių augalais. Taip būtų išsaugotas šis įdomus žvėris.

Hipopotamo kūnas didelis, apvalus, kojos trumpos. Jis šiek tiek panašus į gerai nupenėtą kiaulę, tik galva yra didoka ir ausys mažytės, o vietoje knyslės — plačios kaip arklio šnervės. Įspūdingi yra milžiniški, iki 70 cm ilgio iltiniai dantys abiejose žandėnose, bet jie iš snukio neišsikiša. Hipopotamas gali nepaprastai plačiai prasižioti, ir jo dantys — baises ginklas. Savo dantimis jis gali sutriuškinti net krokodilą. Jo oda beveik plika, plaukuota tik uodega ir abi galvos pusės. Dar auga plaukai prie šnervių ir ausų kriauklėse.

Ar hipopotamai minta tik augaliniu maistu, nėra tiksliai žinoma, bet kai kada jų lavonų skrandžiuose buvo randama žuvų, tik nežinia, ar jos buvo prarytos atsitiktinai, podraug su vandeniniais augalais, ar sąmoningai. Bet kadangi hipopotamas giminingas kiaulei, o kiaulė yra visaėdis gyvulys, galima manyti, kad ir hipopotamai tuo atžvilgiu yra į kiaulę panašūs.

Senų laikų autoriai, aprašinėję atogrąžų kraštų medžiokles ir nuotykius, vaizduoja, koks hipopotamas yra pavojingas žmogui, bet tuose aprašymuose paprastai nemaža fantazijos. Tiesa, šio žvėries oda, būdama labai stora, atmuša mažo kalibro kulkas, o dar atsparesni yra kaulai. Ten, kur tie žvėrys nėra žmogaus persekiojami, jie neagresingi, nebent tik vienišiai patinai arba patelė su vaiku. Galime tikėti Bremono aprašymu, kaip jį puolę hipopotamai ir kaip jis kone stebuklingai išsigelbėjęs. Hipopotamai, kaip ir kita nuostabi Afrikos gyvūnija, yra medžiojami kaskart tobulesniais ginklais, ir todėl jų gyvenamasis plotas kaskart mažėja. Tik gamtos mylėtojais, kaip, sakysim, visame pasaulyje žinomas profesorius Gžimekas, medžioja juos ne su šautuvu, o su fotoaparatu ir kino kamera.

Zoologijos soduose neretai galima matyti hipopotamus: jie ne tik prijunksta, bet ir prisiriša prie žmogaus, kuris juos globoja, o kartais susidraugauja su kitais gyvuliais. Štai Halės zoologijos sode susidraugavo hipopotamas su bokserio veislės kale. Kalė, patekusi į sodą, garsiai lodama reikšdavo savo džiaugsmą, bėgdavo prie hipopotamo ir pro geležinius virbus atsidurdavo prie savo draugo. Tada hipopotamas plačiai prasižiodavo, o kalė išlaižydavo jam liežuvį, dantis. Abudu gyvuliai būdavo tuo labai patenkinti, o kalė per dieną kelis kartus aplankydavo didžiulį savo draugą. Draugystė pasibaigė tik tada, kai kalė nugaišo.

Hipopotamai dažnai plačiai prasižioja. Šis gestas gali rodyti ir laukinių gyvulių grėsmingumą, bet nelaisvėje auginami hipopotamai šitaip prašo maisto, visai panašiai, kaip jauni paukščiukai. Gyvulių biologijos atžvilgiu įdomus yra hipopotamų paprotys barstyti savo mėšlą ir šlapimą: jie virpina uodegą ir tuo būdu išsijoja tam tikrame plote savo išmatas ir ištaško šlapimus. To

veiksmo tikslas — atžymėti savo valdomą plotą ir perspėti savo viengenčius, kad šis plotas yra užimtas. Laisvėje hipopotamai ganosi būriais maždaug po 50 galvų; dažniausiai tai patelės, o patinai laikosi kiek nuošaliau. Tarp jų vyksta kruvinos kautynės dėl patelių.

Jaunikliai atsivedami vandenyje, o motina žindo savo vaiką, gulėdama ant šono. Ką tik atsivestas jauniklis jau sveria apie 28—33 kg, o suaugusio hipopotamo svoris siekia dvi tonas, ilgis nuo snukio iki uodegos galo — penkis metrus, uodegos ilgis — apie pusę metro. Kol vaikai maži, motina juos nešioja ant savo nugaros, labai rūpinasi vaikais ir drąsiai puola kiekvieną įtartina priešą. Tuose kraštuose, kur šie gyvuliai yra dažnai medžiojami, jie laikosi vandenyje arba po vandeniu, bet ten, kur nejaučia pavojaus, net ir saulėtomis dienomis nesislapsto. Išaina sausumon, visuomet žengia savo išmintais takais ir aplanko kultivuojamus laukus, kur pridaro nemaža žalos. Hipopotamų takai būdingi tuo, kad jų viduryje tarp keturių kojų pėdsakų tįso pilvo išrausta vaga. Maisto hipopotamui per dieną reikia ne mažiau kaip 50 kg. Pasinėręs vandenyje, bet pritrūkęs oro, žvėris dažnai tik iškiša savo šnerves atsidusti ir tai padaro taip ramiai, kad sunku jį pastebėti.

Hipopotamai turi keletą nuolatinių palydovų: sausumoje grakštų baltą mažytį garnį (*Ardeola ibis*), kuris nulesa nuo jo visokius kraują siurbiančius ir kitokius vabzdžius, o vandenyje — giminingą mūsų karpiui žuvį (*Labeo veliger*), kuri savo siurbiamo tipo burna apvalo žvėrį nuo prikibusių dumblių, prakaito ir taip toliau. Paprastai kiekvieną plaukiantį hipopotamą lydi kelios tokios žuvys. Tarp vabzdžių yra daug tokių, kuriuos suvilioja tirštas raudonos spalvos hipopotamų prakaitas.

Iš hipopotamo odos, siekiančios 4 cm storį, seniau buvo gaminami bizūnai — gėdingas palikimas iš tų lai-

ku, kai baltieji be atodairos išnaudodavo ir plakdavo vietinius juodus gyventojus. Hipopotamo dantys, ypač iltiniai, yra labai dideli, iki 50 cm ilgio, ir naudojami kaip medžiaga skulptūrai, nubrūžinus emalę. Mėsa tinkama valgyti, bet, deja, brakonieriai, kurie daugiausia hipopotamų nušauna, pasiima tik odą ir dantis, o mėsos nesunaudoja.

Antrą porakanopių pobūrį sudaro **atrajotojai** (*Ruminantia*). Tai skaitlinga grupė, kurios būdingas požymis — kaplių stoka viršutiniame žande; vietoje jų yra kremzlinė plokštelė, į kurią atsiremia apatinio žando kapliai ir tuo būdu atkanda maisto kąsnį. Krūminiai dantys sudaro išilgines pusekulio formos briaunas. Stipinkaulis ir alkūnkaulis yra suaugę. Skrandis susideda iš trijų ar keturių dalių: didžiojo skrandžio, tinklainio, knygenų, šliūžo. Didysis skrandis apvirškina grubiai sukramytą maistą ir palaipsniui perduoda tinklainiui. Iš čia maistas yra atrijamas į žiotis, kur, pagrindinai sukramtytas ir sumaišytas su seilėmis, vėl praryjamas ir patenka į knygenas, o vėliau į šliūžą. Ten jis galutinai suvirškinamas. Kupranugarių skrandis susideda tik iš trijų dalių, nes knygenos yra beveik visai sunykusios.

Atrajojimas — tai sudėtingas, įmantrus būdas augalinei medžiagai įsisavinti. Augalinėje medžiagoje daug celiuliozės, bet ji nesuvirškinama, nes gyvuliai neturi priemonės paversti celiuliozę tokiais paprastesniais junginiais, kuriuos galėtų sunaudoti, o tokie junginiai yra cukrus. Tad atrajojantiems gyvuliams į pagalbą ateina tam tikri vienaląsčiai organizmai: bakterijos ir pirmuonys. Tiems pagalbininkams laikyti gyvuliai turi didžiules patalpas, tarytum „raugimo statines“ savo kūne. Arkliai turi akloji žarna, o galvijo kūne — didysis skrandis ir tinklainis. Tos bakterijos ir pirmuonys, kurie

ten gyvena, vadinami simbiontais, atseit, sugyventojais, o jų sugyvenimas vadinamas simbioze. Tų simbiontų galvijo kūne būna milijardai. Kaip buvo sakyta, šių bakterijų darbas yra skaldyti celiuliozę ir gaminti iš jos cukrų. Pirmuonių vaidmuo ligi šiol nėra visai aiškus, bet atrodo, kad jų darbas antraeilis — jie perdirba krakmolo grūdelius, kuriuos iš ląstelės išlaisvina bakterijos. Tuo būdu perdirbtas maistas iš atrajotojo skrandžio patenka vėl į žiotis, ten ramiai dar sykį yra sukramtomas, sumaišomas su seilėmis ir skystos tyrės pavidalu vėl praryjamas patenka į knygenas, o iš ten į šliūžą. Tokio darbo prasmė aiški: nevirškinama medžiaga (celiuliozė) yra paverčiama maistingu cukrum, o, be to, kiti žarnų simbiontai, ypač pirmuonys, patenka į šliūžą ir yra taip pat suvirškinami, tad gyvulys, nors misdamas augaliniu maistu, vis dėlto gauna ir gyvulinių baltymų. Šioje mitimo eigoje galima įžiūrėti didžiulę galvijų reikšmę žmogui. Žmogus, pavertęs naminiais gyvuliais laukinius galvijus, naudojami jų mėsa ir pieno produktais, kuriuos jie pagamina iš celiuliozės ir kitų augalinių dalių.

Atrajotojų tarpe žymią vietą užima **kupranugarių** (*Camelidae*) šeima. Antras ir penktas jų pirštai yra visiškai išnykę. Nuo kitų porakanopių kupranugariai skiriasi tuo, kad jų kojos remiasi į žemę ne tik paskutiniu, bet ir priešpaskutiniu pirštų slanksteliu. Kupranugariai neturi tikrų kanopų, tik nedidelį nagą ir platų padą iš sustorėjusios odos, sudarytą tarytum plati nuospauda. Taigi kupranugariai yra prisitaikę vaikščioti smėlėtose dirvose. Todėl kupranugariai vadinami tryniakojais (*Tylopoda*). Dar vienas kupranugarių skiriamasis požymis: jų raudonųjų kraujo kūnelių forma yra ovalinė, o ne apvali.

Kupranugarių šeimai priklauso kupranugariai ir lamos. Kupranugariai nėra grakštūs gyvuliai: aukšti, ilgo-

mis kojomis ir ilgais kaklais, o jų žvarbūs balsai režia ausį. Iš dviejų žinomų rūšių dvikupris kupranugaris (*Camelus bactrianus*) (ilustr. 59) gyvena Azijos kraštuose, nuo Mažosios Azijos iki Mongolijos, o vienkupris (*Camelus dromedarius*) (ilustr. 58) gyvena Šiaurės Afrikoje, Arabijoje ir iš dalies Azijoje. Manoma, kad laukinių vienkuprių kupranugarių jau nebėra, jie telikę kaip naminiai gyvuliai, įveisti į daugelį kraštų: Pietų Europą, Šiaurės Ameriką, Australiją.

Vienkupris turi tik vieną kuprą ir yra apie 3 m ilgio ir 2 m aukščio. Jo šnervės gali susitraukti, ir ši savybė jam praverčia baisių smėlio audrų metu. Dvikupris kupranugaris turi dvi kupras. Kupra perdėm sudaryta iš riebalų — ji užauga tuomet, kai gyvulys gerai maitinasi, sakysim, pavasari, kai atgyja dykumų augalija. Kupros riebalai sudaro medžiagą gyvulio energijai, o badaujančio gyvulio kupra sunyksta, pasidaro gležna ir virsta ant vieno šono. Trynės, panašios į padų trynes, susidaro ant krūtinės, alkūnių ir kelių, tad, gyvuliui prigulus, visas kūno svoris remiasi ant tų trynių.

Dėl dvikuprių kupranugarių manoma, kad jų dar esama laukinių ir kad tie gyvuliai, kuriuos sumedžiojo Prževalskis Mongolijoje, tebėra pirmykštis šių kupranugarių tipas. Tarp vienkuprio ir dvikuprio gali susidaryti hibridai, nors jie tik iš dalies vislūs. Remiantis dabartiniais genetikos duomenimis, manoma, kad dvi kupranugarių formos yra mutacijos rezultatas ir kad žmogus atrankos keliu šias dvi formas sutvirtino.

Kupranugarių maistas yra perdėm augalinis, o, be to, šie gyvuliai yra labai neišrankūs maisto atžvilgiu, galima net pasakyti, kad kupranugarių nereiklumas ir yra svarbiausia jų dorybė. Per mano ekspediciją į Karakumų dykumą kovo mėnesio pradžioje, kai jokių žalių augalų nebuvo, mūsų kupranugariai maitinosi vien pernykštė-

mis žolėmis, ypač spygliuota žole, vadinama *Alhagi*, o ir ta nelabai gausiai ten augo. Kai vakare, sustoję nakvynės, paleisdavome kupranugarius pasiganyti, jie karšais, ieškodami šio maisto, nusibastydavo už kelių kilometrų ir tarp smėlėtų barchanų sunku būdavo juos rasti. Kelias dienas iš eilės jie pasitenkindavo sausomis pernykštėmis viksvomis ir sausomis šakomis, kurias iš kažin kur atpūtė baisus dykumos vėjas. Bet nuostabiausias dalykas, kad jie nepaiso baisių spygliuotų medžių, o tokių Vidurinėje Azijoje yra dauguma. Užtat jei per šeimininko neapdairumą jie aptinka kokius kultūrinius augalus — sorgo, čiumizą ar daržoves — per vieną naktį niekais paverčia visą daržą. Taip pat ir vandens atžvilgiu šie gyvuliai nereiklūs — penketą dienų gali būti negėrę. O mes gabenomės 100 litrų vandens atsargą, ir, manau, kupranugariams buvo nemalonu girdėti jo kliukšėjimą. Kai pagaliau jie gavo atsigerti, išgėrė iš karto po penkis kibirus.

Tolimosios Azijos ir Afrikos gyventojai nusimano apie kupranugarių veisles kaip mes apie arklių. Ypač dykumoje gimę ir augę gyvuliai yra greitai bėgikai ir todėl labai vertinami. Panašiai, kaip mūsų arkliai, jie yra tam treniruojami, sugeba mažinti ar didinti savo eisenos greitį. Naštos gali pakelti 250 kg. Jie turi pramokti ir šiaip kitų paslaugų, sakysim, paliepus turi atsiklaupiti, kad būtų patogu juos pabalnoti ir ant jų kuprų suskirstyti krovinį. Kartais graudu žiūrėti, kai ant atsiklaupusio gyvulio nugaros kraunama našta, o jis pats steni, tarytum protestuoja prieš tokį sunkumą.

Tarybų Sąjungoje paplitusios trys kupranugarių veislės: Astrachanės, Kazachijos ir Mongolijos, o taip pat hibridai iš vienkuprių ir dvikuprių, bet daugiausia auginami dvikupriai. Jie naudojami ne tik kaip nešuliniai gyvuliai, bet ir kaip melžiami; be to, duoda vilnų. Pri-

melžiama iš jų po 10—15 kg pieno, kurio riebumas siekia 4,5%. Vilnų, kurios labai vertinamos, dvikupris duoda 4,5—7 kg. Vertinama ir kupranugario mėsa bei kupros taukai.

Rujos laiku šis naudingas gyvulys vis dėlto pridaro rūpesčių savo šeimininkui. Jis tuomet nerimauja, triukšmauja, baubia, kanda net tuos asmenis, prie kurių, rodos, buvo pripratęs; net tenka jam uždėti apynasrį. Po 12—13 mėnesių patelė atsiveda vieną vaiką; jis yra apaugęs tankiomis vilnomis, o netrukus jos pasidaro dar tankesnės ir ilgesnės. Vaikas yra žindomas ištisus metus.

Nors kupranugaris stiprus gyvulys, reikia rūpestingai jį globoti, o, svarbiausia, žinoti jo prigimtį. Rytiečiai, — kirgizai, mongolai, — tuo atžvilgiu bene labiausiai jais rūpinasi, dargi labiau, negu savo žmonomis ir vaikais. Kupranugaris be vargo pakelia baisius žiemos šalčius, pūgas ir kitas negandas, bet kartais nukenčia nuo staigių temperatūros svyravimų tarp dienos ir nakties. Po ilgos kelionės rytietis ne iš karto nubalnoja savo kupranugarį, o palaiptiui, po truputį atpalaiduoja diržus, kad gyvulys staiga neatvėstų.

Pirminė visos kupranugarių šeimos tėvynė yra, be abejo, Amerika, bet ledymečio gale ši šeima Šiaurės Amerikoje išmirė, o pietuose išliko jų grupė, vadinama *l a m o m i s* (*Lama*) (ilustr. 61). Tai bekupriai kupranugariai, mažo ūgio, stepių ir aukštų kalnų gyvuliai. Durpinės spalvos *g u a n a k a s* (*Lama guanicoë*) yra apytikriai mūsų elnio ūgio, o už jį daug mažesnė (danieliaus ūgio) yra *v i k u n i j a* (*Lama vicugna*). Guanakas randamas Kordiljerų kalnuose iki 4500 m aukščio. Iš šitos rūšies yra kilęs naminis Pietų Amerikos gyvulys, paprastai lama vadinamas. Kaip ir kiti naminiai gyvuliai, naminės lamos yra didesnės už savo laukinius pirmtakus, o taip pat skiriasi įvairiomis spalvomis, gali būti juodos,

tamsiai durpinės, baltos ir margos. Iš vikunijos yra taip pat kilęs naminis gyvulys, vadinamas alpaka. Visos šios keturios formos, tai yra guanakas, lama, vikunija ir alpaka, matyti, yra artimos giminės, nes tarp savęs poruojasi ir duoda vislius hibridus. Vikunijos vilnos yra nepaprastai švelnios, tad tolimoje praeityje gaminiai iš šių vilnų buvo skiriami vien inkų karaliui ar bent aukštesiems jo pareigūnams.

Atrajotojai, kurių dauguma turi ragus, vadinami **raguočiais** arba **galvijais** (pobūris *Pecora*). Jų ragai yra dviejų tipų. Vieno tipo ragai, pavyzdžiui, elnio, yra perdėm kauliniai, bet laikinai gali būti aptraukti oda. Antro tipo ragai yra taip pat kauliniai, bet apmauti raginiu apmautu. Pirmo tipo ragai yra paprastai šakoti ir periodiškai keičiami, antrojo — nešakoti ir užaugę lieka visam gyvenimui. Pirmo tipo raguočiai dar vadinami pilnragiais, o antrojo — dykaragiais.

Pirmojo tipo raguočiai sudaro **elnių** šeimą (*Cervidae*). Ragų patelės neturi, išimtį sudaro tik šiaurinis elnias, kurio ir patelė turi ragus. Ragas auga šitaip: iš kaktos kaulo po oda pas naują gyvulį atsiranda kaulinė atauga — būsimasis ragutis. Pirmais metais jis nedidelis užauga, o visas jo paviršius yra aptrauktas oda ir apaugęs plaukais. Tokio pavidalo ragutis išbūna iki artimiausio pavasario, o tuomet jo oda sunyksta, sudžiūsta ir nusilupa skutais. Ragas pasidaro plikas, perdėm kaulinis. Artimiausią rudenį arba žiemą toks ragas atsiskiria nuo kaukolės, susidaro kruvina žaizda, o vėliau aplink ją — randas. Iš to rando ima augti naujas ragas, kuris taip pat, kaip ir pirmas, yra oda aptrauktas ir apaugęs plaukais. Tokius plaukuotus ragus gyvuliai dėvi iki pavasario, o tuomet, kaip ir praėjusiais metais, oda sudžiūsta ir nusilupa. Toks reiškinys pasikartoja kasmet, ir kasmet

gyvuliui užauga nauji ragai. Antrų metų ragutis yra didesnis už pirmametį, o trečių dar didesnis už antrametį ir taip toliau. Dažniausiai kasmet atsiranda viena ragu atauga daugiau, bet tokia tvarka trunka tik iki tam tikro amžiaus, o susenusių elnių ragai vėl eina mažyn, nebenturi savo pirmykščio grožio, lyg ir išsigimsta. Todėl gerai tvarkomuose medžioklės ūkiuose elniai su tokiais ragais yra šaudomi, nes netinka veislei palaikyti.

Elnių šeimos gyvuliai šeriasi du kartu per metus. Vasaros plaukas yra paprastai ryškesnių spalvų, ypač jaunų elnių. Dažnai vasarą atsiranda margumas iš šviesių dėmių tamsesniame dugne. Savo pasturgalyje daugelis elnių šeimos žvėrelių, sakysim, stirna, turi baltą dėmę, kuri medžioklinėje kalboje vadinama „veidrodžiu“. Tarp medžiotojų yra paplitusi nuomonė, kad šiuo veidrodžiu banda vadovaujasi, kad nepakriktų tankumyne. Daugelis elnių šeimos gyvulių turi garsius balsus, bet garsinasi dažniausiai tik rujos metu.

Elnių šeimos sistematika pradedama nuo *muskusiu*, kuris vietinių gyventojų vadinamas *kabargu* (*Moschus moschiferus*) (ilustr. 60). Tai mažytis be ragis elniukas iki 100 cm ilgio ir 10—17 kg svorio, palyginti ilgomis kojomis. Bendra kūno spalva bronzinė su išmėtytomis šviesiomis dėmėmis. Vienas iš jo požymių — tai nepaprastai didelės iltys viršutiniame žande (tik patinų), per penkis—septynis centimetrus išsikišusios iš žando. Patelė irgi turi pailgintas iltis, bet mažesnes, negu patino. Pažymėtini taip pat užpakaliniai kabargų kojų pirštai — jie turi dideles plačias kanopas, o vidurinių pirštų kanopos yra mažos ir smailios. Visi pirštai sujungti plačia oda, gali plačiai išsiskėsti, o tai būтина, kai gyvulys vaikščioja po slidžius apledėjusius skardžius. Šis pirštų pobūdis byloja apie kabargos gyvenamąjį vietovaizdį: ji paplitus Vidurinės Azijos kalnuose

nuo Himalajų iki Sibiro ir Korėjos. Plaukai ilgi ir tankūs, o kai kurie paskiri plaukai šiurkštūs, susisukę tarsi kempinės. Patinas turi papilvėje liauką, kuri išskiria tam tikrą skystį, o šis skystis nuo senų laikų yra vertinamas kaip muskusiniai kvepalai. Dėl šios liaukos dargi rujos metu kabarga yra labiausiai medžiojama. Dėl be-atodairiškos medžioklės ji paskutiniaisiais laikais yra virtusi retu žvėreliu. Anot Gromovo, Sokolovo, medžiotojai, sumedžioję kabargą, išpiauna vien jos kvepiančią liauką ir šiaip kūną meta.

Paminėtoji muskusinė liauka yra 6 cm ilgio ir 3 cm ilgio maišelis, pripildytas tamsiai bronzinės spalvos stipriai kvepiančios masės. Praskiestos masės kvapas vieniems žmonėms yra malonus, kiti, priešingai, jo nepakenčia. Nušovus gyvulį, šis maišelis išpiaunamas ir išdžiovinamas — tuomet jo turinys atrodo kaip tamsūs milteliai, sveria apie 30 g ir gali būti parduodamas. Net ir mūsų dienomis ši prekė yra vertinama Azijos liaudies medicinoje ir brangiai apmokama. Prašmatnių muilų ir kvepalų gamybai muskusą naudoja ir Vakarų parfumerijos pramonė, bet jau kaskart dažniau šis natūralus produktas pakeičiamas sintetinėmis medžiagomis.

Kabarga minta kerpėmis ir samanomis, tad samanynuose ir kerpynuose ji dažniausiai ir laikosi, bet ēda taip pat jaunos medžių ūglius, švelnias žoleles ir spygliuotų medžių spyglius — kenio, sibirinės pušies. Šis žvėrelis ir be žmogaus turi daug priešų, tarp jų pirmą vietą užima ernis, lūšis, tigras ir, nuostabus daiktas, Tolimuosiuose Rytuose daug jų papiauna didžiulė kiaunė, vadinama charza.

Iš visų elnių rūšių bene bus labiausiai žinoma ir plačiausiai paplitusi stirna (*Capreolus capreolus*). Tai vienas grakščiausių visiems žinomų žvėrelių, tad mano-

me, kad ir smulkesnis jo aprašymas nėra reikalingas. Stirna yra plačiai paplitusi visoje Europoje, išskyrus tolimą šiaurę, ir didesnėje Azijos dalyje, sudarydama tris žymesnius porūšius, kurie labiausiai skiriasi savo didumu. Stambiausia yra Sibiro stirna, ji pusantrą karto sunkesnė už mūsiškę ir turi stambesnius ragus. Vakarų Europos stirnos yra už mūsiškes žymiai mažesnės, tuo būdu mūsiškiai žvėreliai užima tarp jų vidurkį. Norėdami pagerinti mūsų stirnų svorį, Lietuvos Gamtos Apsaugos komitetas mėgino įveisti pas mus Sibiro stirnas. Rezultatai dar neaiškūs, bet atrodo, kad atvestinių stirnų požymiai ištirpo mūsiškių stirnų daugybėje. Klausimą, kodėl Sibiro stirnos yra stambesnės už mūsiškes ir dar stambesnės už Europos vakarų stirnas, nušviečia mums Bergo dėsnis, pagal kurį net tos pačios rūšies šaltesnių kraštų gyvūnai yra stambesni už savo vienrūšius, gyvenančius šiltesniuose kraštuose, nes didesnė kūno masė jiems teikia daugiau šilimos. Mūsiškės stirnos svoris siekia 41 kg, Sibiro stirnos — iki 65 kg, o Vakarų Europos — iki 30 kg.

Tik stirninai turi ragus, paprastai su trimis atšakomis, kartais, kaip išimtis, šių atšakų būna didesnis skaičius. Jau pirmos vasaros gale jauniklio viršugalvyje užauga 2—3 centimetrų aukščio ragutis, aptrauktas oda ir apaugęs plaukais. Sekančiais metais ima augti jau didesnis, dvišakis, o dar už metų užauga trišakis ragas. Toliau, nors ragai yra kasmet keičiami, bet palieka trišakiai. Paprastai storosios ragų dalys yra gražios bronzinės spalvos, o viršūnės baltos. Šis reiškinys paaiškinamas tuo, kad jaunas, dar oda aptrauktas ragas turi nusilupti ir stirninas padeda sau, brūžindamas ragais kokį jauną, bet lankstų medį (labiausiai mėgsta kadugį). Tuomet medžio žievės tanidai, susimaišę su jauno rago syvais, ir sąlygoja šią bronzinę rago spalvą. Storesnės rago dalys

yra ne lygios, bet daugiau ar mažiau karpuotos. Tokias karpas medžiotojai vadina perlomis. Ragas gali būti mažiau ar daugiau perluotas, o tarp perlų eina vagos. Šios vagos — tai vietos, kur jauname rage ėjo kraujagyslės, o perlos yra tarytum salelės, taip pat kraujagyslių apsuptos. Ragų perluotumas yra gyvulio mitimo rodiklis. Gerai mitęs gyvulys, ypač gavęs reikalingų mineralinių dalių, visokių druskų, užsiaugina gražius, labai perluotus ragus. Todėl kraštuose, kur medžioklė sudaro svarbią ūkio šaką, sakysim, Čekoslovakijoje, tie medžioklės ūkiai, kurių stirnos turi labiausiai perluotus ragus, yra premijuojami.

Kaip ir kitų elnių šeimos gyvulių, stirnų vasaros ir žiemos plaukas yra skirtingas, — vasaros metu kailis ryškiai rudas ir netankus, o žiemos metu — gražios pilkos spalvos ir tankus, tad žiemos metu stirnos atrodo daug storesnės. Ir žiemą, ir vasarą pasturgalis yra baltas — susidaro vadinamas „veidrodis“, o jo plaukai gali išsi-skėsti ir susiglausti, tuo būdu ši baltoji kūno dalis pri-reikus gali padidėti ir sumažėti.

Jaunikliai yra bronzinės spalvos su šviesiomis dėmėmis išilgai kūno. Ši spalva panaši į jaunų pušų žievę, sausus paparčių lapus ir kitus miške aptinkamus daiktus, tad jaunas stirniukas gali puikiai užsimaskuoti, o tai jam reikalinga pirmomis gyvenimo dienomis, kada jis dar negreitas. Tokius margus stirniukus kartais galima aptikti miške. Radę juos, žmonės kartais pagalvoja, kad jie yra pamesti, ir mano gerai padarysį, jei paimsį juos namo. Tai yra klaida, nes motina gerai žino, kur guli jos vaikas, ir tikrai prie jo ateitų. Tokių rastų stirniukų nereikia nė liesti, nes likęs žmogaus kvapas gali atbaidyti motiną. Buvo atsitikimų, kad tokiu atveju motina bijojo savo vaiko ir nedavė jam žįsti.

Sunku būtų išskaičiuoti, kuo stirnos maitinasi, nes tinkamų jų maistui augalų skaičius yra begalinis. Laikydamas prijaukintas stirnas, kartais norėjau nustatyti, kokį augalą jos daugiausia mėgsta. Jos skynė čia vieną lapelį, čia kitą, čia lazdyno žirginį, čia rožės pumpurą. Atrodė, kad jos tik po truputį tuos augalus ragauja. Tai patvirtina ir kiti stebėtojai ir daro išvadą, kad stirnai yra būtina būti daugelį augalų, nes jai reikia gauti įvairių vitaminų ir įvairių mikroelementų. Kai kas yra linkęs manyti, kad auginami zoologijos soduose gyvuliai blogai jaučiasi dėl to, kad jie tokios maisto įvairybės negauna. Stirnos, tarp kitko, mielai laižo druską. Mano auginama stirna sukramtydavo ir prarydavo sūdytos silkės galvą. Laisvėje vasaros metu stirnos paprastai ganosi anksti rytą ir vakare, paskui daro pertrauką, guli kurioje nors patogioje vietoje, atrajoja ir ilsisi, o šiaip kitais metų laikais jos ganosi bet kada.

Mūsų stirnų rujos laikas trunka nuo liepos vidurio iki rugpiūčio galo. Tuomet patinai yra kovingai nusiteikę, puola savo varžovus ir kartais mirtinai juos sužeidžia. Ypač pavojingi tie patinai, kurių ragai nėra šakoti, bet ilgi ir smailūs. Tokiais ragais gali būti padaryta gili ir dažnai mirtina žaizda, todėl medžiotojų kalboje tokie patinai ir vadinami žudikais. Priešingai, plačiai šakoti ragai nėra labai pavojingi, nes jie savo atšakomis atsiremia į priešo ragus ar bent į minkštimą giliai neįsminga. Nors rujos laikas baigiasi liepos—rugpiūčio mėnesiais, patelė vaikus veda tik kitų metų gegužę, taigi už devynių mėnesių, o tokiam mažam žvėreliui, kaip stirna, tai ilga trukmė. Bet kartais gruodžio mėnesį įvyksta antra papildoma ruja. Joje dalyvauja tos patelės, kurios dėl kokių nors priežasčių nebuvo apvaisintos. Iš pradžios buvo manyta, kad šios patelės turi atsivesti vaikus po 10 mėnesių, tai yra metų gale, bet pasirodė, kad taip

nėra, jos vaikus atsiveda tuo pačiu laiku, kaip ir kitos patelės, tai yra gegužės mėnesį, nes gemalas praeina latentinę stadiją.

Latentinė stadija turi tam tikro pranašumo. Stirniukas atvedamas gegužės mėnesį, taigi tuo laiku, kai gausu gero maisto. Stirniukas gali cypti savotišku balsu, aukštais tonais, į šį balsą atsiliepia motina ir skuba prie vaiko, gina jį, jeigu priešas yra pagal jos jėgas, bet žmogaus pulti nedrįsta. Vaikų atsiveda vieną, du, tris. Žindomas vaikas apie 2 mėnesius, subręsta tik sekantais metais.

Nelaisvę stirna pakelia labai lengvai, bet tik tuomet, jei ji jaunutė. Jau po kelių dienų ji prie žmogaus pripranta ir su žinduku iš butelio gali būti žindoma. Netrukus ji virsta visai naminiu gyvulėliu, neatsitolina nuo namų, gerai pažįsta savo namo kambarius, net spintą, kur laikoma duona. Greit pradeda pažinti žmones, bet labiausiai prisiriša prie to asmens, kuris jį žindo. Malonesnės yra patelės, nes jos švelnesnio būdo, o patinų nepatartčiau laikyti. Nors jie iš pradžios tokie pat malonūs, kaip patelės, bet, kai atsiranda ragučiai, jų būdas pasikeičia, jie pasidaro kovingi, puola savo šeimininką, o tuo labiau svetimą žmogų. Patino jokia būdu negalima laikyti, kur yra vaikų, tai pavojinga. Yra žinoma daugybė atsitikimų, kai prijaukintas stirninas puolė ir sužalojo grybautojus ar uogautojus. Aš pats turėjau nemalonumų per savo prijaukintus stirninus. Nuo jų apsiginti pasidariau iš plačios lentos skydą, kurį laikydavau iš to šono, iš kur jie galėjo mane pulti.

Stirna — vertingas medžioklės objektas, tuo labiau kad įveisti ją labai nesunku. Tiesa, jos kailis neturi žymios vertės, nes plaukas trapus ir greit susidėvi, bet minkštai išdirbta jos oda (vien vasarinė), vadinama zom-

ša, yra vertinga, ypač tinka medžiokliniams drabužiams. Stirniena yra prabangos patiekalas.

Apskaitos duomenimis, 1967 m. Lietuvoje buvo apytikriai 55 000 stirnų. Per 1967/68 m. medžioklės sezoną buvo nušauta 4 410 stirnų ir paruošta eksportui 5 471 kg jų mėsos.

Pats stambiausias elnių šeimos atstovas yra briedis. Jis ne tik savo ūgiu veikia mūsų vaizduotę,— visa jo povyza, didžiulė galva, plačios šnervės, barzdotas pasmakris ir platūs ragai norom nenorom mums primena tolimą praeities gadynę. Briedžių (*Alces alces*) (ilustr. 63) šių dienų zoologai skiria apie 7 porūšius, o paplitę jie visos Europos, Azijos ir Amerikos šiaurės kraštuose. Jie mažai tarp savęs skiriasi, nebent ūgiu, o didžiausi briedžiai yra Aliaskoje (šis porūšis ir vadinasi *Alces alces gigas*). Aliaskos briedžiai siekia 800 kg, o mūsų briedžių svoris paprastai nepranoksta 570 kg. Briedžio kailis yra tamsiai durpinės spalvos, bet lūpos, kojų vidujinės dalys ir pilvas šviesūs, beveik balti. Briedis — tipiškas girinis žvėris — šiaurėje retai nuklysta į tundrą, o pietuose į stepę, nuo miško daug nenutolsta, nebent nusibasto į pelkėtas vietas. Pelkėse net ir guli, bet nesikasa guolio iki juodos žemės, kaip daro, sakysim, stirnos, o gula ant apžėlusių kupstų.

Minta smulkiomis šakutėmis ir jaunų medžių viršūnėmis, o kadangi pats yra didelio ūgio, jam nesunku pasiekti ir aukštas šakas. Jaunus medžius moka prilenkti arba tiesiog nulaužti viršūnę. Svarbią briedžio maisto dalį sudaro žievė, o tam jis renkasi keliolikos centimetrų storumo medžius, bet paprastai neliečia medžių, senesnių kaip 23—25 metų. Vasaros metu minta ir visokiomis žolėmis, bet ir tuomet suėda nemažai žievės: įpiauna žievę savo apatiniais kapliais ir braukia medį iš apačios į

viršų. Daugiausia mėgsta blindes, gluosnius, taip pat ir pušis. Šieno neliečia ir tuo skiriasi nuo elnių ir stirnų. Miškininkai dažnai nusiskundžia briedžiais dėl pridarytų jaunuolynuose nuostolių, ir iš tiesų tie nuostoliai būna nemaži. Kartais dideliuose plotuose visos pušelių viršūnės būna nuėstos, žievė nubrūžinta ir patys medeliai išlaužyti.

Nors briedis yra prisirišęs prie savo gyvenamos vietos, vis dėlto kartais dėl nežinomos priežasties iškeliauja iš jos ir, toli nusibastęs, netikėtai pasirodo svetimoje aplinkoje. Mano senelis dažnai minėjo nušautą briedį savo kopūstų darže, o aš gerai pamenu briedį, kuris apie 1901 m. pasirodė mažame eglyne, per pusantro kilometro nuo mūsų namų, ir buvo vietinių brakonierių nušautas. Kiek aš pastebėjau, briedis taip keliauja dažniausiai vasaros gale, gal nerimo pakeltas, artinantis rujos laikui. Rujoti pradeda seni patinai jau rugsėjo antroje pusėje ir rujoja iki spalio mėnesio. Tuomet patinas dažniausiai ganosi su viena patele, o kai atmušti patelę pasikėsina kiti patinai, užverda kautynės, bet apskritai briedžių ruja nėra tokia triukšminga, kaip elnių. Rujos metu raguočiai darosi labai neramūs, bastosi po miškus, ieškodami patelių. Tuomet galima girdėti jų savotiškus balsus, tarsi stenėjimą. Jį galima išreikšti diftongu „u-o“ dedant kirtį ant „o“ su tam tikra vibracija. Senovės Lietuvos ir Poliesės medžiotojai briedžiui pavilioti iš beržo tošies pasidarydavo tam tikrą trimitą, į kurį tardavo žodį „ku-bok“— ir trimito garsai išeidavo panašūs į briedžio stenėjimą. Rujos metu patinai skleidžia savotišką kvapą; gal jį skleidžia jų šlapimas, bet veikiausiai tai yra esančios tarp pirštų liaukos skystis. Tą ypatybę turi ir elnias, ir šernas, ir daugelis kitų žinduolių.

Rujos metu, per briedžių kautynes, stipresnis patinas stengiasi parversti savo priešą ant žemės. Kautynės ne-

retai baigiasi nugalėto kovotojo mirtimi. Pranašumą turi ne tas kovos dalyvis, kurio ragai yra didesni ir turi menties pavidalą, bet priešingai, nors ir mažesni, bet šakoti smailūs ragai yra baisesnis, pergalingesnis ginklas. Šia proga tenka pasakyti, kad briedžių ragai yra nevienodi, ir jau seniai medžiotojai ir zoologai pažymėjo du svarbiausius jų tipus: šakotus ir mentėtus ragus. Pirmo tipo ragai yra apytikriai medžio šakos formos, o antro tipo panašūs į leteną išskėstais pirštais. Remiantis šiuo skirtumu, kai kurie specialistai buvo linkę skirti dvi briedžių rūšis: šakotais ir mentėtais ragais. Kitų specialistų nuomone, mentėta ragų forma yra pirminė, ir tikrai senos briedžių kaukolės, neretai randamos mūsų durpynuose, daugiausia turi mentėtus ragus. Palyginti su šių dienų briedžiais, tie ragai yra labai dideli, jų tarpuragis neretai esti pusantro metro su viršum. Tad susidaro įspūdis, kad briedžiai išsigimė, ragai sumažėjo ir pasikeitė pagrindinė jų forma, mentėti ragai virto šakotais, taigi šakoti ragai — išsigimimo reiškinys. Bet iš tiesų toli gražu taip nėra, nes šakoti ragai dažnai yra labai dideli, o kaip ginklas jie daug tobulesni už mentėtus ragus. Tad dvi ragų formas tenka aiškinti tuo būdu, kad briedžiai pergyvena evoliucijos posūkį, mentėti ragai atgyvena savo amžių, o šakotiesiems, kaip tobulesniam ginklui, priklauso ateitis.

Norint nors šiek tiek apibūdinti briedžių kautynių žiaurumą, pateikiame Beloviežo vyresniojo jegerio C. Barko pranešimą: „Briedžių kautynių iš arti nemačiau, nes buvo per tamsu, tačiau girdėjau, kaip dunda briedžių kojos, atsidauria į kits kitą ragai, lūžta šakos. Iš ryto radau ką tik nusibaigusį maždaug penkerių metų keturšakį raguotį; mirtina žaizda, sužalojusi plaučius, buvo matoma už mentikaulio. Kitais kartais rasdavau durtų žaizdų kakle, o kai kada mažų žaizdų, kurios, spė-

ju, buvo mažų ragų ataugėlių padarytos. Be to, nuimant kailį, pastebėtos žaizdos, kurios galėtų būti tiktai nago-
mis padarytos. Daug kartų miškininkai pastebėjo, kad besikauną briedžiai atsistoja piestu, panašiai kaip ark-
liai, ir tuomet mušasi pirmagalinėmis kojomis." Patelės,
kurios šiaip savo veršiukus gindamos parodo tiek nar-
sumo, nesikiša į patinų kovą ir visai abejingai žiūri į
patino mirtį. Tai suprantama, nes vietoje žuvusio tuoj
atsiranda kitas.

Kad pirmagalinės briedžio kojos sudaro svarbų jo
ginklą, pabrėžia ir profesorius Tinemanas, stebėjęs brie-
džius Neringoje. Jis sako: „Svarbiausias briedžio gink-
las — tai jo pirmagalinės kojos. Aš pats mačiau, kaip
briedis puolė mano vikrų spanielį. Jei jis būtų pataikęs,
tikrai mano šuo būtų sutriuškintas, ir, tuo remdamasis,
aš galiu aiškiai įsivaizduoti briedžio ir vilko kovą.“

Pasak Štolcmano, laikotarpis nuo rujos iki vados
trunka 36—40 savaitių, pasak Martensono, ne mažiau
kaip 273 dienas. Patelė atveda vieną arba du jaunikliu.
Esu skrodęs dvi pateles iš Gudų girios; viena turėjo du
gemalus, kita vieną. Atrodo, kad dažniausiai būna du
vaikai. Taigi briedis yra vislesnis už elnią, kuris beveik
visuomet veda tik vieną vaiką.

Ne kartą buvo bandyta laikyti briedžius nelaisvėje
ne tik dėl pamėgimo, bet ir praktiškais sumetimais. Vos
tik įsikūrus Kauno zoologijos sodui, man buvo atsiųsti
du kūrė tik gimę briedžiukai. Jaunas briedžiukas yra keis-
tas padaras, nes jo kojos labai didelės, o liemuo mažas.
Galima spėti, kad tai prisitaikymo reiškinys — jaunam
briedžiukui pirmomis gyvenimo dienomis gresia pavojus
iš įvairių plėšrūnų pusės, bet stiprios jo kojos nuo pat
jaunų dienų yra gera priemonė šio pavojaus išvengti.

Atsiųsti man du briedžiukai nepaprastai greit prie
žmonių priprato. Jau po kelių dienų pažindavo ir kati-

liuką, kuriame jiems buvo atnešama iš avižinių kruopų išvirta sriuba. Jie pasirodė daug malonesni už elniuką, kuris buvo laikomas tame pačiame garde ir kuriam nei iš šio, nei iš to kartais ateidavo noras apkulti mane savo priešakinėmis kojomis. Briedžiukai tokių nemalonių išdaigų nei vieną kartą neiškrėtė.

Yra užsilikę dokumentų, kad Karolis IX, Švedijos karalius, laikydavo prijaukintus briedžius kurjeriams vežioti, nes šie gyvuliai dėl savo nuostabaus greičio galėdavo žiemos metu per vieną dieną sukarti net 36 švediškas mylias. Tartu miesto archyve rastas miesto valdybos įsakymas, išleistas XVII amžiuje, kur draudžiama važinėti mieste briedžiais, nes jie baido arklius. Savo įdomioje knygoje Pfizenmajeris¹ rašo, kad, anot senų jakutų, dar praėjusio amžiaus pradžioje briedžiai buvo jodžiamieji gyvuliai, bet vėliau jais naudotis rusų vyriausybė uždraudė, nes „jakutai, plėšikai ir vagys, briedžiais gali lengvai pasprukti į neprieinamus raistus, o kazokai su savo arkliais negali jų ten pasiekti“. Atitinkami dokumentai ligi šiol laikomi Jakutsko archyve. Dabar Tarybų Sąjungoje daromi sėkmingi bandymai paversti briedį naminiu gyvuliu. Šių bandymų tikslas — išsiauginti kinkomą gyvulį, kuris padėtų be vargo nugalėti didelius pelkėtus ar sniegingus plotus, pavyzdžiui, Sibiro tundrą.

Uždaryti siauruose garduose, kaip kad yra zoologijos sodų plotuose, briedžiai laikosi nekaip: pirmiausia nukenčia jų kanopos, jos nenormaliai pailgėja, iškrypsta, kliudo gyvuliui vaikščioti; atsiranda ir kiti dar neištirti negalavimai, nuo kurių gyvulys nusibaigia. Kitokių rezultatų gauname, jeigu jauniems briedžiukams suteikiama nors ir nepilna laisvė, sakysim, miškų ūkyje,

¹ Pfizenmayer. Mammulleichen u. Urwaldmenschen Nordostsibirien. Leipzig, 1926.

girininkijoje. Kaip pusiau laisvėje auginami briedžiai, aprašyta viename seniau ėjusio žurnalo „Priroda ir Ochota“ numeryje: „Gegužės 27 dieną eigulys man atnešė porą briedžiukų — veršiuką ir telytėlę. Tuoj jiems buvo paruoštas minkštas guolis ir pradėta žindyti čiulputuku. Po poros dienų jie buvo nuvesti pas karvę, o netrukus ir karvė, ir augintiniai priprato viens prie kito. Kadangi kaimo jaunuomenė, smalsi ir palanki, neduodavo gyvuliams ramybės, sode buvo įtaisyta užtvara su pašiūre nuo lietaus ir saulės. Prie ten patalpintų briedžiukų tris kartus per dieną buvo prileidžiama karvė.

Praslinkus dviem savaitėms, jiems imta dėti visokių karčių žolių, šermukšnių, drebulių, karklų šakučių — norėta patirti, kuris augalas jiems daugiau patinka, taip pat jie buvo po truputį pratinami gerti pieną su avižiniais miltais. Po trijų mėnesių veršiukai ėmė ėsti juodą duoną, grūstas avižas ir įvairias karčias žoles, ypač bitkrėslę (*Tanacetum*) ir kai kuriems žmonėms pradėjo reikšti neprielankumą, stukteldami koja į žemę, panašiai kaip tai daro avys.

Žiemai jiems buvo atvežta daug bitkrėslės ir keletas vežimų karklų šakų. Kas rytą briedžiukai buvo laisvai paleidžiami ir tuoj bėgdavo žievės graužti. Žiemai stojus, kiemas jau buvo jiems per ankštas, ir jie ėmė lankytis gretimame kaime. Kad būtų lengviau juos surasti ir nuo miškinių briedžių atskirti, kiekvienam buvo pakabintas ant kaklo skambutis.

Dabar kaimo jaunuomenė liovėsi jiems įkyrėjusi, nes sykį vienas briedžiukas pirmagalinėmis savo kojomis apvertė kažkokį vaikną. Maistui jie gaudavo raisto šieno, bitkrėslės ryšulį, avižų saują ir du kartu per dieną karklų šakučių viralo su avižiniais miltais, be to, kiekvienas mano šeimynos narys, progai pasitaikius, duodavo jiems duonos gabalą. Jaunų ir senų smagumui, leis-

davome jiems įeiti į namus, kur jie apeidavo kambarius ir žiūrėdavo į save veidrodyje. Vėliau veidrodį nuėmėme, nes ir vienas, ir kitas ėmė pulti kojomis savo atvaizdą. Už tuos apsilankymus visuomet atlygindavome duonos gabalais, ir jie taip priprato prie šių vaišių, jog kas rytą tiesiog iš tvarto bėgdavo į prieangį, užbėgdavo šešis laiptukus ir badydavo duris, kol būdavo įleisti arba gaudavo duonos.

Kitą žiemą mūsų briedžiukai ėmė lankytis pas karčiamos savininką, vėliau pas valsčiaus raštininką, gyvenantį už pusanthro varsto kaimo gale. Raštininkas, vaišindamas duona su medum, taip briedžiukus prijaukino, kad jie užlipdavo į antrąjį jo namo aukštą. Žiemai besibai-giant, tarp smuklininko ir briedžių įvyko nesusiprati-mas. Jaunajam K. nesant namie, briedžiai ėmė barškinti į duris, už kurių buvo dar kitos įstiklintos durys. Senis K. užpyko ir pavarė briedžius botagu, tačiau, vos tik spėjo nuo jų nusigręžti, briedžiai pasuko atgal ir sutriuš-kino abejas duris. Aš liečiau duris pataisyti, ir po to briedžiai, kaip ir pirma, nesiliovė smuklės lančę.

Deja, netrukus praradome briedę. Mat, šiltesniam orui užėjus, briedžiai dažnai imdavo žaisti. Mėgiamas jų žaidimas buvo toks: vienas jų įsibėgėja, suduoda ki-tam pakaušiu ir parverčia ant žemės. Parverstasis briedis atsikelia ir iškrečia panašią išdaigą kitam. Vieną dieną briedė, lyg neturėdama noro žaisti, stovėjo šalia šulinio, kuris buvo pridengtas medinėmis grotomis. Briedžiukas įsibėgėjęs sudavė savo seseriai tokį smarkų smūgį, jog ji pargriuvo ant šulinio grotų, įlaužė jas ir įkrito į šu-linį. Tuoj briedė buvo ištraukta, bet sutriuškinta galva. Briedžiukas patinas tuo tarpu stovėjo lyg stabo ištiktas ir reikėjo jį nuvesti į šalį. Kitą dieną, išleistas iš tvarto, jis tuoj nubėgo prie šulinio ir turėjom bent dešimt

sykių per dieną varyti jį iš ten, nes jis vis bandė pakelti grotas, be paliovos stenėdamas.

Kitą žiemą aplinkiniai žmonės pradėjo mūsų briedžiu skųstis, sakysim, štai dėl ko: apie pusantrą varsto nuo mūsų namo buvo Borisovkos kaimas, kurio gyventojai, rudeniui stojus, eidavo elgetauti ir su maišais ant pečių traukdavo per apylinkę. Mūsų briedžiui atėjo į galvą mintis pasinaudoti elgetavimo vaisiais, tad, vos išvydęs žmogų su maišu, bėgdavo prie jo ir, griebęs maišą, suėsdavo, ką jame radęs. Suėdęs viską viename maiše, puldavo kitą žmogų, elgėsi ne per daug švelniai. Pasipy-lė skundai, ir briedį teko uždarinėti, bet kartais, kai jį užmiršdavome uždaryti, briedis plėšikaudavo toliau. Laimė, elgetos išgalvojo būdą nuo jo atsiginti: kiekvienas jų nešiodavo užanty sausos duonos plutelę ir, pakišdamas ją briedžiui, tuo tarpu paslėpdavo maišą. Vis dėlto atėjo laikas su briedžiu atsisveikinti — mes jį perdavėm į Maskvos zoologijos sodą."

Nuo senų laikų briedžių medžioklė — mėgiamas sportas mūsų krašte. Medžiojama buvo įvairiais būdais, dažnai su įgudusiais šiai medžioklei skalikais. Prityrę šunys, apstoję briedį, lodavo, o žvėris per daug nesiskubindamas traukdavosi nuo jų. Briedžių medžioklei užtenka trijų keturių medžiotojų, kurie užimtų žinomus jiems briedžių takus. Šunims lojant, triukšmo apkurtintas briedis prisileidžia medžiotoją ir gali būti nušautas¹... Buvo medžiota ir su varymu. Bene įdomiausia medžioklė — rujos metu privilioti patiną tošies trimito balsu. Tai medžioklei medžiotojas kartu su palydovu į nusižiūrėtą miške vietą išeina dar nakties metu. Išgirde briedį bau-biant, medžiotojas ir viliotojas pasiskirsto taip: medžiotojas lieka vietoje, o viliotojas atsitolina nuo jo, bet

¹ Žiūr. T. Ivanauskas. Gamtininko užrašai. 1955 m.

ne į baubiančio briedžio pusę, o į priešingą, ir ten ima baubti. Protarpiais jis laužo šakas, žagarus, nes taip daro ir įsismarkavęs briedis patinas. Išgirdęs baubiant ir šakas laužant, briedis ima ton pusėn artintis, tikėdamasis rasti ten patelę su varžovu ir pasiryžęs jį pulti, bet kelias į šią vietą eina pro medžiotoją, tad susidaro gera proga šauti.

Sibire briedžių nušauinama daug, labai paplitusi buvo medžioklė, vadinama antledžiu. Šiai medžioklei tinkamas laikas yra žiemai baigiantis, kai po atlydžio sniego paviršiuje susidaro plono ledo pluta. Tuomet briedžiai daugiau stoviniuoja vietoje, nes plono ledo pluta neišlaiko jų sunkumo, lūžta ir savo aštriomis briaunomis piausto jiems kojas. Susirinkusi medžiotojų draugė su slidėmis lengvai šliaužia sniego paviršiumi ir, aptikusi briedžius, pabaido jų būrį. Iš karto briedžiams pavyksta nutolti nuo medžiotojų, bet netrukus jų kojos ima kraujuoti, lieka kruvini pėdsakai. Juo toliau, juo sunkiau briedžiams, ir pagaliau, netekę jėgų, kruvinom kojom jie sutinka savo mirtiną priešą ir pakloja galvas... Tokios medžioklės dabar įstatymu yra uždraustos.

Apskaitos duomenimis, Lietuvoje 1967 m. buvo 4700 briedžių. Per 1967/68 m. medžioklės sezoną nušauta 426 briedžiai.

Nuo visų kitų elnių šeimos rūšių žymiai skiriasi šiaurinis elnias, kitaip renu vadinamas (*Rangifer tarandus*) (ilustr. 52). Tai vidutinio dydžio gyvulys, sveria 80—100 kg, taigi daug mažiau, negu kilnūs elnias, o jo aukštis — 70—140 cm. Būdingas šiam elniui bruožas yra jo kanopos — apvalios, suplotos, bet labai plačios. Jos gali plačiai išsiskėsti ir tuo būdu sudaryti plačią atramą puriam sniegui arba minkštai dumblietai

žemei esant, taigi yra prisitaikiusios tundros vietovaizdžiui.

Šiaurinis elnias turi uodegytę apie 3 cm ilgio, bet aiškiai matomą. Visa viršutinė lūpa apaugusi plaukais ir nosis taip pat. Ragai paprastai labai dideli, juos turi ir patinai, ir patelės, bet patelių ragai daug mažesni. Jie yra gana ploni, lygiu paviršiumi, be perluotumo, kai kurios jų atšakos suplotos ir išplėstos, bet ne tiek, kiek danielio. Apskritai, ragai nėra tokie dailūs, kaip kitų elnių. Galva gana pailga.

Visa savo kūno sudėtimi šiaurinis elnias yra prisitaikęs prie tundros ir miškatundrės vietovaizdžio, žemos temperatūros ir gilaus sniego. Gyvena jis cirkumpoliariai, tai yra supančiuose šiaurės ašigalį kraštuose. Pietuose jo išplitimo riba vietomis siekia 48°. Šiaurinis elnias labai paplitęs, jis randamas didelėj Šiaurės Europos, Azijos ir Šiaurės Amerikos daly. Urale jis siekia 52 paralelę pietuose, o įšiauriausias jo paplitimo taškas yra Špicbergene, ties 81 paralele. Aišku, kad tokiam didžiuliam plote tarp šiaurinių elnių yra tam tikrų skirtumų spalvos, papročių atžvilgiu, ir kai kurie zoologai yra linkę suskirstyti juos į keliolika rūšių. Kiti su tokia nuomone nesutinka ir tuos skirtumus vertina tik kaip atskirų veislių, tai yra porūšių pasireiškimą, o visus šiaurinius elnius laiko viena rūšimi.

Gyvenimo būdo atžvilgiu šiauriniai elniai skirstomi į tundrinius ir taiginius — tai ta pati rūšis, tik skiriasi savo papročiais. Vasaros metu ir viena, ir kita grupė stengiasi laikytis atvirų, vėjuotų vietų, nes ten mažiau kraują siurbiančių vabzdžių, sparvų, gylių, o žiemos metu kaip paukščiai pasitraukia į pietus, taigi į taigą. Jų maistas skirtingas žiemą ir vasarą: vasaros metu, kaip man teko pastebėti Sibiro tundroje, šiauriniai elniai minta jaunomis poliarinio beržo šakutėmis, o šio maisto yra

labai daug, kiek tik akis užmato, tūkstančiai kilometrų tundros šiais krūmokšniais yra apaugusios. Bet ėda elniai ir šiaip visokias žoles, tik ne kuokštais, kaip daro mūsų karvės, o po vieną stiebelį, po vieną žiedelį. Tuo atžvilgiu jie labiau panašūs į mūsų stirnas. Nuo senų laikų paplitusi nuomonė, kad pagrindinis šiaurinio elnio maistas yra kerpės (*Cladonia*, *Cetraria* ir kt.). Ši nuomonė iš dalies teisinga — elniai jas ėda, bet daugiausia žiemos metu, kasdami jas iš po sniego, arba skindami nuo medžių (ypač kerpe, vadinamą *Usnea*). Besiganantis šiaurinių elnių būrys yra paslankesnis, negu mūsų gyvulių banda; jis greitai žingsniu eina, paskubomis skinas žoleles ir jau jo nebėra, jau jis išnykęs tundros toliuose. Būdingas šiam elniui reiškinys yra savotiškas garsas, tarsi koks traškėjimas, girdimas čiurno ir riešo srityje.

Pažymėtinas dalykas, kad greta augalinio maisto, šiauriniai elniai sunaudoja ir gyvulinio, o šį maistą daugiausia sudaro lemingai, šie gausūs tundros graužikai. Zoologai, studijavę elnius, teigia, kad ir jauni paukščiukai, kiaušiniai, net žuvys įeina į šiaurinių elnių maisto sąrašą. Kad elniai neatsisako gyvulinio maisto, pats mačiau išvykos metu į Laplandijos tundrą, įsitaisęs mūsų stovykloje laikiną laboratoriją paukščiams preparuoti. Praeinantis pro šalį šiaurinis elnias godžiai stvėrė nulupto paukščiuko kūnelį ir sukramtęs jį prarijo. Beje, tą patį darė ir besigananti ten avis. Iš to darau išvadą, kad besiganantiems žolėdžiams trūksta baltyminės medžiagos, ir jie tuo būdu papildo šį trūkumą. Grybai irgi sudaro mėgstamą jų maistą. Apskritai nustatyta, kad žiemos metu apie 80% šiaurinių elnių maisto sudaro kerpės, o vasaros metu tiek pat procentų sudaro žalios maistas.

Dideliu gudrumu šiauriniai elniai nepasižymi. Štai prijaukinti jie neatskiria savo šeimnininko nuo pašalinio žmogaus. Bet, kartą patyręs piktus žmogaus kėslus, laukinis elnias darosi labai atsargus. Ten, kur elniai pirmą sykį su žmogum susiduria, jie labai juo pasitiki ir prisileidžia arti. Įdomu, kad laukiniai elniai vengia naminių.

Šalčiui jie yra labai atsparūs ir net vasaros metu ieško šaltesnės vietos, pavyzdžiui, atgula pailsėti ant užsilikusių iš žiemos sniego pusynų. Užtat žiemos metu atlaiko didelius šalčius, mat, nepaprastai tankūs jų plaukai. Per smarkią pūgą jie atgula, atkreipę nugarą prieš vėją, ir tuomet jų plaukuose susidaro storoka sniego pluta, nepraleidžianti šalčio. Savo plaukus maino rugsėjo mėnesį, spalio mėnesį jau turi naujus kailinius, o ragus keičia lapkričio—gruodžio mėnesiais.

Rujos laikotarpis trunka nuo rugsėjo iki lapkričio, o praėjus septyniems su puse mėnesiams, tai yra, birželio—liepos mėnesį, patelė atsiveda vaiką, bet kadangi tuo laiku sniegas nėra galutinai nutirpęs, motina susiieško aukštėlesnę vietą, kur sniego jau nebėra. Apie penketą dienų vaikas beveik nepasijudina iš vietos ir tik po to gali sekioti savo motiną. Vienadienis elniukas sveria apie 6,5 kilogramo, bet iki rudens jau pasiekia apie 60% savo motinos svorio. Vieno mėnesio elniukas jau pradeda ugdyti ragus, kurie turi smailią vienašakę arba dvišakę formą. Spalio—lapkričio mėnesį tų ragučių oda nusilupa, o sekančių metų balandžio—gegužės mėnesį ragai keičiami ištiesai. Gyvena šiaurinis elnias apytikriai 25—28 metus.

Iš natūralių šiaurinio elnio priešų svarbiausias yra vilkas. Jo daroma žala labai didelė. Vilkai paprastai ir laikosi arti šiaurinių elnių šiems keliaujant; jie tarsi pasisavina vieną kitą jų bandą ir nuolat ima iš ten sau

58. Vienkūpris kupranugaris

59. Dvikūpris kupranugaris

60. Kabarga

61. Lama

62. Okapija

63. Briedis

64. Sakotaragè antilopè

duoklę. Vilkai žalingi dar ir dėl to, kad jie ardo natūralius elnių ryšius, išvaiko jų būrius ir kliudo jiems laikytis prigimtų ganiavų. Tarybų Sąjungoje yra organizuojama kova su vilkais tundros rajonuose. Tam naudojami malūnsparniai, kurie kontroliuoja šiaurinių elnių medžiokles, o medžiotojai iš malūnsparnių šaudo vilkus. Aršūs šiaurinio elnio priešai yra sparvos, kurių vikšrai parazituoja odoje. Kita sparvų rūšis parazituoja nosies ertmėje, kai kada jų ten prisirenka tiek, kad gyvulus net uždūsta. Žiemos gale nuimti kailiai kartais turi daugybę skylių, atseit, vietų, kur gyveno sparvos vikšras. Tie parazitai, žinoma, labai susilpnina gyvulio gyvybingumą.

Šiaurinių elnių medžioklė XIX a.—XX a. pradžioje turėjo žymios ekonominės reikšmės ir, deja, tenka pasakyti, kad Rusijoje ji dažnai buvo vykdoma neracionaliais būdais. Viena tokių medžioklių, dabartiniu metu uždrausta, rėmėsi periodinėmis šių gyvulių kelionėmis. Per šias keliones gyvuliai prisilaiko tam tikrų kelių, o, svarbiausia, tam tikrų vietų, kuriose jie perplaukia per upes. Žinodami tas vietas, medžiotojai upės pakraštyje laukia atvykstančių elnių ir, kai jie plaukia ties upės viduriu, su lengvais laiveliais pasiveja juos ir nuduria tam tikrais durtuvais. Iš tokių medžioklių būna gausus laimikis. Kaip rašo zoologas I. Sokolovas, „šis medžioklės būdas remiasi elnių papročiu kasmet prisilaikyti maždaug tų pačių migracijos kelių. Žinodami šiuos kelius ir vietas, kur elniai per upę keliasi į kitą krantą, medžiotojai pakrantėje sėda į lengvus laivelius ir užstoja elniams kelią, įsiyrę į pačią jų tirštynę. Tuomet net be šautuvų, o vien tam tikrais durtuvais medžiotojai ima juos žudyti. Tokios medžioklės smarkiai sumažino elnių skaičių, nes šiuo būdu buvo naikinamos didžiulės elnių

bandos, neskiriant nei amžiaus, nei lyties. Per trumpą laiką užmušami jų šimtai ir tūkstančiai.

O ne visuomet yra galimybė sudoroti šį didžiulį laimikį. Didelė skerdienos dalis, ypač sužeistų ar šiaip paliktų vandenyje gyvulių, nueina niekais. Nūnai šios skerdynės yra uždraustos ir tereikia laukti, kad šis draudimas neliktų vien popieriuje." Čia aprašytos skerdynės leidžia suprasti, kokiais barbariškais būdais yra naikinama nuostabi Sibiro gyvūnija.

Yra daug individualios medžioklės būdų. Iš jų vienas, jakutų naudojamas būdas, aprašomas Fitzenmajerio, yra toks. Medžiotojas turi prijaukintą elnią, kuris savo išvaizda mažai skiriasi nuo laukinių, o, be to, su medžiokle yra apsipratęs. Medžiotojas su ilgu saitu veda savo gyvulį į tundrą ir, pamatęs laukinį elnią, atsargiai artinasi prie jo, vis slapstydamasis už savo gyvulio. Tuo būdu jis prieina arti. Ši medžioklė ypač sėkminga rujos metu, kai laukinis patinas nedelsdamas, pamatęs medžiotojo elnią, pats skuba prie jo, palaikęs jį savo varžovu ar patele. Kai kada medžiotojas elgiasi taip: savo prijaukinto elnio ragus apkabina diržinėmis kilpomis, tuomet laukinis elnias neišvengiamai savo ragais įsiveilia į vieną tokią kilpą ir abu elniai pasidaro surišti, medžiotojui telieka pasiimti savo laimikį.

Šiaurinis elnias yra vienintelė naminių gyvulių rūšis, kurios tuo pačiu laiku esama ir laukinėje būklėje. Kada įvyko jo domestikacija, tiksliai nežinome, bet, pasak kai kurių zoologų (Maksimovas, 1928 m.), tai buvę ne vėliau, kaip penktame mūsų eros šimtmeatyje. Nors šiaurinių elnių vienodai gausu ir Eurazijoje, ir Šiaurės Amerikoje, jis tik Eurazijoje virto namine rūšimi, domestikacijos nuopelnas priklauso Azijos ir Europos šiaurės tautoms. Pats elnias nuo domestikacijos mažai pasikeitė, gal dėl to, kad jo buvimo sąlygos lieka tos pačios.

Kiek pakito tik jo plauko spalva — vieni elniai yra šviesesni, kiti, atvirkščiai, tamsūs, o įvairesni atspalviai yra jų savininkams pageidautini, nes iš įvairių spalvų kailio geriau siūti visokias rūbų ornamentacijas, apavo ir galvos parėdo papuošalus. Be spalvos atrankos, buvo vykdoma ir stipresnių gyvulių atranka, bet visos šios priemonės neįnešė žymių pakitimų prijaukintų elnių bandoje.

Praktinė šiaurinio elnio reikšmė yra labai didelė — tolimuose šiaurės kraštuose be elnio žmogui gyventi būtų neįmanoma. Naminis elnias ne tik teikia žmogui mėsos, pieno, drabužių, apavo, medžiagos jurtos stogams, jis taipgi yra nepamainoma susisiekiimo priemonė. Kelionei nėra reikalo imti pašaro, nes elnias visur jo randa, pats išsikasdamas iš po sniego, o, pavyzdžiui, šunims tokiu atveju reikalinga nemaža maisto atsarga. Elnio pagalba žmogui ypač tuo vertinga, kad tolimoje šiaurėje elnias gali praeiti ten, kur kitas gyvulys nepraeina. Jis su visais pakinktais perplaukia upę, laisvai perbrenda pelkes, net ten, kur žmogus žūtų. Jeigu tolimosios šiaurės kraštai teikia žmogui didelį medžioklės laimikį, tai tik elnio dėka.

Ir vasarą, ir žiemą elnias kinkomas į roges, nes važiuoti ratais ten neįmanoma, o kalnuose elniu galima raitam keliauti, be to, elnias paneša nemažą krovinį. Vidutinis rogių krūvis vienam elniui yra apie 100 kg, bet netoli jis gali pavežti ir tonos krūvį. Pabalnotas elnias vidutiniškai paneša apie 40 kg. Kelionei raitam tinka stambūs gyvuliai (Tarybų Sąjungoje tokių gyvulių yra Sajanuose, Jakutijoje). Žiemos metu paprastai į roges kinkoma pora elnių, o vasarą — trys. Jei kelias neblogas, važiuojama 9—10 km greičiu per valandą, bet geri elniai bėga ir 20 km per valandą.

Elnių pienas labai saldus, turi du su viršum procentų

cukraus, ir labai riebus, nes siekia 20% riebumo, taigi labai skanus ir maistingas, tik jo nedaug tėra — vidutiniškai per parą primelžiama 200—300 g, o per visą pieningumo (laktacijos) periodą — iki 50 litrų.

Nesuprantamas dalykas, kodėl Senajame pasaulyje, tai yra Europoje ir Azijoje, šiaurinis elnias virto naminiu gyvuliu, o taip neįvyko Šiaurės Amerikoje, kur šių elnių yra ne mažiau, ir jie lig šiol sudaro eskimams ir indėnams svarbiausią pragyvenimo šaltinį, bet vien kaip medžioklės laimikis. Šio krašto šiauriniai elniai čia vadinami „karibu“. Didžiuliai karibu būriai kasmet keliauja į pietus ir vėl grįžta į šiaurę. Šios jų kelionės — svarbus įvykis vietiniams gyventojams. Pastaraisiais laikais Kanados vyriausybė atsigabeno keletą tūkstančių prijaukintų šiaurinių elnių, kad pripratintų vietinius gyventojus juos auginti.

Tarybų Sąjungoje šiaurinių elnių auginimui skiriama daug dėmesio. Jų ūkiai laikomi svarbiausia priemone išnaudoti beribius tundros plotus kaip šių gyvulių ganyklas. Nuo 1930 metų pradėjo kurtis kolektyviniai ūkiai šiauriniams elniams auginti, o iki 1948 metų bendras šių elnių skaičius Tarybų Sąjungos šiaurėje padidėjo pusantrą karto. Gamybinę grupę tuose ūkiuose sudaro 1200—1500 galvų. Yra patobulinti gyvulių auginimo metodai, laikomasi sanitarinių taisyklių, pagerinti pakinktų modeliai, balnai ir kitos transporto priemonės. Mėsai piaunami jauni puspenkto—penkių mėnesių amžiaus gyvuliai, nes augimas šiuo periodu yra sparčiausias ir mėsos kokybė geriausia. Kraujas naudojamas albumino gamybai, ragai ir kanopos — klijams gaminti, liaukos — endokrininiams preparatams ir panašiai.

Savo didumu ir puikia išvaizda antrą vietą po briedžio užima taurusis elnias (*Cervus elaphus*), bet jo ūgis įvairiuose kraštuose labai nevienodas: kūno il-

gis svyruoja nuo 185 iki 240 cm, o aukštis pečių srity 115—155 cm; sveria taurusis elnias 120—320 kg; apskritai, svoris didėja, einant iš vakarų į rytus. Vokiečių medžioklinės literatūros duomenimis, vakarų kraštų elniai seniau buvo stambesni, negu dabar. Vasarą jų plauko spalva yra ryškiai ruda, o žiemos metu tamsesnė, beveik durpinė. Plaukas žiemos metu yra maždaug du kartus ilgesnis, negu vasaros metu. Jaunikliai pirmais gyvenimo mėnesiais esti margi — tamsiame dugne pritaškyma gelsvų dėmių. Bene svarbiausias elnio papuošalas yra jo ragai — jie stiprūs, stori, gražios tamsios spalvos, ryškus perlotumas. Dažniausiai ragų ataugų yra aštuonios (abiejuose raguose), bet išimtiniais atvejais jų būna net šešiolika, dvidešimt keturios ir daugiau. Vidutiniškai stiprių ragų pora sveria 5—8 kg. Ragų didumas ir stiprumas neabejotinai priklauso nuo maisto vertės, ypač nuo kai kurių cheminių elementų, kaip fosforo, kalcio. Todėl pavyzdinguose medžioklės ūkiuose elniams ir kitiems raguočiams įrengiamos ne tik ėdžios, bet ir laižyklos. Laižyklose dedamas įvairių druskų mišinys su moliu, o elniai mielai šį mišinį laižo. Kai kur gamtoje yra natūralių laižyklų, ir elniai nuo senų laikų vis tenai lankosi druskų pasilaižyti. Tokių vietų yra Sibire, o vietiniai medžiotojai tai žino ir tykoja ateinančių elnių.

Seniau Europos vakaruose elniai buvo stambesni ir jų ragai didesni. Manoma, kad taip yra todėl, kad stambiems gyvuliams seniau buvo laisviau, nes žmonių gyventa ne taip tankiai, kaip dabar. Tikrai, Sibiro ir Kanados elniai gal kaip tik yra stambesni dėl to, kad žmogus jų nevaržo. Bet gali tai lemti ir kita priežastis: tankiai apgyventuose kraštuose medžiotojai sąmoningai iššaudo puikiausius patinus, o menkesnius palieka gyvus. Žmogus tuo būdu vykdo atranką, bet ne teigiamą, o neigiamą. Dabar tai pradama suprasti, ir, sakysim,

Čekoslovakijoje, kur medžioklės teorija ir praktika gerai išvystyta, medžiotojams leidžiama nušauti ne bet kurį elnią, o tik tokį, kuris rodo tam tikrų išsigimimo požymių. Medžiotojui priskiriamas jegeris, kuris jam įsakmiai parodo tą elnią, kurį galima nušauti. Žinoma, toks medžioklės būdas yra galimas tik tada, kai medžioklės ūkio darbuotojai turi aukštas kvalifikacijas.

Jaunas elnias (tik patinas) pirmais metais turi tik vienašakį ragą, bet už metų pakeičia jį dvišakiu, trišakiu, tačiau ragų atšakų skaičius tiksliai neatitinka elnio amžiaus ir, apskritai, ragai didėja tik iki tam tikro amžiaus, stambiausi ir gražiausi ragai būna 8—14 amžiaus elnių, paskui kasmet eina menkyn. Kasmet elniai numeta savo ragus vasario mėnesį, o iki rugpiūčio mėnesio jie vėl atauga.

Taurusis elnias gyvena visoje Europoje, išskyrus jos šiaurės kraštus. Skirtingi jo porūšiai gyvena šiaurinėje Mažosios Azijos dalyje ir Azijos taigoje, Šiaurės Afrikoje, būtent Atlase, o taip pat Šiaurės Amerikoje. Europos vakaruose ir pietuose elnias yra daug mažesnis, sakysim, Korsikos ir Sardinijos elniai yra viso labo 80 cm aukščio, taigi jų ūgis net perpus mažesnis, negu mūsiškio elnio. Sibire ir Mongolijoje paplitęs stambiausias tauriojo elnio porūšis, vadinamas maralu (*C. elaphus sibiricus*), 150—155 cm aukščio. Taip pat stambūs elniai, vadinami *v a p i t i*, gyvena Šiaurės Amerikoje (*C. e. canadensis*). Tolimuosiuose Rytuose, Šiaurės Kinijoje paplitę kiek mažesni už maralą elniai, vadinami *i z i u b r i a i s* (*C. e. xanthopygos*).

Europos vakaruose elnias nėra retas, bet esti vien atskiruose, palyginant nedideliuose ploteliuose, ten, kur jis specialiai globojamas; Lietuvoje seniau nebuvo retas, nes durpynuose gana dažnai randami jų ragai. Į mano rankas pateko ragas, rastas Dubičių ežere (dabar jau

nusekusiame) ir kitas, rastas Avyrio ežere. Nors tolimoje senovėje elnių būta Lietuvoje (apie ką byloja čia paminėti palaikai), bet jie čia išnyko ir tik praeitame šimtmetyje, maždaug apie 1865 metus, vėl atsirado. Neaišku, koku būdu tai įvyko, gal išplito jie iš Latvijos, kur reaklimatizavo juos Kuršo baronai, o gal tiesiog iš Vokietijos juos atgabeno turtingi Lietuvos dvarininkai. Dabar, apskaitos duomenimis, 1963 m. Lietuvoje būta 340 elnių Kuršėnų ir Šiaulių miškų ūkiuose ir apie 40 elnių Jurbarko ir Tauragės miškuose.

Kaip sportinės medžioklės objektas, taurusis elnias Vakarų Europoje turi didelės reikšmės. Medžiojama su varovais ir be jų, bet ypatingai įdomi yra medžioklė rugsio metu.

Lietuvoje elniai nemedžiojami, tačiau patinų ir patelių skaičiaus santykis yra toks, kad dalis patinų galėtų būti sumedžiojama, ir 1967/68 m. keletas elnių jau buvo sumedžiota. Apskaitos duomenimis, 1967/68 m. Lietuvoje yra 940 elnių.

Be mėsos, odos ir ragų, yra dar vienas vertingas elnių produktas — pantai. Tai jauni, dar gležni, oda apstraukę ragai, kuriuose, anot senų kiniečių ir tibetiečių gydytojų, yra nuostabios vaistingos medžiagos. Tarybų Sąjungoje pantai buvo visapusiškai ištirti ir nustatyta, kad esanti juose medžiaga skatina širdies darbą, medžiagų apykaitą, raumenų, inkstų darbą. Ypač gerai veikia ji negyjančias žaizdas, apsilupusias lyties organų ir nervų sistemos funkcijas. Profesorius S. Pavlenko iš pantų pagamino preparatą, vadinamą pantokrinu, kuris naudojamas medicinoje.

Pantų gamybai Tarybų Sąjungoje yra įkurti specialūs ūkiai, kuriuose auginamos tos elnių rūšys, kurios duoda vertingiausių pantų. Labiausiai vertinamas yra dėmėtasis elnias, po jo — Sibiro marašas. Elniai laikomi

aptvertuose garduose ir kasmet jiems nupiaunami jauni, dar gležni ragai. Panto preparavimo procedūra gana sudėtinga. Jis kelis kartus panardinamas į verdantį vandenį, paskui džiovinamas. Tik tinkamai paruošti pantai turi pilną vertę. Gyvulys dėl nupiautų pantų nenukenčia — rudeniį jis numeta likusį rago kelmelį, o jo vietoje užauga naujas pantas. Svarbiausias pantų vartotojas yra Kinija.

Pastaraisiais laikais į Lietuvos miškus yra įveista nauja elnių rūšis — dėmėtasis elnias (*Cervus nippon*). Ši rūšis yra už mūsų elnių daug mažesnė, pilkšvai rusvos spalvos su išilginėmis balsvų dėmių eilėmis. Ji paplitus Kinijos rytuose, Korėjoje, Japonijos salose, Taivane. Tarybų Sąjungoje dėmėtųjų elnių yra Tolimuosiuose Rytuose, Primorjės srityje, Sichotė Alinio kalnuose. Keliolika šių elnių, atvežtų į Lietuvą, gyvena Vaišvydavos miškuose netoli Kauno. Šiuo metu jų ten yra apie 70 galvų.

Paminėtina būtų dar viena elnių rūšis — danielius (*Cervus dama*) (ilustr. 65). Jis yra nedidelis, kūno ilgis siekia 140 cm, aukštis 85—100 cm, o svoris apie 100 kg. Panašiai, kaip ir dėmėtasis elnias, jis yra margas, tamsiai rusvos spalvos su išilginėmis šviesių dėmių eilėmis. Būdingi danieliaus ragai: virš akių viena atauga, o toliau pagrindinė šaka išplėsta ir suplota kaip mentė.

Laukinių danielių yra Marmuro jūros pakraščiuose, Mažojoje Azijoje, Afrikos šiaurės vakaruose, pusiau laukinių — vidurinės ir pietinės Europos parkuose. Apie 230 danielių dabar gyvena Joniškio, Jurbarko ir Šiaulių miškuose.

Bene keisčiausią visų žinduolių grupę sudaro žirafų (*Giraffidae*) šeima, kuri susideda viso labo iš dviejų rūšių. Ši grupė klestėjo tolimoje senovėje, terciaro perio-

de. Tada būta įvairių genčių ir rūšių, iš kurių iki mūsų dienų liko tik viena rūšis (*Giraffa camelopardalis*) (iliustr. 53) ir okapija (*Okapia johnstoni*) (iliustr. 62).

Žirafų šeimos žvėrys yra atrajotojai, o savo išvaizda ir gyvenimo būdu užima vidurkį tarp elnių ir dykaragių. Kai kurios žirafos turi du ragus, o yra ir triragių arba penkiaragių. Ragai apmaiti plaukuota oda kaip jauno elnio; jie nėra nei numetami, nei mainomi. Okapijos (patinai) turi porą ragų, bet jie nėra pilnai apaugę oda ir plikomis viršūnėmis išsikiša iš odos, gali net būti numetami ir pakeičiami naujais. Patelės ragų visai neturi arba turi vien nežymius krumpelius.

Žymiausia žirafų ypatybė yra ilgas kaklas, bet vis dėlto jis susideda tik iš septynių slankstelių, kaip ir daugelio kitų žinduolių. Pažymėtinas nepaprasto ilgio labai paslankus liežuvis ir vikrios paslankios lūpos. Šiais organais žirafos sugeba ne tik pasiekti aukštas šakutes, bet, apvyniojus aplink jas liežuvį, prisitraukti jas tarp savo žandų. Ir vienos, ir kitos žirafos neturi mažųjų (užpakalinių) pirštų; kaip ir daugelis atrajotojų, jos neturi kaplių ir iltinių dantų viršutiniame žande.

Žirafų yra tik viena rūšis, kuri skirstoma į aštuonetą porūšių, paplitusių dideliame Afrikos plote, pradedant Nubija ir Etiopija iki Afrikos pietų, o senesniais laikais jų būta ir Šiaurės Afrikoje. Žirafos išvaizda visiems žinoma, ja remiantis sudarytas lotyniškasis jos pavadinimas „*camelopardalis*“ (t. y. *camelus* ir *pardus* — kupranugaris ir leopardas). Leopardą primena didelės tamsios dėmės, kuriomis išmargintas visas kūnas. Nors ir ryškiai margos, žirafos nėra aiškiai pastebimos, nes jų dėmėtumas panašus į šešėlius, kai saulės spinduliai prasiskverbia tarp šakų.

Skindami šakeles, dideli žirafų patinai gali pasiekti 5 m 80 cm aukštį. Žirafos mėgsta bendrauti su zebrais ir

antilopėmis, nes šie žvėrys labai atsargūs ir greit pastebi priešą. Jos vengia tankaus miško, o labiausiai mėgsta miškastepe, kur gana retai auga akacijų medžiai, kurių šakutėmis jos minta. Išimtinais atvejais žirafos minta žolėmis, bet dėl aukšto ūgio joms keblu žoles pasiekti, ir jos turi plačiai išskėsti savo kojas. Taip pat jos turi padaryti gerdamos vandenį. Žirafų balsus retai galima girdėti, dažniau pasigarsina jauniklis. Patinai kartais tarp savęs kaunasi ir kaip ginklu naudojasi ragais. Žirafos vaikus veda po 15 mėnesių, o jauna žirafa subręsta tik trejų metų.

Svarbiausi žirafų priešai yra liūtas ir žmogus. Zoologijos soduose žirafų galima gana dažnai matyti, jos net ir veisiasi nelaisvėje. Deja, kaip ir kiti stambūs Afrikos žinduoliai, žirafos dideliuose juodojo kontinento plotuose jau labai žmonių išnaikintos. Ypač Afrikos gyvūniją nuskurdino būrai.

Okapija (*Okapia johnstoni*) už žirafą daug mažesnė, maždaug nedidelio arklio ūgio. Tai vienintelė gyva išmirusio pošeimio *Palaeotraginae* atstovė. Gyvena neįžengiamuose Afrikos miškuose į šiaurę nuo Kongo ir zoologams yra žinoma nuo 1901 metų, kai Haris Džonstonas, Didžiosios Britanijos valdininkas Ugandoje, pasiuntė į Londoną dvi kaukoles ir vieną kailį dviejų okapijų, kurios buvo sumedžiotos pigmėjų krašte. Pirma gyva okapija vos 1919 metais pateko į Europą, į Antverpeno zoologijos sodą, kur šiandien galima matyti jų dvi poras; taip pat jų turi Frankfurto, Bazelio ir Kopenhagos zoologijos sodai. Šiandien šis žvėris naudojasi tarptautine gamtos apsaugos globa.

Didesnė okapijos kūno dalis yra puikios tamsiai kaštaninės spalvos, tik galva pilka. Nepaprastai krinta į akis kojų spalva — ji susideda iš baltų ir tamsių skersinių dryžių. Jau nuo senų laikų Ugandos pigmėjų tauta

gaminasi iš šių gyvulių diržus, ir apie tai žinojo keliautojas Stenlis, bet manė, kad tie diržai buvo padaryti iš zebro kailio. Okapijos paplitę gana dideliame plote tarp Kongo, Ubongos ir Uele Makua upių, ir ten šis gyvulys nėra toks retas, kaip seniau buvo manyta. Okapijos mėgsta sausus miškus, minta lapais ir vaisiais, kuriuos nuskina savo nuostabiu apie 40 cm ilgio liežuvium. Nuo priešų ginasi panašiai kaip arkliai, spardydamos užpakalinėmis kojomis. Pažymėtina, kad okapijos neretai įvaikina svetimus jauniklius.

Ketvirtą atrajotojų šeimą sudaro **dykaragiai** (*Bovidae*). Ši šeima pasižymi kauliniais ragais, bet tie ragai nėra apmaiti minkšta ir plaukuota oda, kaip kad elnių jauni ragai, juos dengia raginė tvirta makštis. Tie ragai nemainomi ir nešakoti (išskyrus šakotaragę antilopę). Jų kaulinė dalis tokia, kaip elnio rago, o makštis — kaip jauna elnio ragų oda. Tikslumo dėlei pasakysime, kad raginė makštis vis dėlto pamažėle auga, ir tuo būdu susidaro žiedai ragų pamatuose.

Visiems dykaragiams trūksta viršutinių kaplių ir iltinių dantų; apatiniai kapliai ir iltiniai dantys sudaro vieną eilę ir yra maždaug kalto formos. Krūminiai dantys turi aukštą vainiką ir beveik neturi šaknų.

Dykaragių gyvenimo būdas labai įvairus, bet dauguma jų gyvena bandomis. Daugiausia motina atsiveda tik vieną vaiką, bet, nepaisant to, dykaragiai yra skaitlingi, nes jauniklis jau antrais savo gyvenimo metais esti subrendęs. Šios gyvulių grupės reikšmė žmogui labai didelė, nes iš jos yra kilę vertingiausi naminiai gyvuliai.

Dykaragių sistematikos pradžioje statoma š a k o t a r a g ė a n t i l o p ė (*Antilocapra americana*) (iliustr. 64) dėl to, kad ji sudaro tarpugrandį tarp pilnaragių ir dykaragių. Jos ragai turi raginę makštį (kaip karvės), bet yra šakoti (kaip elnio), o taip pat numetami ir ataugantys iš

naujo, panašiai kaip elnių ragai. Nelabai senuose geologijos perioduose šios grupės raguočių buvo keletas genčių ir rūšių, bet iki mūsų dienų išliko tik viena šakotagė antilopės rūšis. Ji yra apytikriai mūsų stirnos dydžio, gelsvo ar palšo plauko. Kaip ir stirna, ji turi baltą pasturgalį. Bet tai stepių gyvulys ir savo gyvenimo būdu panašesnė į saigą, negu į stirną. Nedaug trūko, kad šie įdomūs gyvuliai būtų galutinai išnaikinti, bet bene paskutiniu momentu amerikiečiai susigriebė ir griežtomis priemonėmis sustabdė jų nykimą. Dabartiniu laiku vėl esama gausių jų bandų.

Bene labiausiai imponantiška dabartinių gyvūnų gentis yra bizonai. Ši gentis apima viso labo dvi rūšis: stumbrą ir amerikinį bizoną — iš jų *s t u m b r a s* (*Bison bonasus*) gyvena Europoje, o *b i z o n a s* (*Bison americanus*) gyvena Amerikoje. Stumbras yra stambiausias Europoje žvėris. Suaugusių patinų kūno ilgis yra 234—350 cm, o aukštis — 158—195 cm; svoris — nuo 430 iki 1000 kg. Patelės smulkesnės už patinus.

Priešakinė stumbro kūno dalis daug stipresnė ir stambesnė, negu užpakalinė. Šis neproporcingumas priklauso nuo aukštos keteros, kuri yra apie 40 cm aukščio ir dėl to susidaro tarsi kupra priešakinėje liemens dalyje, o užpakalinė kūno dalis atrodo lyg ir neišsivysčiusi, tuo labiau kad ir plaukai čia trumpesni.

Stumbro galva yra 65—75 cm ilgio, kakta plati, iškili, labai iškilūs akyžiedžiai. Plati kakta ir garbiniuoti jos plaukai suteikia galvai apvalią formą. Turi stumbras savotišką barzdą ir apatinius karčius. Ragai palyginti nedideli, atsukti į kits kitą. Apskritai, stumbras atrodo kerėpliškai, bet matyti, kokia nepaprasta jo fizinė jėga. Kiek stiprūs yra stumbro kaulai, rodo toks faktas. 1910 metais turėjau progos skrosti ką tik Beloviežo girioje

nušautą stumbrą patiną. Radau jame dvi sugijusias žaizdas: vienoje, pačiame kaktos vidury, buvo didelio kalibro švininė kulka, visai susiplojusi, o aplink ją seniai susidaręs randas. Antra panaši žaizda buvo priešakinėje kojoje — ją padarė maždaug 9 mm skersmens granulkė.

Plaukų danga, išskyrus karčius, sudaryta iš gana trumpų ir tankių plaukų, bet užpakalinėje kūno dalyje jie kur kas trumpesni. Plaukai garbanoti. Bendra kūno spalva rusvai durpinė, priešakys tamsesnis, negu užpakalis. Stumbrų yra viena rūšis, bet vis dėlto specialistui zoologui krenta į akis tam tikri skirtumai, kurie leidžia juos skirti į dvi grupes. Viena jų gyveno Kaukaze, o kita XII—XVII a. buvo išplitusi Lietuvoje. Baltarusijoje, Ukrainoje, vakarinėse Rusijos srityse iki Azovo ir Juodosios jūros. Ir vienos, ir kitos grupės stumbrai gyvena miškuose, bet jiems reikia ir šviesių saulėtų pievų. Minėtos dvi grupės — vadinsime jas Kaukazo stumbru ir Lietuvos stumbru — tarp kitko — skiriasi savo ūgiu, Kaukazo stumbras už lietuviškąjį kiek smulkesnis. Žymus stumbrų žinovas I. I. Sokolovas savo veikalė „TSRS gyvūnija“ rašo, kad „XVI a. vertingiausias, bet dar neretas žvėris buvo stumbras Lietuvos Didžiosios Kuni-gaikštijos miškuose“. Kaimyniniuose Lietuvai kraštuose stumbras jau gana seniai išnyko — septynioliktame šimtmetyje jo nebebuvo Ukrainoje, o Prūsijoje paskutinis stumbras buvo sumedžiotas 1755 metais. Apskritai, visuose kraštuose, išskyrus Lietuvą ir Kaukazą, stumbras buvo išnykęs dėl beprotiškos medžioklės. Devynioliktame amžiuje Europoje stumbrų buvo randama tik Lietuvos miškuose tarp Baltstogės, Volkovysko ir Lietuvos Brastos, Beloviežo girioje, kurios plotas tuomet siekė 128 000 hektarų.

Kiek stumbrų būta Lietuvoje, rodo istoriniai duomenys: Jogaila, besiruošdamas į karą su kryžiuočiais, įsakė visą žiemą medžioti stumbrus, briedžius ir kitus žvėris, kad būtų prigaminta maisto kariuomenei. Kada Beloviežo giria pateko Lenkijos karalių valdžion, ten prasidėjo tikros žvėrių skerdynės. Ypač tuo pasižymėjo karalius palaidūnas Augustas III (valdęs mūsų kraštą 1696—1763 metais). Dar neseniai šioje girioje stovėjo 1752 metų medžioklei paminėti monumentas su memorialine lenta. Anot šio dokumento, tada buvę nušauti 42 stumbrai, 13 briedžių ir 2 stirnos. Šioje medžioklėje dalyvavusi ir karalienė, pati nušovusi 20 stumbrų. Keletą dienų prieš tą medžioklę daugybė gyvulių buvę suvaryta į aptvertą vietą, kur stovėjo įtaisyti bokšteliai aukštiesiems medžiotojams. Karalienė, saugiai sėdėdama tokiame bokštelyje, visą laiką skaičiusi kažkokį romaną ir, tik išvydus atvartą žvėrį, kaskart lyg nenoromis atsitraukdama nuo knygos, šaudžiusi ir visuomet pataikydavusi.

Caras Aleksandras III rūpinosi Beloviežo girios žvėrimis, skyrė tam reikalui nemaža pinigų. Kad būtų galima įsivaizduoti rusų carų daromas medžiokles, pateikiame čia ištrauką iš buvusio carų medžioklės rengėjo Auerio aprašytos medžioklės, kuri įvyko 1860 metais spalio 19 dieną.

„1860 metų rudenį caras liepė pasiruošti stumbrų medžioklei. Remiantis šiuo įsakymu ir vadovaujant miškų urėdui Strehlbornui, žvėrys buvo varomi Čerlionkos link, 9 varstai nuo Beloviežo kaimo. Varė žvėris 2000 varovų iš vietinių sodžių. Norėta juos suvaryti į tam tikrą 7 km² ploto aptvarą. Aptvaro vidury buvo iškirstas ruožas, o jame įtaisyta dvylika bokštų medžiotojams sėdėti... Carui apsistoti buvo paskirtas neseniai pastatytas miško urėdo namas. Drauge su caru naktį iš spalio

penktosios į šeštą dieną atvyko Didysis Saksonijos-Vejmaro kunigaikštis. Be to, dalyvavo medžioklėje prūsų kunigaikščiai Karolis ir Albrechtas, Viurtembergo kunigaikštis Augustas ir Hesenas-Kaselio kunigaikštis Fridrichas. Geriausia vieta vieno šūvio atstumu nuo tvoros paskirta carui, toliau tiesia linija penkios vietos svetimšaliams svečiams ir dar toliau — šešios vietos palydovams. Tuo būdu galima buvo šaudyti visomis linkmėmis. Už tvoros caro įsakymu saugioje vietoje buvo pastatyta tribūna publikai. Iš kito užtvaros galo, trimitu ženklą davus, žvėrys buvo pavaryti į medžiotojus. Tolimo šūvio atstumu varovų linija paleisti šunys.

Pirmieji du caro šūviai paguldė du didžiulius stumbrus. Iš gretimo bokšto prūsų kunigaikštis Karolis paguldė trečią, kiti stumbrai, išsigandę šūvių, pakriko išilgai medžiotojų, ir netrukus visur pasigirdo šūviai. Paskui stumbrus pasirodė ir kiti gyvuliai. Varovai atsidėję žiūrėjo, kad žvėrys nesitrauktų per toli į tankumyną nuo medžiotojų. Ketvirtą valandą trimitai paskelbė, kad medžioklė baigta. Paskui pietauta, žmonės linksmynosi ties caro palapine, dainavo, šoko ir gėrė degtinę iki vėlyvos nakties. Kitą dieną taip pat buvo medžiota su varovais, nušautas labai gražus briedis, šernų ir vilkų. Viso buvo nušauta 28 stumbrai (18 bulių ir 10 patelių), 2 briedžiai, 10 danielių, 11 šernų, 16 vilkų, 16 stirnų, 7 lapės, 2 kiškiai; iš viso 96 žvėrys.“

Aštuonioliktame amžiuje stumbrų sumažėta iki trijų šimtų, bet, vyriausybei pradėjus jais rūpintis, jų ėmė gausėti, priauginta iki septynių šimtų ir tiek būta iki 1831 m., bet per įvykusį tuo laiku sukilimą jų buvo daug nušauta. 1863 m. mūsų sukilėliai vėl daug jų iššaudė maistui. Nuo to laiko iki pirmo pasaulinio karo stumbrų skaičius vis svyravo apie 700.

Galima manyti, kad senovėje, kai dauguma Lietuvos

ir Gudijos gyventojų ganydavo savo karves miškuose per visą vasarą, naminiai gyvuliai lengvai galėdavo kryžmintis su stumbrais. Tai mini lenkų „Słownik geograficzny“ (žiūr. žodis „Grodno“); esą Gardino giriose (kurių sąstate yra ir mūsų „Gudų giria“) šios mišrios karvės pasižymėdavo geru pieningumu ir riebiu pienu. Gudų girioje Katros upės pakraštyje ligi šiol išliko Zubravo kaimas. Zubr gudiškai reiškia stumbras.

Pirmas pasaulinis karas buvo stumbrams pražūtingas: besitraukianti rusų kariuomenė ir, pasinaudodami sumaištimi, vietiniai gyventojai ėmė medžioti kas tik pasitaikė. Ne geriau elgėsi ir vokiečių kariuomenė, kol vyriausybė paskelbė įsakymą apie žvėrių globą. Vokiečių okupacinė vyriausybė padarė Beloviežo žvėrių apyskaitą. Pasirodė, esą dar apie 500 šernų, apie 2000 stirnų, 2000 elnių, 300 danielių ir 160 stumbrų. Bet kadangi ir po apyskaitos nemaža stumbrų žuvo, tai 1917 m. kovo mėnesį jų beliko tik 121. Karo pabaiga buvo stumbrams dar pražūtingesnė, negu jo pradžia, nes, besitraukiant vokiečiams iš Lietuvos 1918 metais ir per visą anarchiją 1919 ir 1920 metais, Beloviežo stumbrai buvo visi išnaikinti. Anot pasklidusių gandų, paskutinį stumbrą nudėjęs eigulys Špokevičius. Toks pat likimas ištiko stumbrą ir Kaukaze, taigi šis puikus gyvulys laisvoje gamtoje buvo galutinai išnaikintas ir paliko nedidelis jų skaičius tik žvėrynuose, zoologijos soduose.

Prigimtas stumbro vietovaizdis — tai miškas, bet jam tinka ne grynas spygliuotas miškas, o vien mišrus, kur greta eglių ir pušų yra lapuočių, nes medžių lapai sudaro net būtiną jo maisto dalį. Panašiai, kaip ir kiti mūsų raguočiai, jie pratę ganytis anksti rytą ir vakare, o baigę ganytis ieško ramios pavėsingos vietos, kur gulinėja, vartosi smėlyje, o žiemos metu sniege. Jie atsparūs dideliems šalčiams, bet vengia didelės kaitros. Tarp kitko,

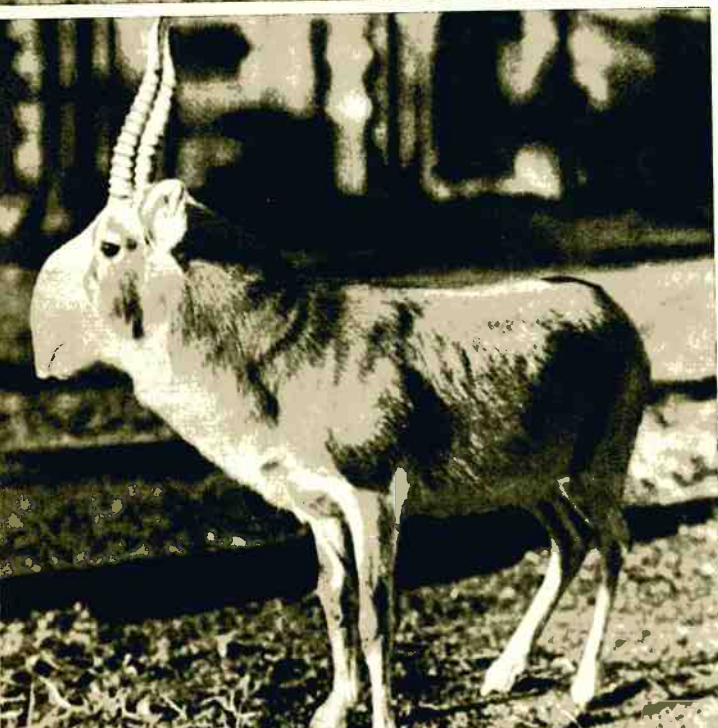
65. Danielius

66. Jakas

68. Muflonas

69. Saiga

kaip buvo nustatyta Beloviežo girioje, jie mėgdavo raičiotis gaivioje, ką tik išartoje žemėje.

Lapai, jaunos šakutės ir net medžių žievė yra stumbrų pagrindinis maistas. Jie, panašiai kaip briedžiai, atplėšia kartais ilgą žievės juostą, sukramto ją ir praryja. Ėda daug ir visokių žolių. Nuo senų laikų manoma, kad mėgstamiausia Beloviežo stumbrų žolė yra „stumbražolė“, gudiškai „zubrovka“ (*Hierochloe australis*). Tai labai kvapni žolė, ir senais laikais kiekvienas Beloviežo lankytojas galėjo matyti pridžiovintus šios žolės ryšulius palubėje pas vietinius gyventojus, o Lietuvos dvarininkai mėgdavo gaminti iš jų degtinės antpilą, kvapnų gėrimą, kuris „suteikdavo jiems stumbro jėgų“.

Kai kuriuose zooparkuose dėl tinkamo pašaro stokos stumbrai krisdavo. Skrodimas parodė, kad stumbrai sunegalavę dėl to, kad buvo šeriami vien tik šieniu ir medžių lapais. Svarbi stumbrų sudėtinė maisto dalis yra visokios mineralinės druskos.

Paprastai stumbrų banda, kaip ir naminiai galvijai, lėtai slenka pirmyn, retai bėga risčia, bet staiga užklupta banda, triukšmingai laužydama šakas, triuškindama šiekštą, pasileidžia bėgti audringa zovada.

Žmogaus stumbras vengia, o tam ypač padeda gera uoslė, jis gali pajusti žmogų net už puskilometro. Bet ne visuomet šis galingas gyvulys yra baikštus. Atsimenu nuotyki: vieną kartą (tai buvo 1910 metais), važiuodamas keliuku per Beloviežo girią, prie pat pakelės pamačiau stumbrą. Susilyginęs su juo, aš sustojau, o stumbras vis nesitraukė. Netrukus jis ėmė ragais laužyti krūmus ir priešakinėmis kojomis kasti žemę, aukštai į orą išmėtydamas samanų bei kiminų gniužulus. Taip mes pastovėjome kelias minutes, kol stumbras pasuko į mišką... Iš to nuotykio tačiau būtų klaidinga daryti kokią išvadą. Stumbrai, laikomi aptvertose vietose ir apsirpate

su žmogum, mažai jo paiso ir gali užpulti. Taip pat gali būti pavojingi seni atsiskyrėliai. Jie kartais toli nukeliauja, apsilanko net kaimuose. Kartais jų apsilankymai baigiasi vien išdaigomis — jie išbarsto ištisą šieno kūgį, išardo kokią menką trobelytę. Bet jie gali būti ir žmogui pavojingi. Atsimenu, prieš pat pirmąjį pasaulinį karą senas stumbras ėmė lankytis Pružanų apylinkėse, pridarydamas daug žalos vietiniams žmonėms. Vienas vietinis dvarininkas telegrama kreipėsi į carą Mikalojų II, prašydamas leidimo nušauti stumbrą, tačiau leidimo nebuvo duota. Po kiek laiko stumbras pasidarė visiems nepakenčiamas, minėtasai dvarininkas pakartotinai kreipėsi į carą ir, šį kartą gavęs leidimą, stumbrą nušovė. Pernai (1967 m.) panašus nuotykis buvo Lenkijoje: senas stumbras, žmonių pasibaisėjimui, ėmė lankytis net tirštai apgyventose vietovėse, visur pridarydamas išdaigų ir nuostolių. Teko jį pribaugti.

Pirmojo pasaulinio karo gale, 1921 metais, visame pasaulyje buvo likę tik 53 stumbrai įvairiuose zoologijos soduose. Sąlygos, kuriose jie buvo laikomi, neatitiko jų gyvybinių reikmių, tad jie menkai veisėsi. Norėdamas išgelbėti šį vertingą žvėrį, Gamtos Apsaugos Kongresas Paryžiuje 1923 metais buvo suorganizavęs „Tarpautinę Draugiją stumbrui išsaugoti“. Šios draugijos rūpesčiu buvo įkurta ištisa eilė stumbrų rezervatų ir pradėta leisti „Stumbrų genealoginė knyga“, kur registruojama kiekvieno gimusio stumbro kilmė. Stumbrų būklė pagerėjo, ir 1944 metais jų būta jau 146, bet antro pasaulinio karo gale vėl stumbrų skaičius sumažėjo, o 1953—54 metais stumbrus ištiko didelė nelaimė, būtent snukio ir nagų liga, kuriai siaučiant krito 40 gryno kraujo stumbrų. 1955 metais stumbrų visame pasaulyje buvo 214 galvų, iš kurių 71 — Lenkijoje, Tarybų Sąjungoje — 48, Švedijoje — 29, Vokietijoje — 38, Olandijoje

je — 11, Danijoje — 4, Belgijoje — 4, Čekoslovakijoje — 3, Austrijoje — 2, Vengrijoje, Anglijoje, Šveicarijoje ir Italijoje po 1.

Panašus žvėris į mūsų stumbrą yra Amerikoje, ir jo istorija tam tikru laipsniu panaši. Tai *bizonas* (*Bison americanus*) (ilustr. 55). Atradę Ameriką, dabartinės Kanados ir Jungtinių Amerikos Valstybių plote europiečiai aptiko tūkstantines šių žvėrių bandas — vienos jų gyveno miškuose, kitos prerijose, ir šios dvi grupės tarp savęs kiek skiriasi, panašiai, kaip Lietuvos stumbras skiriasi nuo Kaukazo stumbro, taigi bizonų yra viena rūšis, skirstoma į du porūšius. Kol europiečių Amerikoje nebuvo, čiabuviai indėnai savo lanku, strėlėmis ir kitais primityviais ginklais medžiojo bizonus tik tiek, kiek buvo reikalinga badui numalšinti, tad nuo šios medžioklės bizonų bandos nedaug nukentėdavo. Kas kita europietis. Naujoviškais tobulais šautuvais ginkluotas, raitas, jis naudojosi visais medžioklės pranašumais, be to, būdamas godus ir žiaurus, ėmė beatodairiškai žudyti šiuos puikius gyvulius vien tam, kad patenkintų savo žudymo instinktą. Po tokių medžioklių visa prerija būdavo nusėta šių puikių gyvulių lavonais. O iš jų buvo išpiaunami vien liežuviai, atseit, gardžiausias kąsnis.

Aišku, kad ir didžiausios bizonų bandos, taip barbariškai medžiojamos, ėmė katastrofiškai mažėti. Bet reikia pripažinti, kad amerikiečiai laiku susigriebė. Jie įsteigė didžiulius rezervatus, išleido griežtus įstatymus ir jiems pasisekė ne tik išgelbėti bizonų likučius, bet ir atstatyti jų bandas. 1889 metais buvo tik 835 bizonai, o dabartiniu laiku yra jų apie 50 000 ir net leidžiama juos medžioti.

Bizonų yra atvežta ir į Europą. Pasirodė, kad bizonas lengvai kryžminasi su stumbru, ir tokie metisai yra vislūs. Tad suleidžiant juos su grynakraujais stumbrais ir

toliau kryžminant, galima greitai laiku padidinti ir stumbrų skaičių.

Apie stumbro giminaitį taurą (*Bos primigenius*) mūsų žmonės turi miglotą supratimą, ir daug kas jį painioja su stumbru, nors kaip tik Vilniaus universiteto profesorius L. Bojanus 1825 m. apie šį gyvulį parašė plačią studiją (*L. Bojanus, De uro nostrati ejusque sceletio commentatio*). Matyt, ši painiava sena, nes dar XVI šimtmečio rašytojas Herberšteinas, aprašydamas savo kelionę į Lietuvą ir pateikdamas tauro paveikslą, prie šio paveikslo prirašo: „Aš tauras, lenkiškai — tur, vokiškai — aurochs, o nemokšos vadina mane bizonu.“ Visi autoriai, aprašę taurą, teigia, kad bendra išvaizda ir kūno sudėtimi jis panašus į stambų naminių jautį. Jei laikysimės įprastos proporcijos tarp aukščio ir kūno ilgio 3 : 5, tai reikia manyti, kad bendras tauro kūno ilgis buvo 290—330 cm.

Galva, kaip atrodo, nebuvo labai didelė, ausys trumpos, akys gana didelės, gal šiek tiek išsprogusios. Kabant odos raukšlė tarp priešakinių kojų ne per didelė, galva rimties būklėje laikoma gana žemai. Kojos storos, stiprios, bet bendra kūno sudėtis lengvesnė, negu stumbrui.

Tiek patino, tiek patelės ragai žymiai didesni, negu stumbro, ir jų ilgis kartais siekia 198 cm, o storis pačiame pamate — 38 cm ir net daugiau. Apie jų turį galima spręsti iš pagamintos taurės, kurioje tilpo 4 litrai skysčio. Kūnas apaugęs gana trumpais, bet grubiais negarbinuotais plaukais. Vasarą plaukai lygūs, o žiemos metu šiek tiek skaroti. Pasak daugumos rašytojų, tauras buvo juodo ar bent tamsaus plauko, tik išilgai nugarosėjo šviesesnė juosta. Lietuvos durpynuose neretai randamos ir tauro, ir stumbro skeleto dalys. Šias dviejų rūšių kaukoles atpažinti labai nesunku: tauro kakta yra plokščia,

gal net truputį įdubusi, ir ragai ilgi, stumbro kakta iškili ir ragai trumpi, atlenkti į vidų.

Užsiliko nemaža dokumentų apie tauro buvimą priešistoriniais ir ankstyvaisiais istoriniais laikais Europoje, Azijos pietryčiuose ir Šiaurės Afrikoje. Yra žinomi taurų atvaizdai faraonų kapuose trys tūkstančiai metų prieš mūsų erą. Vėliau palaipsniui jie visur išmirė, o dokumentai apie jų buvimą rodo, kad ilgiausiai jie išliko Lietuvos—Lenkijos valstybėje. XV šimtmečio pradžioje dar buvo jų Lietuvoje apie Karaliaučių, bet paskutiniai taurai, matyt, išnyko Lietuvoje ne vėliau, kaip XVI šimtmečio viduryje. Jau 1298 metais Lenkijoje šiuos vertingus žvėris buvo uždrausta medžioti, o XV šimtmečio gale karalius Jogaila šį draudimą patvirtino. Tačiau šios priemonės buvo pavėluotos. XVI šimtmečio pradžioje taurų dar buvo užsilikę Jaktorovo miške 55—60 km į pietus nuo Varšuvos, ir jie ten buvo jau pusiau laisvoje būklėje. To meto Lietuvos—Lenkijos karalius Žygimantas III Vaza paskelbė įsakymą apie taurų apsaugą, nes jų buvo palikę vos keliasdešimt. 1599 metais ten buvo tik 24 taurai, o 1627 metais paskutinį taurą nušovė vietinis brakonierius.

Tauras mums reikšmingas todėl, kad jis davė pradžią naminiams galvijams. Žinoma, tai ne tik mūsų tauro nuopelnas, nes kiti jo porūšiai irgi prie to prisidėjo tame didžiuliam Europos, Azijos ir Afrikos plote, kur apamai tauras gyveno, be to, ir stumbras galėjo prie to prisidėti. Tauras buvo jaukinamas (kaip rašo I. Sokolovas) įvairiuose kraštuose ir įvairiais laikais nuo neolito ir bronzos epochos (2000—3000 metų iki mūsų eros). Svarbiausiais jaukinimo židiniai laikoma pietvakarių Azija, Mezopotamija, Iranas ir gal žemutinio Dunojaus ir Dniepro stepės. Tauras išnyko veikiausiai ne tiek žmogaus naikinamas, kiek dėl gamtos pakitimų žmogaus

kultūrai kylant. Tauras, šis prigimtas didžiagirių gyventojas, negalėjo susitaikyti su naminių galvijų konkurencija miškuose ir miškų kirtimu. Neigiamos reikšmės turėjo šiam žvėriui kiaulės. Jos suėsdavo giles, pagrindinį tauro maistą. Gal ir klimato pakitimas galėjo turėti įtakos, nes, pasak Gesnerio, 1557 m. Jaktorovo girioje daug taurų žuvo nuo žiaurių šalčių. Žinoma, prie visų šių faktorių prisidėjo ir besaikė medžioklė.

Panašių milžinų, kaip mūsų stumbrai, subtropikų ir tropikų kraštuose gyvena keletas rūšių. Nuo mūsų galvijų jie skiriasi dideliais, dažnai suplotais ragais ir sunkiu statinės pavidalo kūnu. Jų gentis vadinama buivolais (*Bubalus*). Viena jų rūšis, vadinama vandeniniu buvolu (*Bubalus bubalus*) (iliustr. 54) arba arniu, jau priešistoriniais laikais Indijoje buvo prijaukinta, virto naminiu gyvuliu ir paplito Viduržemio pakraščiuose, Australijoje, pietinėse Šiaurės Amerikos valstijose. Laukinių buvolų nedaug kur paliko, tik Borneo ir gal Celebeso salose, Sumatroje, Javoje. Buivolai yra pelkėtų kraštų gyvuliai — jie mėgsta ištisomis valandomis mirkti, atsigulę sekliame vandenyje, moka gerai plaukti. Tokiam gyvenimo būdui jie yra prisitaikę: priešakiniai jų pirštai labai platūs. Todėl arnis yra nepamainomas gyvulys ryžių kultūros dirvai paruošti, nes, kaip žinome, ryžiai yra kultivuojami sekliame vandenyje, o šį darbą vargiai galėtų atlikti kitas gyvulys. Tai nepaslankus, lėtas gyvulys, bet perdaug pasitikėti juo nepatariama, nes jis kartais puola nepažįstamą žmogų, o kartais net visa jų banda šoka pulti, kai, pavyzdžiui, norima juos fotografuoti. Buivolai net tigrą nebijo, ir yra žinomi atsitikimai, kai jie tigrą užmuša.

Afrikoje paplitęs dar didesnis vadinamas juodasis buivolas (*Syncerus caffer*). Tai milžiniškas gyvulys, tikra pabaisa. Šio gyvulio aukštis siekia 1 m

80 cm, platūs ragai sueina savo pamatais ir tuo būdu dengia visą kaktą. Taigi kaktoje susidaro tvirtas šalmas. Jie gyvena bandomis Afrikos rytų ir pietų stepėse nuo Etiopijos iki Angolos, bet daugelyje vietų jau žmogaus yra išnaikinti, ir dabar jų galima rasti vien rezervatuose. Dažniau jų pasitaiko Afrikos rytų kraštuose. Tai bene pavojingiausias žmogui gyvulys, ir ne vienas šaunus medžiotojas yra šių gyvulių užmuštas. Šiai rūšiai priklauso keletas porūšių, skirtingų savo ūgiu, ragų forma ir gyvenimo būdu. Kai kurių porūšių juodieji buivolai pridaro žmogui žalos kultūrinių augalų laukuose. Pastaraisiais laikais daromi bandymai šiuos gyvulius domestikuoti.

Greta buivolo ir stumbro, vienas iš labiau imponantiškų galvijų yra *laukas* (*Poephagus grunniens*) (ilustr. 66). Tai tikras milžinas: suaugusių patinų kūno ilgis siekia 4,25 m, o aukštis — 1,90 m. Plaukas juodas su rusvu atspalviu. Kūno šonų plaukai labai ilgi, sudaro tarytum žemę siekiančias užuolaidas. Šio gyvulio tėvynė yra Tibeto ir kaimyninės aukštikalnės iki 4000 ir net 6000 metrų aukščio, kur olos plikos, augalija skurdi, žiemos metu pripustoma baisybė sniego ir, rodos, neįmanoma bet kokia gyvybė. Ir vis tiek tokiose sąlygose jankas gyvena. Čia jis saugus. Visose Tibeto aukštikalnėse galima jakų aptikti, žinoma, dažniau ten, kur yra geresnių ganyklų. Tam tikrais metų laikotarpiais jie atlieka periodines keliones, kad geriau išnaudotų geras pievas ir girdyklas. Ypač seni buliai būna prisirišę prie tam tikrų vietovių ir kasmet apsilanko ten gana tiksliais periodais. Karvės ir veršiukai laikosi atskirai nuo jų ir, vietinių mongolų žodžiais, spiečiasi didelėmis bandomis. Pajutusi pavojų, banda susiglaudžia; veršiukai viduryje, o suaugę gyvuliai aplinkui. Kiti, stipresni gyvuliai, stengiasi išsiaiškinti pavojų ir slankioja aplink bandą. Pri-

reikus visa banda pasileidžia bėgti, bet paprastai netoli, kokį kilometrą, ir vėl susitvarko kaip pirma,— jaunikliai viduryje, o seni gyvuliai aplink.

Ilsisi jie šlaituose iš šiaurės pusės, nes vengia šilumos, dažnai poilsio vietą pasirenka ant sniego, o jeigu jo nėra, tai iškapsto viršutinę žemės plutą ir atgula vėsioje žemėje. Arti šaltinių kartais randame nesuskaitomus jų pėdsakus ir mėšlo krūvas, o tai yra įrodymas, kad jie nuolat lanko girdyklas. Bet jeigu vandens trūksta, jie pasitenkina sniegu.

Per paskutinius 80 metų, beatodairiškai medžiodamas, žmogus beveik išnaikino laukinius jakus. Net ligi šiol nė vienas zoologijos sodas laukinio jako neturi. Jako domestikacija įvyko apytikriai prieš 3000 metų ir per šį laikotarpį prijaukintas gyvulys, palyginti su laukiniu, žymiai pasikeitė. Sumažėjo jo ūgis, pasikeitė plauko spalva, be to, naminis jakas įgijo balsa, kurio neturėjo laukinis jo protėvis. Šiuo remiantis, Linėjus jį pavadino *Poephagus grunniens* (kriūkiantis).

Naminiai jakai yra tokio pat plauko, kaip ir kiti naminiai galvijai, pasitaiko jų tarpe ir beragių individų. Centrinėje Azijoje laikomos didelės naminių jakų bandos, jų ten yra gausiau, negu laukinių jų protėvių. Žmogui šis gyvulys teikia daug naudos — mėsos, odos, plaukų. Jo pienas nepaprastai riebus (iki 6—8% riebumo). Jakas yra svarbiausias krovininis gyvulys, nepamainomas kalnų kopikas. Kryžminasi su naminiais galvijais.

Antilopės. Pirmiausia išsiaiškinkime, ką mes vadiname antilopėmis, nes tuo atžvilgiu yra skirtingų nuomonių. Naudosime platesnę sąvoką, ne zoologų, sistematikų, bet medžiotojų, zoologijos sodų ir zooparkų personalo ir mėgėjų naudojamą. Tokia prasme antilopėmis laikomi visi tie atrajotojai, kurie nėra nei kupranugariai, nei elniai, nei žirafos, nei galvijai, nei pusožkės, nei

ožkos, nei avys. Tokia prasme antilopių grupė apima 26 gentis, į kurias įeina 74 rūšys ir 318 porūšių. Keletą žymesnių rūšių čia paminėsime.

Visų pirmiausia paminėsime keistą antilopių gentį *gnu* (*Connochaetes*), kurią vienas zoologas taip apsaiko: raguota galva kaip buliaus, arklio liemuo plonomis kojomis, bet skeltomis kanopomis, ir arklio uodega. Jų yra dvi rūšys, bet viena — *baltauodegė gnu* (*Connochaetes gnu*) pietinių afrikiečių „Wildebeest“ vadinama, beveik galutinai išnaikinta, ir tik negausūs jos egzemplioriai gyvena keliuose Kaplando fermose ir keliuose Europos zoologijos soduose. Ji yra tamsiai durpinės spalvos su balsvos spalvos karčiais ir turi ilgą baltą uodegą. Dar gana gausi yra kita rūšis (*Connochaetes taurinus*), didesnio ūgio, pilkos spalvos su nežymiais tamsesniais dryžiais ir juoda uodega. Tai lygumų gyvuliai, pastabūs ir atsargūs, įdomūs savo keista išvaizda ir savo papročiais. Jie dažnai ganosi drauge su kitais stepių gyvuliais, pavyzdžiui, su zebrais ir kitomis antilopėmis. Šiuos gyvulius laikyti zooparkuose gana keblu, nes jie yra pripratę judėti beribiuose plotuose, kur nėra nei tvorų, nei kitų kliūčių, ir savo papročių neatsisako ribotos laisvės būklėje, tad dažnai nusilaužia ragus, išsinarina kojas ir panašiai.

Gentis *saiga* (*Saiga tatarica*) (ilustr. 69) apima tik vieną rūšį, bet saigos išvaizda labai savotiška ir ją lengva pažinti. Ji yra apytikriai stirnos didumo, 63—83 cm aukščio, 30—60 kg svorio. Kojos plonos, bet palyginti trumpos, todėl iš stuomens saiga yra kiek panaši į avį. Galva neproporcingai didelė, labai dideliu, iškiliu, tarytum išsipūtusi snukiu, šiek tiek panašiu į tapiro snukį. Dėl tų požymių saigos galva savotiška. Ragus turi tik patinai — jie yra apytikriai galvos ilgio, lyros pavidalo,

išlenkti, su skersiniais žiedais. Yra 4 speniai. Kilmės atžvilgiu saiga artima ožkoms.

Vasaros metu saiga yra rusvai gelsvo plauko, išilgai nugaros eina siauri tamsūs dryžiai, snukis iš priekio balšvas, papilvė ir pasturgalis balti.

Įdomus saigos geografinis paplitimas. Poledyniniame periode ji buvo paplitusi Europoje iki Atlanto vandenyno, net XVI, XVII a. saigos buvo randamos iki žemutinio Dunojaus, buvo jų Ukrainoje, rytinėje Lenkijoje iki Karpatų. Visose šiose vietose jos išnyko. Liko saigų tik nedideliame trikampyje tarp Volgos, Manyčo ir Dono. Tarybiniais metais buvo visiškai uždrausta saigas medžioti. Dėl to ne tik saigų padaugėjo, jos ir paplito, pasirodė ten, kur prieš kelias dešimtis metų jų jau nebuvo. Saigų gausumą rodo ir toks faktas: Astrachanės srityje 1958 metais buvo sumedžiota jų apie 150 tūkstančių galvų, nes medžioklė jau leista.

Plačiai žinoma, ypač Europos vakaruose, antilopių rūšis yra gemzė (*Rupicapra rupicapra*) (ilustr. 67). Didumu gemzė prilygsta naminei avelei arba stirnai ir sveria 25—45 kg. Tai grakštus gyvuliukas trumpu liemeniu, bet aukštomis kojomis, jo galva aukštai iškelta, kaklas laibas. Liemuo ir kaklas gelsvai rudas, šviesesnis ar tamsesnis, galva šviesesnės spalvos, negu liemuo. Skruostai, galvos apačia ir didelė kaklo dėmė šviesūs, apytikriai smėlio spalvos, tamsi juosta eina nuo snukio galo iki ausų. Labai savotiški gemzės ragučiai — jie auga stačiai aukštyn, o viršutinė jų dalis užlenkta kaip kabliukas.

Prigimtas gemzės vietovaizdis — kalnai. Jų yra Pirenuose, Alpėse, Apeninuose, Karpatuose, kai kur Albanijoje, Jugoslavijoje, Mažosios Azijos rytuose, Kaukaze ir Užkaukazėje, bet svarbiausias jų geografinio plitimo židiny — Alpės, ypač Šveicarija. Gemzė — miškingų kalnų vietovių gyventoja. Vasaros metu gemzė lipa

aukštyn iki ledynų ribos ir mėgsta net pagulėti ant sniego. Jų atsargumas ir pastabumas yra nuostabus, taigi ir uoslė nepaprastai jautri. Besilsėdamos gemzės atgula taip, kad snukutis būtų žemiau, negu pasturgalis, nes pavojai kalnuose dažnesni iš apačios. Ne mažiau nuostabus gemzių vikrumas. Jos gali bėgioti beveik stačiais kriaušiais, išnaudodamos mažiausią uolos kyšulį, vos žymų jos nelygumą ir šokti nepaprastu tikslumu net septynių metrų ilgio šuoliais.

Sumedžioti gemzę gali tik apsipratęs su kalnų aplinka žmogus, išsvermingas ir pastabus medžiotojas. Šią medžioklę tikri sportininkai labai vertina.

Savotišką dykaragių grupę sudaro avijaučiai, kurių dvi rūšys gyvena poliarinėje Amerikoje įšiauriau 60°. Grenlandijoje ir Aliaskoje labiausiai žinoma rūšis (*Ovibos moschatus*) yra apie 1,20 m aukščio. Avijautis panašus ir į jautį, ir į aviną, apaugęs tankiais ir ilgais plaukais. Turi trumpą, bet taip pat ilgais plaukais apaugusią uodegą. Žiemos metu plaukų spalva beveik juoda, vasaros metu tamsiai durpinė. Ragai plačiais pamatais, beveik suaugę vidurinėje linijoje, palenkti į šonus, o jų viršūnės eina aukštyn. Džeremis, kuris pirmas šiuos gyvulius 1720 m. rado, dėl stipraus kvapo pavadino juos muskusiniais jaučiais. Jau pirmieji šių gyvulių radėjai atkreipė dėmesį, kad, pavojui gresiant, avijaučiai susiglaudžia į būrį, seni gyvuliai aplinkui, o jauni viduryje. Žinoma, toks gynimosi būdas tinka vilkui atremti, bet nuo žmogaus šitaip neapsisaugosi, todėl avijaučiai ir buvo žmogaus naikinami. Tik žymiai vėliau įsitikinta šių gyvulių naudingumu. Avijaučiai atlaiko didelius šalčius, maisto atžvilgiu labai nelepūs, nes minta skurdžia savo atšiaurios tėvynės augalija. Dabartiniu laiku dedama pastangų išlaikyti paskutinius avijaučius ne tik Šiaurės

Amerikoje, bet įveisti ir Špicbergene, vakariniame Aliaskos krante, ir net Norvegijos salose.

Dykaragių šeimai priklauso taip pat avys ir ožkos. Tai giminingos ir artimos gyvūnų grupės, tad nurodyti pagrindinius jų skirtumus nelengvas dalykas. Visos jos vidutinio ūgio, stiprios kresnos sudėties, gana trumpomis kojomis, bukomis kanopomis ir trumpais užpakaliniais pirštais, plika apačioje uodega, gana trumpomis arba vidutinio ilgio ausimis, gana didelėmis akimis ovaliniais vyzdžiais. Ragai dažnai dideli, atsisukę į užpakalį, kartais sraigtiškai susukti, dažnai karpuoti. Juos gali turėti abi lytys, bet patelių ragai žymiai mažesni. Ožkos turi barzdą, o avys — be barzdos. Tai daugiausia kalnų gyventojos.

Dabartiniu laiku Europoje gyvena tik viena laukinių avių rūšis — muflonas (*Ovis ammon musimon*) (ilustr. 68). Laukinių muflonų yra tiktai Sardinijos ir Korsikos kalnuose, bet jų įveista įvairiuose vidurinės Europos kraštuose (Vokietijoje, Lenkijoje, Danijoje). Tai nėra gamtos klastojimas, nes muflonų iki ledynų periodo būta Europos kontinente, tik, gelbėdami savo gyvastį nuo ledynų, jie rado sau prieglaudą minėtose salose; o dabar žmogus perkėlė juos atgal į jų gyventąsias vietas. Amerikiečiai aklimatizavo mufloną Kalifornijoje, Teksase ir Havajų salose.

Muflono plaukas iš viršaus rudas kaip lapės, apačia balta. Žiemą spalvos tamsesnės. Patinas turi puikius, užsuktus atgal, bet nesusuktus sraigiškai ragus. Jų ilgis gali siekti 80 cm, o skersai jų eina 30—40 krumplių, sverti ragai gali net 38 kg. Patelės ragai daug mažesni.

Muflono aklimatizacija yra vykdoma ir Tarybų Sąjungos teritorijoje. 1894 metais trys muflonai buvo atvežti į Askanija Novos zooparką. Jie tenai veisėsi ir dalis prieauglio išliko iki porevoliucinių laikų, bet, pa-

sak S. Sokolovo, ši vieta pasirodė muflono aklimatizacijai netinkama. Daugiau sėkmės sulaukta aklimatizavus mufloną Kryme. Ten 1913—1914 metais į buvusį caro medžioklės plotą buvo atvežta 13 muflonų, trys iš Askanija Novos ir dešimt iš Korsikos. Jie ėmė tenai veistis, ir 1917 m. jau buvo jų apie trisdešimt. 1917 m. rudenį jie buvo paleisti laisvėn, bet daug jų žuvo nuo brakonierių. Liko gyvi tik šeši ar aštuoni muflonai. Jie ėmė veistis, ir 1927 m. jų jau buvo apie keturiasdešimt penkis. 1941 m. Krymo rezervate buvo 490 muflonų, bet per antrą pasaulinį karą muflonams teko vėl pergyventi kritišką periodą, ir 1946 m. gale jų beliko viso labo 30—40 galvų. Pastaraisiais laikais bendras Krymo muflonų skaičius siekia apytikriai 350 galvų.

Kokios kilmės yra naminė avis, nėra vieningos nuomonės. Veikiausiai ji kilusi iš kelių laukinių avių porūšių, muflono, argalio ir kitų. Virtusios naminėmis, visos gyvulių rūšys pasikeitė, dažniausiai išsigimė, o avis — bene geriausias pavyzdys, kokio laipsnio šis išsigimimas gali pasiekti. Palyginti su laukinėmis avimis, naminė nėra tas guvus, apdairus, narsus gyvulėlis, o tik bukaprotis padaras. Tai žmogaus įsikišimo rezultatas, nes, išskyrus mėsą, vilnas ir pieną, žmogui iš avies nieko daugiau nereikia.

Ožkų (genties *Capra*) būdingiausi bruožai yra šie: uodegos apačia plika, skersinis jos piūvis turi trikampio formą, ji dažnai iškeliamą vertikaliai aukštyn. Ausys siauros, labai paslankios, stambūs, ypač patinų, ragai, dvejopi plaukai (šiurkštūs akuotplaukiai dengia švelnias apatines vilnas). Ožkoms būdingas stiprus kvapas, kuris ypač jaučiamas rujos metu.

Laukinės ožkos gyveno Europoje, Afrikoje ir Azijoje, bet žmogus išplatino jas visame pasaulyje. Prigimtas ožkų vietovaizdis — kalnuoti kraštai. Jos sugeba kopti

aukštyn, dargi pasiekti kalnų viršūnes aukščiau sniego ribos. Jos yra nepaprastai vikrios, paslankios, ypač kai reikia pasiekti maisto, pavyzdžiui, lapų, jaunų šakelių. Dėl savo édrumo ir landumo jos kartais visai pakeičia vietovaizdį,— daugelyje salų ožkos sunaikino visą augaliją ir beliko tik plikos uolos.

Jos yra draugiškos, mėgsta laikytis būry, bet, būdamos judrios, be paliovos bėginėja, šokinėja ir tik tada, kai reikia gromuliuoti, susiranda ramų kampelį ir nurimsta. Vien seni patinai laikosi nuošaliai nuo bandos. Ir dieną, ir naktį laukinės ožkos veiklios, bet dieną veiklesnės, negu naktį. Jos stebina mus savo narsumu, kai stačiuose kalnų skardžiuose, prie pat bedugnės, kur žmogui net pažvelgti būtų kraupu, jos ramiai skina sau žoleles. Bet dar labiau nusistebime, kai tokiose vietose pabaidytos ožkos nė kiek nedvejodamos peršoka prarajas ar kopia ant vos įžiūrimų akmenų kyšulių. O tam yra prisitaikiusios nuostabios jų kanopos, kurių kraštas kietas kaip geležis, o pats padas elastingas kaip kaučiukas. Kartais ožkos dėl kokios menkos žolelės ar lapo užlipa į siaubingas aukštybes.

Ožkos minta daugeliu augalų, bet ne kiekvienas augalas joms patinka, užtat jos suranda ir atsirenka sau tinkamiausius. Jos taip pat atsimena, kur yra geros ganyklos ir kada tinkamiausias laikas jas aplankyti. Visos ožkų rūšys vertina mineralines druskas ir periodiškai ten lankosi; reikalingas joms ir vanduo.

Jau iš to trumpo aprašymo galima spėti, kad ožkų psichinės savybės, o taip pat ir jutimai yra aukštai išlavėję, ir tuo atžvilgiu jos griežtai skiriasi, sakysim, nuo naminių avių, todėl visos laukinės ožkos yra medžiotojui sunkiai pasiekiamas laimikis.

Iš laukinių ožkų senais laikais Vidurinės Europos kalnuose buvo paplitęs Alpių ožys (*Capra ibex*),

bet vėliau jų skaičius labai sumažėjo. Tai puikus gyvulys, tarytum jėgos, ištvėmės ir vikrumo įkūnijimas. Kūno ilgis 1,40—1,60 m. Patinai turi puikius ragus, kartais iki 1 m ilgio ir 15 kg svorio. Patelės ragai siekia tik 20 cm ilgio. Plaukas rusvai pilkas, šviesesnis vasaros metu. Patinas pasmakrėje turi barzdelę.

Seniau Alpių ožiai gyveno Alpėse, bet dėl naminių galvijų ganymo kalnuose ir neprotingos medžioklės dabar jų tėra labai maža, būtent, neprieinamose Italijos Alpėse buvo išlikę apie 500 galvų, bet, tiesa, naujausiais laikais Alpių ožių skaičius ten siekia kelis tūkstančius. Neseniai šie gyvuliai iš naujo įveisti kai kur Vokietijos ir Austrijos Alpėse.

Į Alpių ožį labai panašus S i b i r o o ž y s (*C. sibirica*), gyvenantis Altajuje, Sajanuose, Š. Mongolijoje.

Kaukaze, Pietinėje Turkmėnijoje, Irane, Mažojoje Azijoje paplitęs b e z o a r o ž i s (iš persų kalbos „badsahr“— priešnuodžiai) (*Capra aegagrus*), kuris, nors ir didesnis už naminę ožką, laikomas svarbiausiu naminės ožkos pirmtaku, nes daugiausia į ją panašus. Ir patinas, ir patelė turi gana didelę juodos spalvos barzdą. Plaukų spalva pilksvai ruda, vietomis juosva. Turi puikius ragus iki 75 cm ilgio, išlenktus pusračiu. Savo išvaizda ir gyvenimo būdu panašus į kitus laukinius kalnų ožius. Šis gyvulys taip buvo pavadintas dėl akmenuko, vadinamo bezoaru, kuris randamas jo žarnose arba skrandyje ir seniau buvo laikomas stebuklingu vaistu.

STRAUBLINIAI (PROBOSCIDEA)

Šis gyvulių būrys buvo dar gausus terciaro laikotarpyje. Dabar iš jo beliko tik viena šeima, vadinama **drambliais**, o iš šios šeimos liko tik dvi rūšys: *I n d i j o s d r a m b l y s* (*Elephas maximus*) (ilustr. 57) ir *A f r i k o s d r a m b l y s* (*Loxodonta africana*) (ilustr. 56). Kiekvienas gyvūnas, prisitaikęs gyventi viename ar kitime vietoaizdy, visuomet turi kokių nors nuostabių bruožų, bet jokie kiti gyvūnai neturi tokių nuostabių bruožų, kaip drambliai.

Pirmiausia mus stebina kūno dydis — dramblis yra stambiausias iš visų sausumos gyvūnų; aukšto tobulumo pasiekė ir jo galvos smegenys, o podraug ir jo intelektas. Be to, dramblis turi nuostabų organą — straublį, kuriuo gali atlikti ir sunkius, grubius darbus, ir smulkius, tikslius darbelius. Straublys yra ne kas kita, kaip labai pailginta nosis ir pirmiausia kvėpavimo, uoslės ir lieti-
mo organas. Bet kartu straublys yra tikslus įrankis, panašus į precizinį pincetuką, kuriuo medikas ar gamtininkas ruošia savo smulkius preparatus.

Kaip jau minėjome, iš viso straublinių gyvulių būrio iki mūsų dienų išliko tik dvi rūšys. Tai įvyko dėl bendrų evoliucijos dėsnių. Tos gyvulių rūšys, kurios per daug specializavosi, prisitaikė tam tikroms gyvenimo sąlygoms, pasikeitus toms sąlygoms, atsiduria keblioje padėtyje — naujos sąlygos joms yra pražūtinga grėsmė. Tur būt, dėl to ir žuvo ne tik drambliai, bet ir kitų gyvūnų

rūšys. Išlikusiems iki mūsų dienų drambliams gresia panašus pavojus. Taigi anksčiau ar vėliau drambliams nebus kur dėtis, nebent tik zoologijos soduose ar zooparkuose išsilaikys tie tobuli ir visais atžvilgiais įdomūs padarai.

Imponuojančio dydžio yra drambliai: tarytum keturiomis kolonomis remiasi jų liemuo (dramblio svoris siekia tris keturis tūkstančius kilogramų), ir vis dėlto žengia šis milžinas tyliais žingsniais, tarsi apavu guminiiais padais. Dramblio eisena tokia tyli dėl to, kad be tvirtų kanopų, kuriomis yra ginkluoti visi pirštai, dramblys turi elastingą padą. O vaikščioja drambliai gerai: ten, kur trūksta vandens, jie kartais per dieną nukeliauja 50—80 kilometrų, norėdami atsigerti.

Dramblio kaukolė labai didelė, mat, nors smegenų tūris normalus, kaukolės kaulai yra pneumatiški, taigi jų struktūra, panašiai kaip paukščių kaukolės, yra kempinėta ir tuo pačiu lengva. Ausys didelės, ypač Afrikos dramblio, bet akys nepaprastai mažos. Užvis nuostabiausias organas yra straublys. Kadangi straublys — tai prailginta nosis, dramblys juo kvėpuoja ir gali patrintuoti, justi kvapus. Be to, jis kaip guminis vamzdis gali būti išlenktas, gali apsisukti aplink stambius daiktus, kaip medžio kelmas, ir stverti mažus daiktelius, kaip cukraus gabaliuką. Tuo būdu straublys gali atlikti sudėtingą darbą, kaip mūsų ranka.

Atskirti Indijos dramblių nesunkus dalykas — visų pirmausia, jis turi daug mažesnes ausis, negu Afrikos dramblys, antra, Indijos dramblio straublys savo viršūnėje turi vieną pirštuką, o Afrikos — du, vieną viršuje, kitą apačioje; be to, Afrikos dramblys didesnio ūgio, negu Indijos.

Bene svarbiausias dramblių požymis yra jų dantys. Ir viena, ir kita dramblių rūšis turi didžiulius kaplius, bet

tik viršutiniame žande. Iltinių dantų drambliai visai neturi. Afrikos dramblio kapliai gali būti nepaprasto dydžio, pora tų dantų gali siekti 225 kg. Jie auga visą gyvenimą, vadinasi, kiek nudyla, tiek ir priauga. Indijos dramblio šie dantys daug mažesni, taip pat mažesnius kaplius turi patelės. Už kaplių eina krūminiai dantys (apie 40 cm ilgio), po vieną kiekvienoje viršutinio ir apatinio žando pusėje. Jų padėtis yra šiek tiek įstriža: iš dantenu išsikišęs viršutinis priešakinis kampas, bet jis nuolat dyla, todėl užpakaly šio danties ima augti naujas dantis, kuris palaipsniui užima dylančio danties vietą. Tuo būdu per visą gyvenimą kiekvienoje pusėje, kiekviename žande dramblys dantis pakeičia 6 kartus.

Indijos dramblys yra miškų gyventojas. Savo didžiu liū kūnu jis lengvai prasiskverbia pro baisiausius brūzgynus, o ten, kur jis nuolat gyvena, prasiskina sau įprastus takus.

Dramblys laukiasi 20—23 mėnesius. Ką tik gimęs jauniklis sveria apie du centnerius ir yra vieno metro aukščio malonus, linksmas gyvūnelis, kuriuo rūpinasi ne tik motina, bet ir kitos būrio patelės. Jauniklis ilgą laiką žinda ir auga lėtai. Dvylikos, penkiolikos metų dramblys jau yra subrendęs, o aplamai jo amžius siekia 50—60 metų.

Išskyrus žmogų, drambliai vargiai turi priešų: savo baisius kaplius jie naudoja kaip durtuvus, konkuruodami su savo viengėniais, bet ir tai retai pasitaiko. Didelės katės, kaip tigrai ir liūtas, gali būti pavojingi tik jaunikliams, bet seni drambliai savo vaikus stropiai globoja, o jeigu stambieji plėšrūnai juos užpuola, seni drambliai pakeltu straubliu ir išskėstomis ausimis puola priešą ir sutrypia jį kojomis.

Seniau dramblių geografinis išplitimas buvo daug didesnis, negu šiandien; dabar jų nebėra Šiaurės Afrikoje

ir Afrikos tolimuose pietuose, o iš istorijos žinome, kad kartagiečiai turėjo prijaukintų ir karo reikalams dresuotų dramblių, kurie sukeldavo paniką romėnų karams.

Jau priešistorinis žmogus medžiojo dramblius, ne tik tų rūšių, kurias mes dabar žinome, bet taip pat išmirusių rūšių, kaip mamutas ir mastodontas. Ir jau priešistorinis žmogus naudojo „dramblio kaulą“, tai yra kaplius, skulptūros darbams. Net atsilikusios Sibiro tautos, ypač jakutai, iš mamuto dantų darė skulptūrėles. Ir jau prieš tūkstančius metų žmogus naudojo dramblių sunkiems ūkio ir statybos darbams, karui.

Bet vis dėlto žmogui nepavyko pilnai domestikuoti dramblio, nes nei Afrikos, nei Indijos dramblys nelaisvėje nesiveisia, ir tenka esamus prijaukintus dramblius kaskart pamainyti naujai pagautais. Dėl nepaprasto dramblio intelekto tas darbas nėra toks sunkus, kaip galėtų atrodyti. Net trisdešimties metų amžiaus drambliai nuostabiai greit prijunksta, pasidaro klusnūs žmogaus padėjėjai. Nuo senų laikų Indijoje yra tam tikra žmonių klasė, kuri specializuojasi laukinius dramblius pagauti, dresuoti ir aplamai su jais apsieiti. Tie žmonės vadinami *mahauts*; savo patyrimą jie perduoda iš vienos kartos kitai, ir vargiai su jais gali kas konkuruoti.

Ką tik pasakėme, kad nelaisvėje drambliai nesiveisia, bet turime pridurti, kad kas nebuvo galima seniau, galima dabar. Zoologijos sodų patyrimas pasiekė tam tikros pažangos. Jau keliuose Europos zoologijos soduose sulaukta dramblių iš Indijos dramblių, o vienu atveju sulaukta ir Afrikos drambliuko. Kaip žmogus suranda sau patogią išėitį, rodo mums Burmos pavyzdys. Esanti ten viena miško pramonės bendrovė turi apie pusantro tūkstančio darbo dramblių. Šie gyvuliai gyvena pusiau laisvėje, nes jie dirba tik pusę metų, o kitą

pusę atostogauja miškuose ir tik juos prižiūri minėtieji *mahauts*, kad jie toli nepakriktų. Minėtoji bendrovė turi tiek prieauglio, kad naujų dramblių gaudymas jai nereikalingas.

Ne vieną kartą iškilo Afrikos dramblio domestikacijos problema. Mes žinome, kad kartagiečiai šią problemą iš dalies buvo išsprendę, bet, žlugus Kartaginai, šis klausimas beveik nebuvo keliamas. Tik praėjusio amžiaus antroje pusėje zoologas K. Hagenbekas įrodė, kad Afrikos dramblių galima prijaukinti panašiai, kaip Indijos, ir netrukus po to Konge, buvusioje belgų kolonijoje, buvo įkurti du Afrikos dramblių ūkiai, kur drambliai yra dresuojami panašiai kaip Indijoje.

Tik paskutiniaisiais laikais zoologai atkreipė dėmesį į nuostabią dramblių psichiką. Štai zoologai B. Gžimekas ir B. Rentšas, tirdami penkerių metų dramblių, nustatė nepaprastą regėjimo ir klausos atmintį. Jie nustatė, kad darbo drambliai supranta iki 23 savo prižiūrėtojo žodžių ir pildo pareikštą šiais žodžiais įsakymą. Dirbdami miškuose, darbo drambliai naudoja darbui straublį, koją ir kaktą, ir patys orientuojasi, kokią priemonę ši ar kita momentą panaudoti. Tad ir cirkuose drambliai apmokomi nebūtų dalykų, pavyzdžiui, atsistoti ant galvos ir panašiai.

Dabartiniu laiku Afrikoje priskaitoma apie 300 000 dramblių (daugiausia rezervatuose), tad galima manyti, kad bent šiuo metu drambliams išnaikinimo pavojus neregėsia.

Dramblio maistas yra grynai augalinis, daugiausia medžių lapai ir jaunos šakutės, ypač minkštos medienos medžių. Smulkias šakutes jis sulaužo, kad tilptų burnoje, ir sumala savo stipriais dantimis. Kai kada minta ir žolėmis — išrauna ištisą žolių kupstą, nukrato nuo jo žemę, daužydamas jį į savo kojas. Neseniai esu gavęs

laišką iš savo sūnaus, gyvenančio Pietų Afrikos Sąjungoje, o šiame laiške jis rašo: „važiavau siauru džiunglių keliu, bet staiga teko sustoti, nes visą kelio plotį, skersai jo stovėdamas, užėmė dramblys. Jis buvo labai užimtas, nes jam reikėjo nuversti storą medį, norint pasiekti jo šakučių ir lapų. Jis pakartotinai mušė šį medį savo kakta, nuo ko medis jau buvo palinkęs į šalį. Visas dramblio darbas ėjo neparčiai, ir aš negalėjau pravažiuoti, bet užtat turėjau moralinį malonumą, nes visai iš arti galėjau stebėti šio milžino triūsą. Pagaliau medis buvo beveik paguldytas, ir tuomet dramblys, įkėlęs į jį priešakinę koją, visu savo sunkumu prispaudė jį į žemę ir ėmė straubliu genėti smulkias šakeles.“

Zoologijos soduose dramblio dienos porciją sudaro vienas centneris šieno, be to, dešimt — dvidešimt pašarinių runkelių, duonos, avižų ir sėlenų. Jie mėgsta visokių vaisius ir saldumynus. Cukraus gabaliuką ar saldainį paima savo piršteliu straublio gale. Labai įdomiai geria vandenį — kiša savo straublio galą į vandenį ir siurbia jį: ištisas vandens kibiras telpa išplėstame straublio pamate. Užpildęs straublį, dramblys jį sulenkia ir švirkščia vandenį burnon.

SIRENOS (*SIRENIA*)

Sirenomis vadinama nedidelė, bet labai keista gyvulių grupė, savo išvaizda primenanti banginius. Sirenos gyvena vandenyje, ir jų kūnas, kaip ir banginių arba žuvų, yra aptakios formos; užpakalinių kojų nėra, o uodega sudaro platų suplotą peleką. Odoje yra labai mažai plaukų, o po oda — storas lašinių sluoksnis. Priešakinės kojos yra maždaug normalios, ir pirštų galai užsibaigia mažomis kanopomis, panašiomis į dramblių kanopas, o speniai yra tarp priešakinių kojų. Sirenos puikiausiai plauko ir nardo, gyvena sekliose jūrose ar upių žiotyse ir maitinasi visokiais vandeniniais augalais, kaip karvės, drambliai, tad ir jų dantys panašūs į atrajotojų, o zoologai įžiūri tarp jų giminytės ryšius.

Yra žinomos septynios sirenų rūšys, iš kurių šešios dar gyvena šiltųjų jūrų pakraščiuose, o viena rūšis neseniai išmirė. Iš šios gyvulių grupės bene didžiausią sudomėjimą kelia jūrų karvė (*Rhytina stelleri*). Tai 8—10 m ilgio gyvulys, pažiūrėti panašus į banginį ir sveria iki 480 centnerių. Ji pirmą sykį buvo atrasta 1741 metais, kai nelaimingos Beringo ekspedicijos dalyviai buvo priversti žiemoti Beringo saloje. Jūrų karvės, pasak šios ekspedicijos dalyvio Stelerio, buvo nepaslančūs gyvuliai.

Mėsos iš vienos jūrų karvės trisdešimt trims žmonėms pakakdavo vienam mėnesiui, nes grynos mėsos ir taukų būdavo 200 pūdų. Du trys žmonės nesugebėdavo

išvilkti sužeisto gyvulio į krantą, ir todėl daug jų sužeistų likdavo vandenyje, nusibaigdavo ir supūdavo. Bet, kai Beringo ekspedicijos dalyviai grįžo ir paskelbė, kaip gausu esą šių gyvulių minėtoje saloje, medžiotojai ėmė veržte veržtis į šias salas. Trumpu laiku (iki 1768 metų) šis niekam nežalingas gyvulys buvo iki paskutinio išnaukintas, ir dabar nė vienas muziejus neturi net jo skeleto.

Tam būriui, prie kurio priklausė jūrų karvė, priklauso dar *l a m a n t i n a s* (*Manatus latirostris*), gyvenąs tropinės Amerikos pakraščiuose. Jis yra apie 3 m ilgio. Indijos vandenyne, Australijos pakrašty, randamas *d i u g o n i s* (*Halicore dugong*).

DAMANAI (HYRACOIDEA)

Šiam būriui priklauso labai savotiški trumpakojai žvėriukai, apytikriai kiškio dydžio. Kūnas apaugęs tankiais plaukais, nugaros pusėje yra nedidelė plika dėmė, o joje atsidaro stipriai kvepiančios liaukos. Priešakinės galūnės turi keturis pirštus, užpakalinės galūnės — tris pirštus. Skrandis paprastas, bet akloji žarna dviguba. Yra žinomos keturios damanų rūšys, iš kurių Pietų Afrikoje gyvena *Procavia capensis*, Abisinijoje *Procavia habessinica*.

Šie žvėriukai gyvena draugiškai, puikiausiai laipioja net visai stačiomis sienomis, nes pliki jų padai veikia nelyginant siurbtukai. Jie taip pat geri šuolininkai. Vienos rūšys gyvena uolėtose vietovėse, kitos miškuose. Damanai ne tik nesitraukia iš įprastos vietovės, bet ir turi paprotį šlapintis ir tuštintis vis ten pat, todėl tokiose vietose per eilę metų susidaro iš jų išmatų nemaži guano sluoksniai.

Giminystės ryšių atžvilgiu damanai stovi arti kanopinių, dramblių ir sirenų.

TURINYS

Žinduolių bendri bruožai	5
Vienanagiai (<i>Monotremata</i>)	11
Sterbliniai (<i>Marsupialia</i>)	14
Vabzdžiaėdžiai (<i>Insectivora</i>)	19
Šikšnosparniai (<i>Chiroptera</i>)	26
Kaguanai (<i>Dermaptera</i>)	35
Primatai (<i>Primates</i>)	36
Nepilnadančiai (<i>Edentata</i>)	58
Skujuočiai (<i>Pholidota</i>)	65
Vamzdžiadančiai (<i>Tubulidentata</i>)	67
Grauzikai (<i>Rodentia</i>)	69
Plėšrūnai (<i>Carnivora</i>)	129
Ruoniai (<i>Pinnipedia</i>)	192
Banginiai (<i>Cetacea</i>)	203
Liekanagiai (<i>Perissodactyla</i>)	214
Sietanagiai arba porakanopiai (<i>Artiodactyla</i>)	223
Straubliniai (<i>Proboscidea</i>)	288
Sirenos (<i>Sirenia</i>)	294
Damanai (<i>Hyracoidea</i>)	296

Тадас Иванаускас
ЗВЕРИ ВСЕГО МИРА
На литовском языке

Redaktorė *D. Montvilenė*
Viršelis dail. *K. Dockaus*
Techn. redaktorius *J. Dargis*
Korektorė *T. Ališkevičienė*

Pasirašyta spaudai 1968.X.23. LV 13586. Leidinio
Nr. 5693. Tiražas 15 000 egz. Popierius
84×108¹/₃₂ — 4,688 pop. l. = 15,75 sp. l. + 16 psl.
spalv. ir 32 psl. giliaspudinių il.; 16,8 leid. l.
Spaudė Valst. K. Poželos spaustuvė Kaune,
Gedimino 10. Užsak. Nr. 1088.

Kaina 1 rb 16 kp

2—10—6

U-68

596.5

Iv-12